

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

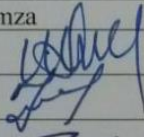
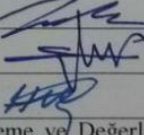
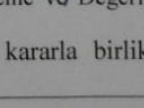

KUR'ÂN-I KERÎM'DE TİLÂVET

N. Vildan GÜLOĞLU

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK**

KONYA-2015

		T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu					
I. Öğrenci Bilgileri					
Adı	Nazife Vildan	Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri		
Soyadı	GÜLOĞLU	Bilim Dalı	Tefsir		
Numarası	118106013008	Sınav Durumu	I. Savunma Sınavı ☒	II. Savunma Sınavı ☐	
Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK	Programı	Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒	
II. Sınav Bilgileri					
Tarih	05.11.2015	Saat	09.00	Süre	iki saat
III. Değerlendirme ve Sonuç					
☒	Savunulan Tezin Kabul Edilmesine				
☐	Savunulan Tezin Düzeltilmesine				
☐	Savunulan Tezin Reddedilmesine (*)				
Salt Çoğunluk ☐	Oy Çokluğu ☐	Oy Birliği ☒	İle karar verilmiştir.		
NEÜ Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans / Doktora Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu tutanakla tespit edilmiştir.					
IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri					
Sıra No	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza		
1	Prof. Dr.	M. Sait ŞİMŞEK			
2	Prof. Dr.	İsmail Hakkı ATÇEKEN			
3	Doç. Dr.	Yunus EKİN			
4	Yrd. Doç. Dr.	Şükrü MADEN			
5	Yrd. Doç. Dr.	Hakan UĞUR			
Not: Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir. (*)Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararla birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.					

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nazife Vildan Güloğlu		
	Numarası	118106013008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Kur'an-ı Kerim'de Tilavet			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Nazife Vildan Güloğlu

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nazife Vildan Güloğlu		
	Numarası	118106013008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	■	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin Adı	Kur'an-ı Kerim'de Tilavet			

Bu çalışmada Kur'an'ın önemli kavramlarından biri olan tilavet tefsir edilmiştir. Birinci bölümde sırasıyla tilavetin asıl anlamı, hadislerdeki kullanımı ve terim anlamları araştırılmıştır. Tilavet, asıl olarak “tabi olmak” demektir. Tilavetin “okuma” anlamında kullanılması, Kur'an ile başlayan islami bir teamüle dayanır.

İkinci bölümde, Kur'an'da kullanılan tilavet kelimesinin kavramsal çerçevesi belirlenmiştir. Kur'an'da tilavetin dahil olduğu tedrici sistem “kıraat, tertil, tilavet, itaat ve amel” olarak sıralanabilir. Kur'an'da tilavet, zikir ve düşünme kavramlarından bağımsız değildir. Nebz/atma, mehcur/terkedilmiş, iftira ve tahrif kavramları ise tilavete zıt kavramlardır.

Üçüncü bölümde Kur'an'da tilavetin kullanımları, manaları, ve tilavetin nispet edildiği kimseler üzerinde durulmuştur. Kur'an'da tilavet, çoğunlukla şimdiki-geniş zaman kalıbında kullanılmıştır. Bağlamlarına göre tilavetin okuma, tabi olma, indirme, amel etme, anlatma, aktarma(rivayet) ve yazma(kitabet) anlamlarında kullanıldığı görülür. Bütün kullanımların özünde “tabi olma” anlamı saklıdır. Kur'an'da tilavetin nispet edildiği kimselerin başında Allah, peygamber ve ehli kitap gelmektedir.

Dördüncü bölüm, Kur'an tilavetinin oluşturduğu etkileri ve ona karşı ortaya konulan tepkileri incelenmektedir. Burada Kur'an tilaveti, Kur'an mucizesinin muhataplara sunulması anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Tilavet, Okuma, Tertil

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Nazife Vildan Güloğlu		
	Student Number	118106013008		
	Department	Basic İslam Sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☒	
	Supervisor	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	Tilawat in the Qur'an			

In this study, one of the crucial concepts of Qur'an "Tilawat" (recitation of passages of the Qur'an) was explained. The first chapter covers the real meaning of tilawat, the use of the concept in hadith (the Prophet Muhammad's sayings) and terminological meanings of the concept. In fact, tilawat means "be subject to". The use of tilawat in the meaning of "recitation" is based on an Islamic practice starting with the Qur'an.

In the second chapter, the conceptual framework of the word tilawat used in the Qur'an was determined. The gradual system in which the tilawat in Qur'an is included can be sorted as "qirâ'ât (method of recitation), tarteel (reciting the Quran slowly, making the letters clear), itaat (obedience), tilawat and amal (practice)". Tilawat in the Qur'an is not independent from dhikr (phrases or prayers are repeatedly recited silently within the mind or aloud) and thinking. The concepts nebz (eliminate), mehcur (abandon), slander and manipulation are opposite to the concept of tilawat.

The third chapter focuses on the meanings and uses of tilawat in the Qur'an and the individuals to whom tilawat is related. In the Qur'an the term "tilawat" was mostly used in the present progressive or simple present tenses. Based on the contexts it is used, tilawat means reading, obedience, descension, practice, accounting (riwayat) and writing (kitabab). In all its uses, the term comprises its meaning as "obedience". In the Qur'an, the most important ones tilawat related to are Allah, prophet and People of the Book.

The fourth chapter examines the effects of Qur'an tilawat and the reactions against it. In this chapter, Qur'an tilawat means presenting the Qur'an miracle to the collocutors.

Keywords: Qur'an, Qirâ'ât, Tilawat, Recitation, Tarteel

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	IX

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Amacı	1
2. Araştırmanın Metodu	5
3. Araştırmanın Kaynakları.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

TİLÂVET KAVRAMININ TAHLİLİ

1.1. Tilâvet Kavramının Yapısı ve Anlam Tahlihi	17
1.1.1 TLV/“تلو” Kökünün Yapısı	18
1.1.2. TLV/“تلو” Kökünün Lügat Anlamları	19
1.1.2.1. TLV/“تلو” Kökü Fiil Formu.....	19
1.1.2.1.1. TLV/“تلو” Kökü Fiil Formu (Sülâsî Mücerred)	19
1.1.2.1.2. TLV/“تلو” Kökü Fiil Formu (Sülâsî Mezîd)	26
1.1.2.2. TLV/“تلو” Kökü İsim Formu	29
1.1.2.2.1. et-Tâlî /“التَّالِي” Formu	29
1.1.2.2.2. et-Telâü/“التَّلَاءُ” Formu	30
1.1.2.2.3. et-Tülâvetü/“التَّلَاوَةُ” Formu.....	31
1.1.2.2.4. et-Tilâvetü/“التَّلَاوَةُ” Formu	32
1.1.2.2.5. et-Telüvvü/“التَّلْوُ” Formu	32
1.1.2.2.6. et-Tilvü/“التَّلْوُ” Formu	32
1.1.2.2.7. et-Televvâ/“التَّلْوَى” Formu	33
1.1.2.2.8. et-Teliyyü/“التَّلْيُ” Formu	33
1.1.2.2.9. et-Teliyyetü/“التَّلْيَةُ” Formu	34
1.1.2.2.10. et-Tevalî/“التَّوَالِي” Formu	34
1.1.2.2.11. el-Mütlî/“المُتْلِي” Formu	35
1.1.2.2.11. el-Mütâlî/“المُتَالِي” Formu	36
1.2. Hadis-i Şeriflerde Tilâvet Kavramı	36
1.3. Tilâvet Kavramının Terim Anlamı	43

İKİNCİ BÖLÜM

TİLÂVET’İN KUR’ÂN’DAKİ ANLAM ÇERÇEVESİ

2.1. Tilâvet Kavramıyla Anlam Yakınlığı Olan Kavramlar	54
2.1.1 Tilâvet’in ‘Okuma’ Anlamıyla İlgili Olarak Anlam Yakınlığı Bulunan Kavramlar.....	54
2.1.1.1. Kıraat	54
2.1.1.2. Tertîl	68
2.1.1.3. Ümniyye	74
2.1.1.4. Ders.....	78
2.1.2. TLV/“تلو” Köküne ‘Tabi Olma’ Anlamıyla İlgili Olarak Anlam Yakınlığı Bulunan Kavramlar	83

2.1.2.1 İttiba.....	83
2.1.2.2. Amel	91
2.2. Tilâvet Kavramıyla Dolaylı Olarak Bağlantılı Kavramlar	95
2.2.1. Zikir.....	95
2.2.2. Düşünme: Tezekkür- Tefekkür- Tedebbür.....	104
2.3. Kur'ân'da Tilâvet Kavramına Zıt Anlamlı Kavramlar	115
2.3.1. Nebz/Atma - Mehcûr.....	116
2.3.2. İftira.....	120
2.3.2. Tahrif.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KUR'ÂN'DA TİLÂVET'İN MANALARI VE

TİLÂVET'İN NİSPET EDİLDİĞİ KİMSELER

3.1. Tilâvet'in Kur'ân'da Kullanıldığı Kalıplar ve Bunların Manalara Etkisi.....	134
3.1.1. İsim Kalıbında Kullanılması	134
3.1.1.1. İsmi Fâil Kalıbı.....	134
3.1.1.2. Mastar Kalıbı	136
3.1.2. Fiil Kalıbında Kullanılması.....	138
3.1.2.1. Mazi Fiil Kalıbı	138
3.1.2.2. Muzâri Fiil Kalıbı	139
3.1.2.3. Emir Fiil Kalıbı.....	144
3.2. Tilâvet'in Kur'ân'da Kullanıldığı Anlamlar	146
3.2.1. Kıraat (Okuma)	146
3.2.2. İttibâ	148
3.2.3. İnzâl.....	149
3.2.4. Amel.....	151
3.2.5. Rivâyet	152
3.2.6. Yazmak	153
3.3. Kur'ân'da Tilâvet'in Nispet Edildiği Kimseler	154
3.3.1. İlâhî Tilâvet	154
3.3.2. Peygamber (sas)'in Tilâveti	165
3.3.2.1. Tilâvet Eden Resûl	165
3.3.2.2. Hz. Peygamber'e Tilâvet'in Emredilmesi	174
3.3.2.3. Ümmî Peygamber	183
3.3.2.4. Peygamber (sas)'in Tilâvetiyle İlgili Bazı Hususlar	195
3.3.3. Ehl-i Kitâb'ın Tilâveti	201
3.3.3.1. Ehl-i Kitap'tan Tilâveti Övülenler – Hakkıyla Tilâvet.....	202
3.3.3.2. Ehl-i Kitap'tan Tilâveti Yerilenler	206

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERİN TİLÂVETİ KARŞISINDA GÖSTERİLEN TEPKİLER

4.1. Tilâvet Karşısında Mü'minlerin Tepkileri.....	214
4.1.1. Tilâvet Karşısında Mü'minlerin Sözlü Tepkileri	214
4.1.1.1. “Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık” demeleri	215

4.1.1.2. “Rabbimizi tesbîh ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor” demeleri	216
4.1.2. Tilâvet Karşısında Mü’minlerin Fiilî Tepkileri.....	220
4.1.2.1. Ağlayarak Secdeye Kapanmak	221
4.1.2.2. İmanın Artması	228
4.2. Tilâvet Karşısında Kâfirlerin Tepkileri.....	234
4.2.1. Tilâvet Karşısında Kâfirlerin Sözlü Tepkileri.....	235
4.2.1.1. “Evvelkilerin masalları” demeleri	235
4.2.1.2. “İki topluluktan hangisinin bulunduğu yer daha hayırlı, meclis ve mahfili (sosyal konumu) daha güzeldir?” demeleri.....	239
4.2.1.3. “Ya (bize) bundan başka bir Kur’ân getir veya onu değiştir” demeleri	240
4.2.1.4. “Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır” demeleri	241
4.2.1.5. “Şu Kur’ân, düzmece bir iftiradan başka bir şey değildir” demeleri ..	243
4.2.1.6. “Bu, apaçık bir sihirdir” demeleri	245
4.2.1.7. “Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin” demeleri	249
4.2.1.8. Saçma Sapan Şeyler Söylemeleri	251
4.2.2. Tilâvet Karşısında Kâfirlerin Fiilî Tepkileri	253
4.2.2.1. Tekzîb-Yalanlama	253
4.2.2.2. Tevliye (Tevellî) - Yüz Çevirme	257
4.2.2.3. İstikbâr – Büyüklenme	260
4.2.2.4. Duymamış Gibi Davranmak.....	266
4.2.2.5. Gerisin Geri Dönmek	272
4.2.2.6. Yüzde İnkâr Emârelerinin (Münker) Belirmesi	273
4.2.2.7. Kur’ân’ı Tilâvet Edene Saldırmaya Kalkışmak	275
SONUÇ	278
KAYNAKÇA.....	284
ÖZGEÇMİŞ.....	293

KISALTMALAR

- a.mlf. : Aynı müellif
b. : İbn, Bin
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı
md. : Madde
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
nşr. : Neşreden
(ra) : Radıyallahu Anh
s. : Sayfa
(sas) : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SÜİFD : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy. : Sayı
thc. : Tahric eden
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
trtb. : Tertip eden
ts. : Tarihsiz
v. : Vefatı
v.dğr. : Ve diğerleri
yy. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Yüce Allah, sonsuz rahmetinin eseri olarak bizlere, ebedî mucize Kur'ân'ı tilâvet buyurmuştur. O'nun, Kur'ân'ı tilâvet eden bir peygamber göndermiş olması da ayrıca bir lütuftur. Bu özel rahmetin farkına vararak Kur'ân mucizesinden istifade edebilmek ancak Yüce Allah'ın tasvip edip onayladığı bir tilâvetle mümkündür. İnsanoğlu onunla, karanlıklardan aydınlığa çıkar; nura ve huzura kavuşur. Onu terk edip okumamak, ondan yüz çevirip ona uymamak ise zulüm, cehalet, hüsrân ve pişmanlıkla son bulur.

Kur'ân'a Yüce Allah'ın kelâmı olduğu için değer vermek; onu okunmaya, anlamaya, uygulamaya ve anlatmaya çalışmak biz insanların iyiliğine olabilecek en kutlu vazifedir. Bu nedenle başta en güzel insan Hz. Muhammed (sas) olmak üzere İslâm âlimleri yüzyıllardır mesailerini bu uğurda harcamışlar, sözlerin en güzelini anlayıp anlatmak için yaşamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm, bugüne kadar binlerce araştırmaya konu olmuştur; hâlâ da nice araştırmalara kaynaklık edebilecek bitmek tükenmek bilmeyen hazinelerle doludur. Onun bütün kelime ve konuları, başlı başına birer inceleme konusu olabilecek potansiyele sahiptir. Kur'ân'da tilâvet konusu ise Kur'ân mesajının anlaşılmasında odak nokta diyebileceğimiz bir pozisyonda bulunmaktadır. Tilâveti anlamak, Kur'ân'ı anlamaya yol bulmak demektir.

Çalışmamız, Kur'ân'da anahtar kavramlardan biri olan “tilâvet” ile ilgili âyetlere bütüncül bir bakış açısıyla bakarak, Kur'ân'ın bu konudaki mesajlarını ortaya koyma çabası olmuştur. Bu tür araştırmalar, tefsir bilimi uzmanlarınca, konulu tefsir olarak isimlendirilir. İlk örneklerine bizzat Hz. Peygamber (sas)'in hayatında rastlanan konulu tefsir, asıl itibarıyla Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi esasına dayanmaktadır.

Bu çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında, önce konunun önemi ve amacı üzerinde durulmuştur. Bundan sonra araştırmamızın metodu hakkında bilgi verilmiş ve kullanılan kaynaklarla ilgili bazı açıklamalar yapılmıştır.

Birinci bölümde, öncelikle tilâvet kelimesinin lügat anlamları araştırılmıştır. Bu aşamada mümkün olduğu oranda Arapça'daki kaynak lügatlere ve şiir divanlarına müracaat edilmiş, mevcut bilgiler tasnif edilerek tilâvetin Kur'ân'ın katkısından önce Arap dilinde taşıdığı anlam tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, tilâvetin

hadislerdeki kullanımları ve terim anlamı da incelenmiş, böylece tilâvetin İslami kullanım esnasında geçirdiği aşamalar belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Kur'ân'da tilâvet kavramının kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu sebeple öncelikle tilâvetin 'okumak' ve 'tabi olmak' anlamlarına yakın anlamlı kavramlar üzerinde durulmuş, ilgili kavramlarla tilâvet arasındaki benzer ve farklı yönler beyan edilmiştir. Buna ilave olarak Kur'ân'da tilâvet kavramıyla bağlantılı bulunan zikir ve düşünme kavramları da incelenmiş ve bunların Kur'ân bütünlüğü içerisinde, tilâveti tamamlayan kavramlar oldukları anlaşılmıştır. Yine bu bölümde, Kur'ân'da tilâvete zıt telakki edilebilecek kavramlar da tespit edilerek araştırılmış, böylece tilâvetin ne olmadığı ortaya konularak Kur'ân'da tilâvet konusunun daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, esas olarak Kur'ân'da tilâvet konusu üzerinde durulmuştur. Burada önce Kur'ân'da tilâvet kelimesinin kullanımları ve bunun manalara etkileri gözden geçirilmiş, sonra da tilâvetin Kur'ân'da aldığı manalar tespit edilmiştir. Buna göre Kur'ân'da tilâvet; okuma (kıraat), tabi olma/izleme (ittiba), indirme (inzâl), iş yapma (amel), anlatma/aktarma (rivâyet) ve yazma (kitâbet) olmak üzere altı çeşit manada kullanılmıştır. Yine bu bölümde Kur'ân'da tilâvetin nispet edildiği kimselere değinilmiş, buna göre Kur'ân'da tilâvetin yüklendiği görev ve karakter belirlenmeye çalışılmıştır. Tilâvet, ilahî mesajın anlaşılmasında, aktarılmasında ve hayata geçirilmesinde çok değerli bir misyona sahiptir. Allah'ın emrettiği, Peygamber (sas)'in de hayata geçirdiği bir ibadet olan tilâvetin nasıl icra edildiği de çok önem arz etmektedir. Zira Kur'ân'da bahsedildiğine göre ehli kitaptan bazıları, Allah'ın takdirine şayan olan 'hakkıyla tilâvet etme' şerefine ererken, bazıları da tilâvetlerinden dolayı kınanan bir pozisyona düşmüşlerdir.

Dördüncü bölüm, Kur'ân tilâvetinin oluşturduğu etkileri ve ona karşı ortaya koyulan tepkileri incelemesi bakımından önemlidir. Tilâvet, Kur'ân mucizesinin muhataplara intikalini sağlayan en önemli araç olunca; ona karşı gösterilen tepkiler, mucize karşısında inananların ve inananların durumlarını sergileyen birer ekran haline dönüşmüşlerdir. Kur'ân tilâveti, inananların imanını kuvvetlendiren ve onları samimiyetle ibadet etmeye sevk eden bir potansiyel oluştururken; inanmamakta ısrar edip Kur'ân'a karşı olumsuz tavır alanların küfrüne küfür katmış ve ebedî hüsrân

içerisine gömülmelerine zemin hazırlamıştır. Bu açıdan tilâvet, Kur'ân mucizesinin aktif güce dönüşmesinde çok önemli bir pozisyonu da yüklenmiş görünmektedir.

Çalışmamın bütün aşamalarında engin fikir ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. M. Sait Şimşek'e en içten şükranlarımı sunarım. Yine değerli görüş ve tavsiyelerinden faydalandığım Prof. Dr. Yusuf Işıcık, Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken ve Doç. Dr. Yunus Ekin hocalarıma da teşekkürü borç bilirim. Çalışma bizden, inâyet Allah'tandır.

Nazife Vildan Güloğlu

Kasım 2015, KONYA

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Amacı

Her şeyin bir var oluş sebebi vardır. Bizim varlığımızın sebebi, Yüce Rabbimizi tanımak ve O'na, O'nun istediği şekilde kulluk etmektir.¹ Lütfu ve ihsanı bol Rabbimizi tanıdıkça sevmemek, sevdikçe de O'nun kulu kölesi olmamak mümkün değildir.

Yüce Allah, sonsuz rahmetinin eseri olarak, kullarına kendisini tanıtmayı ve nasıl kulluk edeceklerini göstermeyi murat etmiş; bunun için de vahiy sistemini kurmuştur. Kullar, öyle zayıf varlıklardır ki Yüceler Yücesi Allah'ın kelamına doğrudan muhatap olmaya güç yetiremezler. Bunu herkesten iyi bilen Rabbimiz, kulları arasından seçtiği elçilere gönderdiği vahiyler aracılığı ile kullarıyla konuşmuştur.²

Peygamberlerden bazılarına gönderilen vahiyler, dillere destan, gönüllere sultan olsun diye kitaplar şeklinde sunulmuştur. Böylece ilahî kitaplar, kulların Rableri ile buluşmalarını sağlayan en önemli vasıtalar olmuştur. Nasıl ilaçlar, gerektiği gibi kullanıldıkları zaman fayda veriyorlarsa, kitaplar da hakkıyla tilâvet edildikleri zaman ruh ve hakikat bahşetmişlerdir. Bunun için ilahî kitapları sırasıyla önce vahiy meleği, sonra peygamberler, daha sonra da inananlar tilâvet etmiş; bu sayede Rablerinin hitabına muhatap olmuşlardır.

Gönderilen kitaplar arasında Kur'ân-ı Kerîm, çok özel bir konuma sahiptir. Çünkü O, son peygamber olan Hz. Muhammed (sas)'e gönderilmiştir ve artık bundan sonra vahiy gelmeyecektir. Onu diğer kitaplardan ayıran en önemli özelliklerden biri de Yüce Allah'ın koruma altına aldığı yegâne kitap olmasıdır.³ Kur'ân, son kitap olarak, kendinden önceki kitapların kimi hükümlerini tasdik etmiş, kimi hükümlerini kaldırmış ve kıyamete kadar geçerli beyanlarıyla takva sahiplerine nur ve hidâyet kaynağı olmuştur.⁴

Kur'ân-ı Kerîm, çok değerli bir kitaptır. O, en başta değerini, kelâmullah olmasından alır. Hz. Muhammed (sas)'e gönderilen Kur'ân, aynı zamanda

---

¹ Zâriyât 51/56.

² Şûrâ 42/51.

³ Hicr 15/9.

⁴ Bakara 2/2.

Rabbimizin ona verdiği en büyük mucizesidir.⁵ Bu öyle büyük bir mucizedir ki yerler ve gökler, o durdukça duracak; inananlar o nurla doğru yolu bulacak; inkârcılar ise ondan yüz çevirdikleri için sıkıntılar girdabına dalacaklardır.⁶ Kur'ân muhataplarına meydan okumaktadır; onun gibi bir kelam ne söylenmiş ne de söylenecektir.⁷

Kur'ân'da bahsi geçen bütün konular, kavram ve kelimeler önemlidir. Ama nihâyetinde hepsinin anlatmak istediği ve tanıtmaya çalıştığı, Allah'tır. Bunun içinde Kur'ân'ın bütün konularının, kavram ve kelimelerinin merkezinde Allah vardır. Kur'ân'da bütün yaratılmışlar arasında en büyük önem ise insana verilmiştir. Kur'ân, esas olarak insanın kurtuluş meselesiyle ilgilenir. Bu açıdan Kur'ân kavramları arasında insan, Allah kavramı karşısında ikinci bir kutup teşkil eder.⁸ Allah ile insan arasında haberleşmeyi sağlamak ise Kur'ân'ın en önemli işlevidir. İşte burada gerek Allah'ın kuluna gönderdiği vahyin okunması, gerekse kulun Allah'a niyaz ve kulluğunun sunulması anlamında tilâvet kavramı çok önemli bir değere sahiptir.

Kur'ân'da tilâvet kavramı, bulunduğu siyâklara göre önemli mana ve mesajları yüklenmiş görünmektedir.⁹ Kur'ân'da tilâvet, başta vahyin Peygamber (sas)'e inzâli olmak üzere, Allah kelâmının insanlara intikalini ve zikrini sağlayan en önemli usul olarak karşımıza çıkar. Kur'ân'da bütün kitapların tilâvetinden söz edilir ve ilahî kitapları hakkıyla tilâvet edenler övülür.¹⁰ Özellikle Hz. Peygamber'e Kur'ân tilâvetinin emredilmiş olması¹¹ ve onun 'Allah'ın âyetlerini tilâvet eder' vasfıyla anılması,¹² tilâvet kavramına ayrı bir önem bahşetmektedir. Kur'ân'da geçen tilâvet kelimeleri, çoğunlukla 'okumak' manasında anlaşılmıştır.

Yüce Kur'ân'dan istifade etmek, öncelikle onu okumakla mümkündür. Bunun için ilk inen âyetler, 'oku' emrini vermekle başlamıştır.¹³ Yine onun en meşhur

⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *el-Câmi'u's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, "Fedâilü'l-Kur'ân", 1.

⁶ Tâhâ 20/124.

⁷ Tûr 52/34; Hûd 11/13; Yûnus 10/38.

⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts., s. 83-84.

⁹ Bkz. Dâmegânî, el-Huseyin b. Muhammed, *Kâmûsü'l-Kur'ân ev İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl, Beyrût 1403/1983, s. 88.

¹⁰ Bakara 2/121.

¹¹ Neml 27/92.

¹² Bakara 2/129-151; Âli İmrân 3/164; Kasas 28/59; Cuma 62/2; Talâk 65/11; Beyyine 98/2.

¹³ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen b. Beşîr, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte, Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, Beyrût 2003, IV/761; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1408/1988, XXX/241-253;

adının birçok âlime göre ‘okunan’ anlamına gelen Kur’ân olması,¹⁴ bu kitabın okunmasına verilen değeri göstermesi açısından önemlidir. Kur’ân’da okumayı ifade eden kavramların en önemlileri kıraat, tertîl ve tilâvet kavramlarıdır.

Kıraat kavramının türediği KRE/“قرأ” kökü, Kur’ân’da 88 defa geçmekle birlikte, bunların 70 tanesi “قُرْآنٌ” yapısında ve çoğunlukla Yüce Kitabımızın adı olarak zikredilmiştir. Kökün sadece 17 yerde çeşitli fiil yapılarında ‘okumak’ anlamında kullanıldığı görülür. Kur’ân’da tertîl kavramının türediği RTL/“رتل” kökü ise ‘tane tane okumak’ anlamında ikisi mastar, ikisi fiil olmak üzere toplamda dört defa kullanılmıştır. Tilâvet kavramının türediği TLV/“تلو” kökü ise Kur’ân’da 63 defa geçmektedir. Yunus Sûresi’nin 30. Âyetinde geçen “تَتْلُو” kelimesini yedi kıraat imamından Hamza ez-Zeyyât (v. 156/773) ve Kisâî (v. 189/805), “تَتْلُو” şeklinde okumuşlardır¹⁵ ki bununla Kur’ân’daki TLV/“تلو” kökünün sayısı 64’e ulaşır. Bunların ikisi hariç hepsi, çeşitli fiil kalıplarında ve çoğunlukla ‘okuma’ anlamını da tazammun eden bir yapıda kullanılmıştır. Tespit etmeye çalıştığımız bu sayısal verilere göre diyebiliriz ki, Kur’ân’da okuma eyleminin ifadesi için daha çok tilâvet kavramı, tercih edilmiştir. Bu açıdan da Kur’ân’da tilâvet kavramı, özenle üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Bütün kelimeler, Kur’ân’da kullanılmakla çok önemli seviyeler kaydetmiş, zengin manalar yüklenmişlerdir. Allah, Kur’ân’ında kullandığı kelimeleri, söylemek uygun olursa özenle seçmiş, onları tercih etmesiyle de önemli mesajlar vermiştir. Bu açıdan bütün Kur’ân kelimeleri, özenli bir araştırmayı hak etmektedirler. Kur’ân’da tilâvet kavramının kullanılması da boş değildir. Özellikle ilahî kitapların bilhassa da Kur’ân’ın okunmasını ifade için seçilen kelimeler arasında tilâvet kavramının yer

---

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-uyûn/Teftîrû'l-Mâverdî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts, VI/304; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fi'l-ilmî't-teftîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1404/1984, IX/175; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1427/2006, IV/766; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-teftîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türkî, Kâhire 1424/2003, IV/398; Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, V/ 460–461 (İlk gelen vahiy hakkında farklı açıklamalar için bkz. İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., IV/418-419).

¹⁴ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût ts., I/128; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîbboğa, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1414/1993, I/162.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi kıraati'l-'aşr*, nşr. Ali Muhammed Debbâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1971, II/212.

alması, bizlere önemli mesajlar vermektedir ve bu konuda yapılacak araştırmayı değerli kılmaktadır.

Kur'ân kelimelerinin Kur'ân'da yüklendikleri anlamlar, elbette onların asıl anlamlarından hiçbir zaman bağımsız olmamıştır. Bu gerçekten hareketle semantik çalışmalar, Kur'ân'ın indiği ortamda kelimenin kullanımı olan asıl manayı tespit etmeyi ve bununla irtibatlı olarak da âyetlerde verilmek istenen mesajlara ulaşmayı hedef alır. Tilâvet kavramı üzerinde yapılacak bir çalışma da hiç şüphesiz ilahî kitaplarla ve özellikle de Kur'ân'la nasıl bir ilişki içerisinde olmamız gerektiğinin mesajlarını verecektir.

Şüphesiz ki bütün ilahî kitaplar, tilâvet edilmek için gönderilmiştir. Bugün için ise tilâvet edilecek yegâne kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. Konumuzu 'Kur'ân-ı Kerîm'de Tilâvet' olarak seçtik. Amacımız, Kur'ân'da tilâvet kavramının anlam çerçevesini tespit etmek ve buradan hareketle Kur'ân tilâvetinin özellik ve incelikleriyle ilgili önemli mesajlara ulaşmaktır.

Bizi bu konuyu araştırmaya sevk eden sebeplerden biri de bu konuda kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Konumuzla ilgili olarak, yine kavram çalışması niteliğinde olan, Mesut Kaya'nın Kur'ân'ın Okunması-Anlaşılması ve Amel Edilmesi İle İlgili Kavramlar adlı yüksek lisans tezi ile Yusuf Ziya Kurtuluş'un Kur'ân'da Kıraat Tilâvet ve Tertîl Kavramları adlı yüksek lisans tezi dışında tez mahiyetinde bir çalışmaya rastlamadık. Bu tezler ise gerek kapsam ve içerik olarak, gerekse konunun ele alınması yönüyle, tezimizden tamamen farklı nitelikler taşımaktadırlar. İçerisinde tilâvet kavramına Kur'ânî bir kavram olarak yer vermeleri açısından, Seyyid Ahmed Abdülvâhid'in "Kur'ân-ı Kerîm Okuma (Kıraat) Şekilleri" adıyla Ali Akpınar tarafından Türkçemize çevrilmiş makalesi ile Yavuz Fırat'ın "Kıraat Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması" adlı makalesi, kendi boyutlarında özenli çalışmalar olup bize ışık tutmuştur. Bununla birlikte çalışmamız, "Kur'ân'da tilâvet" konusunu esas alması ve özellikle bu konuyla ilgili kapsamlı bir çalışmayı hedeflemesi yönüyle onlardan da çok farklı özellikler taşımaktadır.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmamız bir konulu tefsir çalışmasıdır. Bu nedenle araştırmamızda kullanacağımız metod, konulu tefsir çalışmalarında takip edilmesi tavsiye edilen esaslar doğrultusunda olacaktır.

Konulu tefsirin birçok tanımı yapılmıştır. Bütün bu tariflerin müşterek yönleri değerlendirilerek yapılan tanıma göre konulu tefsir, “Kur’an’da işlenen konulardan herhangi birine dair âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla göz önünde bulundurarak Kur’an’ın o konudaki görüşünü ortaya koyma çabasıdır.”¹⁶

Konulu tefsir metodu ise “Kur’an’da herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzul sırasına koyup ilmi bir incelemeye tabi tuttukten sonra, Yüce Allah’ın o konu ile ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur.”¹⁷

Edebi tefsir ekolü mensupları, Kur’ân’ın konulu tefsir metoduyla tefsir edilmesinin gerekliliğini savunmuşlardır.¹⁸ Bu açıdan konulu tefsir çalışmalarını, Edebi Tefsir Ekolü içerisinde de mütalaa etmek mümkündür.¹⁹ Genel olarak konulu tefsirin, bugünkü manası ve adıyla ilk defa içinde bulunduğumuz asırda ortaya çıktığı söylenir.²⁰ Aslında bu tefsir türü, Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsir edilmesi esasına dayanır. Bunun da ilk örneklerine bizzat Hz. Peygamber (sas)’in hayatında rastlanır.²¹ “Zaten konulu tefsirden kastedilen de, bir konudaki âyetleri bir araya getirerek onları yorumlamaktır.”²²

İbn Teymiyye (v. 728/1328), “Kur’an’ın tefsirinde en sağlıklı ve doğru metod, Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsir edilmesidir. Zira bir yerde mücmel olan bir konu, başka bir yerde açıklanmıştır; bir yerde kısa olan bir şeye başka bir yerde genişçe yer

¹⁶ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2004, s. 137.

¹⁷ Güngör, Mevlüt, *Kur’an Araştırmaları 1*, İstanbul 1995, s. 12.

¹⁸ Hüli, Emin, *Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, trc. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995, s. 75.

¹⁹ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 137.

²⁰ Bkz. Güngör, Mevlüt, *Kur’an Araştırmaları 1*, s. 13; Müslim, Mustafa, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, trc. Salih Özer, Fecr Yayınları, Ankara 1998, s. 25.

²¹ Buhari, “Enbiya”, 41.

²² Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 138.

verilmiştir”²³ diyerek bu usulün önemine işaret etmiştir. Her şeyden öte Kur’an-ı Kerim’in kendisi, âyetlerinin birbirini tefsir ettiğine dikkat çekmiştir.²⁴

Konulu tefsirin önemi ile ilgili bu kısa açıklamaları yeterli bularak²⁵ bu tür çalışmalarda dikkat edilmesi tavsiye edilen esaslara değinmek istiyorum. Mustafa Müslim’e göre konulu tefsir araştırmasında şu aşamalar takip edilir:

1. Araştırılacak konunun çerçeve ve sınırları belirlenmeli ve Kur’ân âyetlerinde konuya ilişkin boyutlar öğrenildikten sonra konuya bir başlık seçilmeli,

2. Konu ile ilgili Kur’ân âyetleri derlenmeli,

3. Âyetler nüzul sırasına göre dizilmeli,

4. Konuya ilişkin âyetler için, tahlili tefsir kitaplarına başvurulmalı, varsa nüzul sebeplerine bakılmalı; lafızların anlamlarına ve kullanımlarına bakarak konuya ilişkin cümledeki lafızlar arası, âyetteki cümleler arası ve bütün grubun âyetleri arasındaki bağlantıları incelemek suretiyle tam ve yeterli bir araştırma yapılmalı,

5. Toplu olarak âyetlerin anlamları kavranıldıktan sonra, Kur’âni yaklaşımlar vasıtasıyla konunun temel unsurları belirlenmelidir. Gerektiğinde bunlar arasında takdim tehir yapılabilir.

6. Araştırmacı, incelemesindeki düşünceleri sunarken İcmali tefsir metoduna başvurmalı, lafızların sözlük anlamlarıyla yetinmeyip Kur’ani hidâyetleri naslardan çıkarmaya çalışmalıdır. Âyetlerin işaret ettiği hususları hadislerle delillendirmeli ve tümünü de Sahabe’nin Kur’ân anlayışı ile desteklemelidir.

7. Araştırmacı, bilimsel araştırma metoduna bağlı kalmalıdır. Araştırmacının hedefi, Kur’âni gerçekleri ortaya çıkarmak ve onları çarpıcı bir şekilde sunmak olmalıdır.

8. Araştırmacının tefsirde güvenilir bir metoda bağlı kalması önemlidir. Bu da zayıf rivâyetlerden ve israiliyattan uzak durmasını gerektirir.

9. Araştırmacı konunun dağılmasına neden olacak ayrıntılara dalmamalıdır. Bu tür ayrıntılar, araştırmanın hedefine destek sağlayacaksa dipnotlarda verilmelidir.²⁶ Biz de araştırmamızda bu esaslara uygun hareket etmeye çalıştık.

²³ İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed el-Harrânî, *et-Tefsîru’l-kebir*, thk. Abdurrahman Umeyre, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût ts., II/231.

²⁴ Fussilet 41/3; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 138.

²⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için mesela bkz. Hûlî, *Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 75; Müslim, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, s. 33-37; Güngör, *Kur’an Araştırmaları 1*, s. 15-20; Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 174-177.

Öncelikle konu ile ilgili Kur'an âyetlerinin derlenmesi hususunda *Mu'cemü'l-müfehres* türü eserlerden faydalanmakla yetinmeyip, Kur'ân kavramlarını kesin hatlarla birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını göz önünde bulundurarak, araştırma konusu çerçevesinde Kur'ân'ın baştan sona okunmasını olabildiğince gerçekleştirmeye gayret ettik.

Muhsin Demirci'nin tespitine göre ise konulu tefsir çalışmalarında şu aşama ve kurallara dikkat edilmelidir:

1. Konunun seçimi ve isimlendirilmesi,
2. Nasların tespit ve tasnifi,
3. Konunun asli ve fer'i unsurlarının belirlenmesi,
4. Konuya bütüncül yaklaşmak,
5. Filolojik tahliller yapmak,
6. Tarihi referanslardan ve kıraatlardan yararlanmak,
7. Nasları doğru anlamak ve doğru yorumlamak.²⁷

Yukarıda sunulan maddelerde Mustafa Müslim'in beyan ettiği esaslardan farklı olan iki kaide dikkat çekmektedir ki bunlar: filolojik tahliller yapmak ve nasları doğru anlayıp doğru yorumlamaktır.

Nasları doğru anlamanın önünde mezhebi önyargılara sahip olmak ve yorumda aşırılık²⁸ gibi engeller vardır.²⁹ Kur'ân araştırmacısı, bu konuda son derece dikkatli olmalı, Kur'ân'ı yanlış anlamasına yol açacak tüm olumsuzluklardan sıyrılmaya çalışmalıdır.³⁰ Zira bugün İslam Dünyası, çeşitli olumsuz ve yan etkilerden uzak bir tefsir hareketine ve Kur'ân'a dönüş hamlesine, her şeyden çok muhtaçtır.³¹

²⁶ Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s. 51-54.

²⁷ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 113-164.

²⁸ Nasların zahirini hiç dikkate almaksızın, nazil olduğu dilin verilerinden ve nüzul ortamından koparan, keyfi ve yöntemsiz yorum tarzı. Bkz. Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 164-167.

²⁹ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 167.

³⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Dereli, Muhammet Vehbi, *Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Konya 2008, ss. 21-159.

³¹ Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem Te'vil*, Esra Yayınları, Konya 1997, s. 16.

Filolojik tahliller yapmak ise kavram çalışması yapmayı ve Kur'ân'ın belagatin zirvesinde bir kelim olduğunu unutmayıp, onun belaği noktelerini tahlil ve değerlendirme yoluna gitmeyi gerekli kılar.³²

Emin el-Hûlî (v. 1386/1966), Kur'ân içinde yapılacak bir araştırmanın, kelimenin incelenmesi ile başlayacağını belirtir.³³ Bizim araştırmamız da tilâvet kavramının etimolojik ve semantik yönden incelenmesiyle başlamıştır ki, buna kavram tefsiri de denir. Kavram tefsiri, Kur'ân'da yer alan bir kavramın ayrıntılı bir şekilde incelenip açıklanmasıdır. Bunun için öncelikle ilgili kavramın kelime ve türevlerinin geçtiği tüm âyetler çıkarılıp incelenerek kavramın lügat ve terim anlamları belirlenir. Bundan sonra kavram, geçtiği âyetlerdeki siyâk ve sibâkı itibarıyla değerlendirilir ve bu naslar arasında gerekli irtibatlar kurulur. Ardından da semantik tahliller yapılarak kavramın geçirdiği anlam değişiklikleri tespit edilir.³⁴ Burada bu kavramın ilk olarak ortaya çıktığı sırada ve onun ilk okuyucusu olan Resulullah (sas) tarafından okunduğunda, onun etrafında bulunan kimselerin, o kavramdan ne anladıklarını tespit etmeye çalışmak önemlidir.³⁵ Bu da lügavi anlamın ortaya çıkarılmasıyla elde edilir. Lügavi anlam, her hangi bir kelimenin Kur'ân'ın katkısından önce Arap dilinde taşıdığı anlamdır. Bunun tespiti de öncelikle Câhiliye şiirine ve Arapça sözlüklere müracaatla mümkündür.³⁶ Biz de çalışmamızda tilâvet kelimesinin ve TLV/“تلو” kökünün lügavi anlamının tespiti konusunda Câhiliye Dönemi şiirlerine ve klasik Arapça lügatlere müracaat ettik.

Mevcut Arapça sözlüklerin, lafızların zaman içinde gösterdikleri değişiklikleri tespit konusundaki yetersizlikleri dile getirilmiş ve bu, özellikle onların tarihi seyir dikkate alınarak yazılmamış olmalarına bağlanmıştır.³⁷ Bununla beraber meselenin çözümü yine mevcut sözlüklere müracaattan geçmektedir. Bu durumda araştırmacı, tefsirini yapmak istediği kelimenin ilk manasını öğrenmek için, kelimenin lügat anlamlarını inceleyecek ve tarihi süreci göz önünde tutarak bir sıralama yapıp tercihte bulunacaktır. Bundan sonra da kelimenin Kur'ân'da

³² Bkz. Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 124-130.

³³ Hûlî, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 84.

³⁴ Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 99.

³⁵ Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s.85.

³⁶ Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, Işık Yayınları, İstanbul 2001, s. 18.

³⁷ Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 85.

kullanıldığı manasının tespitine geçecektir.³⁸ Arapça sözlüklerde lügavi anlamlarla beraber kelimelerin İslami veya ıstılahi manalarının da verildiği görülür.³⁹ Bu durumda yapacağımız iş şudur: Araştırılan kavramın sözlükteki tüm anlamlarına yer verilecek, bunlar arasından lügavi anlam tespit edilmeye çalışılacak ve sonra da ıstılahi anlamı ifade edilecektir. Bunların yanında kelimenin Arap dilinde kullanılan mecazi anlamlarının da belirlenmesine çalışılacaktır. Bundan sonra kavramın geçtiği siyâklara göre değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴⁰

Herhangi bir kelime veya kavramın bir temel anlamı vardır, bir de farklı kullanımlara veya geçtiği siyâklara göre kazandığı yeni anlamları vardır ki, bunların tamamına anlam çerçevesi veya semantik alan tabir edilir.⁴¹ Bu konuda İzutsu “Kur’an’da kelimeler birbirinden ayrı yalın halde bulunmazlar. Kendi aralarında büyük küçük gruplar oluştururlar ve neticede birbirine muhtelif yollarla bağlı düzenli bir bütün meydana getirirler. Bu nedenle Kur’an’daki anahtar kavramları tahlil ederken sistem içindeki kelimelere özel anlamlar kazandıran bu çeşit kelime ilişkilerine dikkat etmek lazımdır”⁴² der. Buna göre tilâvet kavramının geçtiği âyetler, içinde buldukları sistem içersinde, sibâk siyâk münasebetleri göz önünde bulundurularak manalandırılmaya gayret edilmiştir.

Kur’ân’ın anlam örgüsünün çözümlenmeye çalışılmasında, kavramlar arasındaki eş anlamlılık ve zıt anlamlılık konusunun da göz önünde tutulması gerekmektedir. Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) gibi bazı âlimler, Zümer Sûresi’nin 23. Âyetindeki “Allah, sözün en güzelini, âyetleri birbirine benzeyen (müteşâbih) ve ikili (mesânî) bir kitap olarak indirmiştir.” ifadesini, bu kâideye yönelik olarak şu şekilde tefsir etmişlerdir: Kur’ân’da bazı kelimeler, değişik siyâklarda geçmelerine rağmen aynı anlamı taşırlar. İşte burada ‘müteşâbih’ kelimesinin ifade ettiği anlamlardan biri budur. Kur’ân’daki bazı kelimelerse zıtlarıyla birlikte ifade edilmiştir. Mesela mü’minler kâfirler, Cennet Cehennem, ebrâr füccâr, müttakîler tâgîler gibi zıtlar birlikte, ikileme içerisinde zikredilmiştir. İşte bu da bu âyetteki

³⁸ Hülî, *Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s. 86-87.

³⁹ Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s. 20.

⁴⁰ Bkz. Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 126-127.

⁴¹ Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 38.

⁴² İzutsu, Toshitiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul ts., s.18

‘mesânî’ kelimesinin ifade ettiği anlamlardandır.⁴³ O halde Kur’ân’daki kelimelerin anlaşılabilmesi, bu kelimeler arasındaki teradüf ve anlam yakınlığı ile zıtlık ilişkilerinin çözümlenmesine bağlıdır.⁴⁴ Bu nedenle çalışmamızda, tilâvet kavramına yakın ve zıt anlamlı kavramların tespitine de yer verilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın en önemli kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kur’ân tefsirinde, müracaat edilmesi gereken ilk kaynağın Kur’ân olduğu konusu tartışmasızdır. Bu nedenle araştırmamız sırasında Kur’ân âyetlerine pek çok defa müracaat edilmiş, özellikle tilâvet kelimesinin geçtiği yerlerde âyetlerin metin ve meâlleri birlikte verilmiştir. Tâli konularda ise âyetlerin metin veya meâlleri, konu içinde veya dipnotta mümkün mertebe beyan edilmiş; bu sayede tilâvet kavramını ilgilendiren bütün âyetlerin asıllarının görülmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Âyet meâlleri verilirken çoğunlukla komisyon tarafından hazırlanan Türkiye Diyanet Vakfı’nın yayımladığı meâlden yararlanılmıştır.⁴⁵

Çalışmamız sırasında Kur’ân tefsirinin ikinci kaynağı olan hadislere de başvurulmuş; bu konuda başta Buhârî (v. 256/870) ve Müslim’in (v. 261/875) *el-Câmi ‘u’s-sahîh*’leri olmak üzere, Ebû Dâvud (v. 275/889), İbn Mâce (v. 273/887), Tirmizî (v. 279/892), Nesâî (v. 303/915) ve Dârimî’nin (v. 255/869) *Sünen*’leri, Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *Müsned*’i gibi hadis kaynaklarından yararlanılmıştır. Gerektiğinde hadislerle ilgili şerhlere ve *Garibu’l-hadis* kitaplarına müracaat edilmiştir.

Tilâvet kelimesinin lügat anlamlarını tespit edebilmek için faydalandığımız lügatleri şu şekilde sıralayabiliriz: Halîl b. Ahmed’in (v. 175/791) *Kitâbü’l-‘Ayn*’ı, Müberred’in (v. 286/900) *el-Kâmil*’i, Kur’ân en-Neml’in (v. 310/922) *el-Müntehab min garîb-i kelâmi’l-‘Arab*’ı, İbn Düreyd’in (v. 321/933) *Cemheretü’l-luga*’sı, Ezherî’nin (v. 370/980) *Tehzîbü’l-luga*’sı, Sâhib b. Abbâd’ın (v. 385/995) *el-Muhît fi’l-luga*’sı, Cevherî’nin (v. 393/1002) *Sihâh*’ı, İbn Fâris’in (v. 395/1004) *Mucmelü’l-luga* ve *Mu‘cemü Mekâyisi’l-luga* adlı eserleri, İbn Sîde’nin (v. 458/1066) *el-*

⁴³ İbn Kesîr, Imâdüddîn Ebü’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed v.dğr., Mektebetü Evlâdi’ş-Şeyh li’t-türâs, Kâhire 1421/2000, XII/123.

⁴⁴ Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s. 25.

⁴⁵ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, haz. Ali Özek v.dğr., TDV, Ankara 2007.

Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam'ı, Râgıb el-İsfahânî'nin (v. 502/1108) *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (v. 538/1144) *Esâsu'l-belâga*'sı, İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*'ı, Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Kâmûsu'l-muhît*'i, Zebîdî'nin (v. 1205/1791) *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*'u ve Asım Efendi'nin (v. 1235/1819) *Terceme-i Kâmûs*'u.

Araştırmamızda müracaat ettiğimiz lügatleri, tarihi seyirlerini göz önünde bulundurarak kullandık. Bunlardan *Kitâbü'l-'Ayn*, *Sihâh* ve *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga* adlı eserler, ele alınan maddeyle ilgili bilinmesi gerekenleri esaslı bir şekilde sunmaları açısından ilgimizi çekmiş; *Tehzîbü'l-luga* ise ansiklopedik yapısıyla kelimeler hakkında çoğu bilgiye ulaşılabilen bir eser olarak karşımıza çıkmıştır. Günümüzdeki birçok araştırmada yegâne müracaat kaynağı olarak kullanılan *Lisânü'l-'Arab*'ın ise büyük oranda *Tehzîbü'l-luga*'nın tekrarı olduğu görülmüştür.⁴⁶ Bu nedenle *Lisânü'l-'Arab*'a bakmayı da ihmal etmemekle birlikte, bu ikisine kıyasla daha çok *Tehzîbü'l-luga*'dan istifade ettik. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam* da *Tehzîbü'l-luga*'nın devamı mahiyetinde oldukça istifade ettiğimiz bir eser olmuştur. Râgıb el-İsfahânî'nin *Müfredât*'ı ise Kur'ân kelimelerinin lügavi anlamlarına yer vermesi, terim anlamlarını izah etmesi ve gerektiğinde kavramlar arası karşılaştırmalarda bulunması bakımından özellikle kavram çalışmaları sahasında vazgeçilmez bir eserdir. Bu nedenle *Müfredât* da çalışmamızın en önemli kaynakları arasında yer almıştır. Yine istilâhların açıklanması konusunda Cürcânî'nin (v. 816/1413) *et-Ta'rîfât*'ı, Ebü'l-Bekâ'nın (v. 1095/1684) *el-Külliyât*'ı, Tehânevî'nin (v. 1158/1745) *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*'u ve Mustafavî'nin *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-kerîm*'i müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında yer almıştır. Mustafavî'nin eseri, Kur'ân kavramlarını izah ederken, onların lügat anlamlarının neredeyse tamamından istifade eden bir yapıya sahiptir. Onun bu usulü, tefsir ilmi açısından orijinal bir teknik olarak değerlendirilebilir.

Araştırmamızda lügavi tefsirin öncüsü sayılabilecek eserlere de müracaat edilmiştir. Bilindiği üzere bu tür çalışmalar, daha çok Kur'ân lafız ve cümlelerinin delaleti ile dil incelikleri üzerinde duran, Kur'ân üslûbunu ve bütünlüğünü göz önünde bulundurarak âyetlerin anlamlandırılması konusunda ortaya çıkabilecek

⁴⁶ Bunu özellikle TLV/“تلو” maddesiyle ilgili olarak söyleyebiliriz.

sapmaları engellemeye çalışan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kavram çalışmalarında bu tür tefsirlere müracaat etmek, özellikle semantik araştırmayı tamamlayıcı olması hasebiyle kaçınılmazdır. Bu alanda Ferrâ'nın (v. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin (v. 210/825) *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, Ahfeş el-Evsat'ın (v. 215/830 [?]) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*'ı ile *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*'ı, Zeccâc'ın (v. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Sicistânî'nin (v. 330/941) *Garîbü'l-Kur'ân*'ı ve Nehhâs'ın (v. 338/950) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Bunlar arasından ise daha çok Ferrâ, Ebû Ubeyde ve Zeccâc'a ait eserlerden istifade edilmiştir.

Çalışmamıza konu olan âyetler hakkında yapılan yorumların tespiti sırasında, geniş tefsir külliyâtı içerisinde seçilen eserlere müracaat edilmiş; bunlar erken dönem eserlerinden başlanmak suretiyle kronolojik olarak taranmıştır. Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir olarak bilinen ve aynı zamanda *el-Vücûh ve'n-nezâir* adlı kitabıyla vücûh ve nezâir ilminin öncülerinden sayılan Mukâtil b. Süleyman'ın (v. 150/767) *et-Tefsîrü'l-kebîr*'i, özellikle kelimelere geçtikleri bağlamlarda verdiği anlamlar açısından müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında yer almıştır. İstifade ettiğimiz rivâyet tefsirlerini ise şu şekilde sıralamamız mümkündür: Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (v. 211/826) *Tefsîrü'l-Kur'ân*'ı, Taberî'nin (v. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*'ı, Begavî'nin (v. 516/1122) *Meâlimü't-tenzil*'i, İbn Teymiyye'nin *et-Tefsîrü'l-kebîr*'i, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*'i, Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin (v. 875/1471) *el-Cevâhirü'l-hisân*'ı, Süyûtî'nin (v. 911/1505) *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* adlı eseri. Bu eserlerden özellikle Taberî tefsiri, âyetlerle ilgili tefsir rivâyetlerine geniş bir şekilde yer vermesi, dilde Arapların kullanımına bağlı kalarak tercihlerde bulunması ve gerektiğinde kendi yorumlarıyla âdetâ âyetleri konuşturması açısından çokça istifade ettiğimiz bir kaynak olmuştur. Begavî tefsiri de kısa fakat tatmin edici açıklamalarıyla önemli kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bunlara ilave olarak ilgili kaynaklara müracaat edilerek hazırlanmış bazı tefsir çalışmalarından da istifade edilmiştir. Bunlar arasında ise İbn Abbas'a (v. 68/687) isnat edilen rivâyetleri toplayan *Tenvîrü'l-mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, Mücâhid b. Cebr'e (ö. 103/721) isnat edilen rivâyetlere yer veren *Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr* ve Dahhâk'a (v. 105/723) isnat edilenleri içeren *Tefsîru'd-Dahhâk* sayılabilir.

Araştırmamızda başvurduğumuz dirâyet tefsirlerinin başlıcaları ise şunlardır: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (v. 333/944) *Te'vîlâtü Ehli's-sünne'si*, Zemahşerî'nin (v. 538/1143) *el-Keşşâf*'ı, Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'nin (v. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Râzî'nin (v. 606/1210) *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Beydâvî'nin (v. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i, Neseî'nin (v. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl*'i, Ebû Hayyân'ın (v. 745/1344) *el-Bahru'l-muhî't*'i, Mahallî (v. 864/1459) ve Suyûtî'nin *Tefsîrü'l-Celâleyn*'i, Şeyhzâde'nin (v. 950/1543) *Hâşiyetü Beydâvî'si*, Ebüssuûd'un (v. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'i, Sâvî'nin (v. 1241/1825) *Hâşiyetü'l-Celâleyn*'i. Âyetlerin işârî tefsirleri için ise Bursevî'nin (v. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân*'ı ile Âlûsî'nin (v. 1270/1853) *Rûhu'l-me'ânî'si* başlıca müracaat kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Bu eserler, bilindiği üzere hacimleri oranında âyetlerle ilgili rivâyetlere de yer vermişlerdir. Yukarıda rivâyet tefsiri olarak sıraladığımız tefsirlerde de bazı dirâyet unsurlarıyla karşılaşılır. Ancak genel üslûplarına göre tefsirler, rivâyet veya dirâyet tefsiri sayılırlar. Dirâyet tefsirlerinden *Te'vîlât* özellikle itikâdî meselelerde, *el-Keşşâf* Arap Dili'ne ait inceliklerde, *Mefâtihu'l-gayb* âyetlerle ilgili çeşitli konular ve muhtemel sorularda, *el-Câmi'* başta ahkâm konuları olmak üzere muhtelif sahalarda çokça yararlandığımız eserler arasına girmişlerdir. Araştırmamızda kullandığımız Mâverdî'nin (v. 450/1058) *en-Nüket ve'l-'uyûn*'u, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr*'i ve Şevkânî'nin (v. 1250/1834) *Fethu'l-kadîr*'i gibi eserler ise hem rivâyet hem de dirâyet tefsiri özellikleri taşırlar.

Çalışmamız sırasında konumuzla ilgili âyetlerin nüzul sebeplerine ulaşmak için ilk dönem tefsir kaynakları yanında Vâhidî'nin (v. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl*'ü ile Suyûtî'nin *Lübâbü'n-nükûl*'ünden istifade edilmiştir.

Kur'ân kelimelerinin geçtiği bağlamlar içerisinde kazandıkları anlamları tespit edip sıralayan Vücûh ve Nezâir kitapları da tefsir araştırmalarında başvurulması gereken kaynaklardandır. Bu sebeple ulaşabildiğimiz bu tür kitapları tarayarak özellikle 'tilâvet' kavramına yer verdiklerini gördüğümüz Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (v. 429/1038) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inden, Dâmegânî'nin (v. 478/1085) *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*'inden ve İbnü'l-Cevzî'nin *Nüzhetü'l-a'yûn* adlı eserinden yararlandık.

Konumuzla ilgili âyetlerin i'râbı ile ilgili ise tefsir kaynaklarında ifade edilen bilgilere ilave olarak Semîn Halebî'nin (v. 756/1355) *ed-Durru'l-masûn*'undan ve Muhyiddîn Dervîş'in *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânühû* adlı eserinden istifade ettik.

Yirminci yüzyılda kaleme alınmış tefsirlerden Abdüh'ün (v. 1318/1905) *Cüz'ü Amme'si*, Reşîd Rızâ'nın (v. 1354/1935) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*'i, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (v. 1361/1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı eseri, Seyyid Kutub'un (v. 1386/1966) *Fî zilâli'l-Kur'ân*'ı, İbn Âşûr'un (v. 1393/1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'i, Mevdûdî'nin (v. 1399/1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ı, Muhammed İzzet Derveze'nin (v. 1404/1984) *et-Tefsîrü'l-hadîs*'i ve Sâbûnî'nin *Safvetü't-tefâsîr*'i faydalandığımız eserler arasında sayılabilir. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlatılan *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*'i ile M. Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, tefsir geleneğinde yer almış genel muhteviyâtı özete sunmaları yanında bazı popüler ve güncel meselelere değinmiş olmaları yönüyle oldukça istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yer almışlardır.

Konuların ele alınışı sırasında âyetlerin nüzul sıraları, Zerkeşî'nin (v. 794/1391) *el-Bürhân*'ı, Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı ve Süphî Salih'in *Mebâhis*'i ile birlikte özellikle Mesut Okumuş'un *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği* adlı kitabının ekinde yer alan tablolar incelenerek belirlenmiştir. Okumuş'un beyan ettiğine göre bu tablolar, İzzet Derveze'nin *es-Sîretü'r-rasûl* adlı eserinden istifade ile ve onda tespit edilen bazı sıralama hatalarının, asıl kaynaklarına müracaat edilerek tashih edilmesi suretiyle hazırlanmıştır. Yararlandığımız kaynaklarda da görüldüğü üzere âyetlerin nüzul sırası ile ilgili görüş farklılıkları vardır. Bu nedenle ilgili konularda tespit etmeye çalıştığımız nüzul sıralamalarının hatadan hali olduğu söylenemez.

Araştırmamız sırasında, burada beyan ettiğimiz eserler dışında, faydalandığımız başka kaynaklar da olmuştur. Günümüzde telif edilmiş eserlerden ise başta Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri olmak üzere konumuzla alakalı bulduğumuz çeşitli kitap, tez ve makalelerden istifade edilmiştir. Seyyid Ahmed Abdülvâhid'in "Kur'ân-ı Ker'im Okuma (Kıraat) Şekilleri" adıyla Türkçeye çevrilmiş makalesi ile Yavuz Fırat'ın "Kıraat Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması" adlı makalesi, istifade

ettiğimiz önemli makaleler arasında yer alır. Yararlandığımız herhangi bir kaynak, dipnotta gösterilirken künyesiyle ilgili bütün bilgiler, ilk geçtiği yerde verilmiş; bu kaynağın sonraki kullanımlarında ise eser bilgisi, başka eserlerle karışmayacak şekilde kısaltılarak beyan edilmiştir. Çalışmada kaynaklara atıfla ilgili olarak çoğunlukla *DÍA*'nın kuralları uygulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TİLÂVET KAVRAMININ TAHLİLİ

Çalışmamızda öncelikle tilâvet kavramı, semantik açıdan incelenecektir. Kavramların semantik olarak incelenmesinde, kelimenin geçirdiği evrelere dikkat çekilir. Kur'ân kavramları açısından ise şu üç evrede kavramın nasıl kullanıldığını ve ona ne şekilde anlam verildiğini tespit etmek önemlidir: Kur'ân öncesi dönem, Kur'ân'ın tenzil dönemi ve Kur'ân sonrası dönem. Bu nedenle bu bölümde, tilâvet kavramının bu dönemlerdeki kullanımları üzerinde durulacaktır. Birinci aşamada, bu kelimenin Kur'ân'ın katkısından önce taşıdığı anlam araştırılacaktır. Bunun için de kaynak Arapça sözlükler, tarihi süreçleri göz önünde bulundurularak taranacak ve 'tilâvet' kelimesinin lügavi anlamı tespit edilecektir. Bir kavramın Kur'ân'ın tenzil dönemindeki durumunu tespit konusunda hadislerin katkısı ihmal edilemez. Bu nedenle ikinci aşamada tilâvetin hadislerdeki kullanımları ele alınacaktır. Bundan sonra da tilâvetin terim anlamı üzerinde durulacak ve böylece onun Kur'ân sonrası dönemde yüklendiği manalar ifade edilecektir.

1.1. Tilâvet Kavramının Yapısı ve Anlam Tahlili

Tilâvet/"تِلَاوَةٌ" kelimesi, telâ yetlû/"تَلَا يَتْلُو" kökünden bir mastardır. Bu bakımdan burada, tilâvet kavramının kökü olan TLV/"تَلُو" hakkında etimolojik inceleme yapılmış; böylece kökün yapısının bilinmesi ve bu kökten türeyen fiil ve isim yapılarının tespiti sağlanmıştır. Bundan sonra bu kökten türeyen kelimelerin fiil ve isim hallerine göre aldıkları manalar üzerinde durulmuş ve neticede kelimenin asıl anlamı belirlenmiştir.⁴⁷

⁴⁷ TLV kökünün yapısı ve anlamlarına dair bilgiler şu kaynaklardan yararlanılarak aktarılmıştır: Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn müratteben alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Dâr'ül-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1424/2002, I/189; Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1418/1997, s. 737; Kurâ' en-Neml, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Hünâî, *el-Müntehab min garîb-i kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Umerî, Merkezü İhyâi't-türâsi'l-İslâmî, Mekke-i Mükerrime 1409/1989, I/145, 278, 356, 764; İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münir Ba'lebekî, Dâru'l-İlmi lil-melâyîn, Beyrût 1407/1987, s. 410; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr v.dğr., Dâru'l-Misriyye, Beyrût 1384/1964, XIV/316-320; Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhît fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, Beyrût ts., IX/460-461; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Sihâh*, trtb. Halil Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1428/2007, s. 128; İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mücmelü'l-luga*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultân, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1406/1986, I/149; a.mlf., *Mu'cemü Mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, yy. 1399/1979, I/351; Herevî, Ebû

1.1.1 TLV/“تلو” Kökünün Yapısı

TLV/“تلو” kökü, Arapça’da birinci baktan, mazisi (geçmiş zaman kipi) “تَلَا” şeklinde, muzarisi (şimdiki veya geniş zaman kipi) de “يَتْلُو” şeklinde gelmektedir. Mu‘tell (harflerinden biri ا و ی olan) fiillerden olup nâkıs-ı yâî (kök harflerinden sonuncusunun aslı و olan) bir fiildir. Fiilin ism-i fâili, “تَالٍ” gelir; ism-i mefûlü ise “مَتْلُو” şeklindedir.

TLV/“تلو” kökünün birinci baktan masterları, “تِلَاوَةٌ” olarak gelir. Tilâvet/“تِلَاوَةٌ” şeklindeki masterı, özellikle ‘okumak, kıraat etmek’ anlamı için kullanılmıştır.

TLV/“تلو” kökünün ikinci bapta kullanımı da vardır. Bu bapta mazisi “تَلَّى” muzarisi “يَتْلَى” masterı ise “تَلْيًا” şeklindedir. Fiilin bu bapta da ism-i fâili, “تَالٍ” gelir; ism-i mefulü ise “مَتْلَى” şeklindedir.

Fiilin dördüncü bapta kullanımı da mevcuttur. Buna göre mazisi “تَلَّى”, muzarisi “يَتْلَى” olarak gelir. Bu şekilde maksûr (son harfi yâ olan) durumunun masterı “تَلَّى-تِلَاوَةٌ” dir. Fiilin bu baktaki ism-i fâili ve ism-i mefûlü ikinci baktaki gibidir.

TLV/“تلو” kökünün mezîd bablardaki türevleri şöyledir:

İf’âl/“أَفْعَالٌ” babında mazisi “أَتَلَّى”; masterı “إِتْلَاءٌ” şeklindedir. Tef’îl/“تَفْعِيلٌ” babında mazisi “تَتَلَّى”; masterı “تَتْلِيَةٌ” şeklindedir. Mufâ‘ale/“مُفَاعَلَةٌ” babında mazisi “تَتَالَى”; masterı “مَتَالَاءٌ” şeklindedir. Tefâ‘ul/“تَفَعُّلٌ” babında mazisi “تَتَالَى”; masterı “تَتَالِيًا” şeklindedir. Tefâ‘ul/“تَفَاعُلٌ” babında mazisi “تَتَالَى”; masterı “تَتَالِيًا” şeklindedir. İstif’âl/“إِسْتِفْعَالٌ” babında mazisi “إِسْتَتَلَّى”; masterı “إِسْتِتْلَاءٌ” şeklindedir. Fiilin diğer mezîd bablarda kullanımına rastlanmamıştır.

Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Garibeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetü Nezzâr Mustafa Elbâz, Mekketü'l-Mükerreme 1419/1999, I/259-260; İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-'azam fi'l-luga*, thk. Abdülhamîd Hendâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ts., IX/535-538; İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Beyrût ts., s. 167-168; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârîzmî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1419/1998, I/96; İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût ts., XIV/102-105; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1413/1993, s. 1634; Zebîdî, Muhammed Murteza el-Huseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru Mektebeti'l-hayât, Beyrût ts., X/52-53; Asım Ahmed Efendi, *Terceme-i Kâmûs: el-Okyanûsu'l-basîl fi tercemeti'l-Kâmûs*, yy. 1305, III/774-775.

1.1.2. TLV/“تلو” Kökünün Lügat Anlamları

TLV/“تلو” kökünden türeyen kelimelerin kullanımları ve taşıdıkları anlamlar, fiil formu (sülâsî ve mezîd olmak üzere) ve isim formu durumlarına göre şu şekilde tespit edilmiştir:

1.1.2.1. TLV/“تلو” Kökü Fiil Formu

Lügatlerde ifade edildiğine göre, Arapça’da TLV/“تلو” kökü fiil olarak hem sülâsî mücerred yapıda hem de bazı mezîd kalıplarda kullanılmıştır. Şimdi bunları görelim:

1.1.2.1.1. TLV/“تلو” Kökü Fiil Formu (Sülâsî Mücerred)

TLV/“تلو” kökü, sülâsî fiil şekliyle, “tabi olmak, bir kimseye uyup ardınca gitmek, geri kalmak, katır yavrusu satın almak, bir şeyin etrafını çevrelemek, okumak/kıraat etmek, hikaye edip anlatmak/konuşmak, zimmetine alma alameti olarak birine ok veya ayakkabı gibi bir şey vermek” anlamlarında kullanılmıştır. “تلا” fiili, “عَنْ” harf-i cerri ile kullanıldığında veya harfi cer kullanılmaksızın ‘terk etmek’ anlamına da gelmektedir.⁴⁸

Şimdi ilk dönem Arapça sözlüklerde TLV/“تلو” kökünün sülâsî fiil formunda ifade ettiği anlamları açıklayalım:

1.1.2.1.1.1. Tabi olmak, bir kimseye uyup ardınca gitmek

TLV/“تلو” kökü öncelikle bir kimseye uyup ardınca gitmeyi ifade etmektedir. Arapça’da “Bir şeye tabi oldu” anlamında “تلا الشيء” denir.⁴⁹ Bazı dilciler, “تلا” kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’in okunması için kullanılan halini bile, ‘bir âyetin peşi sıra öbür âyeti takip ettirmek’ anlamında, asıl anlamı olan tabi olmaya uygun olarak manalandırırılar.⁵⁰ Yine Kur’ân okuyana, okuduğuna tabi olduğu için “تالٍ” denildiğini söylerler.⁵¹ Zemahşerî de *Esâsü’l-belâga*’sında Arap dilindeki “تَلَوْتُ الْقُرْآنَ” kullanımını, “Tabi olunanların en üstünü Kur’ân’dır” diyerek değerlendirdikten sonra “Bu öyle bir tilâvettir ki onun üzerine talâvet (güzellik, hoşluk) yoktur” beyanında

⁴⁸ Bkz. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, I/189; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luga*, s. 410; Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/316-320; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/102-105; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhîr*, s. 1634; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, X/52-53; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/774-775.

⁴⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, I/189; Müberred, *el-Kâmil*, s. 737; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luga*, s. 410; Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/316.

⁵⁰ Mesela bkz. Müberred, *el-Kâmil*, s. 737; Ezdî, *Cemheretü’l-luga*, s. 410; İbn Fâris, *Mekâyîsi’l-luga*, I/351.

⁵¹ Herevî, *el-Garîbeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîs*, I/ 259.

”فِينَا رَسُولُ اللَّهِ يَتْلُو كِتَابَهُ إِذَا انْشَقَّ مَعْرُوفٌ مِنَ الْفَجْرِ سَاطِعٌ“

“Tan yeri ağarıp fecri sâdık yükseldiği sırada

Resûlullah (Allah’ın) kitabını okuyor olduğu halde aramızda.”⁵⁸

Yine sahâbe-i kirâmın şâirlerinden olan Hassân b. Sâbit el-Ensârî’nin (v.54/674) şiirinde ise bu kelime şu şekilde geçmektedir:

”نَبِيٌّ يَرَى مَا لَا يَرَى النَّاسُ حَوْلَهُ وَيَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ“

Taberî (v. 310/922), Hassân b. Sâbit’e ait mısraları, TLV/“تلو” kökünün Arap Dili’ndeki manalarından biri olan ‘okumak’ anlamında kullanılmasına şahit olarak sunmaktadır.⁵⁹ Buna göre şiiri şu şekilde manalandırabiliriz:

“Bir Peygamber ki, insanların görmediğini etrafında görür;

Ve Allah’ın kitabını şahid olunan her yerde okur.”

Dikkat edilirse yukarıdaki iki şiirde TLV/“تلو” kökü, “O’nun kitabı” ve “Allah’ın kitabı” ifadeleriyle birlikte ‘okumak’ anlamında kullanılmıştır. Bu örneklerden yola çıkarak şair sahâbîlerin Hz. Peygamber (sas)’in Kur’ân’ı okuması için bu kökü kullanmayı tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Alfabetik lügatçiliğin önderi kabul edilen⁶⁰ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn* isimli eserinde TLV/“تلو” maddesine⁶¹ “تَلَا فُلَانٌ الْقُرْآنَ يَتْلُو تِلَاوَةً” ifadesiyle başlar.⁶² Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (v. 401/1010) de “يَتْلُونَهُ حَقًّا”⁶³ âyetinin manası, onu hakkıyla okurlar/kıraat ederler, demektir. Kârî/ الْقَارِئُ (okuyucu), okuduğuna tabi olduğu için tâlî/“التَّالِي” diye isimlendirilmiştir, demektir.⁶⁴ Onun “يَتْلُونَهُ” ifadesine, buradaki zamirin öncesinde geçen “الْكِتَابَ” yani “Allah’ın kitabı” kelimesine ait olduğundan hareketle ‘onu okurlar’ anlamını verdiği görülür.

Genelde dilciler, “تَلَا” kelimesine “تَلَوْتُ الْقُرْآنَ تِلَاوَةً”⁶⁵ ibaresinde olduğu gibi Kur’ân ile birlikte kullanıldığı zaman, okudu/“قَرَأُ” anlamını vermişlerdir.⁶⁶ Bu

⁵⁸ Buhârî, “Edeb”, 91; “Teheccüd”, 21.

⁵⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/447-448.

⁶⁰ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000, s. 141.

⁶¹ Falan Kurân’ı okudu, okuyor, okumak/ tilâvet etmek.

⁶² Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, I/189.

⁶³ Bakara 2/121 (Onu hakkıyla okurlar...)

⁶⁴ Herevî, *el-Garîbeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîs*, I/ 259.

⁶⁵ Ku’rân’ı tilâvet ettim yani onu kıraat ettim.

⁶⁶ Mesela bkz. Ezdî, *Cemheretü’l-luga*, s. 410.

sebeple “فَالْتَالِيَاتِ ذِكْرًا”⁶⁷ âyetindeki “التَّالِيَاتِ” kelimesinden kastedilenin, vahyi getirmeleri ve peygamberlere tilâvet etmeleri sebebiyle, melekler olduğunu söyleyenler olmuştur.⁶⁸ Bu yoruma karşılık, “Burada, “التَّالِيَاتِ” olarak nitelendirilenlerin melekler olması caizdir. Ancak meleklerden başka Yüce Allah’ın zikrini, Kur’ân’ını okuyan bütün kimselerin bu kelimenin kapsamında olması daha uygundur” denilmiştir.⁶⁹

TLV/“تلو” kökünün ‘tabi olma’ anlamında kullanılmasını anlatırken de beyan ettiğimiz gibi, İsfahânî de tilâvetin ‘Kur’ân gibi okunduğunda ittiba edilmesi gereken şeylerle’ birlikte ‘okuyup manayı tedebbür etmek’ suretiyle gerçekleşen bir tabi oluşu ifade sadedinde kullanıldığını belirtmişti. Mesela “تَلَوْتُ رُفْعَتَكَ” yani ‘Kâğıdını tilâvet ettim’ denmez, ifadesini kullanmıştı.⁷⁰ Semîn Halebî de, tilâvet kelimesinin örfte Kur’ân kıraatı için kullanımının daha yaygın olduğunu, söylemektedir.⁷¹

Bazı âlimler ise tilâvet kelimesini, bütün sözleri okumak anlamında kullanmışlar, “تَلَا يَتْلُو تِلَاوَةً” kelimelerine (mutlak manada) okudu, okumak/“قَرَأَ قِرَاءَةً” manasını vermişlerdir.⁷² Mesela Ezherî, Leys’in (v. 187/803 [?]) bu görüşte olduğunu nakletmektedir.⁷³ Kufe dil mektebi ileri gelenlerinden Sa’leb (v. 291/904) de şu şiiri delil getirerek bu kelimenin “her türlü sözü söylemek” için kullanılabileceğini ifade etmiştir:

”وَاسْتَمِعُوا قَوْلًا بِهِ يُكْوَى النَّطْفُ يَكَادُ مَنْ يُنْقَى عَلَيْهِ يُجْتَأَفُ“⁷⁴

“Ayıbı dağlamada kullanılan sözü işittiler,

Neredeyse o kendisine okunan kimse, yere serilecekti.”⁷⁵

Seyyid Ahmed Abdülvâhid, Arap Dili’nde bu türde bir kullanımının yok denecek kadar az olduğunu, belirtmektedir. Yine aynı araştırmacı, câhiliye dönemine

⁶⁷ Sâffât 37/3 (Zikri (Allah’ın kelâmını) okuyanlara andolsun!)

⁶⁸ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/317.

⁶⁹ Herevî, *el-Garîbeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîs*, I/260.

⁷⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 167.

⁷¹ Semîn el-Halebî, Ebü’l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrahim, *Umdetü’l-huffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed et-Tûncî, Beyrût ts., I/307.

⁷² Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/316; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/535; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/104.

⁷³ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/316.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/104; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, X/52.

⁷⁵ Burada şair, TLV/“تلو” kökünü, kötü bir sözü söyleme/okuma anlamında kullanmıştır. Dikkat edilirse kelime, عَلَى harfi cerri ile gelmiştir. Kelimenin bu harfi cerle birlikte olumsuz anlamda kullanımı zaten mevcuttur. Biraz sonra da geleceği üzere “تلا” kelimesinin عَلَى harfi cerri ile aleyhinde konuşmak yani iftira etmek anlamında kullanıldığı da söylenmiştir. Bkz. Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, I/308.

ait hiçbir metinde TLV/“تَلُو” kökünün okuma anlamında kullanıldığına şahit olmadığını, kelimenin bu anlamını İslam ile kazandığını, ifade etmektedir.⁷⁶ Onun da belirttiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’de TLV/“تَلُو” kökü, hem Kur’ân’ı, hem de diğer kutsal kitapları okuma anlamında kullanılmıştır ancak bu okuma ‘tabi olma’ anlamından bağımsız değildir.

1.1.2.1.1.3. Dönmek, Aydınlatmak, Daire Şeklini Almak

“تَلَا” fiiline, “اِسْتَدَارَ” (bir şeyin etrafında) dönmek, (bir şeyin ışığından faydalanarak) aydınlatmak, daire şeklini almak” anlamları da verilmiştir. Ferrâ (v. 207/822) “Telâ/“تَلَا” tabi oldu ve ışığını aldı, demektir. Ebû Hanîfe ’nin (v. 150/767) sözüne tabi oldun ve Ebû Hanîfe’nin sözünü aldın, cümlelerinin aynı anlama geldiği gibi” demektedir.⁷⁷ Zeccâc da Şems Sûresi’nde geçen “تَلَا” fiiline “اِسْتَدَارَ” yani ‘ay daire şeklini aldı’ manası verildiğini, belirtir⁷⁸ ki ay, bu halinde ziya ve nur (verme) konusunda (tam manasıyla) güneşe tabi olmuş olacağından bu hareketi bu fiille ifade edilmiştir. Bu manada “تَلَا الشَّمْسَ الضِّيَاءَ وَالنُّورَ” yani “Ziya ve nur güneşe tabi oldu (ışığını ve nurunu güneşten aldı)” veya “تَلَا الشَّمْسَ فِي الضِّيَاءِ وَالنُّورِ” yani “(Ay) daire şeklini aldı böylece, ışık ve nur verme konusunda güneşe (tabi olmuş oldu)” ifadeleri kullanılır.⁷⁹

Râgıb İsfahânî ise, “وَالْقَمَرَ إِذَا تَلَيْهَا”⁸⁰ âyetindeki “تَلَا” kelimesinin uyma ve mertebesine tabi olma şeklinde bir ittiba (الِإِتِّبَاعَ عَلَى سَبِيلِ الْإِقْتِدَاءِ وَالْمُرْتَبَةِ) anlamına geldiğini, belirtir. Bu konuda ‘ayın ışığını güneşten aldığı ve onun halifesi olduğu’ şeklinde izahların bulunduğunu, ifade eder. Ona göre Kur’ân’da bu manalandırmayı destekleyen başka kullanımlar da vardır. Mesela “وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا”⁸¹

⁷⁶ Bkz. Abdülvâhid, Seyyid Ahmed, “Kur’ân-ı Kerîm’de Okuma (Kıraat) Lafızları”, trc. Ali Akpınar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, ss. 119-235, Sivas 1998, s. 218.

⁷⁷ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, Beyrût 1423/2002, III/156.

⁷⁸ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Kur’ân ve i-râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, Âlemü’l-kütüb, Beyrût 1408/1988, V/331.

⁷⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/535; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/102; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, X/ 52; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/774.

⁸⁰ Şems 91/2 : (Işık almakta) ona(güneşe) tabi olduğu zaman aya (andolsun). Bkz. Çantay, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, haz. Yekta Saraç, İstanbul 1996, III/401.

⁸¹ Furkân 25/61: Gökde burçlar yaratan, onların içinde bir çerağ ve nurlu bir ay barındıran (Allah)’ın şânı ne yücedir! Bkz. Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, II/275.

âyetinde Yüce Allah, güneşin bir kandil durumunda olduğunu ve ayın da ışığını ondan alan bir nur mesabesinde bulunduğunu haber vermektedir.⁸²

1.1.2.1.1.4. Katır Yavrusu Satın Almak

TLV/“تَلَوُ” kökü, katır yavrusu satın almak manasında da kullanılır. “تَلَا”, katır yavrusu satın aldı, demektir. Buradan alınarak katırın yavrusuna tilv/“تِلْوُ” denilmiştir.⁸³

1.1.2.1.1.5. Geri Kalmak, Gecikmek

Araplar, bir şey gecikti/“تَأَخَّرَ” anlamında da “تَلَا” kelimesini telaffuz etmişlerdir. Basra dil mektebinin önde gelen simalarından Asmaî (v. 216/831), Arapça’da “مَا زِلْتُ أَتْلُوهُ حَتَّى أَتْلِيَهُ” yani “Onu geride bırakıncaya kadar takibe devam ettim” şeklinde bir kullanım olduğunu ifade eder ve kelimenin şu şiirde bu manada kullanıldığını belirtir:

“رَكَضَ الْمَذَاكِي وَ تَلَا الْحَوْلِيَّ”⁸⁴

“Yaşlı geçti, genç ise geride kaldı.”

Yine Araplar, kişinin geride kaldığını anlatmak için “تَلَا فُلَانٌ بَعْدَ قَوْمِهِ” yani “Falan kimse kavminin gerisinde kaldı” demişlerdir.⁸⁵

1.1.2.1.1.6. Rivâyet Etmek, Hikaye Edip Anlatmak, Konuşmak

“تَلَا” kelimesine rivâyet etmek, hikaye edip anlatmak, konuşmak anlamları da verilmiştir. “وَ اتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ”⁸⁶ âyetine Atâ’nın (v. 114/732) “Şeytanların anlattıklarına ve hikaye ettiklerine uydular” manasını verdiği ifade edilir. Bu durumda âyetteki “مَا تَتْلُو” kelimesi, “مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ” yani ‘(şeytanların) söylediklerine’ anlamındadır. Bu manada Araplar, “فُلَانٌ يَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ” yani “Falanca Allah’ın kitabını tilâvet ediyor” derler ki bu, “Onu kıraat ediyor ve onun hakkında konuşuyor” demektir. Yine Araplar, “فُلَانٌ يَتْلُو فُلَانًا” yani “Falan, falanı tilâvet ediyor” derler. Buradaki tilâvet ise ‘Falan falanla konuşuyor ve fiiline uyuyor’ anlamına gelir.⁸⁷

⁸² İsfahânî, *Müfredât*, s. 167.

⁸³ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/318.

⁸⁴ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/317.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/102; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, X/52.

⁸⁶ Bakara 2/102 (Şeytanların kapıldıkları şeylere uydular.)

⁸⁷ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/318-319; Şâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi’l-luga*, IX/460; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/104.

“تَلَا” kelimesi “عَلَى” harfi cerri ile aleyhinde konuşmak yani iftira etmek anlamında da kullanılmıştır.⁸⁸

1.1.2.1.1.7. (Baki) Kalmak

TLV/“تَلَا” kökünün dördüncü babda kullanımı olan “تَلَيْ” kelimesine, kaldı/“بَقِيَ” anlamı verilmiştir. Kişi hakkından bıraktığı bir şey olduğunda “تَلَيْتُ لِي مِنْ” “تَلَيْتُ مِنْ الشَّهْرِ” der.⁸⁹ Yine Araplar, “تَلَيْتُ مِنْ الشَّهْرِ” derler ki, bu “Aydın şu kadarı kaldı” demektir.⁹⁰

1.1.2.1.1.8. Zimmetine Alma Alameti Olarak Birine Ok veya Ayakkabı Gibi Bir şey Vermek

Araplar, birine himaye ve teminat alameti olarak bir ok veya ayakkabı gibi bir şey verildiğini ifade etmek için “تَلَا” veya “تَلَى” kelimelerini kullanmışlardır. Zimmet anlamına gelen “التَّلَاءُ” kelimesi de buradan gelmektedir. İbnü'l-Enbarî (v. 328/940)'ye göre et-Telâu/“التَّلَاءُ” kelimesi, ed-Damân/“الصَّمَانُ” yani garanti, sigorta demektir.⁹¹

1.1.2.1.1.9. Terk Etmek

TLV/“تَلَا” köküne verilen anlamlar arasında ‘terk etmek’ manası da vardır. Fiilin bu anlamı, TLV/“تَلَا” kökünün asıl manası olan ‘uymak, tabi olmak’ ile zıd anlamlıdır. “تَلَا” veya “تَلَا عَنْ” kelimelerinden her biri, yani “عَنْ” harfi cerri ile veya harfî cersiz, “تَلَا عَنْ”/‘terk etti, bırakıp gitti’ ve “تَرَكَ”/‘bıraktı, terk etti, ayrıldı’ anlamlarına gelir. (Bir kimse) terk ettiği ve görünmediği zaman Araplar, “تَلَا عَنْ”/‘Beni bıraktı, terk etti’ cümlesini kurarlar.⁹²

1.1.2.1.1.10. Kovmak, Sürmek

Sâhib b. Abbâd, “تَلَا” fiiline verilen anlamlar arasında ‘kovmak, sürmek’ manasına da yer verir. Araplar, “تَلَا الْقَوْمَ” ifadesini, “طَرَدْتُهُمْ”/‘onları kovdum’ ve “سَقَيْتُهُمْ”/‘onları sürdüm’ anlamında kullanırlar, der.⁹³

Zemahşerî, “تَلَا” fiilinin bu manada kullanımının kinâyeli bir anlatım olduğunu belirtmektedir. Ona göre “تَلَا الْإِبِلَ” cümlesi, sürüp sevkedemeyen, sürüleni

⁸⁸ Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, I/308.

⁸⁹ İbn Fâris, *Mucmelü'l-luga*, I/149.

⁹⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/537.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/105.

⁹² Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luga*, I/351; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

⁹³ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, IX/461.

takip ettiği için, ‘takip ettim’ anlamında “Deveyi sürdüm” şeklinde bu kelimeyle ifade edilir.⁹⁴

1.1.2.1.1.11. Yere Yıkmak, Yere Vurmak

TLV/“تلو” kökü, ‘birini yere yıkmak ve yere vurmak’ anlamına da gelir. Araplar, “صَرَ عُنْهُ”/‘yere yıktım, yere vurdum’ anlamlarını ifade etmek için “تَلَوْنُهُ” cümlesini kurmuşlardır.⁹⁵

1.1.2.1.2. TLV/“تلو” Kökü Fiil Formu (Sülâsî Mezîd)

TLV/“تلو” kökünün sülâsî mezîd bablara göre kullanımları ve anlamları şu şekildedir:

1.1.2.1.2.1. İf’âl/“أفعال” Babı

TLV/“تلو” kökü, bu babda şu anlamlarda kullanılmıştır:

1.1.2.1.2.1.1. Bir Şeyi Diğerine Tabi Kılmak

Araplarda, yavru ana deveyi takip ettiği zaman “أَتَلَّتِ النَّاقَةُ” denir ki “Deve (kendisine, yavruyu) tabi kıldı” demektir.⁹⁶ “أَتَلَيْتُهُ إِيَّاهُ” şeklinde kullanıldığı zaman ise mana, “أَتَبَعْتُهُ” yani “Ona tabi kıldım” şeklinde olur.

Arapların “أَتَلَاهُ اللَّهُ أَطْفَالَ” tarzında kullandıkları dua cümlesi, “Allah ondan sonraya kalacak (soyunu devam ettirecek) çocuklar versin” anlamına gelmektedir. Araplar, yavrusu ana deveyi izlediği zaman “أَتَلَّتِ النَّاقَةُ” tabirini kullanırlar. Bu ifadeden alınmış olduğu anlaşılan bir Arap deyişi de şöyledir: “لَا دَرَيْتَ وَلَا أَتَلَيْتَ” Bu ise “Çocukların olmasın” anlamında bir bedduadır.⁹⁷

1.1.2.1.2.1.2. Öne Geçmek

“أَتَلَيْتُهُ” kelimesi, geçti/“سَبَقَ” anlamında da kullanılmıştır. Meselâ “أَتَلَيْتُهُ” demek, “سَبَقْتُهُ” yani onu geçtim, demektir.⁹⁸ Bu kelimenin Araplar arasında kullanım şekillerinden biri şöyledir: “مَا زِلْتُ أَتَلُوهُ حَتَّى أَتَلَيْتُهُ” yani “Öyle ilerledim ki nihâyet onu arkamda bıraktım.”⁹⁹

1.1.2.1.2.1.3. Bırakmak, Terk Etmek

“أَتَلَيْتُهُ” kelimesi; “bıraktı, kalmasını sağladı, terk etti” anlamlarında da kullanılmıştır. Araplar, “أَتَلَيْتُهَا عِنْدَهُ” cümlesini “أَبَقَيْتُهَا” yani onu bıraktım, anlamında

⁹⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/82.

⁹⁵ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luga*, IX/461.

⁹⁶ Cevherî, *Sihâh*, s. 128.

⁹⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/320; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

⁹⁸ Cevherî, *Sihâh*, s. 128.

⁹⁹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/317; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

kullanmışlardır. “أَتْلَيْتُ عَلَيْكَ مِنْ حَقِّي تُلَاوَةً”¹⁰⁰ cümlesinde geçen “تُلَاوَةً” kelimesi ise önceden de ifade edildiği gibi “بَعِيَّةٌ” anlamındadır.¹⁰¹ Ebû Hadred’in sözünde bu kelime, terk etmek anlamında şu şekilde geçmektedir:

” مَا أَصْبَحْتُ أَتْلِيهَا وَلَا أَقْدِرُ عَلَيْهَا “¹⁰²

“Ne onu terk edici oldum, ne de ona güç yetirebildim.”

1.1.2.1.2.1.4. Zimmet Vermek, Himaye Altına Almak, Himaye Altına Alma Alameti Olarak Bir şey Vermek

Arapçada, TLV/“تلو” kökü if’âl babında ‘zimmet vermek, himaye altına almak’ anlamlarını da ifade eder. “التَّلَاءُ” kelimesi, “الدَّمَّةُ” yani zimmet anlamında bir kelimedir. “أَتْلَيْتُهُ” demek “أَعْطَيْتُهُ التَّلَاءَ” yani “Ona zimmet verdim” demektir. “أَتْلَيْتُهُ” demek ise ona himaye ve teminat alameti olarak ok verdim, anlamına gelir.¹⁰³

1.1.2.1.2.1.5. Havale ve Tefvîz Etmek

“وَقَدْ أَتْلَيْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ” kelimesi, havale etmek anlamına da gelmektedir. “أَتْلَى” kelimesi, havale etmek anlamına da gelmektedir. “وَقَدْ أَتْلَيْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ” denir ki bu, “أَحْلَيْتُهُ عَلَيْهِ” yani “Onu, ona havale ettim” demektir.¹⁰⁴

1.1.2.1.2.1.6. İstemek, Gözetip Kollamak

“أَتْلَى” kelimesi, istemek ve gözetip kollamak, anlamlarına da gelmektedir. Araplar, “وَهُوَ يُتْلِي بِقِيَّةٍ حَاجَتِهِ” derler ki bu cümlede geçen “يُتْلِي” kelimesi, “يَقْتَضِيهَا” anlamındadır. Bu durumda cümlenin anlamı “O, ihtiyacının artan kısmını istiyor ve bunu kolluyor” şeklindedir.¹⁰⁵

1.1.2.1.2.2. Tef’îl/“تَفْعِيلٌ” Babı

TLV/“تلو” kökü, bu babda şu anlamlarda kullanılmıştır:

1.1.2.1.2.2.1. Farz Namazın Ardından Nafile Namaz Kılmak

Arapçada “تَلَّى” fiili, ‘farz namazın ardından nafile namaz kılmak’ anlamında kullanılmıştır. Araplar “تَلَّى الرَّجُلُ صَلَاتَهُ” derler. Bunun anlamı “Farz namazın ardından nafile/tatavvu namazı kıldı” demektir. “تَلَّى فُلَانٌ صَلَاتَهُ الْمَكْتُوبَةَ” diye de kullanılır ki bu “Falanca kişi farz namazının peşi sıra nafileyi kıldı” anlamına gelir. Baîs, şiiirinde bu kelimeyi, bu manada kullanmış ve şöyle demiştir:

¹⁰⁰ Hakkımın bir kısmını sende bıraktım.

¹⁰¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/317.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹⁰³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

¹⁰⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/189; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luga*, IX/461; Cevherî, *Sihâh*, s. 128; İbn Manzûr *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

¹⁰⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

”رَجَالٌ يُتْلُونَ الصَّلَاةَ ، فَيَأْمُ“¹⁰⁶

“Kıyâm etmiş adamlar, farz namazın ardından nafile kırlarlar.”

1.1.2.1.2.2.2. Ölüm Döşeginde, Son Nefesinde Olmak

”تَلَّى“ fiili, son nefesinde olmak anlamına da gelmektedir. Araplar, ‘Adam ölüm döşeginde, son nefesinde’ manasını ifade etmek için ”تَلَّى الرَّجُلُ“ cümlesini kurmuşlardır.¹⁰⁷

1.1.2.1.2.2.3. Adağını Yerine Getirmek

”تَلَّى“ fiilinin ‘adağını yerine getirdi’ anlamında da kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁸

1.1.2.1.2.3. Mufâale/”مُفَاعَلَةٌ“ Babı

TLV/”تَلَوْ“ kökü, bu babda şu anlamda kullanılmıştır:

1.1.2.1.2.3.1. Eşlik Etmek

Araplar, ”تَلَا زَيْدٌ وَ عَمْرُو يُتَالِهِ“ derler ki bunun anlamı “Zeyd okuyor, Amr da ona eşlik ediyor” demektir.¹⁰⁹

1.1.2.1.2.4. Tefa‘ul/”تَفَعُّلٌ“ Bâbı

TLV/”تَلَوْ“ kökü, bu babda şu anlamlarda kullanılmıştır:

1.1.2.1.2.4.1. Ardına Düşüp İzlemek

”تَتَلَّى“ kelimesi ”تَتَبَعَ“ yani ‘ardına düştü, izledi’ anlamına gelmektedir. Asmaî, Emevîler devri şairlerinden Zü’r-Rumme’nin (v. 117/735) şu şiirinde ”تَتَلَّى“ kelimesinin bu manada kullandığını ifade eder:

”لَحِقْنَا فَرَا جَعْنَا الْحُمُولَ ، وَإِنَّمَا تَتَلَّى دِيَابَ الْوَادِعَاتِ الْمَرَاجِعِ“¹¹⁰

“Ulaştık ve yüklerin kıymetinde bir şeyler aldık.

Ancak veda eden yığınlar, dönüş yerlerinin ardına düştü.”

1.1.2.1.2.4.2. Borcundan Bir Miktar Bırakmak

Araplar, ”تَلَّى“ kelimesini, ”تَلَّى بِقِيَّةٍ مِنْ دِينِهِ“ yani ‘borcundan bir miktar bıraktı’ anlamında kullanmışlardır.¹¹¹

1.1.2.1.2.4.3. Terk Etmek

¹⁰⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹⁰⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/317; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/537; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

¹⁰⁸ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/537; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

¹⁰⁹ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/82.

¹¹⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

¹¹¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/317; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

“تَتَلَّى” kelimesi, ‘terketmek’ anlamına da gelmektedir. Araplar, “Ben ondaki hakkımı terk ettim” manasını “قَدْ تَتَلَيْتُ حَقِّي عِنْدَهُ” cümlesiyle ifade etmişlerdir.¹¹²

1.1.2.1.2.4.4. Çok Mal Edinmek

Araplar, kişi çok mal edindi, anlamında “تَتَلَّى” fiilini kullanmışlardır.¹¹³

1.1.2.1.2.5. Tefâ‘ul/“تَفَاعُلٌ” Babı

TLV/“تلو” kökü, bu babda şu anlamda kullanılmıştır:

1.1.2.1.2.5.1. Birbirini Kovalamak

“تَتَالَى” kelimesi, ‘birbirini kovalamak’ anlamına gelir. Araplar, “تَتَالَتِ الْأُمُورُ” cümlesini, “İşler birbirini kovaladı” anlamında kullanmışlardır. “جَاءَتِ الْخَيْلُ تَتَالِيًا” terkibi ise, “Atlar silsile halinde, ardı ardına geldi” demektir.¹¹⁴

1.1.2.1.2.6. İstifâl/“اِسْتِفْعَالٌ” Babı

TLV/“تلو” kökü, bu babda şu anlamlarda kullanılmıştır:

1.1.2.1.2.6.1. Arkasından Gitmeye Davet Etmek, Peşine Çağırarak

Arapların kullandığı, “اِسْتَنَّاكَ الشَّيْءَ” cümlesi, “دَعَاكَ إِلَى تَلْوِهِ” yani “Seni peşine çağırdı, seni arkasından gitmen için davet etti” anlamına gelmektedir. Bir şiirde bu kelime şu şekilde geçmektedir:

”قَدْ جَعَلْتُ دَلْوِي تَسْتَلِّيَنِي وَلَا أُرِيدُ تَبَعَ الْفَرِينِ”¹¹⁵

“Kovam beni peşi sıra gideyim diye çağırmaya başladı.

Doğrusu yakına tabi olmayı istemem.”

1.1.2.1.2.6.2. Beklemek, Takip Etmesini Sağlamak

Arapçada “اِسْتَلَيْتُ فُلَانًا” cümlesine, “اِنْتَظَرْتُهُ” yani “Onu bekledim” anlamı verilmiştir. “اِسْتَلَيْتُهُ” cümlesi ise “جَعَلْتُهُ يَتَلُونِي” yani “Onun beni takip etmesini sağladım” anlamına gelir.¹¹⁶

1.1.2.2. TLV/“تلو” Kökü İsim Formu

TLV/“تلو” kökü isim formunda şu şekillerde kullanılmıştır:

1.1.2.2.1. et-Tâlî /“التَّالِي” Formu

Bu yapıda kelime şu anlamlarda kullanılmıştır:

¹¹² Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹¹³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/317; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

¹¹⁵ Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'l-elfâzi'l-Kur'âniyyeti'l-le'tî terâdefet me'bânihâ ve tenevveat me'ânihâ*, thk. Muhammed el-Mısrî, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1404/1984, s. 106; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

¹¹⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/319; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

1.1.2.2.1.1. Tabi Olan

Arapların tabi oldu, bir şeyin peşine düştü anlamında kullandıkları “تَبَا” sözcüğünün sülasi ismi fâilidir. “تَابِعٌ” yani tabi olan, manasındadır.¹¹⁷

1.1.2.2.1.2. Okuyan

Okuyan/“الْقَارِئُ” kimse, ‘okuduğuna tabi olan’ anlamında “التَّالِي” diye isimlendirilmiştir.¹¹⁸

1.1.2.2.1.3. Dördüncü Olan Yarış Atı

Bu ismin at yarışında dördüncü gelen atı ifade için de kullanıldığı görülür.¹¹⁹

1.2.2.2.1.4. Deve Sürücü

Arapların “تَلَوْتُ الْإِبِلَ” yani “Develeri sürdüm” şeklindeki kullanımından alınarak deveyi sevkedip sürene de “التَّالِي” denilmiştir.¹²⁰

1.1.2.2.2. et-Telâü/“التَّلَاءُ” Formu

Bu isim formu, klasik sözlüklerde aşağıda geleceği üzere çeşitli manalarda kullanılmıştır. Bunlardan ilk dördünü, birbirine yakın anlamlar ifade ettikleri için birlikte zikredeceğiz:

1.1.2.2.2.1. Zimmet/ Ahdü Emân/ Teminât, Muâhede/ Komşuluk/ Yakınlık, Ok, Garanti/ Sigorta

“التَّلَاءُ” kelimesi, “الدَّمَّةُ” anlamında bir kelimedir. Arapların kullanımına göre “أَتَلَيْتُهُ” demek “أَعْطَيْتُهُ التَّلَاءَ” yani “Ona ahdü emân verdim” demektir. Yine bu kelimenin muâhede, komşuluk, yakınlık anlamlarına gelen “الْجَوَارُ” kelimesiyle manalandırıldığı görülür.¹²¹

“التَّلَاءُ” kelimesi, “السَّهْمُ” anlamında da kullanılmıştır. Bu sehm, öyle bir oktur ki buna, bu oku taşıyan kimseyi himayesine alma sözü verenin adı yazılır, sonra da ahit verilenin eline verilir. Bu kimse, her hangi bir kabileye gelince, bu oku gösterir ve geçer; böylece kendisine eza cefa edilmez. Bazı lügat yazarlarının da ifade ettiği

¹¹⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316.

¹¹⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316; Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadîs*, I/259.

¹¹⁹ Kurâ' en-Neml, *el-Müntehab*, II/764.

¹²⁰ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/82.

¹²¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/537; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

gibi, Muallaka şâirlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ (v. 609 [?]),¹²² şu dizelerinde “التَّلَاءُ” kelimesini bu manada kullanmıştır:

”جَوَارٌ شَاهِدٌ عَدْلٌ عَلَيْكُمْ وَسَيِّانُ الْكَفَالَةِ وَالَّتْلَاءُ“¹²³

“Ok, sizin için adaletli bir şahittir.

Kefalet ve telâ (emân oku) birbirinin aynıdır.”

Önceden de belirttiğimiz gibi İbnü'l-Enbarî'ye göre “التَّلَاءُ” kelimesi, “الضَّمَانُ” yani garanti, sigorta anlamına gelmektedir. Araplar birine himaye ve teminat alameti olarak bir ok veya ayakkabı gibi şey verdiklerinde “أَتَلَيْتُ فُلَانًا” yani “Ona koruma garantisi verdim” derlermiş.¹²⁴ Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri olan Ferezdak (v. 114/732),¹²⁵ kelimeyi bu manada şu şekilde kullanmıştır:

”يُعْدُونَ لِلْجَارِ التَّلَاءُ ، إِذَا تَلَّوْا عَلَى أَيِّ أَفْتَارِ الْبَرِّيَّةِ يَمَمًا“¹²⁶

“Himaye altına aldıklarına, emân oku verirler;

Onlar da bunu yeryüzünün hangi köşesinde gösterecek güvende olurlar.”

1.1.2.2.2. Havale

Asmaî, “التَّلَاءُ” kelimesinin “الْحَوَالَةُ”/havale anlamına geldiğini söylemiştir.¹²⁷

1.1.2.2.3. et-Tülâvetü/“التُّلَاوَةُ” Formu

Bu yapıdaki isim, ‘bakiye, kalıntı, borç’ anlamında kullanılmıştır. “التُّلَاوَةُ” kelimesi, ‘bir şeyin kalıntısı, bakiyesi’ anlamına gelir. Sanki bir şey izlenir; azı hariç geriye hiçbir şey kalmaz. İşte Araplar, “التُّلَاوَةُ” kelimesini, izlemenin akabinde geriye bırakılan az şey manasını ifade için kullanmışlardır. Bazı dilciler bu kelimeye hususiyetle ‘borç bakiyesi’ anlamı yüklemişlerdir.¹²⁸ “أَتَلَيْتُ عَلَيْكَ مِنْ حَقِّي تُلَاوَةً” yani “Hakkımın bir kısmını sende bıraktım” cümlesinde geçen “تُلَاوَةً” kelimesi de bu anlamdadır.¹²⁹

¹²² Hayatı için bkz. Tülücü, Süleyman, “Züheyr b. Ebû Sülmâ”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV/540-542.

¹²³ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, şerh ve takdim: Ali Hasen Fâûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1408-1988, s. 18; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; Cevherî, *Sihâh*, s. 128; İbn Fâris, *Mucmelü'l-luga*, I/149; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/537; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/96; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/104.

¹²⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318.

¹²⁵ Hayatı için bkz. Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, *DİA*, İstanbul 1995, XII/373-375.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/105.

¹²⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/318; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/ 105.

¹²⁸ Mesela bkz. Kurâ' en-Neml, *el-Müntehab*, I/356.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV, 103.

1.1.2.2.4. et-Tilâvetü/“التَّلَاوَةُ” Formu

Bu yapıda kelime şu anlamlarda kullanılmıştır:

1.1.2.2.4.1. Kur’ân Okumak

Bazı sözlükler, tilâvet kelimesini Kur’ân ile birlikte kullanmışlar,¹³⁰ yalnız bu durumda kelimeye kıraat/“قِرَاءَةٌ” anlamının verildiğini ifade etmişlerdir.¹³¹ İsfahânî’ye göre ‘(bir şeyi) ikisi arasında kendilerinden olmayan herhangi bir şeyin bulunamayacağı bir ardışıklıkla takip etti, izledi’ anlamına gelen “تَلَا” fiilinin mastarı, bu fiil ‘okumak ve anlamı tedebbür etmekle yapılan bir takibi’ ifade ediyorsa “تِلَاوَةٌ” şeklinde gelir.¹³² Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Semîn Halebî ise tilâvet kelimesinin yaygın olarak özellikle Kur’ân kıraatı için kullanıldığını söylemektedir.¹³³

1.1.2.2.4.2. Bütün Okunacak Şeyleri Okumak

Bazı âlimler, tilâvet kelimesini yalnız Kur’ân’ı okumak için değil, bütün okunacak şeyleri okumak anlamında kullanmışlardır.¹³⁴

1.1.2.2.5. et-Telüvvü/“التَّلْوُ” Formu

TLV/“تلو” kökü bu isim formunda ‘tabi olmaya devam eden’ manasında kullanılmıştır. Arapların kullandığı “رَجُلٌ تَلُوٌّ” terkihi, tabi olmaya devam eden adam, anlamına gelir.¹³⁵

1.1.2.2.6. et-Tilvü/“التَّلْوُ” Formu

Bu isim formu şu manalarda kullanılmıştır:

1.1.2.2.6.1. Tabi, Ardı Sıra Gelen

Halil b. Ahmed, bir şeyi takip eden herşey için onun tabisi anlamında “تِلْوَةٌ” ifadesinin kullanıldığını, söylemektedir.¹³⁶ “تِلْوُ الشَّيْءِ” kelimesi “الَّذِي يَتْلُوهُ” yani ardı sıra giden kimse, anlamına gelir. “هَذَا تِلْوُ هَذَا” terkihi de “تَبِعُهُ” yani ‘Bu onun tabisidir’ demektir.¹³⁷

¹³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, I/189.

¹³¹ Ezdî, *Cemheretü'l-luga*, s. 410.

¹³² İsfahânî, *Müfredât*, s. 167.

¹³³ Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I/307.

¹³⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316, İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/535; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XIV/104.

¹³⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/536; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XIV/103.

¹³⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, I/226.

¹³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XIV/103.

1.1.2.2.6.2. Yavru

Araplarda “التَّلْوُ” kelimesinin bazı hayvan yavrularını ifade için kullanıldığı görülür. Bu yavruların ortak özelliği, annelerinin peşi sıra giden bir durum sergilemeleridir.

Eşek yavrusuna yani sıpaya “التَّلْوُ” denilmiştir.¹³⁸ Anne deveyi takip eden yavru deve için ise “تِلْوُ النَّاقَةِ” ifadesi kullanılmıştır.¹³⁹ Katırın yavrusuna da “تِلْوُ” denilir. Yine “التَّلْوُ” kelimesi, annesini emmeyi bırakan ve onun peşi sıra gezen koyun yavrusu için de telaffuz edilmiştir. Çoğulu “أَتْلَاءُ” gelir. Müennesi ise “تِلْوَةٌ” şeklindedir. Oğlak, süttten kesilince ve anasına tabi olunca ona da “تِلْوُ” denilmiştir.¹⁴⁰

1.1.2.2.6.3. Yüksek, Yüce

Araplarda “إِنَّهُ لَتِلْوُ الْمَقْدَارِ” denir ki bu, “رَفِيعُهُ” yani ‘kadri yüce’ demektir.¹⁴¹ Kâmus mütercimi Asım Efendi (v. 1235/1819) de bu kelime için “Bülend ve refî‘ nesneye denir” ifadesini kullanmıştır.¹⁴² Bu manada kullanılan “التَّلْوُ” kelimesi, bazı son dönem Arapça sözlüklerde et-Telüvvü/“التَّلْوُ” şeklinde harekelenmiştir.¹⁴³

1.1.2.2.7. et-Televvâ/“التَّلْوَى” Formu

Bu yapıda TLV/“تلو” kökü ‘(küçük) gemi’ anlamında kullanılmıştır. Lügatlerde nakledildiğine göre “تَلْوَى” kelimesi, gemi çeşitlerinden bir çeşit olup “فَعْوَلٌ” kalıbındadır. Bu gemi, büyük gemiyi takip ettiği için ona bu isim vermiştir.¹⁴⁴ Asım Efendi bunun, büyük gemilerin kenarlarında asılı bulunan sandal olabileceğini söylemektedir.¹⁴⁵

1.1.2.2.8. et-Teliyyü/“التَّلْيُ” Formu

Bu yapıda TLV/“تلو” kökü şu manalarda kullanılmıştır:

1.1.2.2.8.1. Çok Yemin Eden

“التَّلْيُ” kelimesi ‘çok yemin eden’ anlamındadır.¹⁴⁶

¹³⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/189; Ezdî, *Cemheretü'l-luga*, s. 410; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316.

¹³⁹ Cevherî, *Sihâh*, s. 128.

¹⁴⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV, 103.

¹⁴¹ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, X/ 53.

¹⁴² Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/775.

¹⁴³ Bkz. Abdussamed Ali Mahrûs vd., *el-Mucemu'l-kebîr*, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, Mısır 1412/1992, III/120.

¹⁴⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/537; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹⁴⁵ Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/775.

¹⁴⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/320; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

1.1.2.2.8.2. Çok Malı Olan

Bu kelime, ‘çok malı olan’ anlamında da kullanılmıştır.¹⁴⁷

1.1.2.2.9. et-Teliyyetü/“التَّليَّةُ” Formu

Bu yapıdaki kelime şu manalarda kullanılmıştır:

1.1.2.2.9.1. İhtiyaç

Halil b. Ahmed, “التَّليَّةُ” kelimesinin hacet/ihtiyaç anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁴⁸ Kurâ‘ en-Neml de bu kelimeyi, ihtiyaç anlamında kullanılan isimlerden olarak zikreder.¹⁴⁹

1.1.2.2.9.2. Bakıye, Kalıntı

“التَّليَّةُ” kelimesi, “التَّلاوَةُ” gibi borç veya başka bir şeyin kalıntısı/bakiyesi, anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁰ Zemahşerî, bu kelimenin “ذَهَبَتْ تَلِيَّةُ الشَّبَابِ”¹⁵¹ şeklinde mecazi bir kullanımının olduğunu da ifade eder ki ona göre burada da kelime, bakıye anlamına gelmektedir.¹⁵² Muhadram şairlerden İbn Mukbil (v. 70/689’dan sonra)¹⁵³ kelimeyi bu manada şu şekilde kullanmıştır:

”يَا حُرَّ أَمْسَتْ تَلِيَّاتُ الصَّبَا ذَهَبَتْ فَلَسْتُ مِنْهَا عَلَى عَيْنٍ وَلَا أُنْثَرِ“¹⁵⁴

“Ey hür kimse, gençliğin kalıntıları gitti;

Onun ne kendisi ne de izi üzerindeyim.”

1.1.2.2.10. et-Tevâlî/“التَّوَالِي” Formu

Bu yapıdaki isim şu manalarda kullanılmıştır:

1.1.2.2.10.1. İzleyenler, Peşisıra Gelenler

“التَّوَالِي” kelimesi, “الْوَاخِقُ” yani ‘izleyenler, eklenenler’ ve “التَّوَالِي” yani ‘tabi olanlar’ anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

1.1.2.2.10.2. Herşeyin Gerisi, Son Kısmı, Dibi

Araplarda “تَوَالِي الطُّعْنِ” tabiri, ‘her şeyin sonu’ demektir. “تَوَالِي الطُّعْنِ” ifadesi, göç kafilesinin arkası/sonu anlamına gelir. Yine develerin arka ayaklarına “تَوَالِي الْإِبِلِ”

¹⁴⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/320; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/102.

¹⁴⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/189.

¹⁴⁹ Kurâ‘ en-Neml, *el-Müntehab*, I/278.

¹⁵⁰ Kurâ‘ en-Neml, *el-Müntehab*, I/354; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, s. 1634.

¹⁵¹ “Gençlikten eser kalmadı.”

¹⁵² Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/96.

¹⁵³ Hayatı için bkz. Uzun, Tacettin, “Temîm b. Übey”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX/422-423.

¹⁵⁴ İbn Mukbil, Temîm b. Übey, *Dîvânü İbni Mukbil*, thk. İzzet Hasen, Dâru’ş-Şargî'l-'Arabî, Beyrût 1416-1995, s. 70; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/96.

¹⁵⁵ Müberred, *el-Kâmil*, s. 737, 800.

denilmiştir. “Atın sağrısıyla kuyruğu ve art ayakları” anlamında da “تَوَالِي الْخَيْلِ” terkibi kullanılır. Araplar, “لَيْسَ تَوَالِي الْخَيْلِ كَالْهَوَادِي” derler ki bunun anlamı, “Atın arka ayakları ve kuyruğu, boyun kısımları gibi olmaz” şeklindedir. Yıldızların arkada kalanları anlamında ise “تَوَالِي النُّجُومِ” terkibi kullanılmıştır.¹⁵⁶

1.1.2.2.10.3. Hayvanın Budu

“التَّوَالِي” kelimesi, hayvanın kaba yerlerine, butlarına denir. Buralar hayvanın göğüs kısmını izlediği için bu adı almıştır.¹⁵⁷

1.1.2.2.11. el-Mütlî/“المُتْلِي” Formu

Bu yapıdaki kelime şu manada kullanılmıştır:

1.1.2.2.11.1. Anne

Yavru annesini takip ettiği için anneye “المُتْلِي” denilmiştir. Çoğulu “المُتَالِي” şeklindedir.¹⁵⁸ Kurâ‘ en-Neml, “Yavru, annesiyle yürüyebildiği zaman anneye ‘المُتْلِيَّةُ’ denir” demektedir. Yani bu kelime, ‘beraberinde yavrusu olan, yavrusu kendisiyle yürüyen (anne)’ anlamına gelir.¹⁵⁹

1.1.2.2.11.2. Deve

“نَاقَةٌ مُتْلِيَةٌ وَمُتْلِيَةٌ” ifadesi, ‘yavrusu peşi sıra giden deve’ anlamındadır.¹⁶⁰ Züheyr b. Ebî Sülmâ şiirinde bu kelimeyi “Kendisini yavrularının takip ettiği anne deve” anlamında şu şekilde kullanmıştır:

«فَسَارُوا لَهُ حَتَّى أَنَاخُوا بِبَابِهِ كِرَامَ الْمُطَايَا وَ الْهُجَانَ الْمُتَالِيَا»¹⁶¹

“Onun için sefer ettiler ta ki kapısında en kıymetli malları;

Beyaz, yavruları kendilerini takip eden anne develeri çöktürdüler.”

“المُتْلِيَّةُ وَ الْمُتْلِيَّةُ” kelimesi, ‘doğurma zamanının en son raddesinde doğuran deve’ için de kullanılmıştır. Lügatlerde ifade edildiğine göre, bu deve erken doğuran develerin arkasında kaldığı, onların peşi sıra doğurduğu için bu adı almıştır. “المُتْلِيَّةُ” isminin ‘doğumu gecikmiş deve’ anlamına geldiği de söylenmiştir. “المُتْلِي” kelimesinin çoğulu, “المُتَالِي” şeklindedir. Basra dil mektebine mensup Arap edebiyatı,

¹⁵⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/189; Kurâ‘ en-Neml, *el-Müntehab*, I/145; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316.

¹⁵⁹ Müberred, *el-Kâmil*, s. 737; Kurâ‘ en-Neml, *el-Müntehab*, I/145.

¹⁶⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV/103.

¹⁶¹ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Divânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, s. 142.

dil ve lügat âlimlerinden Bâhilî (v. 231/846)'ye¹⁶² göre “المُتَالِي” ‘yavrusunun birazını doğuran, tam doğum yapmayan deve’ anlamındadır. Ona göre kelime şu şiirde bu manada kullanılmıştır:

163 “وَكُلُّ شَمَالِيٍّ ، كَأَنَّ رَبَابَهُ مَتَالِي مَوَيْبٍ مِنْ بَنِي السَّيِّدِ ، أَوْرَدَا”

“Beni Seyyid’den her kuzeyli, sanki yıldırım sesleri,
(Doğum yaparken) inleyen develer pozisyonunda geldi.”

1.1.2.2.11. el-Mütâlî/“المُتَالِي” Formu

Bu yapıdaki kelime ‘eşlik eden’ anlamında kullanılmıştır. Araplar, şarkıya veya bir işe eşlik eden anlamında bu kelimeyi kullanmışlardır. “المُتَالِي” ‘Yüksek sesle şarkıcıya eşlik eden’ demektir. Kelime bu anlamda, Emevî devri hıristiyan Arap şairlerinden Ahtal’ın (v. 92/710-11)¹⁶⁴ şiirinde şöyle geçmektedir:

165 “صَلْتُ الْجَبِينِ ، كَأَنَّ رَجَعَ صَهِيلِهِ زَجْرُ الْمُحَاوِلِ ، أَوْ غِنَاءُ مُتَالٍ”

“Alnı açık, sanki atının kişnemesinin yankısı,
Saldıranı püskürtür veya eşlik edenin şarkısıdır.”

Klasik sözlüklerden tespit etmeye çalıştığımız bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki TLV/“تلو” kökü, ‘tabi olmak, peşi sıra gitmek’ temel anlamında va‘z edilmiştir. Kökün Araplar tarafından kullanılan değişik formlardaki şekilleri de kelimenin bu temel anlamını taşıyor mahiyettedir.¹⁶⁶

1.2. Hadis-i Şeriflerde Tilâvet Kavramı

Hz. Peygamber’in dönemiyle veya o dönemde kelimelerin nasıl kullanıldığı ile ilgili en güvenilir bilgilere başta Kur’ân-ı Kerîm’den, sonra da sahih hadislerden ulaşırız. Dil açısından Kur’ân’a ve hadislere müracaat etmenin gerekliliği, onların gönderildikleri toplumun dilini, en iyi bir şekilde kullanmış olmalarından da kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Arap toplumu, edebî yönden ileri düzeyde bir toplumdur. Bu sebeple Yüce Allah, bu topluma gönderdiği Kur’ân’ı edebî açıdan bir şaheser yapmış; peygamberine de onları ikna edebilmesi için ileri seviyede bir dil kabiliyeti vermiştir. Hz. Peygamber,

¹⁶² Talû, Mehmet, “Bâhilî”, *DİA*, İstanbul 1991, IV/484.

¹⁶³ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/316; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/103.

¹⁶⁴ Yüksel, Azmi, “Ahtal”, *DİA*, İstanbul 1989, II/183-184.

¹⁶⁵ İbn Fâris, *Mucmelü’l-luga*, I/150; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV/102.

¹⁶⁶ Mesela annesini takip etmesinden dolayı yavruya tilv denilmesi gibi.

yaratılmışların en fasihiydi ve Arapça'yı gâyet güzel kullanırdı.¹⁶⁷ Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebyîn etme görevi, dil bakımından Arap toplumunun kullandığı kelimelerin İslâmi açıdan nasıl kullanıldığını beyan etmesini de kapsamıştır, diyebiliriz. Çünkü hadislerdeki kullanımlar, İslam toplumunda kelimelerin geçirdikleri evreleri de gözler önüne sermektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı TLV/"تَلُو" kökünün kullanımıyla ilgili olarak hadis külliyatına müracaat etmemiz kaçınılmazdır.

Hadis-i şeriflerde bu kelime, çeşitli yapılarda ve lügat anlamlarına uygun olarak kullanılmıştır. Hadislerde TLV/"تَلُو" kökünün en yaygın olarak ise Kur'ân okumak için kullanıldığı görülür. Özellikle sahabe sözlerinde bu durum daha da belirgin hale gelmiştir. Şimdi hadislerde bu kelimenin kullanımını örnekleriyle görmeye çalışalım:

TLV/"تَلُو" maddesiyle ilgili izahlarda *Garibu'l-hadis* kitapları, çoğunlukla "لَا تَدْرِيَتْ وَلَا تَأْتِيَتْ" ifadelerinin geçtiği kabir suâliyle ilgili hadisi ele almışlar ve bu hadisteki "لَا تَأْتِيَتْ" kelimesini açıklamaya çalışmışlardır. Bu nedenle biz de öncelikle bu hadisi konu edinmek istiyoruz. Enes b. Mâlik'ten (v. 93/711-12) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur:

"(Mü'min) kul, kabrine konulup onun ashâb ve yârânı geri dönüp gittiklerinde -ki ölü bunların ayakkabılarının sesini muhakkak işitir- ona (Münker ve Nekîr adlı) iki melek gelir. Bunlar ölüyü oturturlar ve ona: 'Şu Muhammed (sas) denilen kimse hakkında(ki kanâatin nedir?) Ne dersin?' diye sorarlar. (Mü'min) de: 'Samîmî bildiğim ve size de bildirmek istediğim şudur ki, Muhammed (sas) Allâh'ın kulu ve resulüdür' diye cevap verir. Bunun üzerine melekler tarafından: '(Ey mü'min!) Cehennem'deki yerine bak, Allâhu Teâlâ bu azâb yerini senin için Cennet'ten (yüce) bir makâma tebdîl eyledi' denilir." Peygamber (sas): "O mü'min, Cehennem ve Cennet'teki iki makâmını birden görür" buyurmuştur. "Fakat kâfir veyâhud münâfık olan ölü (meleklerin bu suâline karşı): '(Onun hakkında bir şey) bilmiyorum. Halkın ona dediklerini (onlara uyup) söyledim' diye cevâb verir. (Bu iki melek tarafından bu kâfir veya münâfık): 'Hay sen anlamaz ve uymaz olaydın (veya anlamadın ve uymadın, ya da hem anlamadın hem de (Kur'ân'ı) tilâvet

¹⁶⁷ Bkz. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-lugati ve envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâbek v.dğr., el-Mektebetü'l-'Arabiyye, Beyrût 1406/1986, I/1.

etmedin)’ (لَا تَدْرِيَتْ وَلَا تَأْتِيَتْ) denilir, sonra (bu kâfir veya münâfıkın) iki kulağı arasına demirden bir topuzla vurulur. O topuzu yiyince (o kâfir veyâ münafık) öyle şiddetli bir sayha ile bağırır ki, bu feryâdı ins ve cinden başka bu ölüye yakın olan herşey işitir.”¹⁶⁸

Hadisteki “لَا تَأْتِيَتْ” kelimesinin yorumu hakkında üç tür izah bulunmaktadır. Bunlardan Yunus b. Habîb el-Basrî’den (v. 182/798) nakledilen birinci yoruma göre (asıl olarak) ifade “وَلَا تَأْتِيَتْ”¹⁶⁹ şeklindedir. Araplarda “Onu takip eden çocukları olmasın!” anlamında beddua olarak “لَا تَأْتِيَتْ إِلَيْهِ” denir ki buna göre “لَا تَأْتِيَتْ” kelimesinin manası, “Tabi olmadın” demektir.¹⁷⁰ İkinci yoruma göre bu kelimenin aslı, “وَلَا ائْتِيَتْ” şeklindedir ve bu da “Gücün yetmedi!” anlamına gelir.¹⁷¹ Ezherî’nin naklettiği üçüncü bir görüşe göre ise bu kelimenin aslı “لَا تَلَوْتُ” olup ‘okumadın’ anlamına gelir ve yanındaki “لَا تَدْرِيَتْ” kelimesine uygun olsun diye “لَا تَأْتِيَتْ” şeklinde kullanılmıştır.¹⁷² Aynı durumda kelimenin “Hakka tabi olmadın” manasında olacağı da söylenmiştir.¹⁷³ Zemahşerî ise kelimenin “İnsanların dediği şeyi demek suretiyle onlara uymuş olmadın” anlamında olduğunu veya Arapların (bir kimse) cahilce iş yaptığı zaman “تَلَا فُلَانٌ تَلَوَ غَيْرَ عَاقِلٍ” demeleri gibi “Ne bildin ne de cahil oldun” yani

¹⁶⁸ Buhârî “Cenâiz”, 68, 87; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

“Sünnet”, 23; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, “Cenâiz”, 110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, III/4, 126; Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, trc. Ahmed Naîm-Kâmil Miras, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, IV/497.

¹⁶⁹ Bütün hadis kitaplarında “لَا تَأْتِيَتْ” şeklinde olan ibarenin Buhârî’nin bir nüshasında “وَلَا ائْتِيَتْ” şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Hattâbî, Ebû Süleyman, *Garîbu’l-hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrahim el-Azbâvî, thc. Abdülkayyûm Abdürabbinbebiyy, Merkezü’l-Beyti’l-İlmiyye, Dimeşk 1402/1982, II/479 (Tahrîc edenin dipnotu).

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Garîbü’l-hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, İhyâu’t-türâsi’l-İslâmî, Bağdat 1397/1977, I/325-326; Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/320; Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Fâik fî garîbi’l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim, yy. ts., I/152-153; İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Garîbu’l-hadîs*, thk. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1425/2004, I/111; İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Halîl Me’mûn Şeyhâ, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1430/2009, I/195.

¹⁷¹ İbn Kuteybe, *Garîbü’l-hadîs*, I/325-326; Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/320; Zemahşerî, *el-Fâik*, I/153.

¹⁷² Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XIV/319; Zemahşerî, *el-Fâik*, I/153; İbnü’l-Cevzî, *Garîbü’l-hadîs*, I/111; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/195.

¹⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tefsîru garîbi’l-hadîs*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût ts., s.46.

“Helak oldun ve iki tarafın da dışında kaldın” manasında olabileceğini, ifade etmektedir.¹⁷⁴

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere bu hadiste TLV/“تلو” kökü, bu kökün asıl anlamı olan ‘tabi olmak’ manasında anlaşıldığı gibi ‘gücü yetmek, okumak’ anlamlarında ve hatta ‘cahil olmak’ şeklinde mecazi bir manada anlaşılmıştır. Kelimenin kendisine yüklenen bu manaların hepsini ifade etmesi mümkün olmakla birlikte burada ‘tabi olmak, uymak’ manasında kullanıldığını söylemek, hadisin bütününe daha uygun görülmektedir.

TLV/“تلو” kökü başka bir rivâyette, Muaz b. Cebel’in (v. 18/640) Hz. Peygamber’in peşinden gitmesini ifade için “وَلَزِمَ مُعَاذُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتْلُو آتْرَهُ” şeklinde kullanılmıştır.¹⁷⁵

Hz. Peygamber (sas)’in vahiy alırkenki durumunu tasvir eden bir hadiste ise TLV/“تلو” kökü ‘terketti, bıraktı’ manasında kullanılmıştır ki kelimenin “عَنْ” harfi cerri ile bu manada kullanıldığını lügat anlamlarını verirken de ifade etmiştik. Ubâde b. Sâmit’in (v. 34/654) beyanına göre “Peygamber (sas) kendisine vahiy geldiği zaman başını eğdi, ashabı da başlarını eğlerdi; (Hz. Peygamber) bırakıldığı zaman zaman (أُتِيَ غَنَهُ): vahiy gelme durumu ondan kalkınca) başını kaldırırdı.”¹⁷⁶

Hadislerde tilâvet kavramının daha çok ‘Kur’ân okumak’ anlamında kullanıldığını belirtmiştik. Kelimenin bu manada hangi şekillerde kullanıldığını örnekleriyle görelim:

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî’den (v. 58/678) Resûlullah (sas)’in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Hased (hiçbir şeyde) câiz değildir, ancak iki (huy) hakkında câizdir: 1) O kimseye hased (gıbta) olunur ki, Allah ona Kur’ân öğretmiş, o da gecenin (kutlu) saatleriyle, gündüzün (muayyen) zamanlarında onu okur (يَتْلُوهُ) ve komşusu işitir de “Keşke (komşum) filana verilen (Kur’ân nimeti) gibi bana da ihsân olunsaydı da onun mûcibiyle amel ettiği gibi ben de amel etseydim” der. 2) Öbür kimseye de gıbta olunur ki, ona da Allah mal vermiştir, o da malını hak yolunda sarfetmektedir. (Birisine de) “Keşke şu (hayır seven) kişiye verilen (mal) gibi bana da verilse idi de onun hayır işlediği gibi ben de işlemiş olsaydım!”

¹⁷⁴ Zemahşerî, *el-Fâik*, I/152-153.

¹⁷⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/245.

¹⁷⁶ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, “Fedâil”, 23.

diye imrenir.¹⁷⁷ Dikkat edilirse rivâyette temenni eden kimsenin ‘Falana verilen gibisi bana da verilseydi de ben de onun gibi amel etseydim’ dediği naklolunmaktadır. Bu da hadiste geçen (يَتْلُوهُ) ifadesinin okuma yanında gereğiyle amel etmeyi de kapsadığına işaret etmektedir.

Yukarıdaki rivâyete çok benzeyen bir hadis, *Sahîh-i Müslim*’de şu şekildedir: “Sadece şu iki kimseye gıpta edilir: Biri Allah’ın kendisine Kur’an verdiği ve gece gündüz onunla meşgul olan (onunla amel eden) kimse (فَهُوَ يَقُومُ بِهِ), diğeri Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı gece gündüz O’nun yolunda harcayan kimse.”¹⁷⁸

Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin birbirlerini tefsir etmesi gibi, hadisler de birbirlerini izah ederler. Bu gerçeğe göre konumuz açısından yukarıdaki iki rivâyete baktığımız zaman birinci rivâyetteki (يَتْلُوهُ) kelimesinin yerine ikinci rivâyette (يَقُومُ بِهِ) ifadesinin kullanıldığını görüyoruz. Bu da bize hadiste tilâvetin yalın bir okuma anlamında değil de Kur’ân’ı okumakla beraber onun hâkim olduğu bir duruş sergileme anlamında kullanıldığını gösterir. Bu nedenle ikinci hadisteki (يَقُومُ بِهِ) ifadesi şu şekilde izah edilmiştir: “Bir kimsenin gece gündüz Kur’an’la meşgul olması demek, bazılarının sığ bir tarzda anladıkları biçimde sürekli onu okuması demek değildir. Fakat günün belli zamanlarında okuması, hıfzeta çalışması, bunun yanında ve daha da önemli olarak Kur’an’ın hükümlerini ve anlamlarını düşünmesi, emirleri ve nehiyleri çerçevesinde bir hayat geçirmesi, onunla namaz kılması, dua etmesi, ahlâkıyla ahlâklanıp, edebiyetle edeplenmesi gibi bütün alanları kapsayan ama her halde Kur’an doğrultusunda bir ömür sürmesi demektir.”¹⁷⁹

Tilâvetin okuma anlamında kullanıldığı başka bir hadis de şöyledir: Ebû Hüreyre (ra)’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sas) şöyle buyurdu:

“Bir cemaat Allah’ın evlerinden bir evde toplanır, Allah’ın kitabını okur ve aralarında müzakere ederlerse (يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ ، وَيَتَذَكَّرُونَ بَيْنَهُمْ), üzerlerine sekînet iner, onları rahmet kaplar ve melekler etraflarını kuşatır. Allah Teâlâ da o kimseleri kendi nezdinde bulunanların arasında anar.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ Buhârî, “Fedâilu’l-Kur’ân”, 20, “Temenni”, 5, “Tevhîd”, 45; Bkz. Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, XI/239.

¹⁷⁸ Müslim, “Müsâfirîn”, 47.

¹⁷⁹ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Riyâsü’s-Sâlihîn/Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir v.dğr., Erkam Yayınları, İstanbul 1418/1998, V/156.

¹⁸⁰ Müslim, “Zikr”, 38. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, “Vitr”, 14; Tirmizî, “Kırâat”, 12; İbni Mâce, “Mukaddime”, 17.

Yine Hz. Peygamber'in geceleyin defnettikleri bir cenaze için “Çok içli (أَوَاه) ve Kur'ân'ı çok okuyup ona uyan (تَلَاءً) bir kimse idiysen Allah sana rahmet etsin” diye dua ettiği rivâyet olunmuştur.¹⁸¹ Görüldüğü üzere son iki rivâyette TLV/“تلو” kökü, okumak anlamında kullanılmakla beraber “Allah'ın rahmetini intaç eden, mübarek bir okuma” anlamını taşımaktadır ki bunun da ‘gereğiyle âmil olmayı’ kapsayan bir okuma olduğu muhakkaktır. Zira başka rivâyetlerde de bu duruma açıkça işaret eden anlatımlar vardır.¹⁸² İyi netice vermeyen okumalar için tilâvet kelimesinin kullanılması ise âyetlerde olduğu gibi¹⁸³ hadislerde de tekdîr ifade etmektedir. Mesela Hz. Peygamber, kendisinin ganimet taksimine razı olmayıp da dönüp giden bir kimsenin soyundan Allah'ın kitabını tilâvet ettikleri halde (يَتْلُونَ كِتَابَ) (الله رَطْبًا) bu tilâvetleri, kendilerinin hançerelerini ileri geçmeyecek olan ve okun avı (süratle delip) çıktığı gibi dinden çıkacak bulunan bir kavmin geleceğini, haber vermiştir.¹⁸⁴ Burada ‘güya tilâvet edecekler’ gibi bir anlatım vardır, denilebilir.

Hz. Peygamber (sas), ‘namaz içindeki Kur'ân okumayı’ çoğunluk itibariyle “قَرَأَ” fiiliyle ifade etmekle¹⁸⁵ beraber, bazen tilâvet kelimesini kullanarak da anlatmışlardır. Mesela namazda konuşan bir sahabiye bunu yapmaması gerektiğini öğretirken “Şu namaz var ya! Onun içinde insan sözünden hiçbir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbîh, tekbîr ve Kur'ân okumaktan (تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ) ibarettir.”¹⁸⁶ buyurmuşlardır.

¹⁸¹ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, “Cenâiz”, 62.

¹⁸² Mesela bkz. “Kim Kur'ân'ı okur (قَرَأَ) ve içindekilerle amel eder ve cemaata bağlı olduğu halde ölürse kıyamet günü meleklerle, salih ve iyi kimselerle birlikte hoşrolunur. Kim Kur'ân'ı okur, o ondan kaçırılacak gibi olurken onu bırakmazsa onun ecri iki kat verilir. Kim Kur'ân'a düşün olduğu halde gücü yetmemesine rağmen onu asla bırakmazsa, Allah Teâla o kimseyi, ehlinden olan en şerefli kimselerle birlikte diriltir ve onlar, kartalların diğer kuşlara üstün kılınması gibi yaratılmışlara üstün tutulurlar. Bundan sonra bir münadi seslenerek ‘Hayvan gütmek kendisini kitabımı okumaktan (تِلَاوَةُ) menetmeyen kimseler nerede?’ der ve (halkın arasından Kur'ân ehli kimseler) kalkar, onlardan (her)birine kerâmet tacı giydirilir ve sağından beraatı, solundan ebedilik (fermanı) verilir. Sonra eğer onun ana babası müslümansa onlara da dünya ve içindekilerden daha hayırlı ve güzel elbiseler giydirilir, onlar da ‘Bize bunlar nereden geldi (bizim amelerimiz bu kadar yoktu)?’ derler. Onlara ‘Sizin çocuğunuz Kur'ân okuyordu (Dârimî'de: يَتْلُو / el-Mu'cemu'l-kebir'de: يَقْرَأُ)’ denir. Bkz. Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırhaman, *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 11; Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts., XX/72.

¹⁸³ Mesela bkz. Bakara 2/44; Tefsiri için bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I/136.

¹⁸⁴ Bkz. Buhârî, “Megâzî”, 61.

¹⁸⁵ Wensinck, A. J., *Concordance et Indices de la Tradition Musulmans/el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Leiden 1965, V/336, “kre” md.

¹⁸⁶ Nesâî, “Sehv”, 20.

Rivâyetlerde sahabe-i kirâmın Hz. Peygamber'in kendisine gelen âyetleri tebliğ sadedinde okuması için "قَرَأَ" fiilini kullandıkları gibi "تَلَا" fiilini de kullandıkları görülür. Bu iki fiilin bu manada aynı şekilde kullanılmasına örnek olarak Hz. Aişe'den iki farklı senedle nakledilen şu rivâyetleri gösterebiliriz: Bunlardan birinci rivâyette Hz. Aişe, şöyle buyurmaktadır: "Bakara Sûresi'nin sonundaki ribâ âyetleri nâzil olunca Resulullah (sas), onları insanlara okudu (قَرَأَهَا) ve sonra da içki ticaretini yasakladı."¹⁸⁷ İkinci rivâyete göre ise Hz. Aişe şöyle buyurmaktadır: "Bakara Sûresi'nin son âyetleri inzâl buyrulunca Resulullah (sas) çıktı, mescidde onları okudu (فَتَلَاهُنَّ) ve içki ticaretini yasakladı."¹⁸⁸

Yine Hz. Peygamber'in yaptığı bir uygulamayı âyet okuyarak delillendirmesi de gerek "تَلَا" fiiliyle, gerekse "قَرَأَ" fiiliyle ifade edilmiştir. Bunun da örneğini, yine Hz. Aişe'den nakledilen şu iki rivâyette görüyoruz: Bunlardan birinci rivâyete göre Hz. Peygamber (sas)'in hanımı Aişe şöyle demiştir: "Resulullah (sas) zevcelerini dünya hayatıyla Allah'ın Resulü ve ahireti tercih konusunda serbest bırakmakla emredilince önce benden başladı ve 'Sana bir şey söyleyeceğim yalnız acele etme anne ve babana danış' dedi. Resulullah (sas) anne ve babamın kendisinden ayrılmamı emretmeyeceğini, biliyordu. Sonra Resulullah (sas) şu âyeti okudu (تَلَا): "Ey Peygamber! Eşlerine söyle eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız gelin size boşanma bedelini vereyim ve sizi güzellikle salıvereyim."¹⁸⁹ Bunun üzerine ben 'Bu konuda babama ve anneme mi danışacağım? Ben Allah ve Resulünü ve Ahiret yurdunu isterim.' dedim. Aişe sözüne devamla şöyle dedi: "Daha sonra Resulullah (sas)'in diğer hanımları da benim yaptığım gibi yaptılar. Resulullah (sas)'in onları muhayyer bırakması, onların da Resulullah (sas)'i seçmeleri talak olarak kabul edilmedi." Aynı olayı Nesâî, Hz. Aişe'den bir başka senedle nakleder ki bu rivâyette ise Aişe (ra), Hz. Peygamber'in Ahzâb Sûresi'nin 28. âyetini okumasını ifade için "قَرَأَ" fiilini kullanır.¹⁹⁰

Yukarıda verdiğimiz örnekler dışında da Hz. Peygamber (sas)'in yaptığı konuşmalar sırasında, söylediği sözlerin mesnedini beyan edercesine, zaman zaman âyet okuduğu olurdu ki bu da rivâyetlerde hem "تَلَا" fiiliyle hem de "قَرَأَ" fiiliyle

¹⁸⁷ Buhârî, "Tefsîru Sureti Bakara", 49.

¹⁸⁸ Buhârî, "Tefsîru Sureti Bakara", 50.

¹⁸⁹ Ahzâb 33/28.

¹⁹⁰ Nesâî "Talâk", 26.

nakledilmiştir.¹⁹¹ Mesela meşhur bir rivâyet olması açısından burada Cibrîl Hadisi'nin ilgili kısmını örnek verebiliriz: “(Cebrâil (as)) ‘Kıyâmet ne zaman?’ diye sordu. Hz. Peygamber, ‘Bu meselede sorulan, sorandan daha âlim değildir. (Şu kadar var ki Kıyâmet’den evvel zuhûr edecek) alametlerini sana haber vereyim: Ne zaman (satılmış) câriye, sahibini (yani efendisini) doğurur, kim idikleri belirsiz deve çobanları (yüksek) bina kurmakta birbiriyle yarışa çıkarlarsa (Kıyâmet’den evvelki alametler görünmüş olur. Kıyâmet’in vakti) Allah’tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir” buyurduktan sonra ¹⁹²“إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ” âyet-i kerîmesini tilâvet buyurdu (تَلَا) ...”¹⁹³ Yine rivâyetlerde ashâbın verdikleri fetvalara delil olsun diye âyet okumaları da her iki fiille ifade edilmiştir.¹⁹⁴

Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere hadis-i şeriflerde TLV/“تَلَا” kökü, çeşitli şekillerde ve lügat anlamlarına uygun olarak kullanılmıştır. Hadislerde en yaygın olarak ‘Kur’ân okumak’ için kullanıldığı görülen bu kelimeyi Hz. Peygamber, ‘Kur’ân’ ile birlikte, ‘okumak ve tabi olmak’ anlamında kullanmışlardır. Sahabe sözlerinde ise “تَلَا” fiiliyle “قَرَأَ” fiilinin neredeyse birbirleri yerine kullanılan kelimeler haline geldiği müşâhede edilmektedir.

1.3. Tilâvet Kavramının Terim Anlamı

Râgıb el-İsfahânî, öncelikle tilâvet kelimesinin asıl olarak ‘bir şeye onunla arasına başka bir şeyin giremeyeceği bir şekilde tabi olmak, izlemek’ anlamına geldiğini hatırlatarak bunun ya bedenle veya hükme uyma ile ya da okuyup manayı tedebbür etmekle gerçekleşen bir tabi oluşu ifade ettiğini belirtmiştir. İşte o, kelimenin bu asıl anlamından hareketle tilâvetin, Allah’ın inzâl buyurduğu kitaplara ittiba edip uymayı ifade eden özel bir terim olduğunu beyan eder. Bu ittibanın ise hem bu münezzel kitapları okumak, hem de onların içerdiği emir, nehiy, terğîb ve terhîb kabilinden beyanların gereğini yapmakla hâsıl olacağını belirtir. Ona göre tilâvet, kıraata göre daha hususi bir kavramdır. Her tilâvet, bir kıraattır ama her

¹⁹¹ Mesela bkz. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, “Mukaddime”, 7, 10, 13.

¹⁹² Lokman 31/34 (إِنْ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزَّلُ الْعَيْتُ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ) : Kıyâmetin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.)

¹⁹³ Buhârî, “İman”, 37.

¹⁹⁴ “تَلَا” fiilinin bu şekilde kullanımı için bkz. Buhârî “Teyemmüm”, 7; Ebû Davud “Et’ime”, 29, 30.

kıraat, bir tilâvet değildir. Arapça'da “تَلَوْتُ رُفْعَتَكَ” :Yazını tilâvet ettim” gibi bir kullanım yoktur; tilâvet, ancak Kur’ân-ı Kerîm gibi okunduğunda ittiba edilmesi gereken şeyler için telaffuz edilir. “يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ”¹⁹⁵ âyetinde geçen tilâvet kelimesi ise, ‘kitaba ilim ve amel ile uymak’ anlamına gelir.¹⁹⁶

Gazzâlî’ye (v. 505/1111) göre ise tilâvet lisan, akıl ve kalbin iştirak ettiği okumadır. Tilâvette dile düşen, harfleri tane tane ve doğru bir şekilde çıkarmak (tertil ve tashîhi hurûf); akla düşen, manaları yorumlamak (tefsir); kalbe düşen ise emir ve yasaklardan öğüt alıp etkilenmektir. Dil tertîl ile okur, akıl tercüme eder, kalp de öğüt alır.¹⁹⁷

Tabersî (v. 548/1153) “Tilâvetle kıraat arasındaki fark, kıraatın aslının harfleri toplamak olmasıdır” demektedir.¹⁹⁸ Ebü’l-Bekâ ise tilâveti “Vazifeli olunan ders ve vird gibi Kur’ân’ı ard arda okumaktır” diye tarif etmektedir. Edânın ‘hocanın huzurunda onun ağzından ahzettikten/aldıktan sonra okumak’ demek olduğunu ifade eden Ebü’l-Bekâ, kıraatın ise hem tilâvetten hem de edâdan daha genel bir kavram olduğunu belirtir.¹⁹⁹ Tehânevî de aynı şekilde “Kurrâya göre tilâvet, evrâd ve ders gibi Kur’ân’ı (ara vermeksizin) peş peşe okumaktır” der ve ‘edânın (okuyuşu) hocalardan ahzetmek/almak’ anlamına geldiğini, kıraatın ise gerek edâdan gerekse tilâvetten daha kapsamlı bir terim olduğunu ifade eder.²⁰⁰ TLV/“تلو” kökünün ‘izlemek’ anlamından hareketle tilâveti “Kur’ân’ı takdim ve tehir yapmadan mushaftaki tertibe göre okumak” diye tarif edenler de olmuştur.²⁰¹

Mustafavî de İsfahânî gibi tilâvet kelimesinin asıl manasının ‘bir şeyi önüne alarak arkasında bulunmak’ demek olduğunu belirttikten sonra onu şu şekilde tanımlar: “Tilâvet eden kimsenin Kur’ân’ı, âyetleri, Yüce Allah’ın kelimelerini veya ondan kendisine vahyedileni önüne alarak izhar, ilan ve tebliğ etme makamında durması veya saygı gösterme ve tazim etme konumunda olması yada ittiba ve itaat

¹⁹⁵ Bakara 2/121.(Onu hakkıyla okurlar ve ona tabi olurlar...)

¹⁹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 168.

¹⁹⁷ Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi’-d-dîn*, thc. Zeynüddîn Ebü’l-Fadl Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût ts., I/287.

¹⁹⁸ Askerî, Ebû Hilâl, *Mu‘cemü’l-fürûki’l-lugaviyye*, yy. ts., s. 53.

¹⁹⁹ Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Musa el-Huseynî, *el-Külliyât mu‘cemun fi’l-müstalahât ve’l-fürûki’l-lugavî*, nşr. Adnân Dervîş v.dğr., Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1419/1998, s. 308.

²⁰⁰ Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali, *Keşşâfü istılâhâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrût 1996, I/505.

²⁰¹ Çetin, Abdurrahman, “Tilâvet”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI/155.

gibi durumlar içerisinde bulunması demektir.” TLV/“تلو” kökünün mütalaa edilen diğer kitapların okunması hakkında ancak özel bir şeref verme ve tazim etme durumunda kullanıldığına da dikkat çeken Mustafavî, tilâvetin sadece bir âyetin peşinden diğer âyeti tabi kılmak manasında olmadığını, kârînin sıfatı olduğunu da özellikle ifade eder. Ayrıca TLV/“تلو” kökünün manaları arasında olan ‘terk ve i‘raz etmek’ anlamından hareketle, onun bunu da iltizam ettiğini, yani bir şeye tabi olmanın başka şeylerden yüz çevirmeyi gerekli kılacağını da belirtir.²⁰² Onun bu izahları doğrultusunda tilâveti şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Tilâvet, tilâvet eden kimsenin Yüce Allah’ın kelime ve âyetlerinden oluşan Kur’ân’ı, kendisine vahyolunuyor şuuruyla, saygı ve tazim içerisinde önüne alması, onu tebliğ sadedinde okuması ve ona ters düşen şeyleri terkedip onun emirlerine itaat etmesidir.”

Mustafavî’ye göre pek çok âyette geçen TLV/“تلو” kökü, Kur’an’ın imam, kendisine uyulan kılındığını, (onu tilâvet edenlerin) onun peşinde yer aldıklarını, onun nuruyla aydınlandıklarını, onun ahkâmından istifade ettiklerini, onu gözettiklerini; okumak, ilan etmek ve yaymak suretiyle onu yücelttiklerini ifade etmektedir. Kıraat kelimesi ise yalnızca (Kur’an kelimelerinin) telaffuzunu ve bu lafızların anlamlarının tespitini ifade eder, bunun ötesinde amelî bir duruma işareti ihtiva etmez.²⁰³

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız tilâvetin terim anlamıyla ilgili izahlarda dilin ve bedeninin tilâvetinden bahsedildiği gibi aklın ve hatta kalbin tilâvetinden söz edildiği görülmektedir. Öyleyse tilâvet, eşrefi mahlûkât olan insanın bütün varlığıyla sahibinin kelamına yönelmesini, onu kendisine uyulması gereken bir rehber kabul etmesini ve vird ediniş derin bir saygı ve sevgi duygusuyla okumasını, sonra da gereğiyle âmil olmasını ifade eden bir kavramdır, diyebiliriz.

Âlimlerin tilâveti, kıraat ve tertîl gibi okumayı ifade eden diğer terimlere göre daha çok okunana tabi olmayı ve okunanın gereğiyle amel etmeyi ifade eden bir terim olarak tanımladıkları görülür. Bunda da kelimenin dildeki asıl anlamının yanında gerek Hz. Peygamber (sas)’den gerekse sahâbe-i kirâmdan ve onları takip eden müdakkik kimselerden nakledilen, Kur’ân’daki tilâveti ‘tabi olma ve amel

²⁰² Mustafavî, Hasen, *et-Tahkîk fî kelimâti’l-Kur’âni’l-kerîm*, Merkezü Neşri âsârî’l-Allâmeti’l-Mustafavî, Tahran 1393/1973, I/425.

²⁰³ Mustafavî, *et-Tahkîk*, I/426.

etme' ile izah eden rivâyetler etkili olmuştur. Mesela Hatîb Bağdâdî (v. 463/1071), *İktidâü'l-ilmî'l-'amel* adlı eserinde Mâlik b. Enes- Nâfi- İbn Ömer kanalıyla Hz. Peygamber'in, Bakara Sûresi'nin 121. Âyetinde geçen "يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ" ifadesini, "Ona hakkıyla tabi olurlar" şeklinde tefsir ettiğini, nakletmektedir. Bağdâdî, yine aynı kitabının '(Kur'ân'ın) harflerini muhafaza edip hadlerini zâyi etme hakkında söylenenler' diye adlandırdığı bölümünde ise Hz. Peygamber'in "لَنْ يَتْلُوَ الْقُرْآنَ مَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِهِ" yani "(Kur'ân) ile amel etmeyen kimse, Kur'ân'ı tilâvet etmemiştir" buyurduğunu rivâyet etmektedir.²⁰⁴ İbn Abbas, Ebû Rezîn gibi sahâbîlerin ve Mücâhid b. Cebr, İkrime (v. 105/723), Atâ b. Ebî Rebâh (v. 114/732) gibi tabîilerin Bakara Sûresi'nin 121. Âyetini, "Ona hakkıyla ittiba ederler ve onunla hakkıyla amel ederler" diye tefsir ettikleri nakledilmiştir.²⁰⁵ Muhâsibî (v. 243/857) de *el-'Akl ve fehmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Fâtır Sûresi'nin 29. âyetiyle²⁰⁶ ilgili olarak şunları söylemektedir: "Allah, Kur'ân'ı tilâvet eden zümreyi, onu tilâvetleri sebebiyle üstün kılmıştır ve onların, emrinin gereğini yapanlar olduğunu haber vermiştir."²⁰⁷

Müfessirlerin özellikle Kur'ân'da 'tilâvet' kelimesinin bizzat geçtiği tek yer olan Bakara Sûresi'nin 121. âyetindeki "يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ" ifadesine verdikleri manalar doğrultusunda ise tilâveti şu şekilde tanımlamak mümkündür: "Tilâvet, Kur'ân'ı gerçek vasfıyla anıp tahrif etmeden,²⁰⁸ lafzını tahriften koruyup manalarını tedebbür ederek,²⁰⁹ kelimelerin yerlerini değiştirmeden²¹⁰ soranlara helalini haramını emrini ve nehyini açıklayarak, muhkemiyle amel edip müteşâbihine inanarak,²¹¹ müşkil

²⁰⁴ Bağdâdî, Hatîb, *İktidâü'l-ilmî'l-'amel*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmiyyü, Beyrût 1404/1984, s. 77.

²⁰⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/519-520.

²⁰⁶ İnَّ الدِّينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ نَّبُورَ": Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar ve ona tabi olanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler."

²⁰⁷ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin el-Kuvvetî, Dâru'l-Fikr, yy. 1391/1971, s. 297.

²⁰⁸ İbn Abbas, Abdullah, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1412/1992, s. 21.

²⁰⁹ Beydâvî, Nasîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-tevil*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrût ts., I/103; Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdû'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîse, Riyâd ts., I/249; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Eser Kitabevi, İstanbul 1389/1971, I/219.

²¹⁰ San'ânî, Abdurrezâk b. Hemmâm Ebû Bekr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1410/1989, I/56-57; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/519.

²¹¹ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 21.

gelen yerleri bilenine havale ederek,²¹² doğru olmayan bir şekilde te'vilde bulunmadan,²¹³ onun helalini helal haramını haram kabul edip²¹⁴ bir rahmet âyetine gelince onun gereğini Allah'tan isteyip bir azap âyetine rastlayınca ondan Allah'a sığınarak²¹⁵ onu indirildiği gibi²¹⁶ tecvidli tertilli bir şekilde huşu ile²¹⁷ okumak,²¹⁸ ona ittiba etmek²¹⁹ ve onunla amel etmektir."²²⁰

İlgili âyetteki tilâvetin okumak (kıraat) ve fiilen uymak (el-ittiba fi'len) manalarını bünyesinde beraberce bulundurduğunu belirten Râzî (v. 606/1209), tilâvetle ilgili yukarıdaki tanımda verdiğimiz izahlara değindikten sonra neticede bunların hepsinin ortak bir mefhumda birleştiklerini ifade eder. Buna göre tilâvet 'Kur'ân'ın âyetlerine saygı duymak (tazîm) ve bunların hem lâfızlarına hem de manalarına uymaktır.'²²¹ Âlûsî de bu âyetin tefsirinde tilâveti 'kalbin bütünüyle katıldığı, lafzın güzelce (telaffuz edildiği), mananın düşünüldüğü, emir ve nehiylerin hakkını gözetmeyi (sağlayan) bir okumadır" diye izah eder.²²²

Elmalılı Hamdi Yazır'ın ilgili âyetin tefsirinde kullandığı ifadelerle ise tilâvete şu şekilde bir tanım yapılabilir: "Tahriften, teşviştten sıyânet ederek, hevâya uymayarak elfâzı, meânîyi, ahkâmı cidden gözete gözete; dikkatli, saygılı ve devamlı bir surette ve bilinemeyen anlaşılamayan yerleri ehlinden sora sora, hüsni niyetle, temiz kalble ve temiz ağızla okumaktır. Gelişi güzel, baştankara, bir eğlence gibi

²¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/520; Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr., Dâru Tayyibe, Riyâd 1409/1989, I/144.

²¹³ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II/45; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I/578.

²¹⁴ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, nşr. M. Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire ts., I/53; Mâverî, *en-Nüket*, I/182; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I/578.

²¹⁵ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, II/348; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II/45.

²¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/521; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I/144; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâiu't-tefsîr*, thc. Yüsrî es-Seyyid Muhammed v.dğr., Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1427/2006, I/144; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I/578.

²¹⁷ Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî, *Hâşiyetü'l-Allâme es-Sâvî alâ tefsîri'l-Celâleyn*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1429/2008, I/108.

²¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/521; Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1421/2000, s. 75.

²¹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/519-521; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I/144; Kurtubî, *el-Câmi'*, II/348.

²²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/519-521; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Basellûm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1426/2005, I/553; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I/139; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I/103; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, I/249; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I/219.

²²¹ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Meâfâtihu'l-gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1401/1981, IV/35.

²²² Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'ül-mesânî*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrût ts., I/372.

okumamak; şarkı, gazel, roman, hikâye yerine koymamak; kemal-i hürmet ve edeble okumaktır.”²²³

Kıraat ve tertîle göre tilâvetin ne olduğu sorusu ise şu tanımla cevaplandırılmıştır: “Harflerin edası ve kelimelerin anlamı açısından diğer okuma biçimleri olan kıraat ve tertîlin özelliklerini kapsamakla birlikte onlara nisbetle daha çok itinalı, anlam ağırlıklı ve hatta ilahî kelamın anlaşılmasından onu tecrübe etmeye yönelik bir okuma biçimidir.”²²⁴

Yukarıdaki tanımda tilâvetin diğer okuma biçimlerine nazaran özellikle okunan metni anlamaya vukûfiyet açısından ‘daha özel bir okuma’ biçimi olduğu vurgulanmıştır. Tanım sahibinin de ifade ettiği gibi bu farka işaret olsun diye namazda okunan Kur’an’a tilâvet değil de kıraat denilmiş olması mümkündür. Zira namaz kılan çoğu kimsenin namazda okudukları yerlerin manalarını tam olarak bilemedikleri bir gerçektir. Yine ‘tilâvet secdesi’ne ‘kıraat secdesi’ denilmeyip de ‘tilâvet secdesi’ denilmesinin altında da bu inceliğin yattığı söylenebilir. Takdir edileceği üzere tilâvet secdeleri, Kur’ân’ın manasına vakıf olan kimseler tarafından daha iyi bilinebilir ve daha şuurlu bir şekilde eda edilebilirler.²²⁵ Bununla birlikte ‘tilâvet secdesi’ ibaresinde, manaya vukufiyetin ötesinde, mananın gereğinin şuurlu bir şekilde fiile dönüştürülmesi hadisesinin olduğu, gözden kaçırılmamalıdır. Belki bu yönüyle tilâveti ‘filî okuma’ olarak değerlendiren görüşe de hak vermemek mümkün değildir²²⁶ ki yukarıda tilâvetle ilgili izahlarında Râzî’nin de tilâveti açıklarken ‘el-ittibâ fi’len’ tabirine yer verdiğini belirtmiştik.

Kurtubî’nin ise “يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” ifadesindeki tilâvet kelimesine yalın bir ‘okuma’ anlamının verilmesini uygun bulmaması, tilâvetin yukarıdaki ‘anlam ağırlıklı’ tanımını desteklemektedir. Ona göre ilgili âyette ‘okurlar’ anlamı ancak ‘onun lafızlarını tertil ile (ağır ağır, tane tane) okurlar anlamlarını da idrak ederler’ şeklinde anlaşılması durumunda verilebilir. Bu görüşünü de Kurtubî, “Çünkü bir kimsenin âyetlere ittibası, ancak onun manalarını anlaması ve Allah’ın da onu bunlarla amel etmeye muvaffak kılmasıyla mümkün olur” diyerek izah etmektedir.

²²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul ts., I/485.

²²⁴ Fırat, Yavuz, “Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 13, Kayseri 2002, s. 268.

²²⁵ Bkz. Fırat, “Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramları”, s. 268.

²²⁶ Bkz. Maşalı, Münteha, “Kur’ân Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, Haziran 2011, ss. 79-81.

Ancak Kurtubî'nin bu âyetin tefsirinde asıl tercih ettiği görüşün “Ona hakkıyla ittiba ederler” yorumu olduğu da müşâhede edilmektedir.²²⁷ İbn Âşûr'un ise âyette geçen ‘hakkıyla tilâvet’ ifadesiyle kastedilenin ‘metlûv kelâmın maksatlarını anlamak suretiyle yapılan tilâvet’ olduğunu beyan ettiği, görülmektedir.²²⁸ Bu izahlara göre tilâvet kısaca şu şekilde tanımlanabilir: “Tilâvet, Kur’ân’ı tertîlle tane tane, harfleri mahreçlerinden çıkararak, lafızları tahrif etmeden, tecvîd esaslarına uyarak, manaları anlaya anlaya, derin saygı ve tazim şuuru içerisinde, okunan beyanların mucibince tavır alarak okumak ve gereğiyle âmil olmaktır.”

Diyânet İşleri Başkanlığınca yayına sunulan kavram sözlüğünde tilâvet “Kur’ân’ı usulüne uygun olarak okumak demektir”²²⁹ şekilde tanımlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan Dînî Terimler Sözlüğünde ise tilâvetin “Kur’ân-ı Kerîm’i tecvit kurallarına uygun olarak ve anlamını düşünerek okuma” ve “Kur’ân-ı Kerîm âyetleri üzerinde düşünme, azapla ilgili âyetler okunurken Allah’a sığınma, müjdelerle ilgili âyetlerde şükretme; emredilenleri yerine getirmeyi ve haramlardan kaçınmayı amaç edinerek okuma” diye tanımlandığı görülür.²³⁰

Tilâvet için Kur’ân okuma âdâbının esas alındığı tanımlar da yapılmıştır. Özellikle de bu tür tanımlar, tilâvetin manevî boyutuna işaret etmesi açısından önemlidir. Böyle bir tanım örneği olarak da şu ifadeleri verebiliriz: “Tilâvet, mücerret bir okuma değildir. Kur’ân’ı okuyanın sanki Allah’ın huzurunda duruyormuşçasına ve Allah Teâlâ kendisine bakıyormuş gibi bir edep içinde bulunarak okumasıdır. Böyle bir kimse kalbiyle âdetâ Allah’ı müşâhede eder, O’nun kelâmının manalarını düşünür, nebîlerinin ve Allah’ın sevdiklerinin hallerini gözünün önüne getirir, okuduğu Kur’ân’ın ahkâmını hayata geçirmeyi hedefler.”²³¹

Zerkeşî (v. 794/1391), manevî yönden tilâvet erbabının sahip oldukları makamları, şu şekilde ifade eder: “İnsanlar, Kur’ân tilâvetinde üç makamda bulunurlar: 1) Mütakellimin vasıflarını kelimada müşâhede eden ve hitabının

²²⁷ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’*, II/348.

²²⁸ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnûsiyyeti li’n-neşr, Tunus 1984, I/696.

²²⁹ Karaman, Fikret v.dğr., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 662.

²³⁰ Serinsu, Ahmed Nedim v.dğr., *Dînî Terimler Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 368.

²³¹ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Riyâsü’s-sâlihîn/Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir v.dğr., Erkam Yayınları, İstanbul 1418/1998, V/156.

manalarını bilen kimsenin mertebesi ki bu kimse, kelâmından doğru mütekellimi görür, konuşması O'nun hitabıyladır, isteği münacatıyladır, O'nu tanıması O'nun sıfatları vasıtasıyladır. Zira her kelime, bir ismin yahut bir vasfın veya bir hükmün ve iradenin veyahut da bir fiilin manasını bildirir. Böylece kelam, vasıfların manalarını haber vermiş ve mevsûfa delalet etmiş olur. Bu mertebe, müminlerden âriflerin makamıdır. Bu makamda olan kendini ve kıraatını görmez, nimetlendirilmiştir ancak nimetlendirilmeye takılmaz; bilakis o mütekellimi anlamaya hasrederilmiştir, O'nu(n kelâmını) düşünmeye vakfedilmiştir ve O'nun müşahedesıyla ğaşyolmuştur. 2) Allah'ın kendisine hitap ettiğini, lütuflarıyla seslendiğini, nimet vermek ve ihsanda bulunmak suretiyle sırtını sıvazladığını kalbiyle müşahede eden kimselerin mertebesi. Bu makam, hayâ ve tazim makamı olup mukarrebûna aittir. 3) Taleb makamı. Bu makamda bulunan kimse kendini, Rabbine münâcât halinde bulur. Kul, Semî'nin huzurunda kulak verince kelâmının sırrını işiten olur. Kalbi ise O'nun sıfatlarının manalarını gören, kudretine nazar eden, aklıyla ulaştığını ve ilmiyle eriştiğini terkeden olur. Kendi güç ve kuvvetinden teberri eder. İstikamet üzere bir halle ve selim bir kalple mütekellimi tazim eder ve O'nu anlamaya yönelir.”²³²

Tilâvetin terim anlamıyla ilgili aktarmaya çalıştığım bu izahlar, hayatını Kur'ân'ı anlamaya ve anlatmaya adanmış bir âlim olan Mehmed Feyzî Şallıoğlu'nun (v. 1409/1989) şu sözlerini hatırlatmaktadır: “Kur'ân'la irtibât dört mertebededir: Tilâvet mertebesi,²³³ tefehhüm mertebesi,²³⁴ tehalluk mertebesi²³⁵ ve tehakkuk mertebesi²³⁶” Aslında bu mertebelerle, tilâvetin derecelerine işaret edilmektedir,

²³² Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Dâru't-Türâs, Kâhire ts., I/452-453.

²³³ Kelâmullah'ın harflerini, kelimelerini ve cümlelerini terennüm etmek suretiyle yapılan ilahî menşe'li bir sanattır ki bunun icrası ancak kendisine vahiy gelen zâtın direktifleri ve tenbihleri müvâcehesinde yapılabilir. Bkz. Özdağ, Musa, *Mehmed Feyzi Efendi'den Feyizler*, Hamle Yayınları, İstanbul 1992, II/249.

²³⁴ Bu mertebe, Kelâmullah'ın lafız ve metninin ötesinde ifade etmek istediği maksatların okuyucu tarafından anlaşılmasını, çözümlenmesini ve ayrıntılarının tümünün duyu ve duygular tarafından algılanmasını ifade eder. Bkz. Özdağ, *Feyizler*, II/253.

²³⁵ Bu mertebe, okunup kavranan âyetlerde beyan buyrulan hususların, organlar ve duygular vasıtasıyla algılandıktan sonra özleştirilip, sindirilip, kemik ve iliğimize varıncaya kadar bütün benliğimizle bütünleşmesi neticesinde, organ ve duyularımızdan görünen yönümüze, bu hususların harekât ve ahvâl olarak yansımaları keyfiyetini anlatır. Bkz. Özdağ, *Feyizler*, II/309.

²³⁶ Kur'ân'ın hakikatlarını tüm duyu ve duygularla algılayıp onunla doyuma ulaşma mertebesi. Bu merebe, tehalluk için verilen mücâhede ve mücadelenin başarılmasının ifadesidir. Bu başarı ile ruh ve beden birbirlerine mutâbakat ederek zıtlık ve düşmanlıktan kurtulup dostluk yolunu tutmuşlardır. Kelâmullah'a ve onun yüklü, esrarlı ve kutlu tecelliyâtına bütün kapılarını açarak, onun tâ özlerine kadar sinip mekân tutmasını sağlamışlardır. Bkz. Özdağ, *Feyizler*, II/314.

diyebiliriz. Birinci mertebenin kıraat değil de tilâvet mertebesi olarak isimlendirilmesi, tilâvetin diğer mertebelerin temeli ve hâmilî kabul edilmesinden dolayı olsa gerektir. Bununla birlikte tilâvet kavramında, adları zikredilen bütün mertebeleri ifade derinliği de mevcuttur. Naklettiğimiz cümlenin izahı sadedinde ise tilâvet mertebesi, şu şekilde tanımlanmıştır: “Kelâmullah’ın harflerini, kelimelerini ve cümlelerini terennüm etmek suretiyle yapılan ilahî menşe’li bir sanattır ki bunun icrası ancak kendisine vahiy gelen zâtın direktifleri ve tenbihleri müvâcehesinde yapılabilir.”²³⁷

Tilâvet’in terim anlamıyla ilgili izahları bitirirken Ali Rıza Sağman’ın (v. 1384/1964) konumuzla ilgili şu sözlerini aktarmak istiyorum: “Tilâvetin, Kur’ân lafızlarının taşıdığı bir hazine olduğu unutulmamalıdır... Tilâvet deyipte geçilemez! Çünkü bu tilâvet öyle bir belirme ve parlamadır ki onun vasıtasıyla Kelâmullah’ın ruhlardaki haşmeti, hayattaki saltanatı perçinlenmektedir. Güzel seslerden süzülerek, müzik nağmelerinde yüzerek (...) ufukları dolaşmakta, yerden göğe suûd (yükselmekte), gökten yere hübût (inmekte) etmektedir. Tilâvet yalnız ruhlar üzerinde ilahî bir zevk sağlamaktan ibaret kalmaz, aynı zamanda Kur’ân’daki sıhhatin de delilidir, zihinler üzerindeki kontrolüdür.”²³⁸ Bu cümleler, belki sadece okuma ve anlama türündeki tilâvetin bile insana ne muhteşem güzellikler yaşatacağını anlatmaktadır. Okunanın gereğiyle ahlaklanma, amel etme ve Hz. Peygamber gibi yaşayan bir Kur’ân haline dönüşme anlamındaki tilâvetin yaşatacağı güzellikleri ise tasvîr etmekten bile aciziz.

Birinci bölümü bitirirken burada ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkündür: Klasik lügatlerden elde ettiğimiz verilere göre TLV/“تلو” kökü, ‘tabi olmak, peşi sıra gitmek’ temel anlamında va‘z edilmiştir. Yüce Kur’ânımızın nüzulü ile kelime, ‘tabi olma’ anlamının yanında, Allah tarafından gönderilmiş bütün kitapların ve bilhassa Kur’ân’ın okunması için kullanılmıştır. Hadis-i şeriflerde de TLV/“تلو” kökü, gerek ‘tabi olmak, peşi sıra gitmek ve terk etmek’ gibi anlamlarda gerekse ‘okumak’ anlamında kullanılmıştır. Özellikle Hz. Peygamberin bu kökü, ‘Kur’ân okumayı’ ifade için kullandığı hadislerde, bu kelimenin ‘tabi olmak, amel

²³⁷ Özdağ, *Feyizler*, II/249.

²³⁸ Sağman, *Ali Rıza, Kur’ân Mahiyeti-Başka Dile Çevrilmesi*, nşr. Dücâne Cündioğlu, İslâmiyât, Ankara 1998, s.108.

etmek' anlamı ön plana çıkmaktadır. Daha sonraki zaman dilimlerinde özellikle tilâvet mastarı, mutlak olarak kullanıldığı zaman Kur'ân-ı Kerîm'in okunmasını ifade eden bir terim haline dönüşmüştür. Tilâvetin terim anlamları verilirken 'tabi olma' anlamına dikkat çekildiği halde bu kelime, zamanla sadece 'okuma' anlamındaymış gibi anlaşılır olmuştur. Hâlbuki bu aşamada da kelimenin 'tabi olma' anlamından uzaklaşmadığı bilinmelidir. Çünkü tilâvet, ancak okunana tabi olmakla gerçekleştirilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TİLÂVET'İN KUR'ÂN'DAKİ ANLAM ÇERÇEVESİ

Çalışmamızın metodu ile ilgili bilgi verirken Kur'ân'daki kelimelerin anlaşılabilmesi için bu kelimeler arasındaki anlam yakınlığı ile zıtlık ilişkilerinin çözümlenmesinin önemine değinmiştik. Bu nedenle bu bölümde önce Kur'ân'da tilâvete anlam yakınlığı olan kavramları inceleyeceğiz. Sonra da 'tilâvet kavramıyla dolaylı olarak bağlantılı kavramlar' ile 'tilâvete zıt kavramlar' üzerinde durarak tilâvetin Kur'ân'daki kavramsal çerçevesini tespit etmeye çalışacağız.

2.1. Tilâvet Kavramıyla Anlam Yakınlığı Olan Kavramlar

Kur'ân'da tilâvete anlam yakınlığı olan kavramları, "tilâvet kavramının meşhur olan 'okuma' anlamına yakınlığı olan kavramlar" ve de "asıl anlamı olan 'tabi olma' anlamına yakınlığı olan kavramlar" olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

2.1.1 Tilâvet'in 'Okuma' Anlamıyla İlgili Olarak Anlam Yakınlığı Bulunan Kavramlar

Kur'ân'da tilâvet kavramından başka 'okuma' anlamına gelen kavramlar vardır. Bunlar kıraat, tertîl, ümniyye ve ders kavramlarıdır. Şimdi bu kavramları, lügat anlamları ve Kur'ân'daki kullanımları açısından inceleyelim:

2.1.1.1. Kıraat

Tilâvet kavramının, Kur'ân kavramlarından biri olan kıraat ile yakın bir münasebeti vardır. TLV/"تَلُو" kökünün lügat manalarını incelerken de gördüğümüz üzere, pek çok sözlükte ve tefsirde tilâvet kelimesi, "kıraat etmek" anlamı da verilerek izah edilmiştir.

Kıraat ifadesi, bu haliyle Kur'ân'da bulunmamakla birlikte, onun türediği KRE/"قَرَأَ" kökü, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yapılarda olmak üzere toplamda 88 defa geçmektedir. Bunlardan 70 tanesi "قُرْآنٌ" yapısında, bunların da 50'si harfî tarifli olmak üzere "الْقُرْآنُ" şeklindedir. Kelimenin 17 yerde çeşitli fiil yapılarında olduğu, bir yerde ise "قُرُوءٌ" şeklinde geçtiği görülür. KRE/"قَرَأَ" kökünün, Kur'ân içerisindeki kullanımına ve içerdiği manaları izaha geçmeden önce etimolojik yapısı ve lügat anlamları üzerinde duralım:

Kıraat kelimesi, KRE/"قَرَأَ" kökünden türemiş bir mastardır. Kelimenin mazisi "قَرَأَ"; muzarisi "يَقْرُؤُ" veya "يَقْرُؤُ"; mastarı da "قَرَأَ وَقَرَأَهُ وَقُرْآنًا" şeklindedir. Lügatlerde kelimenin fiil olarak 'toplamak, okumak, atmak, söylemek, ulaştırmak, gebe kalmak,

doğurmak, ibadet etmek, anlamak, görünmez olmak, yaklaşmak, gecikmek, geri dönmek, (rüzgâr) vaktinde esmek’ anlamlarında kullanıldığı görülür. Kelimenin isim olarak ise ‘bilinen vakit, kadının hayız hali (vakti) veya temizlik hali (vakti), kafiye, bulaşıcı hastalık’ gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir.²³⁹ Dil âlimlerine göre kelime asıl olarak, ‘toplamak’ anlamına gelir. Mesela “قَرَأَ” kelimesi, kanın rahimde toplanması sebebiyle hayız halini; bedende toplanması sebebiyle de hayızdan temizliği ifade için kullanılmıştır.²⁴⁰ Arapların, “مَا قَرَأْتُ هَذِهِ النَّاقَةَ جَنِينًا قَطُّ” yani “Bu devenin rahmi cenini kıraat etmedi” derken kullandıkları kıraat kelimesi de toplamak anlamındadır. Kelimenin temel anlamının toplamak olduğunu ancak her tür toplamaya kıraat denmeyeceğini ifade eden²⁴¹ İsfahânî ise, “Kıraat, tertîl esnasında, harfleri ve kelimeleri birbirine eklemektir. Tek bir harfi söylemeye kıraat denmemesi de buna delalet eder” demektedir.²⁴²

Lügatlerde, KRE/“قرأ”den türeyen kelimeler ele alınırken şerefi sebebiyle Kur’ân²⁴³ kelimesine öncelik verilir.²⁴⁴ Bilindiği gibi Kur’ân, mukaddes kitabımızın en meşhur ismidir.²⁴⁵ Sayı itibarıyla de bu kökün, Kur’ân-ı Kerîm’de en çok bu yapıda geçtiğini beyan etmiştik. Burada özetle ifade etmek gerekirse, Kur’ân isminin KRE/“قرأ” kökünden türediği kanaatinde olan âlimlerimiz, şu üç görüş üzerinde yoğunlaşmışlardır:

- 1) “Topladı” manasına gelen “قَرَأَ” den türemiş, “فُعْلَانٌ” kalıbında bir sıfattır.²⁴⁶
- 2) “İzhar etti, attı” manasına gelen “قَرَأَ” den türemiştir.²⁴⁷
- 3) “Okudu” manasına gelen “قَرَأَ” den türemiş, “عُفْرَانٌ” kalıbında bir mastardır.

Kur’ân-ı Kerîm, ‘okunan’ anlamında bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁴⁸

²³⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, III/1453; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, IV/9-10; Cevherî, *Sihâh*, s. 845; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/469-472; İsfahânî, *Müfredât*, s. 668- 669; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, II/63; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/128-133, Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s.62; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, I/101-103; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/43-45.

²⁴⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, I/102; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/44.

²⁴¹ Zerkeşî’ye göre İsfahânî burada örfte böyle bir kullanımın olmadığını ifade etmiştir, kelimenin lügat anlamında böyle bir kullanımın olmadığını, söylemek istememiştir. Bkz. Zerkeşî, *el-Bürhân*, I/277.

²⁴² İsfahânî, *Müfredât*, s. 668.

²⁴³ Burada Kur’ân kelimesinin aslının hemzesiz olduğunu, yani KRE/“قرأ” kökünden türemediğini ifade edenlerin de bulunduğunu belirtmekte yarar vardır. bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/129.

²⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/128.

²⁴⁵ Büleyhî, Salih b. İbrahim, *el-Hüdâ ve'l-beyân fi esmâi'l-Kur’ân*, Riyâd 1403, I/180.

²⁴⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, I/162.

²⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/128; Süyûtî, *el-İtkân*, I/162.

²⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/128; Süyûtî, *el-İtkân*, I/162.

Kur'ân-ı Kerîm'de, harfî tarifli olarak “الْقُرْآنُ” şeklinde gelen ifadeler, çoğunlukla mukaddes kitabımız Kur'ân için kullanılmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki “وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ هَٰذَا الْقُرْآنُ لِتُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ”²⁴⁹ gibi âyetlerin de işaret ettiği gibi Kur'ân'ın tamamlanmasından önce nazil olan Kur'ân bölümleri de Kur'ân olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁰ Bazı sûreler, Yüce Kur'ân'a yeminle başlar: “تَقِ الْقُرْآنَ الْمَجِيدَ”²⁵¹ ve “ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ”²⁵² ve “يَس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ”²⁵³ Bu âyetlerin aynı zamanda ‘şerefli, öğüt verici, hikmet dolu’ olmak gibi Kur'ân'ın en çarpıcı yanlarına dikkat çektiği görülür. Yine Hz. Peygamber'in kutsal görevinde en önemli materyal olarak kendisine nazil olan Kur'ân'ı kullanması tavsiye edilir; “فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعَبِيدٍ”²⁵⁴ buyrulur ve Kur'ân ile öğüdün kabul göreceği mecralar bildirilir. Devam eden nüzul süreci içinde “وَلَقَدْ بَيَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ”²⁵⁵ buyruğu tekrarlanarak “Kur'ân'ın düşünülüp öğüt alınacak bir kitap olduğu vurgulanır ve muhataplarınca gösterilen duyarsız tutum kınanır.”²⁵⁶ “مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَنْ يَخْشَىٰ”²⁵⁷ âyetiyle ise “Kur'ân'ın getirdiği ilahî mesajın amacının insanın yaşama sevincini yok etmek değil, yaratılış amacına uygun bir sorumluluk bilinci taşıyanlara yol göstermek, hatırlatma ve uyarılarda bulunmak”²⁵⁸ olduğu ifade edilir. “الْقُرْآنُ” kelimesinin Kur'ân anlamında kullanıldığı âyetler elbette bu kadarla sınırlı değildir ama burada bu örneklerin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de “الْقُرْآنُ” kelimesinin Kur'ân anlamının dışında kullanıldığı olmuş mudur? Şimdi bu sorunun cevabını bulmaya çalışalım. Mesela Hicr Sûresi 91. âyette geçen “الْقُرْآنُ” kelimesi ile “Kur'an-ı Kerim'in mi yoksa yahudilerin Kur'ân'ı Tevrat'ın mı kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çünkü ‘Kur'ân’ kelimesi, okunan anlamındadır ve yahudiler Tevrat’ı okumaktadır.”²⁵⁹

²⁴⁹ Enâm 6/19 (İşte bu Kur'an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu).

²⁵⁰ Bkz. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX/454.

²⁵¹ Kâf 50/1 (Kaf ve Kur'ân-ı mecîd hakkı için).

²⁵² Sâd 38/1 (Sâd. Öğüd veren Kur'ân'a and olsun).

²⁵³ Yâsîn 36/1-2 (Yâsîn, Hikmetli Kur'ân'ın hakkı için).

²⁵⁴ Kâf 50/45 (Tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver).

²⁵⁵ Kamer 54/17, 22, 32, 40 (Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?).

²⁵⁶ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, V/187.

²⁵⁷ Taha 20/2-3 ((Ey Muhammed!) Biz, Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.)

²⁵⁸ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, III/624.

²⁵⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/133.

Zemahşeri, tefsirinde “Burada geçen “الْقُرْآنَ” kelimesiyle kastedilenin (ehli kitabın) okudukları kitaplar olması caizdir, onlar tahrif etmek suretiyle kitaplarını kısımlara ayırmışlardır ve yahudiler Tevrat’ın bir kısmını kabul edip bir kısmını yalanlamışlardır; yine hıristiyanlar, İncil’in bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemişlerdir” demektedir.²⁶⁰ İbn Kesîr ise Ra’d Sûresi’nin 31. Âyetinin²⁶¹ tefsirinde Kur’ân isminin bütün geçmiş kitaplar için de kullanılabildiğini, hadis-i şerifte Hz. Peygamber’in Hz. Davud’un okuduğu kitap için “الْقُرْآنَ” kelimesini kullanmasını²⁶² delil getirerek ifade eder.²⁶³

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de, kâfirlerin inkârcı sözleri içersinde geçen “الْقُرْآنَ” kelimesiyle bizim anladığımız manada bir Kur’ân’ı kasetmedikleri açıktır. Her şeyden önce onlar, Allah’ın Hz. Muhammed’e bir kitap gönderdiğini kabul etmemektedirler. Bu konuda Derveze, “(İnkârcılar, “قُرْآنَ” sözcüğüyle –harfî tarifli veya harfî tarifsiz-), Yunus Sûresi 15. âyette,²⁶⁴ Furkân Sûresi 32. âyette,²⁶⁵ Fussilet Sûresi 26. âyette²⁶⁶ ve kâfirlerin Kur’ân’a ilişkin sözlerini anlatan bunlar gibi daha birçok âyette açıkça görüldüğü gibi (kulluğa) daveti, şirk koştukları varlıklara hücumu, düşüncelerinin aşağılanması, gelenek ve inançlarına muhalefet edilmesini, ayrıca (Kur’ân’da) yer alan ve bidat kabul edip çıkarlarını tehdit eden bir unsur olarak gördükleri sosyal, beşeri, ekonomik ve ahlâki ilkeleri kastediyorlardı”²⁶⁷ demektedir.

Taha Sûresi’nin 114. âyet-i kerîmesinde “الْقُرْآنَ” kelimesi şu şekilde geçmektedir: “وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ”²⁶⁸ Buradaki “بِالْقُرْآنِ” lafzı,

²⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, II/566.

²⁶¹ Bu âyette Kur’ân, “وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَةٌ بِهِ الْمَوْتَىٰ بَلَّ اللَّهُ الْأَمْرَ جَمِيعًا” şeklinde harfî tarifsiz geçerken delil olarak sunulan hadiste harfî tarifli olarak geçer. Bkz. Buhârî, “Enbiyâ”, 37.

²⁶² Bkz. Buhârî, “Enbiyâ”, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/314.

²⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII/150-151.

²⁶⁴ وَإِذَا تَنَزَّلَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَنْتَ بَشَرٌ مِثْلُ بَشَرٍ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ فُلٌ مِثْلُ فُلٍ أَوْ بَدَّلَهُ مِنْ تَلْقَائِهِ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُكَ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, “Ya (bize) bundan başka bir Kur’an getir veya onu değiştir” dediler. De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım.”)

²⁶⁵ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً (İnkâr edenler, “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler.).

²⁶⁶ “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ” (İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur’an’ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın).

²⁶⁷ Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-hadîs/Nüzûl Sırasına Göre Kur’ân Tefsîri*, trc. Şaban Karataş v.dğr., Ekin Yayınları, İstanbul 1998, I/68-69.

²⁶⁸ (...Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’an’ı okumakta acele etme).

“بِقِرَائَتِهِ” yani ‘onun okunması’ diye izah edilir.²⁶⁹ Bu açıklamadan da anlaşılmaktadır ki “الْقُرْآنُ”, Kur’ân-ı Kerîm’de lügat anlamlarından biri olan ‘okumak’ manasında da kullanılmıştır. Müfessirler, bu âyeti tefsir ederken genellikle Kıyâmet Sûresinin 16–18. âyetleriyle bağlantı kurarlar.²⁷⁰ Orada da Yüce Allah, Hz. Peygamber’e vahiy geldiği zaman nasıl davranması gerektiğini öğretmiş ve “إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ” buyurmuştur. Fakat görüldüğü gibi bu âyette “قُرْآنَهُ” şeklinde harfi tarifsiz bir kullanım vardır. Şimdi Kur’ân’da “قُرْآنٌ” kelimesinin harfi tarifsiz olarak nasıl kullanıldığı üzerinde duralım:

Bu kelimenin harfi tarifsiz şekliyle Kur’ân-ı Kerîm’de 20 yerde geçtiği görülür. Bunların da çoğunun Yüce Kitabımızı ifade ettiği açıktır. Buna “وَمَا عَلَّمْنَاهُ” ve “الرَّالِ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ”²⁷² gibi âyetleri örnek verebiliriz. Yine “قُرْآنٌ” ismi, kendisinden sonra zikredilen “عَجَبًا”²⁷³ “مُّبِينٍ”²⁷⁴ gibi sıfatlarla da Kur’ân-ı Kerîm için kullanılmıştır. İsrâ Sûresi, 78. âyet-i kerîmede iki defa geçen “قُرْآنَ الْفَجْرِ” ifadesi ise sabah namazında okunan Kur’ân²⁷⁸ veya sabah namazı²⁷⁹ anlamındadır. Burada namazın kıraatsız olmayacağına işaret edildiği, ifade edilir.²⁸⁰ Çünkü namazın en önemli rüknü ve maksadı, Kur’ân’ı kıraat ederek Allah’ı zikretmektir.²⁸¹ Bütün namazlar kıraatsız olmaz ancak âyette sabah namazı örnek olarak anılmıştır ve Hz. Peygamber’in uygulamaları uyarınca da sabah namazında daha fazla Kur’ân okunmuştur.²⁸²

“قُرْآنٌ”²⁸³ ve “إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ”²⁸⁴ âyetlerinde geçen “قُرْآنَهُ” kelimelerine yukarıda da belirttiğimiz gibi ‘okumak’ manası verilmiştir.²⁸⁵ Bu son

²⁶⁹ Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed ve Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrût 1409/1989, s. 320.

²⁷⁰ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1424/2004, II/394.

²⁷¹ Yâsîn 36/69 (Biz, o Peygamber’e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur’an’dır).

²⁷² Hicr 15/1 (Elif Lâm Râ. Bunlar, kitabın ve apaçık olan Kur’an’ın âyetleridir.).

²⁷³ Cin 72/1(hayranlık verici).

²⁷⁴ Yâsîn 36/69; Hicr 15/1 (apaçık).

²⁷⁵ Tâhâ 20/113; Zümer 39/28; Şûrâ 42/7 (Arapça).

²⁷⁶ Vâkıa 56/77(değerli).

²⁷⁷ Fussilet 41/44 (başka dilde).

²⁷⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, II/546; Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur’ân ve'l-hadis*, V/1516.

²⁷⁹ Ferrâ, *Me’âni'l-Kur’ân*, II/55; Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, XV/139-141; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII/95.

²⁸⁰ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, III/255.

²⁸¹ İbnü'l-‘Arabî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, III/210.

²⁸² Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, III/511.

²⁸³ Kıyâmet 75/17 (Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir.).

âyeti İbn Abbas, “Okumak suretiyle sana beyan ettiğimiz zaman, sana beyan ettiğimizle amel et” şeklinde tefsir etmiştir.²⁸⁶ İbnü’l-Cevzî ise birinci âyette geçen “قُرْآنُهُ” kelimesine, “تَأْلِيفُهُ” yani telif etmek, kitap haline getirmek anlamı vermiştir.²⁸⁷

KRE/“قرأ” kökünün isim formunda “قُرْآنٌ” lafzı dışında geçtiği tek örnek ise Bakara Sûresi’nin 228. âyet-i kerimesindedir. Burada KRE/“قرأ” kökü, “وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَيَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ”²⁸⁸ şeklinde geçmektedir. “Âyette geçen “قُرُوءٍ” kelimesinin hayız anlamına da, temizlik anlamına da gelebileceği ifade edilmiş, bu kelimenin aslının ‘bir şeyin vaktinin yaklaşması’ demek olduğundan hareketle bu iki manadan her birini ifade etmesinin ihtimal dâhilinde olduğu belirtilmiştir. İmamı Şafî de bu görüştedir. O, “الْقُرَاءُ” kelimesi vakit anlamında bir isimdir. Hayız hali olduğunda bir vakit, temizlik hali olduğunda (ayrı bir) vakit geldiğinden hayız ve temizlik halleri için “الْقُرَاءُ” kelimesinin kullanımı caiz olmuştur” demektedir.²⁸⁹ Kelimenin asıl anlamının ‘toplamak’ olduğunu beyan edenler ise buradan yola çıkarak bu kelimenin, kanın rahimde toplanması sebebiyle hayız halini, bedende toplanması sebebiyle de hayızdan temizliği ifade için kullanıldığını, söylemişlerdir.²⁹⁰

KRE/“قرأ” kökünün Kur’ân-ı Kerîm’de 17 yerde çeşitli fiil yapılarında kullanıldığını ifade etmiştik. Bunlar içersinde ilk vahyedilen âyetlerin başlangıç kelimesi olan “إِقْرَأْ” ayrı bir önem taşımaktadır. Burada KRE/“قرأ” kökü, hangi anlamda kullanılmıştır?

“قَرَأَ” fiilinin sözlük anlamları arasında söylemek, ulaştırmak manası da vardı. Hadis-i Şerif’te geçen “إِنَّ الرَّبَّ عَزَّ وَجَلَّ يُفْرِكُكَ السَّلَامَ”²⁹¹ ifadesinde fiil, bu anlamda kullanılmıştır.²⁹² Buradan hareketle Hz. Peygamber (sas)’e ilk gelen âyetlerde yer alan “إِقْرَأْ” emrinin ‘söyle, ulaştır’ anlamlarını ifade etmesi mümkündür.²⁹³ Yine

²⁸⁴ Kıyâmet 75/18 (O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy).

²⁸⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 668; Zemaşşerî, *Keşşâf*, IV/649; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I/128.

²⁸⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 668; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I/128.

²⁸⁷ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü’l-a’yüni’n-nevâzir fî ilmi’l-vücûh ve’n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1407/1987, s. 500.

²⁸⁸ Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâlî (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I/128.

²⁹⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, I/102; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/44.

²⁹¹ “Şühbesiz Azîz ve Celîl olan Rabb, sana selam söylüyor.”

²⁹² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/430; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I/130; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, I/101; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/44.

²⁹³ Bkz. Kaya, Mesut, *Kur’ân-ı Okumak ve Anlamak ve Amel Etmekle İlgili Temel Kavramlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s.19.

kelimenin sözlüklerde ‘anlamak ve ibadet etmek’ manalarına gelmesinden yola çıkarak bu vahyin, ‘anla ve uygula’ anlamını bünyesinde taşıdığı söylenebilir. Bütün bunların yanında klasik lügatlerde kelimenin esas anlamının toplamak olarak verilmesi göz ardı edilmemelidir. Şimdiye kadar fiilin en kabul gören anlamı olan ‘okumak’ da ‘harfleri ve kelimeleri birbirine ekleyerek toplu bir şekilde telaffuz etmek’ manasındadır ve toplamak kök anlamından uzak görülmemektedir.²⁹⁴

Her şeyden önce gelen vahyi, ilk muhatabının nasıl anladığı önemlidir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Hz. Peygamber, vahyin başlangıcında kendisine üç defa tekrarlanan “اِقْرَأْ” emrine, üç defa “مَا أَنَا بِقَارِيٍّ” cümlesiyle cevap vermiştir.²⁹⁵ Bu cevap, onun “اِقْرَأْ” emrinden ne anladığını izah etmesi bakımından önemlidir. “مَا أَنَا بِقَارِيٍّ” cümlesinin ne anlama geldiği tartışılmış, cümledeki “مَا”nın nefy (olumsuzluk) manasında mı yoksa istifhâmiyye (soru edatı) mi olduğu hususunda farklı izahlar yapılmıştır. Genel kabule göre “مَا” olumsuzluk edatıdır ve bu durumda cümle “Okumuş değilim” anlamındadır, “مَا أَحْسِنُ أَنْ أَقْرَأَ” şeklindeki rivâyet de bunu desteklemektedir. Bununla birlikte “كَيْفَ أَقْرَأُ” ve “مَاذَا أَقْرَأُ” şeklinde de rivâyetlerin olduğu, buna göre ise “Ne okuyayım?” manasının da anlaşılabilirliği, ifade edilmiştir.²⁹⁶ Bazı müfessirlere göre Cebrâil (as), Hz. Peygamber’e gelip “اِقْرَأْ” emrini verdiği zaman yazılı bir belge getirmiştir ve buna “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” âyetinde geçen “الْكِتَابُ” kelimesi de delalet etmektedir.²⁹⁷ Suyûtî’nin naklettiği bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber, ilk emir karşısındaki durumunu “وَلَمْ أَقْرَأْ كِتَابًا قَطُّ” yani “Asla kitap okumadım” şeklinde ifade etmiş,²⁹⁸ verilen emri, yazılı bir metni okumakla ilgili olarak anladığını belirtmiştir. Netice itibarıyla Hz. Peygamber’in bu emri “oku” diye anladığı görüşü, kuvvetli görülmektedir. Fahrüddîn Râzî, bu konuyla

²⁹⁴ Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre buradaki “اِقْرَأْ” emri, “Çağır!” anlamındadır. Araştırmacı, Eski Ahit’in dilinin İbrânîce olması hasebiyle İbrânîce sözlüklerde yaptığı inceleme sonucunda bu dilde, bu kelimenin asıl anlamının ‘çağırma’ olduğu kanaatine varmıştır. Bununla birlikte eleştiri mahiyetinde de olsa “Arapça sözlüklerde “قَرَأَ” kökünün “çağırma” anlamına rastlanmamıştır. Tefsirlerde de “قَرَأَ” kökü, “okumak” anlamıyla tefsir edilmiştir.” hükmünü de beyan etmiştir. Bkz. Çiplioğlu, Fatma Betül, *Vahiy Geleneğinde ‘Kara’e’ Kökünün Semantik Açısından İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 112- 116.

²⁹⁵ Buhârî, “Bedülvahy” 3; Müslim, “İmân”, 252.

²⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts., I/24; Kastallânî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şâfî, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1416/1996, I/89.

²⁹⁷ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, I/89.

²⁹⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XV/525.

ilgili şu açıklamaları yapar: “Âyetteki, “oku” ifadesi ile “Kur’ân oku” manası kastedilmiştir. Çünkü “okuma” (kıraat), ancak Kur’ân hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, “Biz onu okuduğumuz zaman, onun kıraatine uy”²⁹⁹ ve “Kur’ân’ı parça parça indirdik ki sen onu insanlara yavaş yavaş kıraat edesin, okuyasın”³⁰⁰ buyurmuştur.”³⁰¹

Peygamberimizin (sas) bu ilk vahye muhatab olduğu sırada ümmî olduğu yani okuma yazmasının olmadığı “ وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ ”³⁰² âyetinin de delaletiyle bilinmektedir.³⁰³ O halde okuma bilmeyen bir kimseye, bu emrin yapılmış olması ne anlama gelmektedir? Konuyla ilgili yapılan yorumlardan bazıları şöyledir:

1) Bu, mutlak olarak okumayı icad eden bir emirdir.³⁰⁴ “Kudretimle ve irademle oku!” anlamına gelir.³⁰⁵ Bu emir, ilk nüzulünde tekvînî bir mahiyette Hz. Peygamber’i okumazken okur yapmıştır.³⁰⁶

2) Vahyedilene dikkat çeken bir tembih ifadesidir.³⁰⁷

3) Hz. Peygamber’e ve onun şahsında bütün Müslümanlara okumanın önemini bildiren bir emirdir; onları okumaya teşvik etmektedir.³⁰⁸

4) Meleğin dediğini tekrar ederek okuması istenmektedir.³⁰⁹

5) Hz. Peygamber (as)’e yapılan bu “oku” emriyle, Allah’ın adıyla çevresinde olanları değerlendirmesi ve bunlardan anlam çıkarması istenmektedir.³¹⁰

İlk inen âyetlerde, “اِقْرَأْ” emrinin iki defa tekrar edildiği görülür. Bu ne anlama gelmektedir? Râzî, bununla ilgili olarak müfessirlerin şu izahları yaptıklarını

²⁹⁹ Kıyâmet 75/18.

³⁰⁰ İsrâ 17/106.

³⁰¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII/226.

³⁰² Ankebût 29/48 (Sen şu Kur’an’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi).

³⁰³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXI/4.

³⁰⁴ Bkz. Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, I/89.

³⁰⁵ Abdüh, Muhammed, *Cüzü ‘Amme*, el-Cem‘ıyyetü’l-hayriyyetü’l-İslâmiyye, Mısır 1341/1922, s. 123.

³⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII/96.

³⁰⁷ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, I/89.

³⁰⁸ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, V/651.

³⁰⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, V/461; Bu kelimenin hadiste Hz. Peygamber’in söylediği sözü tekrarladığını ifade için kullandığı olmuştur. Şu örnekte görüldüğü gibi: “فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ” “سَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَارٍ” Bkz. Müslim “İman”, 171; Tirmizî, “Büyû”, 5; Ebû Dâvud, “Libâs”, 25; Nesâî, “Büyû”, 5.

³¹⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, V/461.

nakleder: Birinci “إِفْرَأْ” emri, “Kendin için oku!”; ikinci “إِفْرَأْ” emri, “Tebliğ için oku!..” anlamındadır, yahut birincisi, “Cebrail’den öğrenmek için oku!”; ikincisi ise, “Öğretmen için oku!” manasına gelir, yahut da, ilki “Namazında oku!” sonraki “Namazın dışında oku!..” manasındadır.³¹¹

Devam eden vahiy sürecinde, bu emrin “فَافْرُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ”³¹² şeklinde çoğul olarak iki kere daha tekrar edildiği görülür. Müzzemmil Sûresi’nin 20. âyetinde yer alan bu ifadeler, daha çok sûrenin başında bulunan ‘gece namazına kalkılmasını ve bunun belli bir vakit içinde eda edilmesini’ emreden âyetlerin getirdiği yükümlülüğü hafifletici olarak anlaşılmış ve “Kolayınıza gelen miktarda gece namazı kılın!” şeklinde izah edilmiştir. Bununla beraber cümlenin “Kur’ân’dan kolayınıza gelen miktarda okuyun!” anlamına gelebileceği de belirtilmiştir.³¹³ Bu ise ilk inen âyetlerde Hz. Peygamber’e yöneltilen “إِفْرَأْ” emrinin bütün ümmetine yönelik olarak tekrarlanması, demektir. Kur’ân’daki müfred muhatab sigalar, genellikle Hz. Peygamber’in şahsında bütün ümmetine yönelik hitaplar olarak anlaşılmıştır ancak bu emrin cemi sigasıyla tekrar edilmesi, bu konuda anlatılmak istenene dikkat çekildiğini, göstermektedir. Burada şunu da belirtelim ki ilk âyetlerde emrin mefulü belirtilmemiş, kıraat emrinin neye yönelik olduğu, açıkça ifade edilmemişti. Bu âyette ise “Kur’ân’dan kolayınıza gelen” şeklinde, kıraat edilmesi istenen açıkça belirtilmiştir.

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, bu ilk emrin gereğini yapmak için çok gayret sarfediyor, özellikle vahyin gelmesi esnasında ‘unuturum endişesiyle, durmadan Kur’ân’ı tekrar ediyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (sas)’in kalbinden bu korkuyu, “سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى”³¹⁴ yani “Sana okutacağız, sen de unutmayacaksın!” buyruğuyla gidermiş,³¹⁵ ‘okuma’ konusunda endişe etmemesini tembihlemiştir. Vâhidî, bu âyetin “Kıraatı ilham etmek suretiyle, seni okuyan birisi haline getireceğiz. Artık bir daha da okuduğunu unutmayacaksın” manasına geldiğini

³¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII/16.

³¹² Müzzemmil 73/20.

³¹³ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, IV/334; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V/257; Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, V/489.

³¹⁴ A’lâ 87/6.

³¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI /141.

ifade eder.³¹⁶ Âlimler, bu ‘okutma’ ve ‘öğretme’ işinin nasıl olduğu ile ilgili olarak da âyetin şu anlamlara geldiğini belirtmişlerdir:

1) “Cebrail (as), Kur’ân’ı sana, onu artık bir daha unutamayacağın bir şekilde, sen onu ezberleyene kadar, defalarca okuyacak.”

2) “Biz, senin kalbini ve zihnini, sen onu bir duyuşta unutmayacağın ve ezberleyebileceğin bir şekilde açacağız ve kuvvetlendireceğiz.”

3) Allah Teâlâ, A‘lâ sûresinin başında, Hz. Peygamber (sas)’e tesbih ve takdisde bulunmasını emretmişti, (bu âyetle de) sanki “Buna devam et, bunu sürekli yap. Çünkü Biz sana, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini cami olan ve kendisinde, senin ve ümmetinin şerefi bulunan, o Kur’ân’ı okuyacağız; onu senin kalbinde (hıfzında) toplayacağız ve sana onunla amel etmeyi kolaylaştıracacağız” demek istemiştir.³¹⁷

KRE/“قرأ” kökünün fiil formunda geçtiği bazı âyetler, okunan Kur’ân karşısında muhatabın nasıl davranması gerektiğini açıklaması açısından önemlidir. Peygamber Efendimizin şahsında bütün müslümanların bu konuda eğitildiği görülür. Meselâ, “فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ”³¹⁸ âyetinde bu eğitimin esaslarından biriyle karşılaşırız. Bu da, okunanın sessizce takip edilmesidir. Râzî’nin beyanına göre İbn Abbas “Bu (âyetin nüzûlünden) sonra Cebrâil (as) vahiy getirince, Hz. Peygamber (sas) başını önüne eğdi ve vahiy dinlerdi. O gidince de, (gelen) âyetleri okumaya başladılar” demiştir.³¹⁹ “وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ”³²⁰ âyetinde ise Kur’ân okunduğu zaman dinlemenin ve susmanın gerekliliği vurgulanmakta³²¹ bunun muhatabın rahmete erişmesini sağlayacağı ifade edilmektedir. Yani ikinci esas, okunan Kur’ân’ı dinlemek ve susmaktır. Bundan sonraki esas, okunan Kur’ân’ın

³¹⁶ Vâhidî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü’rî, *et-Tefsîru’l-basît*, nşr. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân v.dğr., Câmîatü’l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad 1430/2009, XXIII/438; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI/142.

³¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI/142.

³¹⁸ Kıyâmet 75/18 (O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy.) Bu âyette geçen KRE/“قرأ” kökünün ‘açıklamak, inzal etmek, okumak’(bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, VI/156.) ve ‘toplamak’(bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VIII/421.) gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir.

³¹⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXX/225.

³²⁰ A‘râf 7/204 (Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.)

³²¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XV/107 (Her ne kadar âyetin imama uyan kimse hakkında veya hutbe esnasında konuşmayıp dinlemekle ilgili olarak nâzil olduğu gibi nüzûl sebepleri zikredilmişse de Râzî’nin de beyân ettiği gibi lafzın zâhiri, vücûb (farziyyet) ifade eder. Dolayısıyla bu âyet gereği susup, Kur’ân’ı dinlemek vaciptir. Nüzul sebebiyle ilgili yorumlar için bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, II/209; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XV/107- 108).

gereğini yapmaktır. Buna da “وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ”³²² âyetiyle işaret edilmekte, bu konuda duyarsız olan kimseler yerilmektedir. Görüldüğü gibi bu âyetlerde de KRE/“قرأ” kökü, Kur’ân’ın okunmasıyla ilgili olarak kullanılmıştır.

Yine KRE/“قرأ” kökünün ‘Kur’ân okumak’ manasında kullanıldığı âyetlerden bazıları, Kur’ân okuma kaidelerini içerir. Mesela “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ”³²³ “وَفُرْآنًا”³²⁴ âyetinde Kur’ân okumaya istiâze ile başlanması emredilmektedir.³²⁴ “فَرَفَقْنَا لِقَرَّاهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا”³²⁵ âyetinde ise Kur’ân’ın kolayca ezberlenmesi ve daha iyi anlaşılması için³²⁶ tertîl ile³²⁷ yavaş yavaş,³²⁸ sindire sindire³²⁹ okunması ve tebliğ edilmesi³³⁰ tavsiye edilmektedir. Hz. Peygamber (sas), bu konuda da emrolunduğu gibi davranmış, ‘Kur’ân’ı acele etmeden, tane tane okumuştur.³³¹

Hz. Peygamber (sas), Kur’ân’ı ne şekilde okursa okusun ahirete inanmayanlar, Kur’ân’ın esrarına vakıf olamayacaklar; onun incelik ve hakikatlarını anlayamayacakları bir biçimde, onu dinlemekten men edileceklerdir. Bu durum, “وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا”³³² âyeti ile beyan edilmiştir.³³³ Bu kez de inanmayanlar, Peygamber (sas)’den olağanüstü hususlarla ilgili isteklerde bulunmuşlar; en son olarak da “وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ”³³⁴ diyerek ondan okuyacakları başka bir kitap indirmesini istemişler, “Akıllarına hitap eden Kur’ân’ı yeterli bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Yüce Allah da müşriklerin bu isteklerinin tamamını reddetmiş; Peygamberin peygamberliğini ispat için Kur’ân’ın yeterli olduğunu belirtmiştir.”³³⁵ “فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ

³²² İnşikâk 84/21 (Onlara Kur’an okunduğu zaman secde etmiyorlar).

³²³ Nahl 16/98 (Kur’an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın).

³²⁴ Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân*, III/218; Mâverdî, *en-Nüket*, III/212.

³²⁵ İsrâ 17/106 (Biz Kur’ân’ı insanlara dura dura okuyasın diye indirdik; ayrıca onu peyderpey inzal ettik).

³²⁶ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III/269; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XV/189.

³²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, II/555; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/179; Kurtubî, *el-Câmi’*, XIII/186.

³²⁸ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III/269; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/91.

³²⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/249.

³³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/90.

³³¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/249.

³³² İsrâ 17/45 (Kur’an okuduğunda, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz).

³³³ Bkz. Râzî, *Me’âtihi’l-gayb*, XX/223-224.

³³⁴ İsrâ 17/93 (Ancak oradan bize okuyacağımız bir kitap getirmediğimiz (göğe) çıktığına inanmayız).

³³⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/242-243.

”جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ“³³⁶ âyeti ile ise indirilen kitaptan şüphe duyanların³³⁷ önceki Kitapları okuyanlara³³⁸ sormaları istenmiştir. Şuarâ Sûresi'nin 198–199. âyetlerinde de “Eğer Biz onu Arapça bilmeyen’ yani ana dili Arapça olmayan ‘biri üzerine indirmiş olsaydık,³³⁹ o da onu bunlara’ Arapça ile değil de bir başka dille “okumuş olsaydı, onlar yine iman etmezlerdi”³⁴⁰ ve biz bunu anlayamıyoruz, derledi.”³⁴¹ buyrulmuş, imandan nasibi olmayanların herhâlükarda inkâr edecekleri dile getirilmiştir. Son üç âyette de KRE/“قرأ” kökünün ‘kitap okumak’ manasında kullanıldığı görülür.

KRE/“قرأ” kökü, bazı âyet-i kerîmelerde ise ‘ahirette kitap yani amel defteri okumak’ manasında kullanılmıştır. İsra Sûresi 13. âyette, mahşer meydanında toplanan herkesin sorumluluğunun kendi omuzunda olacağı belirtildikten sonra “إِذَا فَرَأَىٰ”³⁴² “إِنَّا نَحْنُ وَإِنَّا نَحْنُ”³⁴³ âyetiyle her insana, “Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!” denileceği bildirilmektedir.³⁴² Yine aynı sûrenin devamında “فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتْيَالًا”³⁴³ yani “(O gün) her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar” buyrulmuş, amel defteri sağ taraftan verilecek olanların onları okuyacakları bildirilmiş; amel defterleri sol taraftan verilenlerden bahsedilmemiştir. Bu konuda Râzî, şu açıklamayı yapmaktadır: “Amel defteri solundan verilenler, onun içerdiği büyük kötülükleri, çirkinlikleri, utanç verici günahları gördüklerinde, kalplerini korku ve dehşet sarar; o kadar ki dillerinde amel defterlerini okuyacak mecal kalmaz.”³⁴⁴ ‘İnsanın dünya hayatında yaptıklarını içeren bu kitabın’³⁴⁵ sağ taraftan verilmesi, seâdet alametidir ve bu durumla karşılaşan

³³⁶ Yunus 10/94 (Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma!)

³³⁷ Bu âyette hitap Peygamber (sas)’e olmakla birlikte asıl hedef alınanlar, şüphe içerisinde olanlardır (Bkz. Begavî, *Tefsîr*, II/368; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, II/579).

³³⁸ İbn Abbas, Mücâhid ve Dahhâk’a göre buradaki ‘kitap okuyanlar’dan maksat ehli kitaptan Abdullah b. Selâm gibi iman etmiş olanlardır. Bkz. Begavî, *Tefsîr*, II/368.

³³⁹ Şuarâ 26/198 “وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ”

³⁴⁰ Şuarâ 26/199 “فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ”

³⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi*, XVI/77.

³⁴² Bkz. Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, III/469.

³⁴³ İsra 17/71.

³⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI/18; Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, III/505.

³⁴⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/206.

kimse Allah'ın lutfuyla kurtuluşa erenlerden olduğunu anlar ve “هَآؤُمْ أَفْرُوا كِتَابِيَّةً”³⁴⁶ diyerek mutluluğunu başkalarıyla da paylaşmak ister.³⁴⁷

KRE/“قرأ” kökünün Kur'ân'da kullanımlarını görmeye çalıştık. Şimdi Kur'ân kendisine nâzil olan Peygamber Efendimiz'in (sas) bu kelimeyi nasıl kullandığına örnek olsun diye kısa da olsa Hadis-i Şerifler'de KRE/“قرأ” köküne bir bakalım. Mesela bir defasında Resûl-i Ekrem, “Ümmetimin en iyi okuyanı Übey'dir” buyurmuştur. Bu hadiste geçen “أَقْرَأُ” kelimesi ‘Übeyy’in ya özel bir cemaat içinde ya da belli bir zaman diliminde Kur'ân'ı en iyi bilen biri olduğu’ şeklinde anlaşılmıştır. Ya da kelimenin ‘kıraatı en çok olan, kıraatı en iyi yapan veya ezberi en fazla olan’ gibi anlamlara gelebileceği ifade edilmiştir.³⁴⁸

Yine KRE/“قرأ” kökünden gelen kurrâ kelimesinin hadiste “أَكْثَرُ مُنَافِقِي أُمَّتِي”³⁴⁹ şeklinde geçtiği ve bunun “Münafıklar kendilerine nispet edilecek bir töhmetten arınmak için Kur'ân'ı ezberlerler ama asıl düşünceleri Kur'ân'ı zayi etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) zamanındaki münafıklar bu sıfat üzere idiler” şeklinde yorumlanabileceği ifade edilmiştir.³⁵⁰ İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadiste ise “إِنَّهُ كَانَ لَا يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ” yani “Hz. Peygamber, öğle ve ikindi (namazlarında) okumazlardı” buyrulmuştur. Buradaki “لَا يَقْرَأُ” kelimesi de ‘açıktan kıraat etmezdi’ şeklinde anlaşılmıştır³⁵¹ ki bu hadiste “قرأ” kökü, ‘namazda okuma’yı ifade için kullanılmıştır. Önceden de beyan ettiğimiz gibi Hz. Peygamber'in “إِنَّ الرَّبَّ عَزَّ وَجَلَّ” “Şüphesiz senin Rabbin sana selam söylüyor” buyurduğu hadiste ise KRE/“قرأ” kökü, ‘selamını tebliğ etmek, taşımak’ anlamında kullanılmıştır.³⁵² Yine başka bir rivâyette geldiğine göre Hz. Peygamber, (Fâtıma binti Ebî Hubeys'e) “دَعِيَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِكَ” yani “Hayız gördüğün günlerde namazı bırak!” buyurmuşlardır. “الْأَقْرَاءُ” kelimesi temizlik veya hayız anlamına gelir ama burada hayız anlamındadır.³⁵³ Rivâyetlerde Hz. Peygamber'in söylediği sözü tekrar ettiğini ifade

³⁴⁶ Hâkka 69/19 (...“Gelin, kitabımı okuyun!”).

³⁴⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX/111.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/429.

³⁴⁹ “Ümmetimin münafıklarının ekserisi ümmetimin kurrarlarıdır.”

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/429.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/429.

³⁵² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/430.

³⁵³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/430.

için “قرأ” kelimesinin kullanıldığı da olmuştur.³⁵⁴ Netice itibariyle beyan edecek olursak İbnü’l-Esîr (v. 606/1210); kıraat, iktira, kâri, Kur’ân kelimelerinin hadislerde tekrar tekrar geçtiğini, bu lafzın temel anlamının toplamak olduğunu, Kur’ân kelimesinin de buradan geldiğini belirtmiştir. Ona göre Kur’ân; kıssaları, emirleri, nehiyleri, vaadleri, vâidleri, âyetleri ve sûreleri bir araya topladığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.³⁵⁵

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hadis-i Şerîfler’de KRE/“قرأ” kökü, lügat anlamlarında, özellikle de ‘okumak’ anlamında kullanılmıştır. Arapça’da KRE/“قرأ” kökü, öncelikle ‘toplamak’ anlamında va’z edilmiştir. Daha sonra ise ‘harfleri ve kelimeleri birbirine ekleyerek toplu bir şekilde telaffuz etmek’ manasında olmak üzere, ‘toplamak’ esas anlamından çok fazlada uzaklaşmadan ‘okumak’ anlamında kullanılmıştır. Ancak klasik Arapça sözlüklerde, Kur’ân’ın nüzulünden önce kelimenin bu manada kullanıldığını gösteren bir ibareye rastlamadık.

Kelimenin ‘okumak’ anlamına gelmesinin Arâmîce bir kullanım olduğunu ileri sürenler de olmuştur.³⁵⁶ Bu görüşe, bunun diller arası kısmî bir uyumla ilgili olduğu beyan edilerek itiraz edilmiş;³⁵⁷ bu kelimenin yapı ve çatı açısından Arapça asıllı olduğu, ‘okumak’ anlamında kullanımının ise ilk olarak Kur’ân’ın gelişi ile gerçekleştiği, belirtilmiştir.³⁵⁸ Biz de ilk gelen vahyin Hz. Peygamber tarafından ‘oku’ şeklinde anlaşıldığını kuvvetli kılan delilleri ifade etmeye çalışmıştık. KRE/“قرأ” kökünün, özellikle de kıraat kavramının ‘Kur’ân okumak’ için kullanımı, doğal olarak Kur’ân’ın nüzulüyle başlayan bir durumdur. KRE/“قرأ” kökünün geçtiği âyetlerden sadece İsrâ Sûresi, 78. âyet-i kerîmede iki defa geçen “قُرْآنَ الْفَجْرِ” ifadesi,

³⁵⁴ “قَفَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ” Bkz. Müslim “İman”, 171; Tirmizî, “Büyü”, 5; Ebû Dâvud, “Libâs”, 25; Nesâî, “Büyü”, 5.

³⁵⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, II/429; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I/129.

³⁵⁶ Bkz. Salih, Subhî, *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân*, Dâr’ul-ilmî lil-melâyîn, Lübnan ts., s. 17.

³⁵⁷ Bu konuda Ebû Ubeyde şunları söyler: “Bazen (farklı dillerdeki) lafızlar yapı ve mana açısından birbirleriyle uyuşabilirler. Aynı lafızlar, yakın manalara gelebilirler. Örneğin, “el-İstebra” kelimesi, Arapça’da “kalın ipek atlas” demektir. Farsça’da aynı mana için “istebra” kelimesi kullanılır. Yine “cevher” anlamına “firind”; bardak anlamına gelen “kûz” kelimesi, hem Arapça’da hem de Farsça’da kullanılmaktadır. Bunun örnekleri pek çoktur. Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/17-18; Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân, *Kitâbü’z-Zîne fi’l-kelîmâtî’l-İslâmiyyeti’l-‘Arabiyye*, Merkezü’l-Dirâsât ve’l-buhûsü’l-Yemenî, San‘â 1415/1994, s. 144.

³⁵⁸ Abdülvâhid, Seyyid Ahmed, “Kur’ân-ı Kerîm’de Okuma (Kıraat) Lafızları”, s. 225.

âyetin geçtiği sibâka göre sabah namazı³⁵⁹ şeklinde tefsir edilmiş ve kelimeye sözlük anlamlarından farklı bir anlam yüklenmiş, bu da âyeti ele alırken söylediğimiz gibi, namazın kiraatsız olmayacağına işaret eden³⁶⁰ Kur’ânî bir kullanım olmuştur.

2.1.1.2. Tertîl

Tilâvet kavramıyla yakından ilgili Kur’ân kavramlarından biri de ‘tertîl’ kavramıdır. Tertîl, tilâvet ve kıraat kavramlarına oranla Kur’ân-ı Kerîm’de daha az geçmektedir. Ancak kavramın ‘Kur’ân okuma’ ile ilgili kullanımı ve Kur’ân tilâvetinin esaslarından bazılarını ortaya koyan bir mahiyette bulunması, onu konumuz açısından önemli kılmaktadır. Tertîl kavramının Kur’ân’da kullanımına geçmeden önce etimolojik yapısı ile lügavi ve istilahî manaları üzerinde duralım:

Tertîl kelimesi, RTL/“رَتَل” kökünden türemiş tef’îl bâbında bir mastardır. Kelimenin kök halinin mazisi “رَتَل”; muzarisi “يُرَتَل”; mastarı da “رَتَلًا” şeklindedir. Tefîl bâbında ise kelimenin mazisi “رَتَل”; muzarisi “يُرَتَل”; mastarı da “تَرْتِيْلًا” şeklinde gelir. Lügatlerde RTL/“رَتَل” kökünün ‘bir şeyin âhenk ve güzelliğini, hoşluğunu’ ifade için kullanıldığı görülür. Mesela “تَغْرُ رَتَلًا” ifadesi, ‘tanzimi mükemmel diş’ demektir. Yine ‘dişlerin beyazlığı ve diş suyunun çokluğu (sağlığı)’ bu kelimeyle ifade edilmiştir. Araplar, ‘bir kimsenin dişlerinin arası açık’ anlamında ise “رَجُلٌ رَتَلٌ” tabirini kullanmışlardır. “كَلَامٌ رَتَلٌ وَرَتِيْلٌ” şeklindeki kullanım, “acele etmeden söylenmiş güzel söz” anlamına gelir. “رَتَلُ الْكَلَامِ” ifadesinin de “Sözün telifini güzel yaptı; sözü aşikâr ederek acele etmeden, düzenli ve yerinde, itina ile söyledi” anlamlarına geldiği belirtilmiştir.³⁶¹ Zemahşerî, bu kelimenin ‘Kur’ân okumayı aheste aheste, harflerin hakkını vere vere, en güzel bir şekilde yaptı’ anlamında mecazi manada kullanıldığını ifade etmiştir.³⁶² İzahlardan anlaşıldığına göre kelime öncelikle maddi şeylerin güzelliğini bildirmek için kullanılmıştır. Sonraları manevi olarak söz güzelliği için kullanılmış, Kur’ân’daki kullanımı da bu soyut manasında olmuştur.³⁶³

³⁵⁹ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, Beyrût 1423/2002, II/55; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/139-141; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII/95.

³⁶⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/255.

³⁶¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, I/650-652; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi’l-luga*, IX/424; Cevherî, *Sihâh*, s. 390; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/474-475; İsfahânî, *Müfredât*, s. 668- 669; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XI/265; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s.1296-1297; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, VII/334-335; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/218-219.

³⁶² Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, I/321.

³⁶³ Abdülvâhid, “Kur’ân-ı Kerîm’de Okuma (Kıraat) Lafızları”, s. 217.

Hız. Ali (ra)'nin tarifine göre “Tertîl, harflerin tecvîdi (yani sıfat ve mahreclerine göre gereği gibi okunması) ve vakıfları (durulacak yerleri) bilmektir.”³⁶⁴ İsfahânî, “رَتْلٌ” kelimesinin ‘bir şeyin düzenli bir şekilde toplanıp dizilmesi’ anlamına geldiğini belirtir ve ‘tertîl, kelimeyi ağızdan kolaylıkla, düzgün bir şekilde çıkarmak, telaffuz etmektir’ der.³⁶⁵

Kıraat ilminde tertîl, Kur’ân’ı yavaş yavaş (teressül/teennî/temehhül), (meşru okuma kaidelerini çiğnemeksizin) yanlış yapmadan, harf ve harekeleri tane tane, açığa çıkararak (tebyîn ile) okumak demektir. Bu okuyuş beyaz, araları açık, güzel dizili dişlere benzetilmiş; bu durumun papatya çiçeğini andırdığı ifade edilmiştir.³⁶⁶ Zerkeşî (v. 794/1392), her müslümanın Kur’ân’ı tertîl ile okumasının gerekli olduğunu söyler ve tertîlin istilahî manasını şu şekilde ifade eder: “Kur’ân’ın lafızlarını tefhîmle/kalın telaffuz etmek, harfleri belirgin şekilde çıkarmak, Kur’ân’ın bütününe içeriğine ulaşmak için tefekkür ederek fasîh bir şekilde okumak, nefes alma sırasında sesi kesmek ve (idgam yapılması gerekmeyen durumlarda) harfi harfe katmamaktır. İşte tüm bunlar, tertîlin en alt sınırınıdır.”³⁶⁷ Yine Zerkeşî, tertîlin okunan âyetlerin beyan ettiği manalara göre okunması demek olduğunu; mesela tehdit ifade eden bir âyet okunurken tehdit eden edâsıyla okunması gerektiğini, tazim ifade eden bir âyetin de tazim içersinde okunmasının uygun olacağını söyler.³⁶⁸

İbnü’l-Cezerî (v. 833/1429), “Tertîl, durup düşünerek acele etmeksizin kelimeleri birbiri ardınca söylemek anlamına gelen “رَتْلٌ” fiilinin mastarıdır” demektedir.³⁶⁹ Zebîdî ise tertîlin istilahî manasını Münâvî’den (v. 1031/1621) naklederek şu şekilde ifade eder: “Tertîl, harflerin mahreçlerine riâyet edip vakıf yapılacak yerlerde durmaktır; (gerekli yerlerde) sesi alçaltmak ve kıraat esnasında mahzun olmaktır.”³⁷⁰ Bu tarifler, öncelikle Kur’ân kıraatının sureti diyebileceğimiz ses ve söz kısmına yönelik olarak okumanın niteliğini ön plana çıkarmakta ve kıraatın tezyinatıyla ilgili olan tecvid ilminin ortaya koyduğu kuralların eksiksiz

³⁶⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/166.

³⁶⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 341.

³⁶⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/633; Kurtubî, *el-Câmi*, I/32; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XI/265; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, VII/334–335; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/218–219.

³⁶⁷ Zerkeşî, *el-Bürhân*, I/449–450.

³⁶⁸ Bu konuda geniş izah için bkz. Zerkeşî, *el-Bürhân*, I/450–455.

³⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/165.

³⁷⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, VII/334–335.

yerini getirilmesini ifade etmektedir.³⁷¹ Ancak biraz sonra RTL/“رتل” kökünün geçtiği Kur’ân âyetlerinin yorumlarında da göreceğimiz üzere, okuyuşun düzgün yapılmaya çalışılması ve okumanın teenni ile gerçekleştirilmesinin istenmesi, kesinlikle mananın daha iyi anlaşılmasına yöneliktir. Gazzâlî’nin de belirttiği gibi Kur’ân okumaktan maksat tefekkürdür; içyapıda tefekkürün oluşmasına vesile olacağı için tertîl ile okuma metodu va‘zedilmiştir.³⁷²

Kur’ân-ı Kerîm’de RTL/“رتل” kökü iki âyette, hepsi de tefîl bâbında olmak üzere iki kere fiil kalıbında, iki kere de ‘tertîl’ şeklinde mastar olarak toplamda dört defa geçmektedir. Nüzul sırasını göz önünde bulundurduğumuzda RTL/“رتل” kökünün ilk geçtiği yer, Müzzemmil Sûresi’nin 4. âyetidir: “أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ”³⁷³ Âyetin siyakına baktığımızda, sûrenin “Ey örtüsüne bürünen!” hitabıyla başladığı görülür. Hz. Peygamber’in ilk vahyi aldıktan sonra evine gidip örtüsüne büründüğü³⁷⁴ veya müşriklerin kendisi hakkında ‘kâhin, mecnun, sihirbaz’ demeleri sebebiyle örtüsüne büründüğü, bu haldeyken Cebrail (as)’ın tekrar gelip “Ey örtüsüne bürünen!” hitabıyla başlayan bu vahiyleri getirdiği belirtilmiştir.³⁷⁵ Bununla birlikte “örtüsüne bürünen” ifadesine mecaz olarak “peygamberlik kisvesine bürünen, Kur’ân’a bürünen, yük yüklenen” anlamları da verilmiştir.³⁷⁶ 2. âyette Hz. Peygamber’e gecenin büyük bir kısmını ibadetle geçirmesi emredilmiş; 3. ve 4. âyetlerde ibadet süresinin miktarı gecenin yarısı veya daha azı yahut biraz fazlası olarak tayin edildikten sonra “Kur’ân’ı tertîl ile oku!” emri verilmiştir.

İbn Manzûr’un naklettiğine göre Dahhâk bu âyetin “Kur’ân’ı harf harf oku!” anlamına geldiğini ifade etmiş, Hz. Peygamber (sas)’ın okuyuş şekli ile ilgili olarak da “Âyet âyet tertil ederdi.” buyrulduğunu nakletmiştir. İbn Abbas’a göre âyet, “Açık açık (oku), tebyîn et!” anlamına gelmektedir. Ebu İshak ise tebyîni şu şekilde izah eder: “Tebyîn kıraatte acele edildiği zaman yerine getirilemez. Çünkü tebyîn, bütün harflerin açık bir şekilde telaffuz edilmesi ve (işbâ‘ ile) doyura doyura (okunuş)

³⁷¹ Fırat, “Kıraat Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması”, s. 264.

³⁷² Gazzâlî, *İhyâu ulümid-dîn*, I/282.

³⁷³ Müzzemmil 73/4 (Ya da bunu biraz artır, Kur’ân’ı ağır ağır, tane tane oku).

³⁷⁴ Buhârî, “Bedülvahy”, 3, 7; Müslim, “Îmân”, 252, 255; Zemaşşerî, *Keşşâf*, IV/623.

³⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIV/160; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-kadîr el-câmi‘ beyne fenneyi’r-rivâyeti ve’l-dirâyeti min ‘ilmi’t-tefsîr*, Dâru’l-Hadîs, Beyrût 1413/1993, V/447.

³⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIX/124; Zemaşşerî, *Keşşâf*, IV/623; Kurtubî, *el-Câmi’*, XXI/313–314; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V/447.

haklarının verilmesiyle olur.” Mücâhid tertîlin, yavaş yavaş okumak (teressül) anlamına geldiğini belirtmiş, Ebu'l-Abbas da “Benim bildiğim kadarıyla tertîl; tahkîk,³⁷⁷ tebyîn³⁷⁸ ve temkîn³⁷⁹ demektir” buyurmuştur.³⁸⁰

Müfessirlerin tertîl kelimesiyle ilgili yorumlarının daha çok onun gayesini açıklar mahiyette olduğunu görmekteyiz. Mâtürîdî, âyetin tefsîrinde tertîlin tebyîn anlamına geldiğini naklettikten sonra şunları söyler: “Kur’ân’ın tebyîn ile tane tane okunması emredildi çünkü Kur’ân, mücerred olarak, sadece kıraat için indirilmemiştir. O, üç şey sebebiyle okunur:

a. Kıyamet gününe kadar korunup kaybolmasın diye,

b. Anlatılanlardan ibret alınsın, ahkâmı anlaşılсын diye,

c. Onunla amel edilsin, öğütlerinden ibret alınsın diye. Böylece (Kur’ân’ı inanarak okuyanlar) onu kendilerine rehber edinir, emirlerine uyar ve sakındırdıklarından sakınırlar. Namazda okunan Kur’ân’dan maksat da bu anlatılanların tamamıdır. Bunlara ancak âyetler üzerinde düşünmek ve onu tane tane okumakla ulaşılabilir. Kur’ân’ın nazminin güzelliğine ve hayranlık veren hikmetlerine vukuf da bu şekilde bir okuyuşla hâsıl olur.”³⁸¹

Râzî ise bu âyetin tefsîri hakkında şunları söyler: “Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sas)’e gece namaz kılmayı emredince, âyetlerin hakikatlerini ve inceliklerini iyice düşünmesi için, Kur’ân’ı tertîl ile (tane-tane) okunmasını emretti. (Kur’ân okuyuşu sırasında kişi) Allah’ın zikriyle karşılaştığı zaman (kalbinde) O’nun azametini ve celâlini hisseder; vaat veya tehditle karşılaştığı zaman, kendisinde ümit veya korku (hali) belirir. Böylece kalp, marifetullahın nuru ile aydınlanır. Kur’ân’ı hızlı okumak, kişinin onun manalarına vukuf sağlayamadığını gösterir. Çünkü nefis, ilahî- rûhânî işleri anmakla neşelenir. Kim de bir şey ile neşelenirse onu anmayı sever. Bir şeyi seven, onun üzerinden hızlıca geçemez. (Bütün bu anlatılanlardan) anlaşılın şudur ki: Tertîlin maksadı, kalbin huzuru ve marifetullahın kemale ermesidir.”³⁸²

³⁷⁷ Harflerin vs. hakkını vererek, bir harfi diğerine karıştırmadan okumak. Bkz. Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, İFAV, İstanbul 2013, 127.

³⁷⁸ Açık açık okumak.

³⁷⁹ Bir şeyi sağlam, ağırbaşlılıkla ölçülü yapmak.

³⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XI, 265.

³⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, X/272; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, V/332.

³⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX/174.

Kurtubî ise âyetin “Kur’ân kıraati esnasında acele etme, bilakis onu yavaş yavaş, açık açık, manalarını düşünerek oku!” anlamına geldiğini ifade eder. Resûlullah (sas)’in kıraati sırasında ağlayan bir kimse için ‘İşte bu tertıldir.’ buyurduğunu; Mücâhid’in “İnsanlardan kıraati Allah’a en sevimli olanı, (kıraati esnasında) aklını en çok kullananıdır” dediğini nakleder. Bu ifadeleriyle o, tertîlin okuduğunu anlamaya çalışmak için emredildiğini anlatmak istemektedir. Yine onun beyanına göre Ebu Bekir b. Tahir, bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Allah’ın hitabının inceliklerini düşün; nefsinle ahkâmını uygulamayı, kalbinle manalarını anlamayı, sırrınla da ona yönelmeyi iste!”³⁸³

İbn Kesîr de bu âyet-i kerîmenin, “Kur’ân’ı tane tane ve yavaş yavaş oku!” anlamına geldiğini, bu şekilde okumanın Kur’ân’ı anlamaya ve manalarını düşünmeye daha elverişli olduğunu belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber’in Kur’ân okuyuşunun bu şekilde olduğunun rivâyet edildiğini ifade ederek tertîl ile okumanın önemine işaret eder.³⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de RTL/“رتل” kökünün ikinci geçtiği yer, Furkan Sûresi’nin 32. âyetidir. Burada inkâr edenlerin, “Kur’ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dedikleri, ifade edildikten sonra buna karşılık kısaca “كَذَلِكَ لِنُنَبِّئَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا”³⁸⁵ buyrulurken cevap verilmiştir. Müfessirler, burada özetle “(Senin ve diğer müminlerin) kalbine yerleştirelim diye ya da Kur’ân’da bahsi geçen hikmetler ve manalarla kalbine sebat verelim³⁸⁶ ve seni cesaretlendirelim diye³⁸⁷ acele etmeden³⁸⁸ yavaş yavaş, 20 veya 23 sene zarfında (Kur’ân’ı) kısım kısım³⁸⁹ ‘eşsiz bir güzellikte’³⁹⁰ indirdik ve Cebrail (as)’ın lisanıyla ağır ağır okuduk”³⁹¹ denildiğini beyan ederler.

Zemahşerî, buradaki ifadenin ‘bir âyetten sonra diğer âyet ve bir durağın peşinden başka bir durak takdir (ettik)’ manasında olabileceği gibi ‘tertîl ile

³⁸³ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XXI/322–323.

³⁸⁴ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIV/161.

³⁸⁵ Furkan 25/32 (Biz, onunla senin kalbini güçlendirelim diye onu böyle parça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk).

³⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII/24.

³⁸⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzî’l-Kur’ân*, II/32; Mâverdî, *en-Nüket*, IV/144.

³⁸⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV/88.

³⁸⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VI/209.

³⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XIX/15.

³⁹¹ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, IV/177; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XIX/15.

okunmasını emrettik’ şeklinde de anlaşılabilirliğini belirtir.³⁹² Seyyid Kutub’a göre ise buradaki ‘terfîl’, Yüce Allah’ın hikmeti gereği, kalplerin ihtiyaçlarına ve de telakkî yeteneklerine dair bilgisi uyarınca (gerçekleştirdiği) art ardılığı (tetâbu‘-tevâlî) anlatmaktadır.³⁹³ Yani aşamalı iniş sürecine işaret etmektedir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki bu âyette geçen terfîl kelimesinin Kur’ân’ın bölüm bölüm indirilişiyle ve nuzûlü sırasındaki okunuş mahiyetiyle alakası vardır. İbnü’l-Cezerî’nin de beyan ettiği üzere terfîl, Kur’ân’ın inişi sırasındaki okunuş şeklidir.³⁹⁴ Cebrâil (as) Kur’ân’ı terfîl ile okumuş,³⁹⁵ Hz. Peygamber de aynı şekilde terfîl ile tilâvet buyurmuş ve Yüce Allah’ın Kur’ân’ı indirdiği gibi okunmasını sevdiğini, haber vermiştir.³⁹⁶

Özetle ifade etmemiz gerekirse terfîl, Kur’ân’ı daha iyi anlamayı sağlayıcı bir okuyuş şeklidir. Kur’ân iyice anlaşılın da onun emirleri doğrultusunda sebat edilsin diye terfîl ile indirilmiş ve terfîlle okuma emri verilmiştir. Terfîl ile okumada, okunan metnin daha iyi düşünülmesini ve anlaşılmasını sağlaması için telaffuz ve seslendirmenin gâyet itinalı ve ağır ağır yapılması istenir. Yani terfîl okuyuşunda sadece telaffuza itina yoktur. Bunun içindir ki terfîl, kıraat ilminde ‘medlere hakkını vermek, hemzeyi hakkıyla okumak, harekeyi tam yapmak, harfleri birbirine karıştırmadan tane tane çıkararak dura dura okumak’³⁹⁷ anlamlarına gelen tahkîk okuyuşundan özellikle düşünmeye sevk edici olması yönüyle ayrı tutulmuştur. Bu konuda Suyûtî, şu görüşü nakleder: “Tahkîk; eğitim, öğretim ve alıştırma içindir. Terfîl ise düşünme, tefekkür etme ve hüküm çıkarma için olur. Buna göre, her tahkîk aynı zamanda terfîldir ama her terfîl, tahkîk değildir.”³⁹⁸ ‘Oysa kıraat kavramıyla ifade edilen okumada, okunan metnin okuyucu tarafından anlaşılması hususu, ikinci planda kalmış’ gözükmektedir.³⁹⁹

³⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/271.

³⁹³ Kutub, Seyyid, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’ş-Şurûk, Kâhire 1423/2003, s. 2563.

³⁹⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/165.

³⁹⁵ “Cebrail (as)’in lisaniyla ağır ağır okuduk.” şeklindeki görüşe göre, bkz. Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, IV/177; Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, XIX/15.

³⁹⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I/165.

³⁹⁷ Suyûtî, *İtkân*, I/312.

³⁹⁸ Suyûtî, *İtkân*, I/314.

³⁹⁹ Fırat, “Kıraat Terfîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması”, s. 265.

2.1.1.3. Ümniyye

Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamlarından biri de 'tilâvet etmek/okumak' olması açısından tilâvet kavramıyla ilgisi bulunan kavramlardan biri de 'ümniyye' kavramıdır.

Ümniyye/'أُمْنِيَّةٌ' kelimesi, MNY/'منى' kökünden türemiş bir isimdir ve emâniyye/'أَمَانِيَّةٌ' kelimesinin tekilidir. Kelimenin kök halinin mazisi "مَنَى"; muzarisi "يَمْنَى"; mastarı da "مَنَّأ" şeklindedir. Bu kavramın Kur'ân'da okumak anlamında geçtiği fiil şekli, tefa'ul bâbındadır ve bu bâbta kelimenin mazisi "تَمَنَّأ"; muzarisi "يَتَمَنَّأ"; mastarı da "تَمَنَّيَا" şeklinde gelir. Lügatlerde MNY/'منى' kökü fiil olarak 'takdir etmek, belaya uğratarak denemek/denenmek, (bir şeye) muvaffak olmak, (meniye) akıtmak, (Mina'ya) gelmek, (bir şeyi) arzulamak/temenni etmek, yalan düzmek/uydurmak, karşılık vermek, gerekli olmak, geciktirmek, rekabet etmek/yarışmak, (binite binmiş birinin arkasına) binmek, okumak/okuyup yazmak' anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁰⁰ Kelimenin asıl anlamının 'takdir etmek' olduğu, diğer bütün manalarının ondan neşet ettiği, ifade edilmiştir.⁴⁰¹

İsfahânî, "الْمَنَى" kelimesini izah ederken şunları söyler: "Temenni, bir şeyi nefiste/zihinde takdîr ve tasavvur etmektir. Kimi zaman bu, tahmin ve zanna dayanır; kimi zamanda bir asıl üzerine kurulu bir yapı ve tefekküre dayanır. Çoğunluğu tahmine dayandığından yalan için kullanımı yaygın olmuştur. Ayrıca temennilerin çoğu, hakikati olmayan şeylerin tasavvurudur. Ümniyye ise, bir şeyin temenni (takdir ve tasavvur) edilmesi sonucu zihinde hâsıl olan surettir."⁴⁰²

Kader anlamına gelen "الْمَنَى"/el-Menâ kelimesi ve erlik suyu anlamında kullanılan "الْمَنِيَّة"/el-Meniyyü kelimesi de bu köktendir. Yine bu kökten olan "الْمَنَى"/el-Menâ'nın kader anlamından başka ölüm, maksat, mukabil/hiza anlamlarına geldiği; "مَنَى" kelimesinin ise ism-i mekân olarak kan akıtıldığı/kurban kesildiği için veya Hz. Âdem'in temennisi sebebiyle⁴⁰³ Mekke'de bir mevkinin ismi olduğu, aynı

⁴⁰⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, IV/169; Cevherî, *Sihâh*, s. 1004; İbn Sîde, *el-Muhkem*, X/510-512; İsfahânî, *Müfredât*, s. 779-780; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XV/294; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s.1721-1722; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 347-350; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/931-932.

⁴⁰¹ Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/931.

⁴⁰² İsfahânî, *Müfredât*, s.780.

⁴⁰³ İbn Abbas (ra)'tan nakledildiğine göre Cebrâil (as), Hz. Âdem'den ayrılmak istediği zaman, ona 'Temenni et!' buyurmuş, o da 'Cenneti temenni ederim.' demiş; buradan alınarak (o beldeye) Mina ismi verilmiştir. Bkz. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s.1721; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XV/294; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 348; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/931.

zamanda Necid'de de bir yere bu ismin verildiği ifade edilmiştir. Bir put ismi olan “مَنَاةٌ”/Menât da bu köktendir.⁴⁰⁴

MNY/“منى” kökü, Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi iki yerde geçmektedir. “أُمْنِيَّةٌ”/ümniyye kelimesi bir yerde⁴⁰⁵; onun çoğulu olan “أَمَانِيٌّ”/emâniyy kelimesi ise beş yerde⁴⁰⁶ geçer. Yine bu kökten geldiklerini ifade ettiğimiz, “الْمَنِيَّةُ”/el-Meniyyü⁴⁰⁷ ve “مَنَاةٌ”/Menât⁴⁰⁸ kelimeleri de birer defa geçmektedir. Bu isim yapılarının dışında MNY/“منى” kökünün çeşitli fiil kalıplarında on dört defa geçtiği görülür. Bütün bunların kullanıldıkları manaları ise genel hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Yalan ve batıl sözler: Hadîd Sûresi’nde “وَعَرَّتْكُمْ الْأَمَانِيَّةُ”⁴⁰⁹ buyrulmuştur. Burada “الْأَمَانِيَّةُ” kelimesi, batıl sözler anlamındadır.⁴¹⁰ Mücâhid, Bakara Sûresi’nin 78. âyet-i kerîmesinde “وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّةً وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ”⁴¹¹ şeklinde geçen “أَمَانِيَّةٌ”/emâniyy kelimesinin de bu manada olduğunu söylemektedir.⁴¹² Buna göre âyet-i kerîme, “Kitap namına büyüklerinin haber verdiği şeyden başka bir şey bilmezler; o da batıl/yalan olduğu halde onu hak zannederler” anlamına gelir.⁴¹³

2) Tamah ve hırslar: Bakara Sûresi’nde geçen “تِلْكَ أَمَانِيَّتُهُمْ”⁴¹⁴ cümlesindeki “أَمَانِيَّةٌ” kelimesi, bu manadadır.⁴¹⁵ Bu âyette kelimenin ‘yalan, hak olmayan/batıl sözler’ anlamına geldiği de ifade edilmiştir.⁴¹⁶ Nisa Sûresi’nde geçen “لَيْسَ بِأَمَانِيَّتِكُمْ وَلَا”⁴¹⁷ cümlesindeki “أَمَانِيَّةٌ”/emâniyy kelimesinin de ‘tamah ve hırs/aşırı istek’ anlamına geldiği belirtilmiştir.⁴¹⁸

⁴⁰⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, IV/169; Cevherî, *Sihâh*, s. 1004; İbn Sîde, *el-Muhkem*, X/510-512; İsfahânî, *Müfredât*, s. 779-780; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XV/294; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, s. 1721-1722; Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs*, 347-350; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/931-932.

⁴⁰⁵ Hac 22/52.

⁴⁰⁶ Bakara 2/78; Bakara 2/111; Nisa 4/123 (iki defa); Hadîd 57/14.

⁴⁰⁷ Kiyâmet 75/37.

⁴⁰⁸ Necm 53/20.

⁴⁰⁹ Hadîd 57/14 (Batıl sözler sizi aldattı).

⁴¹⁰ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 443.

⁴¹¹ Onlardan bazıları da ümmîdirler. Kitab'ı bilmezler. Ancak birtakım batıl şeyleri bilirler ve onlar yalnız zanneder dururlar.

⁴¹² İsfahânî, *Müfredât*, s. 780.

⁴¹³ Kaysî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-müşkil min garibi'l-Kur'âni'l-‘azîm ‘ale'l-icâz ve'l-ihisâr*, thk. Hüdâ et-Tavîl el-Meraşlî, Dâru'n-Nûri'l-İslâmî, Beyrût 1408/1988, s. 96-97.

⁴¹⁴ Bakara 2/111 (Bu, onların kuruntuları!).

⁴¹⁵ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, 443.

⁴¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/492.

⁴¹⁷ Nisa 4/123 (İş, ne sizin tamahınıza, ne de kitap ehlinin tamahına göredir).

⁴¹⁸ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 443.

3) (Bir şeyi) istemek: Bakara Sûresinin 94. âyetinde geçen “فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ”⁴¹⁹ cümlesinde, yine Bakara Sûresinin 95. âyetindeki “وَلَنْ يَتَمَنَّوَهُ أَبَدًا”⁴²⁰ ifadesinde, ayrıca Cuma Sûresindeki “فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ”⁴²¹ ibaresinde, MNY/“منى” kökü, bu manada kullanılmıştır.⁴²²

4) Takdir edilmek/yaratılmak: Necm Sûresi’nin “مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى” âyetinde geçen, yine Kıyâmet Sûresi’nin 37. âyeti olan “أَلَمْ يَكْ نُطْفَةً مِنْ مَنَى يُمْنَى” buyruğunda geçen “تُمْنَى/يُمْنَى” kelimelerinin bu anlamda olduğu, ifade edilmiştir.⁴²³ Bu kelimelerin ‘birden dökülmek, akmak’ anlamlarına geldiği de söylenmiştir.⁴²⁴

5) Meni: Erkek ya da kadın menisi.⁴²⁵ Yukarıda Kur’ân’da bir defa geçtiğini ifade ettiğimiz “الْمَنَى”/el-Meniyyü kelimesi, Kıyâmet Sûresi’nde “أَلَمْ يَكْ نُطْفَةً مِنْ مَنَى”⁴²⁶ şeklinde geçmektedir. İsfahânî, MNY/“منى” kökünün asıl anlamı olan ‘takdir etmek’ manasından hareketle bu kelimenin, kendisinden canlıların takdir edildiği şey, anlamında meni için kullanıldığını ifade eder.⁴²⁷

6) Bir put adı/Menât: (Önceden) Kâbe’nin ortasında bulunan taştan bir putun adıdır.⁴²⁸ Kur’ân’da “وَمَنْوَةَ النَّالَةِ الْأُخْرَى”⁴²⁹ şeklinde, bir defa geçer.

7) Kuruntu/vehim vermek: Nisa Sûresi’nde geçen ve şeytana nispetle ifade edilen “وَلَا تُمْنِيَهُمْ”⁴³⁰ ile “وَيُمْنِيَهُمْ”⁴³¹ kelimelerinin bu manaya geldiği görülür. Zeccâc, “وَلَا تُمْنِيَهُمْ” kelimesini, “Onlara ahirette nasip elde edecekleri vehmini veririm” şeklinde tefsir etmiştir.⁴³² Bundan başka ifadenin “Yalan haber vereceğim, Cennet vs. yoktur diyeceğim, tevbeyi geciktirmelerini sağlayacağım, süsleyeceğim” manalarından birine gelebileceği de söylenmiştir.⁴³³

⁴¹⁹ Haydi, ölümü isteyin!

⁴²⁰ (Ölümü) asla istemezler.

⁴²¹ Cuma 62/6 (Haydi, ölümü isteyin!).

⁴²² Dâmegânî, *İslâhu'l-vüçûh ve'n-nezâir*, s. 443.

⁴²³ İsfahânî, *Müfredât*, s.779; Ebû Hayyân, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusûf el-Endülüsî, *Tuhfetü'l-erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-garîb*, thk. Semîr el-Meczûb, Beyrût 1403/1983, s. 289.

⁴²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/417.

⁴²⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 779; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s.1721- 1722; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XV/294; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 347-350; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, III/931-932.

⁴²⁶ Kıyâmet 75/37 (O, dökülen meniden bir sperm değil miydi?).

⁴²⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 779.

⁴²⁸ Ebû Hayyân, *Tuhfetü'l-erîb*, s. 288.

⁴²⁹ Necm 53/20 (Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı).

⁴³⁰ Nisa 4/119 (Muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım).

⁴³¹ Nisa 4/120 (ve onları kuruntulara sürükler).

⁴³² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II/109.

⁴³³ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, II/205

8) Okumak: Bakara Sûresi, 78. âyet-i kerîmede “ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا ”⁴³⁴ şeklinde geçen “أَمَانِيَّ” kelimesinin ve Hac Sûresi’nin 52. âyeti olan “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ”⁴³⁵ buyruğundaki “تَمَنَّى” ve “أُمْنِيَّةٌ” kelimelerinin bu manaya geldiği ifade edilmiştir.⁴³⁵ Mâtürîdî, bu görüşü Kisâ’ye (v. 189/805) izafe etmektedir.⁴³⁶ Ferrâ, Hac Sûresi’ndeki “تَمَنَّى” ve “أُمْنِيَّةٌ” kelimelerinin tilâvet manasında olduğunu fakat Bakara’daki “أَمَانِيَّ” kelimesinin ‘uydurulmuş sözler’ anlamına geldiğini, belirtir. Ona göre bu âyette kelime, ‘ümmilerin Allah’ın kitabından değil de büyüklerinin sözlerinden dinledikleri’ manasındadır.⁴³⁷ *Müşkilü’l-Kur’ân* yazarı Kaysî de bu görüştedir.⁴³⁸

İsfahânî, Bakara’daki “أَمَانِيَّ” kelimesini Mücâhid’in ‘yalan’ olarak, diğer müfessirlerin ise ‘anlamadan yoksun mücerret tilâvet’ olarak tefsir ettiklerini söyler. Çünkü ona göre ‘anlamaksızın okuma’, sahibini ancak tahmin (ve zan) üzerine (bina edilmiş) bir tasvire sürükler. Yine o, temenninin⁴³⁹ bazısının bir esasa dayalı olan tefekkürden kaynaklandığını, Yüce Allah’ın da bu manada Hz. Peygamber’in yaptığı tilâveti, temenni olarak adlandırdığını ifade eder. Ona göre, Hz. Peygamber (sas), Rûhu’l-Emîn’in kalbine indirdiği şeyle ilgili acele edince “وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ”⁴⁴⁰ ve “لَا ”⁴⁴¹ buyrukları gelmiş ve “إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ”⁴⁴² âyeti ile onun tilâveti, ‘temenni’ diye isimlendirilmiştir.⁴⁴³

Râzî de yukarıdaki âyetlerde bu kelimenin ‘kalbin temennisi’ ve ‘okumak’ olmak üzere iki anlama geldiğini, özellikle dil âlimlerinin kelimeye ‘okumak’

⁴³⁴ Bunların bir de ümmî kısmı vardır, kitabı, kitabeti bilmezler, ancak bir takım kuruntu yığını ümniyyeler kurar ve sırf zann ardında dolaşırlar.

⁴³⁵ Sicistânî, Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz, *Garîbü’l-Kur’ân*, Mektebetü Muhammed Ali Sabîh, Mısır 1382/1963, s. 5; Kaysî, *Tefsîru’l-müşkil*, s. 260; Dâmegânî, *İslâhu’l-vücûh ve’n-nezâir*, s. 443; Ebû Hayyân, *Tuhfetü’l-erib*, s. 288; Taberî, ilk âyetteki emâniyy kelimesinin ‘yalanlar’ anlamına gelmesinin daha uygun olacağını belirtirken; ikinci âyetteki temennâ ve ümniyye kelimelerinin ‘okumak’ veya ‘konuşmak/hadisi nefis’ olarak tefsir edildiğini, söyler. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/375; XVII/189–190.

⁴³⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, I/449.

⁴³⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/45.

⁴³⁸ Kaysî, *Tefsîru’l-müşkil*, s. 97.

⁴³⁹ Bir şeyi zihinde takdir ve tasvir etmek. Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 779.

⁴⁴⁰ Taha 20/114 (Kur’an’ı okumakta acele etme).

⁴⁴¹ Kıyâmet 75/16 (Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma).

⁴⁴² Hac 22/52 (Bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın).

⁴⁴³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 780.

anlamını verdiklerini, bunun da kelimenin asıl manası olan ‘takdir etmek’le bağlantılı olduğunu belirtir. Yine onun naklettiğine göre, bu durum şöyle de izah edilmiştir: “Kur’ân okuyan kimse, bir rahmet âyetine geldiğinde, o rahmetin tahakkuk etmesini temenni eder, azap âyetiyle karşılaştığında ise buna maruz kalmamayı ister; bu sebeple kıraat, ümniyye diye isimlendirilmiştir.”⁴⁴⁴

Bu kavramla ilgili yaptığımız araştırma neticesinde şunları söyleyebilirim: MNY/“منى” kökünün ‘okumak’ anlamında kullanılması, iki âyette üç kelime için söz konusu olmuş, bu da kelimenin temel anlamı olan ‘takdîr etmek’le bağlantılı olarak izah edilmiştir. İsfahânî’nin özellikle Bakara’daki “أَمَانِي” kelimesinin ‘anlamadan yoksun mücerret tilâvet’, olarak tefsir edildiğine dikkat çekmesi ve âyetin geçtiği siyâka göre bu durumun yerilmesinin söz konusu olması, bizce önem arz etmektedir. Yani âyette anlamaksızın okuma, hoş karşılanmamaktadır. Yine İsfahânî, yukarıda da değindiğimiz gibi Hac Sûresi’nde bahsedilen tilâvetin Hz. Peygamber’in vahyi bellemeye iştiyakından dolayı gösterdiği acele sebebiyle temennâ ve ümniyye diye isimlendirildiğini ihsas etmektedir. Bunlar da bize, Kur’ân-ı Kerîm’de övülen ve emredilen bir tilâvet türü olan tertîlin ‘tane tane okumak ve acele etmemek’ anlamlarını hatırlatmaktadır. İlgili kavramı açıklarken de ifade ettiğimiz gibi tertîl, düşünmeyi ve anlamayı sağladığı için emredilmiştir. Okuma anlamına alınan temenni veya ümniyye/emânî ise gerek acele ederek (olumlu temennilerle) yapılan okuma olsun, gerekse manasını anlamadan okuma veya okunan şeylerin batıl bir zanla kabul edilip dinlenmesi şeklinde olsun, yerilmiş; her ikisinden de kaçınılması zımnen tavsiye edilmiştir.

2.1.1.4. Ders

Lügatlerdeki manalarından biri de ‘okuma’ olan ‘ders’ kavramını, bu yönüyle tilâvet kavramıyla ilgili Kur’ân kavramlarından biri olarak incelemeyi uygun bulduk. Her ne kadar ‘ders’ kavramı, Kur’ân’da ‘Kur’ân okumak’ anlamında kullanılmamış; bütün kullanımları, ‘ehli kitabın (yahudi ve hıristiyanların) kitaplarını okumak’ anlamında olmuştur -Ebû Hayyân da bu kelimenin (Araplar arasında) daha çok

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII/52.

yahudiler için kullanıldığına dikkat çeker⁴⁴⁵ ancak lügatlerde bu kelimenin, (genel bir ifadeyle) kitap ile ‘okuma’ anlamında kullanıldığı, görülür.⁴⁴⁶

Ders kavramının Kur’ân’da kullanımına geçmeden önce etimolojik yapısı ile lügavi manaları üzerinde duralım: Ders/“دَرْسٌ” kelimesi, DRS/“درس” kökünden türemiş bir mastardır. Kelimenin mazisi “دَرَسَ”; muzarisi “يُدْرُسُ” şeklindedir. Lügatlerde DRS/“درس” kökünün pek çok anlamlarından bazıları şunlardır: ‘İzi kalmak, silmek/mahvetmek, (eseri) silinmek, (yatağı) hazırlamak, (günah) irtikâp etmek, hayız görmek, (buğdayı vb.) ezmek/dövmek, (elbiseyi vb.) eskitmek, (hayvanı) boyun eğdirmek, öğretmek, okumak’.⁴⁴⁷ İsfahânî ve Firûzâbâdî, kelimenin (asıl) manasının, ‘izi kalmak’ olduğunu belirtirler ve buradan hareketle, ilmin okumaya devam etmekle elde edilmesi (yani izinin kalması) söz konusu olduğu için okumayı sürdürme işine ‘ders’ tabir edildiğini ifade ederler.⁴⁴⁸

Tüm bu manaların ‘bir şeyi üstlenmek ve onu tekrarlamak’ konusunda örtüştüğü de söylenmiştir. Mesela mahvetmek, hayız görmek, ezmek ve boyun eğdirmek, söz konusu olayların peş peşe tekrarlanmasını gerektirir.⁴⁴⁹ Bu sebeple Zemahşerî, bu kelimenin hakiki manasının ‘tekrarlamak’ olduğunu, tekrarın olmadığı manalarının ise mecaz olduğunu savunur. Ona göre ezberlemek için yapılan ‘okuma’ da ‘tekrarlama’ ile elde edildiğinden ‘ders’ kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴⁵⁰ Herhangi bir şeyin öğrenmesi için okunduğu ve bu okuma eyleminin tekrarlandığı görülür. Çünkü okumaktan maksat, öğrenmektir.

Yapılan açıklamalardan anlaşılan odur ki DRS/“درس” kökü, ‘okuma’ anlamını sonradan kazanmıştır. Hatta bu kökün ‘okuma’ anlamını, Kur’ân ile

⁴⁴⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, Ebû Hayyân, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusûf el-Endülüsî, *el-Bahru’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1413/1993, IV/200.

⁴⁴⁶ Bkz. Cevherî, *Sihâh*, s. 339; İsfahânî, *Müfredât*, s. 311; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VI, 79; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s.701; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, IV/149.

⁴⁴⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, I/565-566; Cevherî, *Sihâh*, s. 339; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/449-450; İsfahânî, *Müfredât*, s. 311; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VI/79; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s.701; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, IV/149.

⁴⁴⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 311; Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb, *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-kitabi’l-‘azîz*, thk. Muhammed Ali el-Bühâr-Abdülalîm et-Tahâvî, İhyâu’t-turâsi’l-İslâmî, Kâhire 1416/1996, II/594.

⁴⁴⁹ Bkz. Abdolvâhid, ‘Kur’ân-ı Kerîm’de Okuma Lafızları’, s. 228.

⁴⁵⁰ Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, I/284; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, IV/149.

hıristiyanlar olarak açıklamışlardır.⁴⁵⁹ Yani özetle âyette geçen ‘dirâset’ kelimesi, ‘yahudi ve hıristiyanların kitaplarını okumaları ve onları anlamaları’ anlamlarına gelmektedir.

DRS/“درس” kökünün, Kur’ân’da üç yerde, mâzî fiil formunda geçtiğini söylemiştik. Bunlardan ilki, En’âm Sûresi’nin 105. âyeti olan “ وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ”⁴⁶⁰ buyruğudur. Özellikle bu âyette geçen DRS/“درس” köküyle ilgili, kelimenin manalarına da yansıyan farklı kıraatlerin nakledildiği, görülür. Kıraatlardaki farklı yapılarıyla birlikte kelime, çoğunlukla ‘okuma’ anlamıyla tefsir edilmiştir.⁴⁶¹ Biz, ayrıntılara girmeden “دَرَسْتَ”⁴⁶² şekliyle nasıl manalandırıldığına bakalım: Bu kelimeyi, İbn Abbas ve Dahhâk ‘okudun ve öğrendin’⁴⁶³ Mukâtil ‘başkalarından öğrendin’⁴⁶⁴ Ferrâ ‘yahudilerden öğrendin’⁴⁶⁵ Ebû Ubeyde ‘denedin’⁴⁶⁶ Taberî ‘okudun ve ehli kitaptan öğrendin’⁴⁶⁷ Zeccâc ‘ehli kitabın kitaplarını okudun’⁴⁶⁸ şeklinde tefsir etmiştir.

DRS/“درس” kökünün, mâzî fiil formunda geçtiği ikinci âyet, A’râf Sûresi’ndedir. Burada kelimenin “دَرَسُوا”⁴⁶⁹ şeklinde geçtiği ve bununla ‘yahudilerin Tevrat’ın içindekileri okumaları’ndan bahsedildiği görülür. Bu ifadeyi, Ebû Ubeyde’nin ‘okudular’,⁴⁷⁰ Zeccâc’ın ‘onlar kendilerinden alınan (ahdi) zikrettiler’,⁴⁷¹ İsfahânî’nin ‘onunla ameli terkettiler’,⁴⁷² Mâtürîdî’nin ‘(kitaplarının) içinde yazanı

⁴⁵⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I/598; Mâtürîdî, *Te’vilât*, IV/321; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III/155; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIV/6.

⁴⁶⁰ Enâm 6/105 (İşte biz âyetleri böylece türlü türlü beyan ederiz. Tâki onlar: «Sen (ehli kitabın kitaplarını) okumuşsun» desinler ve biz onu (Kur’ânı) bilecek zümrelere besbelli edelim).

⁴⁶¹ Ebû Hayyân, bu kelimeyle ilgili on üç kıraat olduğunu belirtir ve onları manalarıyla nakleder. Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV/200.

⁴⁶² Nâfi’, Âsim, Hamza ve Kisâî kıraatında bu şekildedir. Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV/200.

⁴⁶³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII/306.

⁴⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I/582.

⁴⁶⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/236.

⁴⁶⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/203.

⁴⁶⁷ Taberî’nin de naklettiğine göre müşrikler, Peygamberimiz (sas)’e böyle diyorlardı. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII/305.

⁴⁶⁸ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/279.

⁴⁶⁹ Araf 7/169. Âyetin tamamının meâli şöyledir (Derken, onların ardından yerlerine Kitab’a (Tevrat’a) varis olan (kötü) bir nesil geldi. Şu geçici dünyanın değersiz malını alır ve “(nasıl olsa) biz başıslanacağız” derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse onu da alırlar. Allah hakkında, gerçek dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan Kitap’ta söz alınmamış mıydı? Onun içindekileri okumamışlar mıydı? Hâlbuki Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hiç düşünmüyor musunuz?)

⁴⁷⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/232.

⁴⁷¹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II/388.

⁴⁷² İsfahânî, *Müfredât*, s. 311.

okudular ve bildiler⁴⁷³ şeklinde yorumladıkları görülür. Mâverdî (v. 450/1048) ise kelimenin ‘içinde olanlarla amel etmeyi bıraktılar da sonunda (kitap) izi/eseri silinmiş (dâris) oldu’ veya ‘onlar okudular, (kitabın) içindekileri bilmez değillerdi ama bildikleri halde tersini yaptılar’ şeklinde iki türlü anlaşıldığını ifade etmiştir.⁴⁷⁴

DRS/“درس” kökü, Kalem Sûresi’nin 37. âyetinde “*أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ*”⁴⁷⁵ ifadesiyle, Sebe Sûresi’nin 44. âyetinde “*وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا*”⁴⁷⁶ şeklinde, Âli İmrân Sûresi’nin 79. âyetinde ise “*وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ*”⁴⁷⁷ şeklinde muzârî fiil formunda geçmektedir. Bu âyeti kerîmelerin hepsinde bu fiilin ‘okuma’ anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁷⁸ Kalem Sûresi’nde ve Sebe Sûresi’nde Kureyş müşriklerinin Kur’ân’dan önce ‘okudukları’ herhangi bir kitabın olmadığı, ifade edilmiştir.⁴⁷⁹ Âli İmrân Sûresi’ndeki âyetin ise genel olarak yahudî ve hıristiyanlar ile ilgili olarak nâzil olduğu nakledilmiş,⁴⁸⁰ Mukâtil ise burada ‘okuduğunuz’ diye bahsedilen kitabın Tevrat ve İncil olduğunu, beyan etmiştir.⁴⁸¹ Taberî ise buradaki dirâsetten maksadın ‘anlamak’ olduğunu belirtmiş;⁴⁸² “*الْكِتَابُ*”/el-Kitâb kelimesi ile de ‘Kur’ân’ denilmek istendiğini, ifade etmiştir.⁴⁸³ Zannediyoruz ki Taberî, bu âyetteki ‘Kitâb’ kelimesini “*تَدْرُسُونَ*” ile ilgilendirerek değil de “*تُعَلِّمُونَ*” ile irtibatlı sayarak tefsir etmiştir. Çünkü önceden de belirttiğimiz gibi DRS/“درس” kökünün Kur’ân ile kullanımına –araştırabildiğimiz kadarıyla- ne sözlüklerde ne de Taberî’nin dışındaki tefsirlerde rastlamadık.

Netice olarak ifade edecek olursak bu kelimenin özellikle önceki kitapları okumak için kullanılması ve Kur’ân okumayı ifade için tercih edilmemiş olması,

⁴⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilât*, V/79.

⁴⁷⁴ Maverdi, *en-Nüket*, II/273

⁴⁷⁵ Kalem 68/37 (Yoksa sizin bir Kitabınız var da onda mı (bu hükümleri) okuyorsunuz?).

⁴⁷⁶ Sebe 34/44. Âyetin tamamını meâlî şöyledir: Oysa biz onlara okuyup inceleyecekleri kitaplar vermedik. Onlara senden önce hiçbir uyarıcı da göndermedik.

⁴⁷⁷ Âli İmrân 3/79. Âyetin tamamını meâlî şöyledir: Allah’ın, kendisine Kitap’ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, “Allah’ı bırakıp bana kullar olun” demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir:) “Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah’ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.”

⁴⁷⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 311.

⁴⁷⁹ Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIX/37; XXII/103.

⁴⁸⁰ Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili üç farklı rivâyetten bahsedilir. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/325; Vâhidî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’rî, *Esbâbu’n-nüzûl*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, Dâru’l-Meymân, Riyâd 1426/2005, s.238, İbnü’l-Cevzi, *Zadü’l-Mesir*, I/413.

⁴⁸¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I/286.

⁴⁸² Ona göre burada “*تَدْرُسُونَ*” ifadesi, “*تُعَلِّمُونَ*” ye atfedildiği için fikh/ “*فَقْهٌ*” olarak anlaşılması uygundur. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/325.

⁴⁸³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/325.

üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bize öyle geliyor ki DRS/“درس” kökünün anlamları arasında yer alan ‘silmek/mahvetmek, (eseri) silinmek, (günah) irtikâp etmek, (buğdayı vb.) ezmek/dövmek, (elbiseyi vb.) eskitmek’ manaları, ehli kitabın kitaplarıyla ilişkilerindeki durumlarını yansıtır mahiyettedir ve bu kelime, kinayeli bir şekilde onların kitaplarını okumaları için kullanılmıştır. Aslında onlardan istenen, Allah’ın kitabına yönelişlerinde, DRS/“درس” kökünün (asıl) manası olan, ‘izi kalmak’ veya ‘tekrarlamak’ anlamlarının da ifade ettiği bir tavır içinde olmaları idi; onlar ise Allah’ın kitaplarını tahrif ettiler ve kendilerine verilen öğütten de bir hisse almadılar.⁴⁸⁴ En’âm Sûresi’nin 105. Âyetinde yer verildiğine göre ise ehli kitabın Hz. Peygamber’e yönelik olarak “كَرَسْتُ” kelimesini kullanmaları, DRS/“درس” kökünün asıl anlamı üzere “(Tevrat ve İncil’in) izince veya onları tekrarlamak kabilinden okuyorsun” manalarında, Hz. Peygamber’e yaptıkları bir iftira mahiyetindedir, denilebilir.

2.1.2. TLV/“تلو” Köküne ‘Tabi Olma’ Anlamıyla İlgili Olarak Anlam Yakınlığı Bulunan Kavramlar

Lügatlerde yaptığımız araştırmalar sonucunda, tilâvet kavramının kökü olan TLV/“تلو” maddesinin asıl anlamının ‘tabi olmak, uymak’ olduğu kanaatına varmıştık. Bunun için tilâvet kelimesiyle yakın anlamlı kelimeleri incelerken Kur’ân’da ‘tabi olmak’ anlamında kullanılan kavramlar üzerinde durmak kaçınılmazdır. Kur’ân’ın zengin kelime hazinesi içerisinde ‘tabi olma’ anlamını verebilecek birçok kavramla karşılaşılır. Biz bunlardan özellikle ittiba ve amel kavramları üzerinde durmak istiyoruz. Şimdi bu kavramları, lügat anlamları ve Kur’ân’daki kullanımları açısından inceleyelim:

2.1.2.1 İttiba

Kur’ân-ı Kerîm’de tilâvet kavramıyla anlam bağı olan kavramlardan biri de ‘ittiba’ kavramıdır. Bazı Kur’ân âyetlerinde geçen TLV/“تلو” kökü, ittiba kelimesiyle tefsir edilmiştir. Mesela Bakara Sûresi’nin 121. Âyetindeki “يَتَّبِعُونَ حَقَّ تِلَاوَتِهِ”⁴⁸⁵ ifadesini birçok müfessir, “يَتَّبِعُونَ حَقَّ إِتِّبَاعِهِ”⁴⁸⁶ şeklinde izah etmiştir.⁴⁸⁷ Tilâvet

⁴⁸⁴ Bkz. Mâide 5/13.

⁴⁸⁵ “Onu tilâvetinin hakkını vererek okurlar.”

⁴⁸⁶ Ona ittibanın hakkını vererek ittiba ederler.

⁴⁸⁷ Bkz. Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/518-521.

kavramının doğru anlaşılması, bu kavramın bilinmesini gerekli kılmaktadır. İttiba kavramı, Kur'ân'ın önemli kavramlarından biridir.

İttiba, TBA/"تبع" kökünden iftiâl kalıbında bir mastardır. Kelimenin sülasi halinin mazisi "تبع"; muzarisi "يتبع"; mastarı da "تبعاً" şeklinde gelir. Kur'ân'da 140 defa olmak üzere en çok iftiâl bâbında kullanılmıştır ve bu bâbda mazi, muzari ve mastarı "اتبع يتبع إتباعاً" şeklinde gelir. TBA/"تبع" kökü, sülâsi şekliyle dokuz âyette, if'âl babındaki haliyle onbeş âyette ve isim olarak da (dördü iftiâl bâbında olmak üzere) ondört âyet-i kerimede geçmiştir.

Kur'ân'da toplamda 174 defa kullanıldığını tespit ettiğimiz TBA/"تبع" kökünün, lügatlerde 'uymak, tabi olmak, peşi sıra gitmek, izini takip etmek' gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ Özellikle Halil b. Ahmed'in bu kelimenin anlamını, "تلا" fiiliyle vermesi, "التابع" kelimesini de "التالى" şeklinde açıklaması bizce önem arz etmektedir.⁴⁸⁹ Ona göre TLV/"تلو" kökü ile TBA/"تبع" kökü eş anlamlıdır, diyebiliriz. En temel anlamı, 'tabi olmak' olan ittiba kelimesine, 'birinin söz ve işlerini derinlemesine araştırmak/inceleme, Kur'ân ve sünnetle amel etmek suretiyle bu iki kaynağa tabi olmak, bir işin peşine düşmek, birine söz ve fiilerinde uymak, edep ilim ve yaşantıda öncekilerin yolunu ve izini takip etmek gibi anlamlar da verilmiştir.⁴⁹⁰

Bazı sözlüklerin ashâb-ı kirâmın kullanımlarına da yer vererek bu kelimenin ince manalarını tespitte çalıştıkları görülür. Mesela Hz. Ebû Bekir'in (v. 13/634) Zeyd b. Sâbit'e (v. 45/665 [?]) Kur'ân'ı cem etmesi görevini verdiğiinde "فَاتَّبَعَ الْقُرْآنَ"⁴⁹¹ veya "فَتَتَّبَعَ الْقُرْآنَ فَاجْمَعُهُ"⁴⁹² ifadesini kullandığı, belirtilmiştir. Bunun üzerine ise Zeyd b. Sâbit'in "Kur'ân'ı tettebbu ettim ve onu taş ve hurma ağacı dallarından ve ricâlin (hafızların) göğüslerinden (ezberlerine müracaat etmek suretiyle) topladım" diyerek Kur'ân'ı toplarken göstermiş olduğu titizliği, bu kelimeyle ifade ettiği, rivâyet

⁴⁸⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/179-180; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, II/281-286; Cevherî, *Sihâh*, s. 123-124; İsfahânî, *Müfredât*, s. 162-163; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s.911-912; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, V/285-288.

⁴⁸⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/179.

⁴⁹⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, II/281-286; Cevherî, *Sihâh*, s. 123-124; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/180-181; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, V/285-288; Demirci, Muhsin, "Kur'ân'da İttibâ Kavramı", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul 1996, s. 151.

⁴⁹¹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 4.

⁴⁹² Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3.

edilmiştir.⁴⁹³ Yine Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin (ö. 42/662-63) “إِتَّبِعُوا الْقُرْآنَ وَلَا يَتَّبِعَنَّكُمْ” buyurduğu, bu sözündeki “إِتَّبِعُوا الْقُرْآنَ” ifadesiyle “Onu önünüze alın sonra da ona uyun (اتلوه)!” yani “Tilavetini ve onunla amel etmeyi bırakmayın!” demek istediği, “وَلَا يَتَّبِعَنَّكُمْ” sözüyle de “Kur’ân ile amel etmeyi terk etmeyin ki Yahûdiler’in emrolduklarını arkalarına attıkları (تَبَدُّوا) gibi onu arkanızda bırakmayın!” manasını kastetmiş olabileceği, söylenmiştir.⁴⁹⁴ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ittiba kelimesi, titiz bir takibi ve takip edilene amel etmeyi ifade etmektedir.

İsfahânî ise TLV/“تلو” kökünü izah ederken yaptığı açıklamayı, biraz farkla da olsa bu kelimenin anlatımında da kullanmıştır.⁴⁹⁵ O, ittibanın ‘izini takip etmek’ anlamını verdikten sonra “Bu (takip etme, izleme) kimi zaman ‘bedenle (takip etme) şeklinde olur, kimi zaman da ‘emre, buyruğa itaat etme, uyma’ şeklinde olur” demiştir.⁴⁹⁶ İttiba kavramı, terim olarak ise, “Ya insanın iradesini müsbet yönde kullanarak Allah’a ve O’nun yoluna tabi olması ya da birtakım olumsuz amillerin etkisinde kalarak batıl bir yola girmesi demektir” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁹⁷

İttibânın Kur’ân’da kullanım alanlarına baktığımızda ittiba edilmesi istenenler ve ittiba edilmemesi istenenlerle karşılaşırız. İttibâ ile emredilen hususların başında Allah’ın rızası,⁴⁹⁸ zikir (Kur’ân),⁴⁹⁹ kitap,⁵⁰⁰ din,⁵⁰¹ hüdâ,⁵⁰² Hz. Peygamber,⁵⁰³ nur,⁵⁰⁴ hak,⁵⁰⁵ vahiy,⁵⁰⁶ en güzel⁵⁰⁷ ve peygamberler⁵⁰⁸ gelir. İttiba edilmemesi

⁴⁹³ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 3; Ezherî, *Tehzibü’l-luga*, II/285.

⁴⁹⁴ Ezherî, *Tehzibü’l-luga*, II/285; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/181.

⁴⁹⁵ “تلا” fiilinin de ‘takip etmek’ anlamına geldiğini ifadeden sonra bu takip etmenin bazen bedensel olduğunu, bazen ‘hükme uyma veya hükmü taklit etme’ şeklinde gerçekleştiğini, bazen de ‘okuma, anlamı tedebbür etme’ şeklinde gerçekleştiğini, belirtmişti. Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 167.

⁴⁹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 162.

⁴⁹⁷ Demirci, “Kur’ân’da İttibâ Kavramı”, s. 151.

⁴⁹⁸ Bkz. Âl-i İmrân 3/162 (Allah’ın rızasına uyan kimse, Allah’ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir? O, ne kötü varılacak yerdir!)

⁴⁹⁹ Bkz. Yâsin 36/11 (Sen ancak Zikr’e (Kur’ân’a) uyanı ve görmediği hâlde Rahmân’dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir mükâfatla müjdele.)

⁵⁰⁰ Bkz. En’âm 6/155 (Bu (Kur’ân) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.)

⁵⁰¹ Bkz. Nisa 4/125 (Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah’a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim’in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir?..)

⁵⁰² Bkz. Tâhâ 20/47, 123 (...Selâm ise hidâyete tabi olan kimse üzerindedir.),(Dedi ki: “Hepiniz oradan inin, birbirinize düşmansınız. Benden size bir hidâyet geldiği zaman kim benim hidâyetime uyarırsa o, sapmaz ve sıkıntıya düşmez.”)

⁵⁰³ Bkz. Enfâl 8/64 (Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter.); Şuarâ 26/215 (Mü’minlerden sana uyanlara kanatlarını indir.); A’râf 7/157 (Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir...)

⁵⁰⁴ Bkz. A’râf 7/157 (..Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’ân’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.)

istenen şeyler ise heva,⁵⁰⁹ şeytan,⁵¹⁰ Firavun,⁵¹¹ şehvetler,⁵¹² batıl,⁵¹³ zan⁵¹⁴ ve müşrik olan babaların yolu⁵¹⁵ şeklinde belirtilebilir.⁵¹⁶ İttibâdan bahseden âyet-i kerîmeler dikkatle incelendiğinde görülen şudur ki kişi, kendisini Allah'a kulluğa sevkeden şeylere –ki yaratılış gayesi de budur- ittiba ile emrolunmaktadır; bundan alıkoyacak veya uzak kalmasına sebep olacak ne varsa bunlara uymaktan da nehyedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ittiba edilmesi istenen hususları iki başlık altında toplayabiliriz: Allah'tan vahyedilene yani kitaba ittiba, Allah'ın elçisine yani peygambere ittiba. Yüce Allah, bütün kitaplarını ve peygamberlerini kendilerine ittiba edilsin diye göndermiştir.⁵¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm, vahiyelere ve peygamberlere ittiba edenlerin güzel hatıralarından bahseden birçok misaller sunar. Şu an itibariyle ise ittiba edilmesi gereken vahiy Hz. Kur'ân, peygamber de Hz. Muhammed (sas)'dir.

Müspet ittiba olarak da ifade edebileceğimiz ittiba edilmesi emredilen hususları 'Allah'ın vahyi' olarak da özetlememiz mümkündür. Çünkü Kur'ân-ı

⁵⁰⁵ Bkz. Muhammed 47/3 (Bunun sebebi, inkâr edenlerin batıla uymaları, inananların da Rablerinden gelen hakka uymuş olmalarıdır. İşte böylece Allah, insanlara kendilerinden misallerini anlatır.)

⁵⁰⁶ En'âm 6/50 (De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyarım...); A'râf 7/203 ((Ey Muhammed!) Onlara (istedikleri) bir âyet getirmediğin zaman (alay ederek) derler ki: 'Onu (da) bir yerlerden derleyip toplasaydın ya.' De ki: 'Ben ancak Rabbimden bana vahyedilene uymaktayım. Bu (Kur'ân âyetleri), Rabbinizden gelen basiretlerdir. İman edecek bir topluluk için bir hidâyet kaynağı ve bir rahmettir.', Yunus 10/15 (Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, (Öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, 'Ya (bize) bundan başka bir Kur'ân getir veya onu değiştir' dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım.); Ahkâf 46/9 (De ki: Ben türedim bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım).

⁵⁰⁷ Bkz. Zümer 39/18 (Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.); Zümer 39/55 (Siz farkında olmadan, ansızın başınıza azap gelmezden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline (Kur'an'a) tabi olun.)

⁵⁰⁸ Bkz. İbrahim 14/44 ((Ey Muhammed!) İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler, 'Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim' diyecekler. Onlara şöyle denilecek: 'Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?')

⁵⁰⁹ Bkz. Bakara 2/120; Mâide 5/48-49; En'âm 6/56, 159; A'râf 7/176; Kehf 18 /28; Tâhâ 20/16; Kasas 28/50.

⁵¹⁰ Bkz. Bakara 2/102, 168, 208; Nisâ 4/83; En'âm 6/142; en-Nur 24/21; Sebe 34/20.

⁵¹¹ Bkz. Hud 11 /97.

⁵¹² Bkz. Meryem 19/59.

⁵¹³ Bkz. Muhammed 47/3.

⁵¹⁴ Bkz. En'âm 6/148; Yunus 10/66; Necm 53/23, 28.

⁵¹⁵ Bkz. Bakara 2/170; Lokman 31/21.

⁵¹⁶ Bkz. Demirci, "Kur'ân'da İttibâ Kavramı", s. 152.

⁵¹⁷ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/44.

Kerîm'in açık beyanıyla sabittir ki Peygamber (sas) de ancak kendisine vahyedilene uyardı⁵¹⁸ ve o doğrultuda konuşurdu.⁵¹⁹

Yüce Allah, emrettiği hususlara uyulmasını, öncelikle peygamberlerinden istemiştir. Bu âdetine uygun olarak da Kur'ân-ı Hakîm'inde başta Hz. Muhammed'e ittiba emrini vermiştir. Kur'ân'da Hz. Peygamber'e ittibayı emreden âyetlere baktığımızda ise nüzul sırasına göre en önce Kıyâme Sûresi'nin 18. Âyeti olan “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ”⁵²⁰ buyruğuyla karşılaşırız.

Bu âyet-i kerimenin geçtiği bağlam, Hz. Peygamber (sas)'in kendisine vahiy gelirkenki durumunu yansıtmaları bakımından da önemlidir. Rivâyetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber, gelen vahyi ondan hiçbir şey kaçırmamak için diliyle tekrarlıyordu. Allah Teâlâ bu âyetleri indirerek ona vahiy geldiğinde nasıl davranması gerektiğini öğretti.⁵²¹ Özellikle de 18. Âyet ona, kendisine vahiy okunduğunda onun kurânına ittibasını emretmesi bakımından önemlidir. Buradaki ittiba emri, ya onunla amel etmesini; helalini helal bilip buna uymasını, haramını da haram kabul edip bunlardan sakınmasını emrettiği şeklinde anlaşılmış ya da Hz. Peygamber'in susarak onu dinlemesini emrettiği, “Onun kıraatına uy!” dendiği, belirtilmiştir.⁵²² Bununla ise “Senin, Cebrail ile birlikte -aynı anda- okuman uygun düşmez. Cebrail okumayı bitirinceye kadar susmalı ve o sustuğunda okumaya başlamalısın!” demek istendiğini ifade eden Razî, “Burası, Kur'ân'ın helâline-haramına uyulmasının emredildiği bir yer (siyâk) değildir. İbn Abbas, “Bundan sonra, Cebrail (as), Hz. Peygamber'e vahiy getirince, Hz. Peygamber, başını önüne eğdi ve vahiy dinledi. O gidince de, (gelen) âyetleri okumaya başladılar” buyurmuştur⁵²³ diyerek ikinci izahın birincisinden daha uygun olduğunu söylemiştir.⁵²⁴ Bize göre de bu tefsir daha kuvvetli gözükmektedir ancak birinci izah

⁵¹⁸ Bkz. A'râf 7/203; Yunus 10/15; En'âm 6/50; Ahkâf 46/9.

⁵¹⁹ Bkz. Necm 53/3-4.

⁵²⁰ Kıyâme 75/18 (O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy!)

⁵²¹ Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XIX/187-190; Buhârî, “Tefsîr”, 75/1-2; Müslim, “Salât”, 147, 148; Tirmizî, “Tefsîr”, 75/1.

⁵²² Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XIX/187-190; Râzî, *Me'âtil-hu'l-gayb*, XXX/225.

⁵²³ Buhârî, Tefsîr, 75/2.

⁵²⁴ Râzî, *Me'âtil-hu'l-gayb*, XXX/225.

da, müfessirlerin genellikle ittibadan ‘vahyedilenin gereğiyle amel etmeyi’ anladıklarını göstermesi bakımından önemlidir.⁵²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’e “Ben ancak bana vahyediline ittiba ederim”⁵²⁶ diyerek cevap vermesini emreden dört âyetin ise, müşrik ve münkirlerin Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’e yönelik iftirâ ve karalamalarına cevap mahiyetinde sunuldukları görülür. Nüzul sırasına göre bu emirlerin ilki A’râf Sûresi’nin 203. âyetindedir. Bu âyette, Mekkeli müşriklerin âyetin nüzulü geciktiği zaman “لَوْلَا أَجَبْنَاهَا”⁵²⁷ dedikleri, bununla da ‘Kur’ân âyetlerini, Hz. Peygamber’in kendinden uydurduğu’ iftirasında buldukları, ifade edilmiştir.⁵²⁸ Bu konudaki ikinci emir, Yunus Sûresi’nin 15. âyetindedir ve yine burada, kendilerine Kur’ân âyetleri okunan müşriklerin, “Ya (bize) bundan başka bir Kur’ân getir veya onu değiştir” dediklerinden bahsedilir. Bu ifadelerde de ya Hz. Peygamber’i alaya alma⁵²⁹ veya onu sınama söz konusu olmuştur.⁵³⁰ En’âm Sûresi’nde ise Allah’ın âyetlerini yalanlayanlara karşı Hz. Peygamber’in “Ben size, ‘Allah’ın hazineleri benim yanımdadır’ demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ‘Ben bir meleğim’ de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum”⁵³¹ karşılığını vermesi emredilmiştir. Ahkâf Sûresi’nde geçen ilgili âyetlerde ise inkâr edenlerin önce Kur’ân için “Bu apaçık bir sihirdir” demelerinden, sonra da Hz. Peygamber’in ‘Kur’ân’ı uydurduğu’ iftirasında bulunmalarından bahsedilmiş; Hz. Peygamber’in bu iftiralara karşı vermesi isenen cevaplar arasında da “Ben sadece bana vahyedilene tabi oluyorum” ifadesi zikredilmiştir.⁵³²

Yukarıdaki âyetlerde bahsedilen ittibayı, vahyi iyice dinleyip hiçbir çıkarma ve ilavede bulunmadan aynen muhafaza edip sonra da emredilenler doğrultusunda amel etmek, şeklinde anlamak mümkündür. Özellikle A’râf Sûresi’nin 203.

⁵²⁵ Âyetin yorumu için ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XXI/425-426; Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, V/509; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, V/352-354.

⁵²⁶ A’râf 7/203 (“إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي ”: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım...) ve En’âm 6/50; Yûnûs 10/15; Ahkâf 46/9 (“إِن أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ”: Ben, sadece bana vahyolunana uyarım...).

⁵²⁷ A’râf 7/203 (Onlara bir âyet getirmediğin zaman: “Bunu da derleseydin ya!” derler...)

⁵²⁸ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/83; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/185.

⁵²⁹ Bkz. Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, s. 442.

⁵³⁰ Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, II/531.

⁵³¹ En’âm 6/50 (“قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ”)

⁵³² Ahkâf 46/7-9; Âyetlerin tefsiri için bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XVI/4-5; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, IV/521.

âyetinden sonra gelen “وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ”⁵³³ buyruğu, bu anlayışa imkân vermektedir. Bu âyet, İbn Âşûr’un da işaret ettiği gibi beden kulağıyla Kur’ân’ı dinlemeyi, tilâvet sırasında konuşmamayı, başka şeylerle ilgilenmemeyi ifade ettiği gibi mecazî manada ‘Kur’ân’ı dinlemeyi’ yani aynı zamanda onun buyruklarına uyup yasaklarından kaçınmayı da ifade eder.⁵³⁴

Yüce Allah, ittiba ile ilgili buyruğunun yer aldığı başka bir âyet-i kerimede ise “وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ”⁵³⁵ ifadesiyle, yine peygamberine kendisine vahyedilene ittiba emrini vermiştir. Bu beyanın “Ey Muhammed! Allah’ın sana vahyettiğine ittiba et ve onunla amel et!”⁵³⁶ anlamına geldiğini söyleyen Taberî, buradaki ittiba ile amelin murad edildiğine işaret etmektedir.

En’âm Sûresi’nde ise “اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ”⁵³⁷ buyruğuyla Yüce Allah, Hz. Peygamber’e yönelik olan ittiba emrini tekrarlamıştır. Bunun “Sana vahyedilenle amel et!” anlamına geldiğini beyan eden Maturûdî, bunun da ‘İtikad etmek ve amel etmek’ şeklinde iki aşamada anlaşılabilirliğini ifade eder.⁵³⁸ Yine bu âyet, aynı minvâl üzere “Ona uy, onun izinde ol, onunla amel et; zira sana Rabbinden vahyedilen, kendinde hiçbir şüphe bulunmayan hakikatin ta kendisidir” beyanıyla da tefsir edilmiş ve bu emrin Hz. Peygamber (sas)’in şahsında ona tabi olan herkese yönelik olduğu ifade edilmiştir.⁵³⁹ Hz. Peygamber (sas), kuşkuşuz kendisine emredilene ittiba üzere idi, bu sebeple Âlûsî, bu emrin “Sana vahyedilene yani tevhîd esasına dayalı şeriat ve kanunlara uyarak yaşamaya devam et!” anlamına geleceğini söylemiştir.⁵⁴⁰

Mekkî olan ve Kur’ân’da geçtiği yerlere bakıldığında Hz. Peygamber’e özellikle müşriklerin sataşmalarına yönelik sabır tavsiye ettiği ve teselli verdiği anlaşılır⁵⁴¹ bu âyetlerden başka Medenî olduğu rivâyet edilen Ahzâb Sûresi’nde de

⁵³³ A’raf 7/204 (Kur’ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.)

⁵³⁴ Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, IX/239; Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, II/654.

⁵³⁵ Yunus 10/109; Ahzâb 33/2 (Sana vahyolunana uy!)

⁵³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XI/178.

⁵³⁷ En’âm 6/106 (Rabbinden sana vahyolunana uy!)

⁵³⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilât*, IV/205.

⁵³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI/131.

⁵⁴⁰ Bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, VII/250.

⁵⁴¹ Bkz. Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-tefâsîr*, Dâru’l-Ensâr, İstanbul 1987, I/600.

“وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا”⁵⁴² buyrulmuştur. Böylece ona (sas) vahyedilene ittiba emri tekrarlanmakla birlikte, takva üzere olup kâfir ve münafıklara uymaması konusunda sebat telkin edilmiştir.⁵⁴³ Hz. Peygamber (sas)’e yönelik hitapların, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çoğunlukla ümmetini, hatta bazen bütün insanları kapsaması caiz görülmekle beraber⁵⁴⁴ bu âyetin sonundaki çoğul kullanımın buna açıkça işaret ettiği vurgulanmıştır.⁵⁴⁵ Âyet, meâl olarak belirtirsek “Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” ifadesiyle tamamlanmaktadır. Bu âyette geçen ‘vahyedilen’ ifadesinden ise muradın ‘Kur’ân ve sünnet’ olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁶

Yine de Yüce Allah (cc), yukarıdaki buyruklarıyla yetinmemiş; emrin umûmîliği daha net anlaşılın diye, “إِتَّبِعُوا مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ”⁵⁴⁷ gibi ifadelerle çoğul sigası kullanmak suretiyle, ümmet-i Muhammed’e de açıkça nâzil olunana ittiba emrini vermiştir. Kurtubî, bu âyet-i kerimede ittiba edilmesi istenen vahyin ‘Kitap ve sünnet’ olduğunu, ifade eder. Emrin ise Peygamber (sas) ve ümmeti yanında bütün insanlara yapıldığını, belirtir. Ona göre âyet-i kerîme, “İslam dinine ve Kur’ân’a ittiba edin, (Kur’ân’ın) helalini helal haramını haram kabul edin, emrine uyun, nehyettiğinden kaçının!” anlamına gelmektedir.⁵⁴⁸ Yüce Rabbimiz, En’âm Sûresinde ise “وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبْرُكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ”⁵⁴⁹ buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimede geçen “فَاتَّبِعُوهُ” ifadesi de “Onda olanlarla amel edin!”⁵⁵⁰ şeklinde anlaşılmıştır.

Burada ittiba ifadesinin geçtiği bütün Kur’ân âyetleri üzerinde durmamız gerekmediği kanatindeyiz. Zira yukarıda zikrettiğimiz âyeti kerîmeler bile ittibanın dinimizdeki yerini ve müfessirlerimiz tarafından özellikle de ‘amel etmek’ olarak anlaşıldığını görmemiz için yeterli olmuştur.

⁵⁴² Ahzâb 33/2 (Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.)

⁵⁴³ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 930.

⁵⁴⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII/347.

⁵⁴⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 930.

⁵⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/112.

⁵⁴⁷ A'râf 7/3 (Rabbinizden size indirilene uyun!)

⁵⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, IX/151.

⁵⁴⁹ En'âm 6/155 (Bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.)

⁵⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, IX/125.

2.1.2.2. Amel

Kur'ân-ı Kerîm'de tilâvet kavramıyla anlam yakınlığı olan bir diğer kavram, 'amel' kavramıdır. Bazı Kur'ân âyetlerinde geçen TLV/"تلو" kökü, amel kelimesiyle tefsir edilmiştir. Mesela Bakara Sûresi'nin 121. âyetindeki "يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ"⁵⁵¹ ifadesini bazı müfessirler, "يَعْمَلُونَ بِهِ حَقَّ عَمَلِهِ"⁵⁵² şeklinde anlamışlardır.⁵⁵³ Tilâvet kavramını daha iyi anlamak ve Kur'ân'daki açılım sahasını daha doğru tespit edebilmek açısından bu kavramı tanımak önemlidir. Amel kavramı, Kur'ân'da çok geçen, önemli bir kavramdır.

Amel, AML/"عمل" kökünden bir mastardır. Kelime, sülasi dördüncü bâbtandır; yani mazisi "عَمِلَ"; muzarisi "يَعْمَلُ" şeklinde gelir.⁵⁵⁴ Lügatte AML/"عمل" kökü fiil olarak 'iş işlemek, amel etmek, hareket etmek, çabalamak; vergi toplamak; valilik vb. devlete ait bir vazifeyi deruhte etmek' gibi anlamlarda kullanılmıştır. İsim olarak ise 'iş, mihnet, çaba, meşakkat cinsinden bir fiil ve hareket' gibi anlamlara gelir. Amel, beden ile yapılan işleri ifade ettiği gibi insanın sözleri ile niyet gibi kalbi fiillerini de ihtiva eder, denmiştir ancak bunun mecazi bir kullanım olduğu ifade edilmiştir. Nitekim amelin kalbi fiil ve söz dışında kalan durum ve davranışlar için kullanımı daha yaygındır. Amelin çoğulu a'mâl/"أَعْمَالُ" şeklindedir. Toprak ile uğraşmak, bina yapmak gibi el ve beden gücüyle çeşitli işleri yapan insanlara amele/"عَمَلَةٌ" dendiği ifade edilmiştir.⁵⁵⁵

İsfahânî'ye göre amel, fiil sözcüğünden daha özel bir anlama sahiptir. Çünkü fiil kelimesi, kendilerinden bir fiilin kasıtsız bir şekilde sadır olduğu hayvanlarla ilgili olarak ve de cansız varlıklara nispet edilerek de kullanılır. Fakat amel sözcüğünün bunlara nispet edilmesi çok azdır; özellikle de Arapların "الْبَقَرُ الْعَوَامِلُ"⁵⁵⁶ sözleri dışında hayvanlarla ilgili hiç kullanılmamıştır. Ayrıca amel sözcüğü, salih işler için ve kötü fiillerle ilgili olarak da kullanılmıştır.⁵⁵⁷ Bazı dilcilerin özellikle 'meşakkatli bir fiil' anlamına gelmesi sebebiyle bu kelimenin fiil kelimesinden daha

⁵⁵¹ "Onu tilâvetinin hakkını vererek okurlar."

⁵⁵² Onunla amelin hakkını vererek amel ederler.

⁵⁵³ Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/518-521.

⁵⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, III/230; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, s. 949; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, III/421.

⁵⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, III/420-422; Cevherî, *Sihâh*, s. 742; Zemaşşerî, *Esâsü'l-belâga*, I/679; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 1339; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, VIII/34-35.

⁵⁵⁶ Çalışan öküz ya da inek.

⁵⁵⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 587; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV/101.

özel bir kullanıma sahip olduğunu ve bu sebeple de Allah için kullanılmadığını, ifade ettikleri görülür.⁵⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de AML/“عمل” kökü, değişik yapılarda olmak üzere toplamda 356 defa geçmiştir. Mâzi fiil olarak 97 yerde, muzârî fiil olarak da 176 yerde geçer. “Amel” kelimesi isim olarak 30 yerde, onun çoğulu olan “A‘mâl” 41 yerde, amelin ism-i fâili olan “Âmil” kelimesi ise tekil-çoğul, müzekker-müennes olmak üzere 12 yerde geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de amel kelimesi, fiil olarak geçtiği yerlerde, bir yer hariç, çoğunlukla insanlar olmak üzere cin ve şeytanlara da isnat edilmiştir. Kelime, yalnız bir defa Allah'a nispet edilmiştir ki burada da edebî bir anlatım söz konusudur. Yâsin Sûresi'nde “أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ”⁵⁵⁹ şeklinde geçen bu kullanımda, istiâre-i temsîliyye olduğu ifade edilmiştir. Çünkü hayvanlar yapılmaz, yaratılır. Fakat burada Yüce Allah, yaratma ve meydana getirmenin sadece kendine mahsus oluşunu, bir şeyi kendi elleriyle ve bizzat yapan kimseye benzetmiş; bunun için de amel kelimesini, yaratmak manasına gelen “خلق” kelimesi yerinde kullanmıştır.⁵⁶⁰

Kur'ân'da daha çok insanın din ve dünyayla ilgili olarak yaptığı işlerin amel kökünden türeyen fiillerle anlatıldığı, görülür. Meselâ sâlih/sâlihât ve bazen de hayır olarak nitelenen davranışlarda bulunmak,⁵⁶¹ sû', habâis, seyyie ve şer olarak nitelenen şeyleri yapmak⁵⁶² bunlardandır. Yine Allah'ın râzı olmayacağı sözleri söylemek;⁵⁶³ puta tapmak;⁵⁶⁴ Allah'a şirk koşulduğunda boşa gidecek (sevap ve mükafât olan) amellerde bulunmak;⁵⁶⁵ demirden zırhlar imal etmek,⁵⁶⁶ kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapmak;⁵⁶⁷ dalgıçlık vb. meslekleri

⁵⁵⁸ Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, VIII/34.

⁵⁵⁹ Yâsin 36/71 (Şunu da görmediler mi? Biz onlar için ellerimizin yaptıklarından bir takım (en'âm) yumuşak hayvanlar yaratmışız da onlara malik bulunuyorlar.)

⁵⁶⁰ Bkz. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV/273; Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn el-Gücevî, *Hâşiyetü Şeyhzâde alâ tefsîri'l-Kâdi el-Beydâvî*, Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, Beyrût 1419/1999, VII/98; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III/26.

⁵⁶¹ Mesela bkz. Bakara 2/62; Mâide 5/69; Nahl 16/97; Zilzâl 99/7.

⁵⁶² Mesela bkz. En'âm 6/54; Enbiyâ 21/74; Mümin 40/40; Zilzâl 99/8.

⁵⁶³ Nisâ 4/108.

⁵⁶⁴ A'râf 7/139.

⁵⁶⁵ En'âm 6/88.

⁵⁶⁶ Sebe 34/11.

⁵⁶⁷ İlgili âyette amel kelimesi, cinlere nispet edilmiştir. Bkz. Sebe 34/13.

icra etmek;⁵⁶⁸ denizcilik yapmak⁵⁶⁹ gibi eylemler de AML/“عمل” kökünden türeyen fiillerle ifade edilmiştir.⁵⁷⁰

Kur’ân’da amel kökünden türeyen bazı fillerden sonra yukarıda da beyan ettiğimiz üzere sâlih, hayır, seyyie, şer gibi ifadelerle yapılan amelin iyi veya kötü olduğu belirtilmiş; bazen de “yaptığı-yaptıkları-yaptığınız şeyler” denilerek amelin durumu zikredilmemiştir. Mefûlü anılmaksızın yapılan bu tür kullanımların ise mutlak olarak amelin karşılığının görüleceğinden bahseden âyetlerde yer aldığı görülmektedir.⁵⁷¹

Kur’ân’da AML/“عمل” kökünün isim olarak kullanıldığı yerlere baktığımızda ise amelin bir sıfatla nitelenmiş olarak “sâlih bir amel, güzel iş” anlamında “عَمَلٌ صَالِحٌ”⁵⁷² veya “sâlih olmayan davranış, cahilce ve kötü bir iş” anlamlarında “عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ”⁵⁷³ şeklinde kullanıldığı görülür. Yine ism-i fâil kalıbında, “iyi veya kötü amel işleyen kişi;⁵⁷⁴ zekât toplayan görevli”⁵⁷⁵ anlamlarında “عَامِلٌ” ve “çalışan, yorgun” anlamında “عَامِلَةٌ”⁵⁷⁶ şeklindeki kullanımlarıyla karşılaşılır. Amel, zamirler dışında “çalışanın çalışması” anlamında “عَمَلٌ عَامِلٍ”⁵⁷⁷ “şeytana ait iş, şeytanın işi” anlamlarında “عَمَلُ الشَّيْطَانِ”⁵⁷⁸ “bozguncuların işi” anlamında “عَمَلُ الْمُفْسِدِينَ”⁵⁷⁹ gibi terkiplerde de muzâf olarak kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’in sıraladığı amelleri, nitelik açısından sâlih ve gayr-ı sâlih ameller şeklinde iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Sâlih ameller hasene, hayır, maruf, tayyib gibi değişik niteliklerle anlatılan güzel amelleri kapsamaktadır; seyyie, şer, münker ve habis gibi niteliklerle anılan ameller ise sâlih olmayan amelleri oluşturmaktadır.⁵⁸⁰ İttiba kavramında, tabi olunana göre ittibanın müspet veya menfi olması durumu vardı; amelin ise kendisinin sâlih veya gayr-i sâlih ve sû’

⁵⁶⁸ İlgili âyette amel kelimesi, şeytanlara nispet edilmiştir. Bkz. Enbiyâ, 21/82.

⁵⁶⁹ Kehf, 18/79.

⁵⁷⁰ Bkz. Yurt, Yusuf, *Kur’an’da Amel*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 6.

⁵⁷¹ Mesela bkz. En’âm 6/132; Nahl 16/111; Zümer 39/70; Teğabun 64/7.

⁵⁷² Mesela bkz. Tevbe, 9/120, 102; Kehf, 18/110; Fâtır, 35/10.

⁵⁷³ Hûd, 11/46.

⁵⁷⁴ Âl-i İmrân 3/136; En’âm 6/135; Hûd 11/93, 121; Mü’minûn 23/63; Sâffât 37/61; Zümer 39/39; Fussilet 41/5.

⁵⁷⁵ Tevbe 9/60.

⁵⁷⁶ Ğaşiye 88/3.

⁵⁷⁷ Âl-i İmrân 3/195.

⁵⁷⁸ Mâide 5/90; Kasas 28/15.

⁵⁷⁹ Yunus 10/81.

⁵⁸⁰ Yurt, *Kur’an’da Amel*, s. 6.

gibi ifadelerle nitelenmesi, buna göre de müspet veya menfi kabul edilmesi, söz konusu olmuştur.

Kur'ân'a göre Allah gökleri, yeri, yeryüzünde bulunan şeyleri, ölümü ve hayatı insanları imtihan etmek ve hangilerinin daha güzel amel yapacağını belirlemek için yaratmış;⁵⁸¹ yine nasıl amel edeceklerini tespit etmek maksadıyla insanları yeryüzünde halifeler kılmıştır.⁵⁸² Allah'ın şahit olmadığı hiçbir amel yoktur.⁵⁸³ O, ileride kimlerin daha güzel amel ettiğini ortaya çıkaracak ve herkese ameline göre karşılık verecektir.⁵⁸⁴ Kötü ameli olanlar, kötülüklerinin dengiyle cezalandırılırken iyi amel işleyenler fazlasıyla mükâfatlandırılacaklardır.⁵⁸⁵

AML/"عمل" kökünün geçtiği âyetler içersinde, Yunus Sûresi'nin 61. âyeti bizce önem arz etmektedir. Çünkü bu âyet-i kerimede TLV/"تلو" kökü ile AML/"عمل" kökü, yanyana kullanılmış; sanki tilâvet ve amel kavramlarının ilgisine işaret edilmiştir.

Âyet-i Kerîme'de Yüce Allah " وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ " ⁵⁸⁶ "عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ" buyurmaktadır. Âyette bahsedilen üç şey vardır: bir işte bulunmak (şe'n), Kur'ân okumak (tilâvet) ve herhangi bir amelde bulunmak (amel). Bunlardan ilk ikisinin Hz. Peygamber'e, üçüncüsünün ise umuma yönelik olduğu ifade edilmişse de hepsinin umum ifade etmesi de mümkün görülmüştür.⁵⁸⁷ Buna göre âyeti kerîme, önce iyi bir amelde bulunmayı,⁵⁸⁸ sonra bu iyi ameller arasındaki önemini vurgulamak için Kur'ân okumayı zikretmiş,⁵⁸⁹ daha sonra da bu iki durumu da kapsayan amel kelimesini kullanmıştır. Hatta amel kelimesini çoğul

⁵⁸¹ Hûd 11/7; Kehf 18/7; Mülk 67/2.

⁵⁸² Yunus 10/14.

⁵⁸³ Yunus 10/61.

⁵⁸⁴ Tevbe 9/94; Yasin 36/54.

⁵⁸⁵ Nur 24/38; Sebe 34/37-38; Mümin 40/40; Ahkâf 46/16. Bkz. Uludağ, Süleyman, "Amel" *DİA*, İstanbul 1991, III/13.

⁵⁸⁶ Yunus 10/61 (Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığımız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidiz...)

⁵⁸⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII/128; Kurtubî, *el-Câmi'*, XI/14.

⁵⁸⁸ Âyette geçen şe'n kelimesini, İbn Abbas 'iyi amel' olarak izah ederken Hasan el-Basrî 'dünya işleri ve onunla ilgili ihtiyaçları' diye açıklamıştır. Ahfeş ise Arapların bu kelimeyi, amel anlamında kullandıklarını, ifade etmiştir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII/127; Begavî'nin de şe'n kelimesini, 'amellerden bir amel' şeklinde açıkladığı görülür. Bkz. Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, IV/139.

⁵⁸⁹ Kur'ân okumak, Allah'ın Resulü'nün işlerinden bir iş olup, hatta belki de bu, O'nun işlerinin en önemlisidir. Böyle olması halinde bu, "Sen herhangi bir işte bulunmayadur..." ifâdesinin muhtevasına girmiş olur. Ancak ne var ki Allah, Kur'ân okumanın ne derece yüce bir mertebeyi işgal ettiğine dikkat çekmek için bunu ayrıca zikretmiştir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII/127.

kullanarak bütün muhatapların yapacaklarını bu ifadenin kapsamına almıştır. Âyetin ışığında denilebilirki şe'n ve tilâvet de bir ameldir ancak özellikle zikredilmeleri, onların ameller içerisinde özel bir değere sahip olduklarını gösterir.

2.2. Tilâvet Kavramıyla Dolaylı Olarak Bağlantılı Kavramlar

Kur'ân'da tilâvet kavramıyla dolaylı da olsa ilgisi bulunan kavramlar mevcuttur. Bunların başlıcaları zikir ve düşünme kavramlarıdır. Düşünme, Kur'ân'da farklı lafızlarla ifade edilmiştir. Ancak Kur'ân'da bunların en öne çıkanları tezekkür, tefekkür ve tedebbür kavramlarıdır. Biz bu üç kavramı, 'Düşünme Kavramları' başlığı altında beraberce ele almayı uygun gördük. Şimdi tilâvet kavramıyla ilgisi bulunan bu kavramları; lügat anlamlarını, Kur'ân'daki anlam çerçevelerini ve de tilâvet kavramıyla bağlantılarını tespit ederek incelemeye çalışalım:

2.2.1. Zikir

Kur'ân-ı Kerîm'de tilâvet kavramıyla anlam bağı olan kavramlardan biri 'zikir' kavramıdır. Bazı Kur'ân âyetlerinde tilâvet ve zikir kavramlarının birlikte kullanıldığını;⁵⁹⁰ bazı âyetlerdeki zikir kavramının ise 'Kur'ân tilâveti' olarak tefsir edildiğini görürüz.⁵⁹¹ Zikir kavramı, Kur'ân'ın en önemli diyebileceğimiz temel kavramlarından biridir. Bir defa Kur'ân'ın isimlerinden birinin Zikir/"ذِكْرٌ"⁵⁹² olması, bunun en açık kanıtıdır. Sözü daha fazla uzatmadan zikir kavramını incelemeye ve Kur'ân'da tilâvet kavramıyla olan bağlarını tespit etmeye çalışalım. Öncelikle bu kelimenin etimolojik yapısı ile lügavi manaları üzerinde duralım:

Zikir kelimesi, ZKR/"ذَكَرَ" kökünden bir mastardır. Kelimenin mazisi "ذَكَرَ"; muzarisi "يَذْكُرُ"; mastarı da "ذَكَرًا" ve "ذِكْرًا" şeklinde gelir. Lügatlerde ZKR/"ذَكَرَ" kökü fiil olarak 'bir şeyi muhafaza etmek/korumak/zayi etmemek, ezberlemek, hatırlamak, unutmayıp hatırdaki tutmak (kalpte), anmak/yâd etmek (dilde), ders edinmek, söylemek/konuşmak/anlatmak, nişanlanmak, nikâhlanmak, bildirmek' gibi anlamlara gelir. İsim olarak ise, 'nam, şan, şeref, şöhret; sitayiş, sena, övgü; öğüt,

⁵⁹⁰ Meselâ Bkz. Enfâl 8/2.

⁵⁹¹ Ankebût Sûresi'nin, 45. âyetindeki "وَلَذِكْرُ اللَّهِ" ifadesinin Kur'ân tilâveti, olarak tefsir edilmesi gibi. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX/157.

⁵⁹² Âli İmrân 3/94.

ibret, sağlam söz; kuvvetli cesur adam; sağanak yağmur; senet' gibi anlamlarda kullanıldığı görülür.⁵⁹³

İsfahânî'ye göre bazen 'zikir' kelimesiyle, insanın elde ettiği bilgileri ezberlemesini mümkün kılan bir meleke kastedilir. Bu manada 'muhafaza etme, ezberleme' anlamını ihtiva eden 'hıfz' kelimesiyle eş anlamlıdır. şu farkla ki hıfz, bir şeyi elde edip korumayı (ihrâz) ifade ederken 'zikir', bir şeyin zihnimizde hazır bulunmasını istemek (istihdâr) anlamını ifade eder. Bazen de bir şeyin kalbe veya dile gelmesine zikir denir. İşte bundan dolayı zikir iki çeşitir, denilmiş; bunların da kalple zikir ile dille zikir olduğu söylenmiştir.⁵⁹⁴ Kalple zikrin unutmamanın zıttı, dil ile zikirinse susmanın zıddı olduğu belirtilir.⁵⁹⁵ Lügatlerde zikir kelimesinin Kur'ân'da ve hadislerde hangi anlamlarda kullanıldığına da yer verildiğini görmekteyiz ki bunlar, kelimenin İslâm ile kazandığı anlamlardır. Kur'ân, Kur'ân okumak, kitap, dua, namaz, ibadet zikrin İslâmî anlamlarından bazılarıdır.⁵⁹⁶

Zikir kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle birlikte 292 defa geçmiştir. Buralarda zikir kelimesi, sözlük anlamlarının yanında yeni anlamlar kazanmış ve çeşitli manalara gelen (z vücûh) kelimeler arasında yer almıştır. Kur'ân'da zikir, Mukâtil b. Süleymân'a göre on altı,⁵⁹⁷ Dâmagânî'ye göre on sekiz,⁵⁹⁸ İbn Cevzî'ye göre yirmi⁵⁹⁹ manada kullanılmıştır. Bu rakamı, otuzun üzerine çıkaranlar da olmuştur.⁶⁰⁰ Buna göre Kur'ân'da zikir, tâat ve salih amel (2/152), dil ile anmak/yâd etmek (2/200; 3/191; 4/103; 33/41), kalp ile hatırlamak/anmak (3/135), durumunu anlatmak(12/42;19/41;51;54;56), ezberlemek/korumak(2/63;231; 3/103; 7/171), şeref (21/10; 23/71; 43/44), vaaz/öğüt/nasihât (6/44; 7/165; 36/19; 50/45; 88/21), haber (18/83; 21/24; 37/168), vahiy (38/8; 37/3; 77/5), Kur'ân (15/9; 21/50; 43/5), Tevrât

⁵⁹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/625–626; Cevherî, *Sihâh*, s. 374; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/787–788; İsfahânî, *Müfredât*, s. 328–329; Fîrzâbâdî, *el-Kâms'l-muhît*, s.507–508; Zebîdî, *Tâcü'l-'ars*, III/226-228; Asım Efendi, *Terceme-i Kâms*, I/867-869.

⁵⁹⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 328.

⁵⁹⁵ Fîrzâbâdî, *el-Kâms'l-muhît*, s. 507; Zebîdî, *Tâcü'l-'ars*, III/226; Asım Efendi, *Terceme-i Kâms*, I/867.

⁵⁹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/625; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/788; İsfahânî, *Müfredât*, s. 328; Fîrzâbâdî, *el-Kâms'l-muhît*, s.507; Zebîdî, *Tâcü'l-'ars*, III/226; Asım Efendi, *Terceme-i Kâms*, I/867.

⁵⁹⁷ Mukâtil b. Süleymân, Eb'l-Hasen b. Beşir, *el-Vch ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat 2006, s. 51.

⁵⁹⁸ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s.180.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yn*, s. 302.

⁶⁰⁰ Bkz. Bilgiz, Musa, "Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, ss. 205–232, Ankara 2006, s. 210–211.

(21/7; 16/43), levh-i mahfuz (21/105), beyan/açıklama (71/63; 38/1; 41), tefekkür (36/69; 38/87; 81/27), beş vakit namaz (2/239; 24/37; 63/9), ikinci namazı (38/32), Cuma namazı (62/9),⁶⁰¹ tevhîd (20/124; 43/36), resul/resuller (65/10; 21/2),⁶⁰² ayıplamak/eleştirmek (21/36),⁶⁰³ Allah'ı övmek (26/227),⁶⁰⁴ dua etmek (7/205),⁶⁰⁵ (namazda veya hariçte) Kur'ân okumak (29/45; 7/205),⁶⁰⁶ Tevrat okumak/ders (2/63),⁶⁰⁷ (Allah için kullanıldığında) mağfiret etmesi/övgü ve ihsanda bulunması (2/152),⁶⁰⁸ nimet vereni tanımak ve O'na şükretmek (5/11),⁶⁰⁹ insanın unuttuğu bir şeyi hatırlaması (18/63),⁶¹⁰ ikaz/uyarı/hatırlatma (20/113; 21/2)⁶¹¹ gibi anlamlara gelir. Yine ZKR/ “ذَكَرَ” kökünden gelen “ذِكْرَى”/zîkrâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de duyuru/tebliğ (74/31), anlama (89/23), hatırlama (6/68; 38/48), öğüt (6/90), hatıra (38/43), ibret (11/114; 50/8; 39/21) ve ihtar (43/45) anlamlarında; “تَذَكُّرَةٌ”/tezkire kelimesi ise öğüt/hatırlatma/ikaz (20/3; 69/48; 73/19; 74/54; 76/29; 80/11), ibret (56/73) ve Kur'ân (74/49) anlamlarında kullanılmıştır. Aynı kökten, öğüt veren Peygamber (sas)'e “مُذَكِّرٌ”/Müzekkir, öğüt alan kimselere de “مُذَكَّرٌ”/müddekir ismi verilmiştir.⁶¹²

Kur'ân'da 47 âyette Allah'ın zikrinden söz edilmiş; bunların da on dördünde 'Allah'ı ve ismini anmak' emredilmiştir. Dördü emir olmak üzere toplam yedi âyet-i kerimede 'zikr-i kesîr' yani çok zikirden bahsedilir. Buna mukabil Nisa Sûresi'nin

⁶⁰¹ Mukâtil, *el-Vücûh ve 'n-nezâir*, s. 51-55; Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve 'n-nezâir*, s. 180-183; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 302-305.

⁶⁰² Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve 'n-nezâir*, s. 183; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 306.

⁶⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 305; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 716.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 306.

⁶⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, IX/433.

⁶⁰⁶ Ankebût 29/45. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX/156; A'râf 7/205. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, IX/434.

⁶⁰⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 56; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, III/226.

⁶⁰⁸ Bakara 2/152. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II/37; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 716.

⁶⁰⁹ Hâzin, Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vil fi meâni't-tenzil*, Mecmûatün-mine't-tefâsîr içinde, Mısır ts., II/243.

⁶¹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 327.

⁶¹¹ Karagöz, İsmail, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.23.

⁶¹² Karagöz, *Kur'ân'da Zikir Kavramı*, s. 25; Kur'ân'da Zikir kavramı ve anlamlarıyla ilgili ayrıca bkz. Kahveci, İhsan, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, ss. 30-50; Yıldız, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995, ss. 45-55; Çoban, İsmail, *Kur'ân ve Hadis'e Göre Zikir Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, ss. 12-32; Varıcı, Âdem, *Kur'ân'da Zikir Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, ss. 52-68.

142. âyet-i kerimesi olan “ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى ”⁶¹³ buyruğunda ise zikir-i kalîl yani az zikir ifadesi geçmektedir. Bu âyetin anlatımına göre az zikir, sayısal anlamda bir azlığı değil de özü olmayan, münafıkça yapılan bir zikretme faaliyetini ifade etmektedir. Öyleyse çok zikretme, kemiyetten çok keyfiyetle ve kemâli iman ile alakalı bir hadisedir. Bu nedenle “Zikirde, kalp lisana; lisan kalbe mutâbakat ederse, o zikir zikir-i kesîrdir. Aksi takdirde, zikir-i kalîldir. Sayının azlığı çokluğu mühim değildir” denilmiştir.⁶¹⁴ Yukarıdaki âyetin tefsirinde Hasan-ı Basrî’nin ise “Vallahi, onlardan meydana gelen o ‘kalîl/az’ Allah için olsaydı, elbette Allah onu kabul ederdi; lakin o, riya (olarak ortaya koydukları bir şey) idi” buyurduğu nakledilmektedir.⁶¹⁵

Manalarına ve Kur’ân’daki kullanım alanlarına baktığımız zaman zikrin çok geniş bir yelpazeye yayıldığını ve üç boyutlu bir açılım sergilediğini görüyoruz: Dilde, kalpte ve bedende zikir. Genelde müdakkik müfessirlerin, zikrin bu kapsamlı manasına dikkat çektikleri ve bunu tefsirlerine yansıttıkları görülür. Mesela Taberî, Ahzâb Sûresi’nin 25. âyetindeki “وَالذَّاكِرِينَ اللَّهُ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ”⁶¹⁶ ifadesini “Allah’ı kalpleriyle, dilleriyle ve azalarıyla zikreden erkek ve kadınlar” olarak izah eder.⁶¹⁷ Râzî de Bakara Sûresi 152. âyet-i kerîmedeki “فَاذْكُرُونِي”⁶¹⁸ emriyle ilgili olarak şöyle der:

“Zikir, bazen dil ile bazen kalp ile bazen da azalarla olur. İnsanların Allah’a hamt etmeleri, O’nu tesbih etmeleri, övmeleri ve kitabını okumaları dil ile zikir kapsamındadır.

Allah’ı kalp ile zikir ise üç türdür: 1) O’nun zatına ve sıfatlarına delalet eden deliller üzerinde tefekkür etmek. 2) Hak Teâlâ’nın insanlara verdiği mükellefiyetlerin; ahkâm, emir ve yasaklarının, vaat ve vaâdinin nasıl olduğunu

⁶¹³ Nisa 4/142 (Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı pek az zikrederler).

⁶¹⁴ Özdağ, Musa, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*, Kutlu Bilgi Yayınları, Kastamonu 2010, s. 172.

⁶¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, III/396.

⁶¹⁶ Ahzâb 33/41 (.. Allah’ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar ...)

⁶¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XII/9.

⁶¹⁸ Âyetin tam meâli şöyledir: “Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!”

gösteren deliller üzerinde düşünmek. 3) Allah'ın mahlûkatının sırları üzerinde düşünmek.

İnsanların, Allah'ı uzuvları ile zikretmelerine gelince bu, onların organlarını emroldukları işlerde kullanmaları ve nehyoldukları şeylerden uzak tutmalarıyla olur. İşte bu manada olmak üzere Allah Teâlâ, “Allah'ın zikrine koşun”⁶¹⁹ buyruğuyla namazı ‘zikir’ diye adlandırmıştır. Bundan dolayı (diyebiliriz ki) Allah'ın “Beni anın!” ifadesi bütün ibadet türlerini içine almaktadır. Bu sebepten dolayı, Said b. Cübeyr'in şöyle dediği nakledilir: “Bu âyet ‘Beni, tâatımı yerine getirmek suretiyle anın!’ manasındadır. Allah Teâlâ, bütün ibadetler bu emrin kapsamına girsin diye, ibareyi böyle mücmel bırakmıştır.”⁶²⁰

Nevevî'nin (v. 667/1278) de *el-Ezkâr* isimli kitabında bu gerçeği şu şekilde dile getirdiği görülür: “Bilesin ki zikrin fazileti tesbih, tehlîl, tahmîd, tekbir ve benzerlerine münhasır değildir. Bilakis Said b. Cübeyr vb. âlimlerin de dediği gibi ‘Allah’a itaatle amelde bulunan herkes Allah'ı zikrediyor’ demektir. Bu konuda Atâ da şöyle der: Zikir meclisleri, helal ve haram(ın öğrenildiği ve uygulandığı) meclislerdir. Nasıl alışveriş yapıyorsun, nasıl namaz kılıyorsun, nasıl oruç tutuyorsun, nasıl evleniyorsun, nasıl boşanıyorsun ve nasıl haccediyorsun?”⁶²¹

İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350) de, bütün ibadetlerin Allah'ı zikir için teşri' edildiğini, ibadetlerden asıl maksadın Allah'ı zikretmek olduğunu, belirtir. Görüşünü delillendirmek için de Yüce Allah'ın “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي”⁶²² buyurduğunu, Hz. Peygamber'in ise “Beytullah'ı tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, şeytan taşlamak Allah'ı zikretmek içindir”⁶²³ dediğini, ifade eder.⁶²⁴

Bu izahlar doğrultusunda diyebiliriz ki, Allah'a kulluğun ifadesi olarak zikir, değişik platformlarda değişik şekiller almakta; öz itibariyle ise Allah'ı yâd etmeyi, hiç unutmamayı ifade etmektedir. Kalbin Yüce Allah'ı anarak O'nun sevgi ve saygısıyla dolması; aklın Allah'ın âyetleri ve nimetleri karşısında tefekkür ve

⁶¹⁹ Cuma 62/9.

⁶²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV/158-159.

⁶²¹ Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Ezkâr min kelâmi seyidi'l-ibrâr*, Kâhire ts., s. 5.

⁶²² Tâhâ 20/14 (Ve beni anmak için namaz kıl.)

⁶²³ Ebû Davud, 1883; Tirmizî, 902; Ahmed b. Hanbel, 8/86.

⁶²⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Vâbilu's-sayyib ve râfiu'l-kelimi't-tayyib*, thk. Abdurrahman b. Hasen b. Kâid, Dâru İlmi'l-Fevâid, Cidde ts., s. 178.

tezekküre dalması; dilin Allah'ı en güzel esmasıyla anması ve Kur'ân'ını okuması; bedeninin namaz, oruç, hacetme gibi ibadetlere koyulması, kısaca kulun her şeyiyle Yüce Mevla'sının emrinde olması, birer zikir çeşididir. Yüce Allah'ın “ فَادْكُرُونِي ” اذْكُرْكُمْ⁶²⁵ buyruğu gereğince, kul bu zikirlerle yönelişindeki imanı ve samimiyeti oranında karşılık bulacaktır.⁶²⁶

Diğer bir açıdan baktığımızda kullara Allah'ı hatırlatan ve O'nun ululuğunu anmalarını ve O'nu sevip O'na kulluk etmelerini sağlayan her şey zikirdir. Bunların da en önde gelenleri: Allah'ın kelâmı Kur'ân ve peygamberi Muhammed (sas)'dir. Hz. İsa'ya 'kelîmullah' denilmesi gibi peygamber efendimize de 'zikir' denilmiş⁶²⁷, sanki onun insan olup görünmüş bir zikir/Kur'ân olduğu anlatılmak istenmiştir. Talâk Sûresi'nde Peygamberimiz için kullanıldığı ifade edilen 'zikir' kelimesi şöyle geçer: “ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ”⁶²⁸ ve devam eden âyette şu açıklama gelir: “ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ ”⁶²⁹ Demek ki Hz. Peygamber (sas), Allah'ın âyetlerini okumakla 'zikir' olmuş ve 'şeref' bulmuş bir peygamberdir.

Zikir kavramının, yüce kitabımızda öncelikli ve ağırlıklı olarak 'Kur'ân' anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁶³⁰ Kur'ân, başta Allah kelâmı olduğu için zikirdir. Allah'ı en güzel şekilde anan öncelikle kendisidir ve Kur'ân'ını, zikrin en güzel örnekleriyle doldurmuştur. Kur'ân'da Yüce Allah, varlığını, birliğini, yücelik sıfatlarını anmakla kalmamış, O yüce zatına nasıl kulluk edileceğini de anlatmıştır. Kulluğundan memnun olduklarının hatıralarını anmış, memnun olmadıklarından da ibret sahneleri sunmuştur. Kur'ân, ihtiyacımız olan her şeyi sürekli hatırlamamızı sağlayan bir 'tezkire' olduğu için zikirdir. Şimdi tezimizin konusu itibarıyla özellikle zikrin 'Kur'ân' ve 'Kur'ân okumak' anlamına geldiği âyetler üzerinde durmak istiyorum:

⁶²⁵ Bakara 2/152 (O halde anın beni, anayım sizi).

⁶²⁶ Burada kısaca belirtmek isterim ki, bazı kimselerin 'İbadetlerden asıl maksat zikirdir' sözünü yanlış anlamaları, “ فَاسْتَعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ” gibi âyetleri, sünnetten uzak bir şekilde kendi bildiklerine göre yorumlayıp zikri namaz kılmaya ihtiyaç bırakmayacak bir ibadetmiş gibi anlatmaları söz konusu olmuştur. Her şeyden önce bilinmesi gerekir ki ibadetler, “ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ” (2/239) âyetinin de delalet ettiği üzere, Allah'ın istediği ve resulüne öğrettiği şekilde yapılır. Bütün ibadetler, kişinin Allah'ı anmasını sağlar fakat Allah, bir çeşit anış istememiş; türlü türlü zikir şablonları olan ibadetlerle kulluğumuzu icra etmemizi murat buyurmuştur.

⁶²⁷ Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 328.

⁶²⁸ Talâk 65/10 (Allah, size bir zikir indirdi).

⁶²⁹ Talâk 65/11 (Size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi).

⁶³⁰ Bilgiz, “Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, s. 227.

Kur'ân'ın Kur'ân'da elli beş yerde, hatta daha fazla ZKR/“ذکر” kökünden zikir ve tezkire kelimeleriyle isimlendirildiği, ifade edilmiştir. Haddi zatında o zikirdir, hatta en faziletli zikir odur.⁶³¹ Zâkirlerin Allah'ı kendisiyle zikrettikleri en üstün şeyin Kur'ân tilâveti olduğu, söylenmiştir.⁶³²

Kelimenin Kur'ân için kullanıldığı âyetlerden bazıları şunlardır: “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا”⁶³³ Bu âyetteki zikir kelimesinin Kur'ân için kullanıldığı konusunda müfessirler hemfikirdirler.⁶³⁴ Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın indirilmesini kabul edemeyen kâfirler, “وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ”⁶³⁵ diyerek alay etmek istemişler, Yüce Allah da bunu yukarıda beyan ettiğimiz âyet-i kerîme ile reddederek,⁶³⁶ ‘zikir’ olan Kur'ân'ını bizzat kendisinin indirdiğini ve onu korumayı uhdesine aldığı bildirmiştir.

Bir başka âyet-i kerimede Yüce Allah, “وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ”⁶³⁷ buyurarak indirdiği bu zikrin yani Kur'ân'ın çok hayırlı/mübarek bir kitap olduğunu vurgulamış,⁶³⁸ Zuhûrûf Sûresi'nde ise “أَفَتَضْرَبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ”⁶³⁹ ifadesiyle, muhatabın durumu ne olursa olsun zikir ile yani Kur'ân'la öğüt vermeye devam ettiğini bildirilmiştir.⁶⁴⁰ Kur'ân'ın kalbi olan Yâsin Sûresi de konuyla ilgili önemli mesajlar vermekte, “إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ”⁶⁴¹ âyetiyle Peygamber (sas)'in uyarısının ancak zikir olan Kur'ân'a tabi olanlara fayda vereceğini ilan etmektedir.⁶⁴²

“ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ”⁶⁴³ âyetinde de zikir ile hikmet dolu Kur'ân'ın kastedildiği gâyet açıktır. Yine Fussilet Sûresi'nde Yüce Mevlâ, “إِنَّ الَّذِينَ

⁶³¹ Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 48.

⁶³² Büleyhî, Salih b. İbrahim, *el-Hüdâ ve'l-beyân fi esmâi'l-Kur'ân*, yy. 1403/1982, I/185.

⁶³³ Hicr 15/9 (Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz).

⁶³⁴ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/425; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI/423; Mâverdî, *en-Nüket*, III/149; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV/384.

⁶³⁵ Hicr 15/6 (Dediler ki: Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!)

⁶³⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s.578.

⁶³⁷ Enbiyâ 21/50 (İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz mübarek zikirdir şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?)

⁶³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, V/356.

⁶³⁹ Zuhûrûf 43/113 (Haddi aşan bir topluluk oldunuz, diye vazgeçip Zikir'le (Kur'ân'la) sizi uyarmaktan geri mi duralım?)

⁶⁴⁰ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX/7.

⁶⁴¹ Yâsîn 36/11 (Sen ancak Zikr'e (Kur'ân'a) uyanı ve görmediği hâlde Rahmân'dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir mükâfatla müjdele).

⁶⁴² Mâverdî, *en-Nüket*, V/8; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 984.

⁶⁴³ Âli İmrân 3/58 (Bunu sana âyetlerden ve zikr-i hakîmden tilâvet ediyoruz).

”كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ“⁶⁴⁴ buyruğuyla âyette geçen ‘zikir’in yüce kitabı olduğunu, açıkça ifade etmektedir.

Ahret sahnelerini canlandıran âyetlerin birinde, kâfirin “لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ”⁶⁴⁵ dediği, kendisini zikirden alıkoyanla dostluk ettiğine bin pişman olduğu, ifade edilmiştir. Bu âyette de zikir ile kastedilenin Allah’ı zikir, Kur’ân veya iman olduğu belirtilir.⁶⁴⁶ ”وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا“⁶⁴⁷ âyeti ile Kur’ân’dan⁶⁴⁸ yüz çevireni sıkıntılı bir hayatın beklediği tehdidi yapılırken, “فَأَعْرَضَ عَن مَنْ تَوَلَّى عَن”⁶⁴⁹ âyeti ile de peygamberimizin şahsında bütün Müslümanların, Kur’ân’dan ve imandan⁶⁵⁰ yüz çevireni terk etmeleri istenmektedir. Son âyetin tefsirinde görüldüğü üzere, zikir kelimesi, Kur’ân ve iman olarak anlaşılmalı; sanki Kur’ân’dan yüz çevirenin, imandan da yüz çevirmiş olacağı anlatılmak istenmiştir. Peygamber Efendimiz (sas) de Kur’ân’ı ‘zikir’ olarak isimlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: “O, Allah’ın sağlam ipidir. O, hikmet dolu bir zikirdir. O, dosdoğru yoldur.”⁶⁵¹

Kur’ân, ‘zikir’ olunca, Kur’ân’ı tilâvet etmek de ‘zikretmek’ olacaktır. Zikirden bahseden bazı Kur’ân âyetlerinin bu doğrultuda ‘Kur’ân okumak’ ile tefsir edildiği görülür. Mesela A’râf Sûresi’nde “وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً“⁶⁵² şeklinde geçen zikir kelimesini İbn Abbas’ın ‘namazda Kur’ân okumak’ olarak tefsir ettiği, nakledilmiş; ayrıca âyetin “Kur’ân’ı derin derin düşünerek ve tefekkür ederek oku!” anlamına geldiği söylenmiştir.⁶⁵³ Beydâvî ise bu âyette geçen ‘zikir’ kelimesiyle ilgili şu açıklamayı yapar: “(Âyetteki zikir kelimesi) kıraat, dua ve vb. bütün zikirleri

⁶⁴⁴ Fussilet 41/41 (Kendilerine Zikir (Kur’ân) geldiği vakit, onu inkâr edenler, (azaba uğratılacaklardır). Muhakkak ki, o çok şerefli bir kitaptır).

⁶⁴⁵ Furkân 25/29 (Andolsun, Kur’ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir.)

⁶⁴⁶ Bkz. Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s.800.

⁶⁴⁷ Tâhâ 20/ 124 (Her kim de benim zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır...).

⁶⁴⁸ Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 706.

⁶⁴⁹ Necm 53/29 (Öyle ise bizim zikrimizden (Kur’ân’dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir).

⁶⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, IV/163; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VIII/75; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVIII/311, Kurtubî, *el-Câmi*, XX/41.

⁶⁵¹ Tirmizî, “Fedâilu’l- Kur’ân”, 14; Dâremî, “Fedâilu’l- Kur’ân”, 1; Ayrıca ZKR/“ذکر” kökünün hadislerde kullanımı için bkz. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/606-607.

⁶⁵² Araf 7/205 (Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak zikret ...)

⁶⁵³ Kurtubî, *el-Câmi*, IX/434.

kapsamaktadır (hepsinin yalvararak ve korkarak yapılmasını istemektedir) veya (sadece) imama uyanın Kur’ân’ı gizlice okumasını emretmektedir.”⁶⁵⁴

Yine Kâmer Sûresi’nde önemine binaen dört defa tekrarlanan “وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ”⁶⁵⁵ âyetini Mücahid’in “Kur’ân’ın kıraatını kolaylaştırdık” diye tefsir ettiği nakledilmiştir.⁶⁵⁶ Âyet, “Herkesine onun tilâvetini kolaylaştırdık, bu da onun mucizelerindendir” şeklinde de anlaşılmıştır.⁶⁵⁷ İbnü’l-Cevzî ise bu âyetin “Kur’ân’ı ezberlemeyi ve okumayı kolay kıldık; öyleyse onu zikreden ve okuyan bir zâkir var mı?” anlamına geldiğini; aynı zamanda Kur’ân okumayı ve öğrenmeyi teşvik ettiğini, söylemiştir.⁶⁵⁸ Âyette geçen “مُدَكِّرٍ” kelimesini, Said b. Cübeyr’in (v. 95/713) ‘Okuyan bir kâri’ olarak tefsir ettiği, nakledilmiş,⁶⁵⁹ İbn Abbas’ın ise bu âyetle ilgili olarak “Allah, Kur’ân’ı Âdemoğullarının dillerine kolaylaştırmasaydı, mahlûkattan hiç kimse O’nun kelamını söylemeye güç yetiremezdi” buyurduğu rivâyet edilmiştir.⁶⁶⁰ Bu izahların ışığında bu âyetin meâlini, “Kur’ân’ı okunsun diye kolaylaştırdık, buna rağmen okuyan bir kimse yok mu?” şeklinde yapabiliriz.

Kâf Sûresi’nin 45. âyetinde ise Kur’ân ile zikir kelimelerini bir arada görmektediriz: “فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعَبِيدٍ”⁶⁶¹ Râzî, bu âyetin tefsirlerinden birinin “Kur’ân’da olanlarla öğüt ver ve onlara Kur’ân oku!” şeklinde olduğunu, buna göre âyetin “Öğüt alsınlar diye onlara Kur’ân oku!” anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁶²

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Kur’ân’daki bazı ‘zikir’ ifadeleri ‘Kur’ân okumak’ anlamına gelmektedir. Tabi bu yorumların âyetlerin yegâne anlamları olduğu söylenemez ancak ‘Kur’ân okuma’nın Allah’ı zikretme yollarının en güzellerinden biri olduğunu söylememiz için yeter de artar bile. Burada zikrin en önemli anlamlarından olan ‘unutmaksızın anma, zikredileni hatırd tutma, öğüt alma ve zikrin gereklerini yapma/taat’ ile Kur’ân tilâvetinin mahiyeti ve gerekleri arasında önemli bir alaka gördüğümüzü de belirtmek istiyorum. Bu yakın

⁶⁵⁴ Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl*, III/47.

⁶⁵⁵ Kâmer 54/17 (Ant olsun ki, Kur’ân’ı düşünmek (okumak, ezberlemek) için kolaylaştırdık; fakat düşünen mi var?)

⁶⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXVII/84.

⁶⁵⁷ Mâverdî, *en-Nüket*, V/411; Ayrıca âyetin diğer tefsirleri için bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, V/411; Kurtubî, *el-Câmi*, XX/85.

⁶⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VIII/95.

⁶⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, XX/85.

⁶⁶⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXVII/84.

⁶⁶¹ Kâf 50/45 (Tehtidimden korkanlara Kur’an’la öğüt ver).

⁶⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVIII/192.

bağın bize verdiği mesaja göre Kur'ân okuyuşumuz, Allah'ı ve buyruklarını hatırlamamızı sağlamalı, anlatılanlardan öğüt alıp bizi gerekleriyle amel etmeye sevk etmelidir.

ZKR/“ذکر” kökünün tefa‘ul kalıbındaki şekli olan ‘tezekkür’ kelimesi de Kur'ân'da dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte tezekkür kelimesi, Kur'ân'da düşünme ile ilgili kavramlar arasında yer alması yönüyle öne çıkar. Bu bakımdan onun Kur'ân'daki kullanımları, şimdi geçeceğimiz konu olan ‘Kur'ân'da Düşünceyle İlgili Kavramlar’ bölümünde ele alınacaktır.

2.2.2. Düşünme: Tezekkür- Tefekkür- Tedebbür

Kur'ân-ı Kerîm'de tilâvet kavramıyla ilgili olarak ele alınması gereken kavramlar arasında düşünmeyi ifade eden kavramlar ayrı bir önem taşımaktadır. Bunlar içerisinde ilk göze çarpanlar ise tezekkür, tefekkür ve tedebbür kavramlarıdır. Kur'ân okumaktan esas maksadın tedebbür olduğu söylenmiş, zikredilen âyetlerin düşünülüp akledilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁶³ Firûzâbâdî'ye göre Allah'ın muhabbetini kazandıran şeylerin başında ‘düşünerek Kur'ân okumak; onun manalarını anlamaya ve Allah'ın ondaki muradını kavramaya çalışmak’ gelir.⁶⁶⁴ Dikkat edilirse bu kavramların üçü de tefa‘ul babındadır. Kelimelerin bu kalıpta gelmesinin tedricen yani zamanla oluşumlarına işaret ettiği, ifade edilmiştir.⁶⁶⁵ Yani matlup olan düşünme tarzı belki birden elde edilemez ama bu yolda gösterilen gayretler, Allah da ihsan ederse, olumlu netice verir ve kişi zamanla tezekkür, tefekkür ve tedebbür eden bir kimse olur. Şimdi sırasıyla bu kavramları ele almaya çalışalım:

ZKR/“ذکر” kökünün tefa‘ul kalıbındaki şekli olan ‘tezekkür’ kelimesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'ân'daki düşünme kavramlarından. Sözlüklerde tezekkür/“تذکر” kelimesinin zikirle aynı manaya geldiği söylenmiştir. Buna göre tezekkür, özellikle geçmişe yönelik ‘düşünme, hatırlama, anma ve bir şeyi ders edip tekrar ederek ezberleme’ anlamlarına gelir.⁶⁶⁶ Halîl b. Ahmed, tezekkür için “Elden

⁶⁶³ Bkz. Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 7.

⁶⁶⁴ Firûzâbâdî, *Besâir*, II/421.

⁶⁶⁵ Firûzâbâdî, *Besâir*, II/320.

⁶⁶⁶ Cevherî, *Sihâh*, s. 374; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/868.

giden şeyi arzulamaktır” der.⁶⁶⁷ “تَذَكَّرَ” fiilinin, kişinin hem kendi kendine yâd edip hatırlaması ve ders alması; hem de başkalarına hatırlatması, öğüt ve ders vermesi anlamlarında geçişsiz ve geçişli olarak kullanıldığı görülür.⁶⁶⁸ Tefa‘ul bâbında zikir kelimesi, çeşitli fiil yapılarında olmak üzere Kur’ân’da otuz yedi defa geçmektedir. İftiâl bâbındaki kullanımları da genelde tezekkür manasında olan ZKR/“ذَكَرَ” kökü, bu bâbda ise Kur’ân’da yirmi bir yerde geçmiştir.

Yüce Allah gerek önceki kitapları,⁶⁶⁹ gerekse bu Kur’ân’ı, insanların düşünmeleri ve ibret almaları için göndermiştir. İbret alınması gereken her şey, Allah’ın gönderdiği kitaplarda anlatılmış ve insanlar bu anlatılanlar üzerinde düşünmeye teşvik edilmiştir. Sadece tezekkür kelimesinin geçtiği ‘Düşünmüyorlar mı/ düşünmüyor musunuz?’ şeklinde biten on âyet, ‘Umulur ki düşünürler/ düşünürsünüz’ ifadesiyle son bulan on bir âyet mevcuttur. Kur’ân’da genel manada tezekküre teşvik eden âyetler yanında özellikle Kur’ân âyetleri üzerinde tezekkür edip düşünmeye çağıran âyetler vardır. Bunlar ise, kuru kuruya düşünmeyi teşvik eden değil, aynı zamanda öğüt alarak alınan öğüdün gereğini yapmayı telkin eden âyetlerdir. Mesela Sâd Sûresi, 29. Âyet-i kerimede “كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ” buyrulur ve Kur’ân âyetlerinin tedebbür ve tezekkür edilmesi istenir. Bu âyet-i kerimede “لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ” ifadesini Taberî şu şekilde tefsir eder: “Akıl sahipleri, kitaptaki âyetlerden ibret alsınlar, (kâfirlerin) içerisinde buldukları dalâletten geri dursunlar ve kitabın işaret ettiği rüşd ile doğru yolu, nihai (yol) olarak benimsesinler.”⁶⁷⁰

Zümer Sûresi’nin 27. Âyeti olan “وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ”⁶⁷¹ buyruğunda geçen tezekkür kelimesi de “Tezekkür etsinler/düşünsünler de Allah’ı inkâr gibi şeylerden vazgeçsinler” şeklinde tefsir edilmiştir.⁶⁷² Duhân Sûresi’nde yer alan “لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ”⁶⁷³ âyetindeki “لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ” ifadesini

⁶⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/626.

⁶⁶⁸ Bkz. Cevherî, *Sihâh*, s. 374; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/868.

⁶⁶⁹ Meselâ Kasas Sûresi 43. Âyeti kerimede “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ” buyrulur ve ‘umulur ki düşünürler’ diye bahsedilen kitap Hz. Musa’ya indirilen Tevrattır.

⁶⁷⁰ Taberî, *el-Câmi‘u'l-beyân*, XXIII/153.

⁶⁷¹ Zümer 39/27 (Biz bu Kur’an’da, insanlar için, düşünsünler diye her türlü misali verdik).

⁶⁷² Bkz. Taberî, *el-Câmi‘u'l-beyân*, XXIII/212.

⁶⁷³ Duhân 44/58 (Biz Onu (Kur’an’ı) senin dilinde (indirmek suretiyle) kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar).

ise Kurtubî “Umulur ki öğüt alıp boyun eğerler” şeklinde tefsir ettikten sonra şöyle demektedir: “Bu ifadeyle sûre, Kur’ân’a uymaya teşvikle bitirilmiştir.”⁶⁷⁴ Aynı kelimeyi Beydâvî “Umulur ki onu anlarlar ve ondan öğüt alırlar”⁶⁷⁵ diye izah ederken; İbn Kesîr, “Umulur ki anlarlar ve amel ederler”⁶⁷⁶ şeklinde yorumlamıştır. Tezekkürü teşvik eden âyetlerin yorumlarında ‘anlama ve amel etme’ kavramlarının öne çıkarıldığı görülür. Bu ise bizleri ‘Tilâvet, düşünme ve anlama ile olmalı ve netice itibariyle insanı salih amel işlemeye götürmelidir’ şeklinde bir anlayışa sevk etmektedir.

Fîrûzâbâdî *Besâir*’inde tezekkürle tefekkürü karşılaştırarak şu beyanlarda bulunur: “Tezekkür ve tefekkür; çeşit çeşit marifetleri, iman ve ihsana dair hakikatleri meyve verir. Ârif kimse, tefekkürünü tezekkürü, tezekkürünü tefekkürü üzere devam ettirir ve nihâyet Fettâh ve Alîm olan Allah’ın izniyle kalbinin kilidi açılır. Ebû Abdullah el-Ensârî de bu konuyla ilgili olarak “Tezekkür, tefekkürün üzerindedir. Çünkü tefekkür, istektir; tezekkür ise (hazır) buluştur” demektedir. Tezekkürün tefekküre göre konumu, bir şeyin araştırıldıktan sonra elde edilmesi mesabesindedir. Bu sebeple Allah’ın tilâvet edilen (Kur’ânî) ve şahit olunan (kevnî) âyetlerine zikrâ denmiştir. Tezkira, kalbin âyetidir.”⁶⁷⁷

Kur’ân’daki düşünme kavramlarından bir diğeri de ‘tefekür’ kavramı olduğunu söylemiştik. Tefekkür, FKR/“فكر” kökünün tefa’ul kalıbındaki şeklidir. Lügatlerde, kökün sülâsî hali olan “فَكَرَ” ile if’âl, tef’îl ve tefa’ul bâblarındaki kullanımlarının aynı anlama geldiği ifade edilmektedir. Buna göre “تَفَكَّرَ” kelimesi, ‘düşünmek, bir şey üzerinde zihin yorup görüşe varmaya çalışmak, ihtiyaç duymak, önem vermek/ itina göstermek’ gibi anlamlara gelir.⁶⁷⁸

İsfahânî, el-Fikratü/“أَلْفِكْرَةُ” kelimesinin “Öğrenmek maksadıyla maluma sarf edilen bir kuvve” anlamında olduğunu, ‘tefekür’ün de ‘bu melekenin aklın görüş kapasitesi nispetinde dolaştırılıp hareket ettirilmesi’ manasına geldiğini beyan eder. Bu sözcüğün sadece, bir suretinin belirmesi mümkün olan şeylerle ilgili olarak kullanıldığını; “Allah’ın nimetlerini tefekkür ediniz ama Allah’ın (zâtı hakkında)

⁶⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/142.

⁶⁷⁵ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V/ 104.

⁶⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XII/355.

⁶⁷⁷ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II /319- 320.

⁶⁷⁸ Cevherî, *Sihâh*, s. 819; İsfahânî, *Müfredât*, s.643; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, V/65; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 588; Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, III/475.

tefekkür etmeyiniz”⁶⁷⁹ buyruğunun da bu hususa işaret ettiğini, belirtir. Bundan başka FKR/“فكر” kökünün “فَرَكَ” kelimesinin maktûbu⁶⁸⁰ olduğunu söyleyenlere göre ise kelimenin, soyut alanlarda kullanılmak üzere, ‘meselelerin hakikatlerine ulaşmak maksadıyla (dış kabuklarını) ovup soymak ve onları araştırmak’ anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁸¹

İsmail Hakkı Bursevî ise tefekkürü şöyle tarif eder: “Tefekkür, matlûb olan vâridâtı idrak etmek için kalbin eşyanın manaları sahasında çalıştırılmasıdır. (İnsanlar) fikirlerini, o sahalarda dolaştırırlar; böylece hakikatleri ve ibret alınacak (noktaları) anlarlar ve öncekilerin azaba duçar olmalarına sebep olan şeylerden sakınırlar.”⁶⁸² Görüldüğü gibi Bursevî’nin tarifinde tefekkür, ibret almayı ve bunun gereğini yapmayı netice veren bir düşünme hareketidir.

Kur’ân’ı Kerîm’de on sekiz defa geçen FKR/“فكر” kökünün on yedi yerde tefa’ul bâbında ve düşünmeye teşvik eder şekilde geçtiği görülür. Bu âyetlerde ‘Kur’ân, şer’î hükümlerin bildirildiği bazı âyetler, Hz. Peygamberle ilgili bilgi veren iki âyet, göklerin ve yerin yaratılışı ve tabiat olayları gibi kevnî âyetler, insanın yaratılışı ve ölümü gibi enfüsî âyetler, insanın ibret almasını sağlayacak gerçek veya temsîlî olay anlatımları, insana verilen çeşitli nimetler’ tefekkür konusu olarak sunulmaktadır.⁶⁸³ Bu âyetlerden dokuzunda, üzerinde tefekkür edilmesi istenilen şeylerin âyet/âyât olarak isimlendirilmiş olması dikkat çeker.⁶⁸⁴ Kelime anlamı işaret, alamet olan âyet, kısaca Allah’ın varlığını ve birliğini ispat eden delillerdir.⁶⁸⁵ Buna göre tefekkür, kişinin tasavvur edebileceği âyetler vasıtasıyla tasavvuru mümkün olmayan Zât’a yönelmesini, O’nun yüceliğini kabul ederek zikriyle dolmasını ve neticede kulluğuna baş koymasını sağlayan önemli bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁷⁹ Bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs amme’stehera mine’l-ehâdîsi alâ elsineti’n-nâs*, Beyrût 1408/1988, I/311.

⁶⁸⁰ Kelimenin harflerinin yerleri değişmiştir fakat aynı anlama gelmektedir.

⁶⁸¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 643.

⁶⁸² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, V/38.

⁶⁸³ Belirtilen konularla ilgili örnek âyetler: (Kur’ân:) Nahl 16/44; (şer’î hükümle ilgili âyet:) Bakara 2/219; (Hz. Peygamberle ilgili:) Enâm 6/50, A’râf 7/184; (kevnî âyetler:) Ali İmrân 3/191, Ra’d 13/3; (enfüsî âyetler:) Rûm 30/21, Zümer 39/42; (gerçek veya temsîlî olay:) A’râf 7/176, Yûnûs 10/24; (insana verilen çeşitli nimetler: Kur’ân, eş, çeşitli yiyecekler, bal, yerlerde ve göklerde olanlar) Haşır 59/21; Rûm 30/21; Nahl 16/11; Nahl 16/69; Câsiye 45/13.

⁶⁸⁴ Bakara 2/219, 266; Yûnus 10/24; Ra’d 13/3; Nahl 16/11, 69; Rûm 30/21; Zümer 39/42; Câsiye 45/13.

⁶⁸⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, “Âyet”, *DİA*, İstanbul 1991, IV/242.

Burada sözü fazla uzatmadan Kur'ân'ın tefekkür edilmesini isteyen âyetleri ele almak istiyoruz. Netice itibariyle tefekkür müfredatının ayrı ayrı sayıldığı ve tefekkürün teşvik edildiği âyetlerin tümü birer Kur'ân âyetidir. Dolayısıyla onların da Kur'ân'ı tefekkür etmeye teşvik sadedinde olduğu söylenebilir. Fakat doğrudan Kur'ân'ın tefekkür edilmesinden bahseden âyetler, bu konuda anlatılmak istenen daha çarpıcı şekilde beyan etmeleri yönüyle önemlidir.

Kur'ân'ın en açık şekilde tefekkür edilmesinin istendiği âyet, Nahl Sûresi'nin 44. âyetidir. Âyetin tam metni şöyledir: “ *بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِنُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ* ”⁶⁸⁶ Bundan bir önceki âyet, erlerden seçilen peygamberlere vahiy verildiğinden bahseder ve cümle “ *فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ* ”⁶⁸⁷ ifadesiyle bitirilir. Bu âyette ise bu vahiylerin âyetler ve kitaplar şeklinde olduğu⁶⁸⁸ ifade edildikten sonra bu geleneğe uygun olarak Hz. Muhammed (sas)'e de Zikir'in verildiği vurgulanır. Âyette geçen 'Zikir'den maksadın Kur'ân olduğu konusunda şüphe yoktur.⁶⁸⁹ Sanki önceki âyet-i kerîme, ehl-i zikir⁶⁹⁰ ifadesiyle bütün kitapların birer zikir olduğunu söylerken; bu âyet-i celîle bugün için 'Zikir' denince akla gelmesi gerekenin Kur'ân olduğunu vurgulamaktadır. Bundan sonra Hz. Peygamber'in tebyîn görevi hatırlatılmakta; daha sonra da bütün insanların tefekkür etmelerinin beklendiği “Umulur ki tefekkür ederler” mealindeki sözlerle ilan edilmektedir.

Âyet-i Kerîme'deki “ *يَتَفَكَّرُونَ* ” ifadesini Mücâhid'in “İtaat ederler” şeklinde tefsir ettiğini nakleden Taberî, kendisi de “(Kur'ân'ın) içerisinde olanları tezekkür edip hatırlasınlar ve onlardan ibret alsınlar” izahını yapar.⁶⁹¹ Yine “ *يَتَفَكَّرُونَ* ” kelimesiyle ilgili İbn Cevzî “Bu konuda düşünürler ve ibret alırlar” açıklamasını yaparken⁶⁹² Kurtubî de aynı doğrultuda “Öğüt alırlar” izahında bulunur.⁶⁹³

⁶⁸⁶ Nahl 16/44 ((O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik).

⁶⁸⁷ Nahl 16/43 (Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun).

⁶⁸⁸ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, XIV/111.

⁶⁸⁹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/470; Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, XIV/111; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI/509; Mâverdî, *en-Nüket*, III/190; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV/450; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII/329; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III/228; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 596; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII/315.

⁶⁹⁰ Tefsirlerde ehli zikir den muradın 'ehli Kur'ân' olduğu yönünde izahlar da bulunmakla birlikte genelde 'ehli kitap' diye anlaşılmıştır. Mesela Bkz. Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, XIV/108-109; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI/509; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII/328; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III/227; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 596; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII/314.

⁶⁹¹ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, XIV/111.

⁶⁹² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV/450.

⁶⁹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XII/330.

Beydâvî'ye göre “وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ” ifadesi, “(Kur’ân) üzerinde (insanların) düşüncelerini ve hakikatleri anlamalarını istemektedir.”⁶⁹⁴ Neseffî'ye göre ise ‘(Kur’ân’ın) tenbihleri hakkında düşünmeyi ve uyanmayı’ telkin etmektedir.⁶⁹⁵ İbn Kesîr de bu konuyla ilgili şu cümleleri kurar: “(Umulur ki) kendi (çıkarlarına) bakarlar da hidâyet yolunu tutarlar; böylece dünyada da âhirette de kurtuluşa ererek başarı kazanırlar.”⁶⁹⁶

Yukarıda da değindiğimiz gibi Bursevî'nin de tefekkürle ilgili güzel izahları olmuştur. O, ilgili âyetin tefsirinde bu açıklamalarını serdedir ve ‘düşünme mekanizmasının çalıştırılması neticesinde hakikatleri anlamının gerçekleşeceğini ve azabı netice veren şeylerden sakınmanın doğacağını’ vurgular. Bursevî'nin bu arada Kur’ân’ı tedebbür ile okumanın önemi hakkındaki izahları dikkate şayandır. Kalbin cilâsının ne olduğuyla ilgili soruya, Efendimiz (sas)’ın “Allah’ı zikretmek, Kur’ân okumak ve bana salâtü selâm getirmektir” diye cevap verdiğini; İbrâhim Havvâs’ın kalbin ilacı olarak zikrettiği beş şeyden birincisinin ‘düşünerek Kur’ân okumak’ olduğunu ve “Zikirlerin en faziletlisi, Kur’ân okumaktır” görüşünde olan kimselerin bulunduğunu ifade eder.⁶⁹⁷ Bu açıklamalara bakarak en yalın ifadesiyle onun ‘Kur’ân okumak zikirdir ve bunun tefekkürle yapılması gerekir’ görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.

Haşr Sûresi'nin 21. Âyeti ise Kur’ân’ın tefekkürle okunup dinlenmesini, muhteşem bir anlatımla teşvik etmesi bakımından önemlidir. Bu âyetin tam metni şöyledir: “لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ”⁶⁹⁸ Müfessirlerin birçoğuna göre âyet-i kerîme, Kur’ân’ın kadrinin yüceliğini ve etki gücünü gösteren temsîlî bir anlatıma sahiptir.⁶⁹⁹ Yine onlara göre

⁶⁹⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III/227.

⁶⁹⁵ Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 596.

⁶⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII/315.

⁶⁹⁷ Bkz. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V/38.

⁶⁹⁸ Haşr 59/21 (Eğer biz bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz).

⁶⁹⁹ Müfessirlerin bu âyetin te’vîli konusunda ihtilaf ettiklerini ifade eden Mâtürîdî, âyetin üç şekilde anlaşıldığını beyan eder: 1)Temsildir. 2)Hakikat olup “...إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ...” (Ahzâb 33/72) âyetindeki gibi bir anlatımdır. 3)Hz. Peygambere ve bütün peygamberlere yönelik “Allah’ın fazlı olmasa kimse kitapları taşımaya ve içerisinde olanlarla amel etmeye güç yetiremez.” tarzında bir hitaptır. Bkz. Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX/601-602; Bununla birlikte müfessirlerde, özellikle Zemahşerî’den sonra, âyetin temsîlî bir anlatıma sahip olduğu görüşünün hâkim olduğu görülmektedir. Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/496; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII/224; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/202; Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1228; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII/501; Seâlibî,

âyette, özellikle Kur’ân tilâveti esnasında huşu duymayan ve tefekkür etmeyen katı kalpli insanlar kınanmaktadır. Âyette sanki şöyle denilmektedir: “İnsanlarda yarattığımız gibi dağda da akıl ve temyiz gücü yaratsaydık, sonra da vaad ve vâidi ile bu Kur’ân’ı onun üzerine indirseydik; azametine ve katılığına rağmen (o dağ), Allah korkusundan huşu duyar, boyun eğer ve parça parça olurdu.”⁷⁰⁰ Taberî, bu âyetin tefsirinde “Allah bu misalleri, insanlar tefekkür etsinler, uyansınlar ve Hakk’a boyun eğsinler diye vermektedir” açıklamasını yapar.⁷⁰¹ Kurtubî’ye göre ise “(Bu âyet), Kur’ân’ın öğütlerini düşünmeye teşvik etmektedir ve (Kur’ân’ı) tedebbürü terk etmenin özrü yoktur.”⁷⁰²

‘Tedebbür’ kavramının da Kur’ân’daki düşünme kavramlarından olduğunu beyan etmiştik. Tedebbür, DBR/“دبر” kökünün tefa‘ul kalıbındaki mastardır. DBR/“دبر” kökü lügatlerde isim olarak, ‘arka, sırt, ense, son, (ev) köşesi, arı sürüsü, ekilebilir tarla, çekirge yavrusu, dağ, ada, çok mal, (devlet ve ikbâlin zıddı) felâket/bahtsızlık, (askerin) hezimet, kıblenin tersi, Saba rüzgârının mukabili olan Lodos (Debûr) Rüzgârı, masiyet, ip eğrilirken arkaya gidilerek çekilen tel, son olarak hatıra gelen tedbir, son vaktinde eda edilen namaz, hedefinden sekip arkaya düşen ok, kumsalda yapılan bina, binanın yere yakın kısımları, insanın ökçesi üzerinde olan sinir, tabi, asıl/ kök’ gibi anlamlara gelir. Fiil olarak ise sülâsî yapıda ‘ölmek, sürekli uyumak, yazı yazmak, (ok) hedefi sekip arkaya düşmek, (bir şeye) arka çevirmek, (bir şeyi) iletmek/götürmek, yaşlanmak, (bir kimsenin vefatından sonra ondan) söz ve haber nakletmek, rüzgâr debûra dönüşmek, debûr rüzgârına yakalanmak (meçhul haliyle), hayvanın sırtı yara olmak’ anlamlarına gelmektedir.⁷⁰³

DBR/ “دبر” kökü, if’âl bâbında, ‘arka dönmek, Çarşamba günü yola düşmek, ölmek, bir kimse ahabının ihtiyacından gaflet edip anlamazdan gelmek, çok malı

Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed Muavvîd, Âdil Ahmed Abdülmecûd, Abdülfettâh Ebû Sünne, Dâru İhyâi’t-türâsi'l-‘Arabî, Beyrût 1418/1997, V/414; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-‘akli’s-selîm*, V/310; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX/452; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V/294; Âlûsî, *Rûhu'l-me‘ânî*, XXVIII/62.

⁷⁰⁰ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/496; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII/224; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, V/202; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1228; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII/501; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, V/414; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-‘akli’s-selîm*, V/310; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX/452; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V/294; Âlûsî, *Rûhu'l-me‘ânî*, XXVIII/62.

⁷⁰¹ Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVIII/54.

⁷⁰² Kurtubî, *el-Câmi‘*, XX/388.

⁷⁰³ Cevherî, *Sihâh*, s. 330-331; İsfahânî, *Müfredât*, s. 306-307; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, IV/268; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 498-499; Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs*, III/197-200; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/850-852.

olmak, (namazı) bitmek, (yıldız) kaybolmak/batmak' anlamlarına gelir. Tef'îl bâbında kelime, '(bir işin) sonunun nereye gittiğine bakmak/ akıbetine bakıp tefekkür etmek, (bir kimse kendi) ölümüyle kölesinin azade olmasını vasiyet etmek, (bir kimseden) söz ve haber nakletmek' anlamlarına gelmektedir. Tefa'ul bâbında ise '(bir şeye) bakmak ve sonunu düşünmek/ akıbeti hakkında tefekkür etmek, bir işin başından sonucunu hesap etmek' anlamındadır.⁷⁰⁴ Demek ki düşünme, geleceğe yönelik ise tedebbür adını almaktadır.

DBR/“دبر” kökü, Kur'ân-ı Kerîm'de 44 yerde⁷⁰⁵ geçmekle birlikte bunlardan sadece dört tanesi tefa'ul bâbında olup 'düşünme' anlamını ifade etmektedir. Bu yerlerde tedebbürün Kur'ân ile ilgili kullanılması ve bize 'Kur'ân'ı düşünmenin gereği'ni vurgulaması, Kur'ân tilâvetinde tedebbürün lüzumunu ifade etmesi açısından önemlidir. Mukâtil b. Süleyman hariç, ulaşabildiğimiz bütün müfessirler, âyetlerde geçen tedebbür kelimesini, düşünmek olarak açıklamışlardır. Bunu Dahhâk, 'nazar/bakmak' kelimesiyle ifade ederken⁷⁰⁶ diğer bir kısım müfessirler 'Tedebbür, bir şeyin sonuna bakmaktır' şeklinde beyan etmişler,⁷⁰⁷ bazıları da 'Tedebbür, bir şeyin sonuna bakmak ve akıbette ulaşacağı (vaziyeti) düşünmek anlamlarına gelirken daha sonra bütün düşünme faaliyetleri için kullanılır olmuştur' ifadesiyle açıklamışlardır.⁷⁰⁸ Mukâtil'in ise âyetlerdeki tedebbür kelimelerini, 'dinlemek' manasına gelen “اسْتَمَعَ”/“سَمِعَ” fiiliyle tefsir ettiği görülür.⁷⁰⁹ Bu izahıyla sanki o, 'Kur'ân'ı düşünmeye giden yol, onu dinlemekten geçer' demektedir.⁷¹⁰ Kur'ân'ı dinlememenin, Kur'ân'ı düşünüp içindekilere vakıf olmayı engelleyeceği açıktır. Neticede bu tefsir de düşünmeye giden yolun açılmasını ifade ediyor demektir. Şimdi tedebbürün geçtiği âyetleri görelim:

⁷⁰⁴ Cevherî, *Sihâh*, s. 330-331; İsfahânî, *Müfredât*, s. 306-307; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IV/268; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s.498-499; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, III/197-200; Asım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, I/851-852.

⁷⁰⁵ Dâmegânî, DBR kökünün Kur'ân'da altı manada kullanılmış olduğunu beyan eder. Bunlar ise arka/sırt (Enfâl 8/15, 16; Yûsûf 12/25), batıl dinler (Muhammed 47/25; İsrâ 17/46), birşeyin sonu (Kâf 50/40; Tûr 52/49; gitmek (Müddessir 74/33), kök/kalıntı (En'âm 6/45; Hicr 15/66) ve tefekkürdür. Bkz. Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 171, 172.

⁷⁰⁶ Dahhâk, Ebû Muhammed Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsîru'd-Dahhâk*, cem ve thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâveytî, I. Baskı, Dârü's-Selâm, Kâhire 1419/1999, s. 297.

⁷⁰⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II/82; Mâverdî, *en-Nüket*, I/508; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II/144.

⁷⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/529; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 241; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, I/744; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I/734; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, V/92.

⁷⁰⁹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/643; III/161; I/392; IV/49.

⁷¹⁰ Bu yorumu destekler mahiyette olan bazı âyetlerde, kâfirlerin birbirlerine (etkilenmemek için) Kur'ân'ı dinlememeyi telkin ettikleri ifade edilir. Bkz. Fussilet 41/26.

Nüzul sırasına göre Kur'ân'ın tedebbür edilmesinden bahseden ilk âyet Sâd Sûresi'nin 29. Âyetidir. Önceki âyetlerde göğün yerin ve ikisi arasındakilerin boş yere yaratılmadığı, inanıp salih amel işleyenlerle yeryüzünde fesat çıkaranlara aynı şekilde davranılmayacağı vurgulanmıştı. Bu âyette ise “ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ ”⁷¹¹ buyrulurken, insanların bunların farkına varmaları için peygamber ve kitapla desteklendiklerine dikkat çekilmiş; onların Kur'ân üzerinde derinlemesine düşünceleri istenmiştir.⁷¹²

Bu âyette kimlerin düşünmesinin istendiği açıkça belirtilmemiştir. Taberî'ye göre burada düşünmesi istenenler, Hz. Muhammed'in gönderildiği bütün kimselerdir.⁷¹³ Bununla birlikte âyetin devamında öğüt almayı da ifade eden tezekkür tarzındaki düşünmenin akıl sahipleri tarafından yapılacağı açıkça belirtilmiştir. Âyeti kerimede geçen “لِيَدَّبَّرُوا” ifadesinin “لِيَتَدَبَّرُوا” şeklinde de okunduğu,⁷¹⁴ buna göre ise kelimenin “Ey Muhammed! Sen ve tabi olanların (düşünesiniz diye)”⁷¹⁵ veya “Ey Muhammed! Sen ve ümmetinin âlimleri (düşünün diye)”⁷¹⁶ manalarına gelebileceği söylenmiştir. Yani bu kıraata göre ise düşünmesi istenenler, Muhammed (sas) ve ona uyan müminlerdir.

Taberî, diğer düşünme ile ilgili Kur'ân kelimelerini izah ederken yaptığı gibi burada da ‘düşünmek, öğüt almak ve gereğiyle amel etmek’ üçlüsünü zikreder. Ona göre âyetteki “لِيَدَّبَّرُوا” ifadesi, “Ondaki Allah'ın hüccetlerini ve koyduğu kanunları düşünsünler, öğüt alsınlar da gereğiyle amel etsinler diye (bu kitabı sana indirdik)” anlamına gelmektedir.⁷¹⁷ Mâtürîdî'ye göre de Kur'ân'ın içerisine yerleştirilmiş manalar ancak tedebbür ve tefekkürle elde edilebilir; bu yüzden Yüce Allah kullarını bu âyeti kerîmeyle Kur'ân'ı düşünmeye, onun içeriğini anlamaya ve gereğiyle amel etmeye çağırılmaktadır.⁷¹⁸

⁷¹¹ Sâd 38/29 ((Kur'ân öyle) mübârek bir kitaptır ki (insanlar) âyetlerini inceden inceye düşünsünler ve akıl sahipleri ibret alsınlar diye onu sana indirdik.)

⁷¹² Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, IV/322.

⁷¹³ Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XXIII/153.

⁷¹⁴ Ebû Ca'fer, Âsım, Şeybe ve Kisâi'nin bu şekilde okudukları ve bunun Hz. Ali'nin kıraatı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV/604.

⁷¹⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XXIII/153.

⁷¹⁶ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/28.

⁷¹⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XXIII/153.

⁷¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III/272-273.

Zemahşerî ise bu âyeti kerîmede geçen tedebbürü şu şekilde izah etmiştir: “Âyetleri tedebbür etmek, âyetleri tefekkür etmek ve onların zahirini düşünerek sahipsiz te’vîlleri ve güzel manaları bilmeye götüren bir teemmülde bulunmaktır. Kim sadece okuduğunun zahiriyle yetinirse, o büyük oranda faydalanamaz; bu kimse tıpkı sağmal devesi olup da sağmayan, çok yavrulayan bir kısrağı olup da yavrulatmayan kimseye benzer. Bu konuda Hasan Basrî (v. 110/728) şöyle demiştir: Bu Kur’ân’ı te’vîl bilgisi olmayan köleler ve çocuklar okumuşlar; harflerini ezberlemişler ama hadlerini çiğnemişlerdir. Sonra da içlerinden biri ‘Vallahi Kur’ân’ı okudum; bir harfini atlamadım’ der. Vallahi o hepsini atlamıştır. Çünkü Kur’ân’ın onun ne ahlakında ne de amelinde hiçbir tesiri olmamıştır. Vallahi (Kur’ân okumak), onun harflerini ezberleyip hadlerini zayi etmek, değildir.”⁷¹⁹

Bu âyetin Kur’ân’ın manalarını bilmenin gerekliliğine ve Kur’ân’ı tertîl ile okumanın hızlı okumaktan üstün olduğuna delil teşkil ettiğini beyan eden Kurtubî ise “Çünkü hızlı okumakla sağlıklı bir tedebbür yapılamaz” demektedir. Ayrıca Hasan Basrî’nin “Allah’ın âyetlerini tedebbür etmek, onlara uymaktır” dediğini nakleden Kurtubî, tedebbürün amel ile tamam olacağını anlatmak istemektedir.⁷²⁰ Bursevî de ilgili âyetin tefsirinde, “Maksat, Hak kelâmının sadece lafızlarını ezberlemek değil, tefekkür ve tezekkür edip öğüt almaktır” der. Bu ifadesiyle Kur’ân’ı düşünmeye ve ondan öğüt almaya dikkat çeken Bursevî, sahâbenin Kur’ân’ın bir kısmını öğrenince, (o an için) bununla yetinip derhal onu uygulamaya giriştiklerinden bahsederek Kur’ân’dan (ve onu okumaktan esas) maksadın, onunla amel etmek olduğunu, beyan eder.⁷²¹ Dikkat edilirse âyetle ilgili açıklamalarında âlimlerimiz, tedebbürle birlikte anlama/öğüt alma ve gereğiyle amel etmeyi de zikretmişlerdir. Daha önceki düşünme kavramlarını izah ederken de belirttiğimiz gibi bu tefsirler, istenen tedebbür faaliyetinin kuru bir düşünmeden ibaret olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Nüzûl sırasına göre tedebbür kelimesinin ikinci geçtiği yer, Müminûn Sûresi’nin 68. Âyetidir. Burada Yüce Allah, müşriklerin Kur’ân’ı tedebbür etmemelerini kınayarak şöyle buyurmaktadır: “أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمْ

⁷¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/87.

⁷²⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/189.

⁷²¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VIII/25.

”الْأُولَئِينَ“⁷²² Bu ifadeyle sanki “Hâlbuki Allah, hiçbir peygambere daha mükemmelini ve daha şerefliğini vermediği bu kitabı, özel olarak onlara göndermişti; onlar ise onu anlamaya çalışmadılar, tedebbür etmediler ve ondan yüz çevirdiler” denilmektedir.⁷²³

Tedebbür kelimesinin zikredildiği bir diğer âyet olan Nisâ Sûresi’nin 82. Âyeti ise müfessirlerin çoğuna göre münâfıklar hakkında inmiştir. Bu âyeti kerîme, onların Kur’ân’ı tedebbürden yüz çevirmelerini kınayarak⁷²⁴ şöyle demektedir: “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا”⁷²⁵ Râzî’ye göre Yüce Allah, bundan önceki âyetlerde münâfıkların çeşitli hile ve tuzaklarından bahsetmiş, bunları Hz. Peygamber’in nübüvvetine inanmadıkları için yaptıklarını anlatmış; sonra da bu âyetle Hz. Peygamber’in peygamberliğine delalet eden delillere bakmalarını ve onlar üzerinde düşünmelerini emretmiştir. Böylece Allah Kur’ân’ı, Hz. Muhammed (sas)’in peygamberliğinin delili olarak sunmuştur.⁷²⁶ Yine Râzî’ye göre bu âyet, Kur’ân’ın manasının ancak peygamber ve masum imam tarafından bilinebileceği iddiasının aksine, Kur’ân’ın anlamlarının bilinebilir olduğuna delalet etmektedir. Aynı zamanda inceleme ve istidlalde bulunmanın gerekliliğine işaret ederek taklidi reddetmektedir.⁷²⁷ Özetle ifade edecek olursak ‘âyet, Kur’ân üzerinde düşünmenin herkes için bir görev ve bir farz olduğunu’ vurgulamaktadır. Âyetteki anlatıma göre ‘bir münâfiğin bile Kur’ân âyetleri üzerinde düşünüp sağlıklı bir sonuca varması ihtimal dâhilinde görülebiliyorsa elbette ki herhangi bir Müslüman da bu yolla sağlıklı sonuçlara varabilir.’⁷²⁸

Kur’ân’ın tedebbür edilmesinden bahseden son âyet, Muhammed Sûresi’nin 24. Âyetidir. Bir önceki âyette, münâfıkların Allah’ın lanetine uğramış, sağır ve kör ettiği kimseler olduğu ifade edildikten sonra burada “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا” buyrulmaktadır. Sağır ve kör pozisyonundaki kimselere “Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı?” diye sorulmasının amacı ne olabilir? Râzî, bu sorunun şu üç beyandan biriyle cevaplanabileceğini ifade eder: 1) Âyete göre bir kimseden yapamayacağı bir şeyi

⁷²² Mü’minûn 23/68 (Ya hâlâ o kelâmı tedebbür etmezler mi? Yoksa onlara evvelki atalarına gelmemiş bir şey mi geldi?)

⁷²³ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/133.

⁷²⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, VI/476.

⁷²⁵ Nisa 4/82 (Hâlâ Kur’an’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı).

⁷²⁶ Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, X/201.

⁷²⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, X/202.

⁷²⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/541.

istemek caizdir; Allah onları kör etmiştir ama tedebbürü terk etmelerinden dolayı da kınamaktadır. 2) “أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ” sorusu, bütün insanlara yöneltilmiştir. 3) Önceki âyetin devamı niteliğinde değerlendirilecek olursa bu âyet, ‘onlar, lanetli ve Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmış kimseler oldukları için Kur’ân’ı düşünmezler’ yahut da ‘kalpleri üzerinde kilitler bulunduğu için düşünseler de anlayamazlar’ anlamlarına gelir.⁷²⁹ Yine âyeti kerimenin işaret ettiği manaya göre Kur’ân, insanlara doğru yolu göstermektedir; ancak ondan yararlanabilmek için peşin hükümlerden, kökleşmiş inançlardan, dengeyi bozan kin ve nefret gibi duygulardan kurtularak onu okumak, dinlemek ve üzerinde düşünmek gerekmektedir.⁷³⁰

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız izahlar ışığında tedebbürle ilgili Kur’ân âyetleri hakkında özetle şunları söylememiz mümkündür: Sâd Sûresi’nde inananlar veya genel bir ifadeyle bütün muhataplar, Kur’ân’ın âyetlerini düşünmeye davet edilmişlerdir. Diğer sûrelerdeki âyeti kerîmelerde ise gerek müşriklerin gerekse münâfikların Kur’ân’ı tedebbür etmedikleri kınayıcı bir üslupla dile getirilmiş, tabiri caizse içerisinde buldukları vahşet, bu düşüncesizliklerine verilmiştir.

Düşünme kavramıyla ilgili olarak Şevkânî’nin şu sözleri, bütün bu anlatılanları özetler mahiyettedir: “Allah Kur’ân’ı, onun manaları tedebbür ve tefekkür edilsin diye indirmiştir; düşünmeksizin okunsun diye indirmemiştir.”⁷³¹

2.3. Kur’ân’da Tilâvet Kavramına Zıt Anımlı Kavramlar

Tilâvet kavramının Kur’ân’daki anlam alanının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi, ona karşıt manalı kelimelerin de tayin ve tefsirini gerekli kılmaktadır. “Bir kelime veya ifadenin anlamının, zıddının kaydedilmesiyle daha açık biçimde ortaya çıkacağı, güzelliğin zıddıyla daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle zıtların bir arada anılması söz sanatlarından kabul edilmiştir.”⁷³² Bu manayı ifade için kullanılan “Varlıklar, zıtlarıyla bilinir” sözü meşhurdur.

Edebi yönüyle gerçek bir şaheser olan Kur’ân-ı Kerîm, bazı kelimeleri arasında bulunan ikilem ve karşıtlık ile bu sanatı en güzel bir şekilde icra etmiştir. Daha önce de beyan ettiğimiz gibi Süfyân b. Üyeyne gibi bazı âlimler, Zümer Sûresi’nde yer alan “اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا” : Allah, sözün en güzelini;

⁷²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVIII/65.

⁷³⁰ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, V/57.

⁷³¹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV/604.

⁷³² Durmuş, İsmail, “Tezat”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI/59-60.

âyetleri birbirine benzeyen (müteşâbih) ve ikili (mesânî) bir kitap olarak indirmiştir” ifadesiyle Kur’ân’daki bu üslup güzelliğine işaret edildiği görüşündedirler.⁷³³

Tilâvet kelimesinin lügatlerde direkt zıddı olarak ifade edilen bir kelimeye rastlayamadık. Bununla birlikte TLV/“تلو” kökünün “terk etmek, yardımsız bırakmak (hizlân)” anlamlarına gelmesini Fîrûzâbâdî’nin kökün asıl anlamının zıddı olarak değerlendirmesinden⁷³⁴ hareketle Kur’ân’daki nebz/atma ve mehcûr kavramlarının, özellikle Kur’ân ile ilgili kullanımları açısından, tilâvetin zıddı olduğu kanaatine vardık. Buna ilave olarak Kur’ân’da var olan ikili (mesânî) kullanımların yardımıyla da tilâvetin mükâbili olabilecek kavramları tespit etmeye çalıştık. Bunu da özellikle Kur’ân’da TLV/“تلو” kökünün geçtiği âyetlerin sibâk ve siyâklarına bakarak gerçekleştirdik. Bilhassa Kur’ân tilâveti karşısında olumsuz tepkilerden söz eden âyetler, bu konuda bize ışık tutmuştur. Bunun neticesinde ise iftira, tekzîb ve tevellî gibi kavramlar, Kur’ân’da tilâvete karşı sayılabilecek kavramlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kavramlar, tezimizin dördüncü bölümünde “Kur’ân’da tilâvete karşı sergilenen olumsuz tepkiler” başlığı altında incelenecektir. Ancak onların da tilâvete zıt kavramlar arasında yer aldığı unutulmamalıdır. Bunlardan sadece iftira kavramını, özellikle Kur’ân’ı hedef alan saldırılarda kullanılmış olması açısından burada da inceleyeceğiz.

Yine Kur’ân’da Ehl-i kitab’ın kitaplarıyla olumsuz mahiyetteki ilişkilerini ifade eden tahrif, tebdîl, leyy, telbîs, kitmân, iştirâ ve nisyân kelimeleri, onlardan bazılarının Kitab’ı hakkıyla tilâvet etmelerinin mukâbili olarak kullanılmıştır. Bunların hepsini ise ‘tahrif’ başlığı altında toplamamız mümkündür. Bu bakımdan Kur’ân’da ‘tahrif’ kavramı da tilâvetin zıddı olarak incelenmesi gereken kavramlardandır. Şimdi sırasıyla bu kavramlar üzerinde duralım:

2.3.1. Nebz/Atma - Mehcûr

Tilâvet kelimesinin geçtiği siyâkları incelediğimizde karşımıza çıkan kelimelerden biri, NBZ/“نبذ” köküdür. Ebû Ubeyd (v. 224/838), “إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ كَأَنَّ لَكُمْ، أَجْرًا وَ كَأَنَّ عَلَيْكُمْ وَزْرًا، فَاتَّبِعُوا الْقُرْآنَ، وَلَا يَتَّبِعَنَّكُمْ الْقُرْآنَ” Bu Kur’ân sizin için ya ecir (kazandırıcı) olur, ya da günah(a düşmenize sebep) olur; öyleyse ona tabi olunuz, onu sizi takip eder kılmayınız” şeklinde başlayıp devam eden Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin

⁷³³ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, XII/123.

⁷³⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 1634; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, X/52.

(v. 42/662-63) hadisindeki “فَاتَّبِعُوا الْقُرْآنَ” ifadesini tilâvetle izah ederken “وَلَا يَتَّبِعَنَّكُمْ” ifadesini, amel etmeyi terketmek (نَبَذَ) ile izah eder.⁷³⁵

NBZ/“نَبَذَ” kökü lügatte, ‘bir şeyi elden öne veya arkaya atmak’ anlamına gelir.⁷³⁶ Bu asıl anlamından alınarak kelime, ‘iki grup arasında yapılan antlaşmayı feshetmek’ manasında da kullanılmıştır.⁷³⁷ İsfahânî, kelimenin ‘Kendisine önem veya değer verilmemesi sebebiyle bir şeyi atmak, fırlatmak ve (elden) atıp kendinden uzaklaştırmak’ anlamına geldiğini, Araplarda “نَبَذْتُهُ نَبَذَ النَّعْلِ الْخَلْقِ”⁷³⁸ şeklinde bir kullanım olduğunu, ifade eder.⁷³⁹ Zemahşerî ise NBZ/“نَبَذَ” kökünün “نَبَذَ أَمْرِي وَرَاءَ” şeklinde kullanıldığı zaman mecazi olarak ‘(bir emrin gereğini yapmamak) onunla amel etmemek’ anlamına geldiğini, belirtir.⁷⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli fiil yapılarında olmak üzere 12 yerde geçen NBZ/“نَبَذَ” kökü, yukarıda verilen manalara uygun olarak geçtikleri siyâklara göre asıl veya mecazi anlamlarda kullanılmıştır.⁷⁴¹ Bunlardan özellikle Bakara Sûresi’nin 101. âyet-i kerimesi, Allah’ın kitabıyla ilgili kullanımı açısından bizi yakından ilgilendirmektedir. Âyet-i Celîle şöyledir: “وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ” Buradaki “نَبَذَ” kelimesini müfessirler, “tabi olmadı,⁷⁴³ terk etti,⁷⁴⁴ onunla amel etmedi,⁷⁴⁵ yüz çevirdi ve ayrıldı,⁷⁴⁶ reddetti ve (bir kenara) attı”⁷⁴⁷ gibi ifadelerle izah etmişlerdir. Bu ifadenin ‘bir şeyi hafife almak ve onunla amel etmemek’ anlamında bir darb-ı mesel olduğu

⁷³⁵ Bkz. Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbu'l-hadis*, thk. Huseyin Muhammed Şeref, Mecme‘u'l-lugati'l-‘Arabiyye, Kâhire 1415/1994, V/195-196.

⁷³⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, IV/ 182; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/441; İbn Fâris, *Mücmelü'l-luga*, VI/851.

⁷³⁷ Bkz. Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/441.

⁷³⁸ Onu eski bir ayakkabı gibi fırlatıp attım.

⁷³⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 788.

⁷⁴⁰ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, II/241.

⁷⁴¹ Mesela fiilin iftiâl babındaki şekli olan “نَبَذَ” Kur’ân’da Hz. Meryem için kullanılmaktadır. Bu babta kelimenin “Filan kişi, insanlar arasında kendisini çok az önemseyen, nefsiyle çok az ilgilenen kimselerin yaptığı gibi uzlete çekildi.” anlamına geldiğini belirten İsfahânî, fiilin asıl manasıyla ilgili olarak bu şekilde anlaşılabilirliğine dikkat çeker. Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 788.

⁷⁴² Bakara 2/101 (Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayan bir peygamber geldiğinde kitap verilenlerin bir kısmı, gerçeği bilmiyorlarmış gibi Allah’ın kitabını arkalarına attılar.)

⁷⁴³ Mukâtil, *Tefsîr*, I/126.

⁷⁴⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur’ân*, I/48; İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur’ân*, s. 59.

⁷⁴⁵ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur’ân*, s. 59.

⁷⁴⁶ (صَدَّ عَنْهُ/أَعْرَضَ عَنْهُ) ve (انصرفت عنه) Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, I/443.

⁷⁴⁷ (رَفَضَهُ وَتَرَكَ بِهِ) Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur’ân*, I/181.

da belirtilmiştir.⁷⁴⁸ Netice itibariyle kelime, “Allah’ın Kitabı’ndan” yüz çevirmeyi ve içeriğiyle amel etmemeyi ifade etmektedir.

Birçok müfessire göre, âyet-i kerîmede geçen “ehli kitabın arkalarına attıkları Allah’ın Kitabı” ifadesiyle Tevrat’ın da Kur’ân’ın da kastedilmiş olması mümkündür.⁷⁴⁹ Bununla birlikte bazı müfessirlere göre burada söz konusu edilen kitap Tevrat’tır ve bu yorum, âyetin siyâkına daha uygun görünmektedir.⁷⁵⁰ Bizim burada asıl altını çizmek istediğimiz husus, Allah’ın Kitabı’na karşı gösterilen tutumdur. Şa’bî (v. 104/722), bu âyeti “O (Allah’ın kitabı) onların önündeydi, onu okuyorlardı ama onunla amel etmeyi terk ettiler” diyerek, Süfyân b. Uyeyne ise “Onu ipekli kumaşlar arasına koyuyorlar, altın ve gümüş (yaldızlarla) süslüyorlardı fakat helalini helal haramını haram saymıyorlardı. Bu da nebz (fırlatıp atmak) manasına gelir” açıklamasını yaparak tefsir etmiştir.⁷⁵¹

Netice itibariyle NBZ/“نَبَذَ” kökü, özellikle bu âyetteki kullanımıyla yani Allah’ın Kitabı’na muhalefet etmeyi,⁷⁵² ona uymamayı, gereğiyle amel etmemeyi, onu terk edip ondan yüz çevirmeyi ifade eden manalarıyla ‘tilâvet’ kavramının karşıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu karşıt anlam da tilâvetin Allah’ın Kitabı’nı sıkıca tutmak⁷⁵³ yani onun içeriğiyle ilgilenip gereğiyle amel etmek, olduğunu vurgulamaktadır.

Mehcûr kelimesi ise lügatte “kendisiyle teahhütte bulunulması gereken bir şeyi terketme; herhangi bir şeyden bedenlen, lisanen veya kalben ayrılıp uzaklaşma” ayrıca “alay etme, çirkin söz söyleme” ve “hezeyan savurma, saçmalama” gibi anlamlara gelen HCR/“هَجَرَ” kökünün⁷⁵⁴ ism-i mefûlüdür. Buna göre “terkedilmiş, ayrılmış, ilgilenilmeyen; alay edilmiş, (kendisi hakkında) çirkin söz söylenen, hezeyanda bulunulan” gibi manalara gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli yapılarda otuz

⁷⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, II/267.

⁷⁴⁹ Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân*, I/182; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/520; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I/120; Kurtubî, *el-Câmi*, II/267; Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl*, I/97; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/512.

⁷⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I/126; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III/218; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I/494; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/127.

⁷⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi*, II/267; Ebû Hayyân, Şa’bî ve Süfyân’a göre yukarıdaki âyette geçen ‘Allah’ın kitabı’ ifadesi Tevrat’a delalet etmektedir, der. Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I/494.

⁷⁵² Bkz. Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân*, I/287.

⁷⁵³ Meryem Sûresi’nin 12. Âyeti’nde geçen “يَا بَحِيَّةُ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ” buyruğu, ‘Allah’ın emrettiğiyle amel etmesi, nehyettiğinden de uzaklaşması’ anlamında tefsir edilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IX/55.

⁷⁵⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, IV/292; Cevherî, *Sihâh*, s. 1087; İsfahânî, *Müfredât*, s. 833.

bir yerde geçen HCR/“هجر” kökünün, bir yerde “mehcûr” olarak ve “Kur’ân’ı terketmek, maddi ve manevi olarak ondan uzaklaşmak” anlamında kullanıldığı görülür. Bu kullanımıyla mehcûr kavramı, “ilahî kitapları, özellikle de Kur’ân’ı okuyup gereğiyle amel etmek” anlamına gelen tilâvetin zıddında yer alan kavramlardandır.

Mehcûr kelimesi, Furkân Sûresi’nin 30. âyetinde şu şekilde geçmektedir: وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا“: Peygamber, ‘Ey Rabbim! Kavmim bu Kur’ân’ı terk edilmiş bir şey hâline getirdi’ dedi.”

Müfessirlerin çoğu, Hz. Peygamber (sas)’in bu sözü, bizzat (bu dünyada) söylediği ve bununla müşrikleri, Kur’ân’a kulak vermemeleri ve onu dinlememeleri sebebiyle Yüce Allah’a şikâyet ettiği kanaatindedirler. Bununla birlikte âyetin sibâkını nazara alan Ebû Müslim, Taberî ve Begavî gibi bazı müfessirlere göre bu kelim, Hz. Peygamber’in ahirette söyleyeceği bir sözdür. Razi ise birinci görüşün âyetin lafzına daha uygun olduğu görüşündedir.⁷⁵⁵

Müfessirlerin ‘mehcûr’ kelimesine verdikleri anlam da HCR/“هجر” kökünün lügat manalarına uygun olarak iki grupta toplanır. Bunlardan birincisine göre mehcûr, ‘terketmek, ayrılmak’ anlamına gelen ‘هَجْرَانْ/hicrân’ masdarındandır ve “(Kur’ân’ı) terkedilmiş bıraktılar, onu kabul etmediler, onu dinlemekten yüz çevirdiler, ona iman etmeyip onun içeriğiyle amel etmediler” demektir. İkinci görüşe göre ise ‘kötü söz söylemek’ anlamına gelen ‘أَهَجَرَ’ fiilinden gelmektedir ve “hakkında atılıp tutulan, ileri geri konuşulan” anlamına gelir. Mücahid’e göre “Çünkü âyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı döner, geceleyin toplanıp onun aleyhinde hezeyanlar savururdunuz”⁷⁵⁶ meâlindeki âyet-i kerimede geçen ‘تَهْجُرُونَ’ kelimesi de bu manada kullanılmıştır ve ‘Kur’ân hakkında hak olmayan kötü sözler söylüyordunuz’ demektir.⁷⁵⁷ Netice itibariyle müşriklerin ‘Kur’ân hakkında atıp tutmaları’ Nehâî (v. 96/714) ve Mücahid’den nakledildiğine göre onu, hezayân sarfedilen bir mevkiye koyarak onun hakkında kötü

⁷⁵⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIX/9; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, VI/82; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV/77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/303.

⁷⁵⁶ Müminûn 23/66-67.

⁷⁵⁷ Bu âyette geçen ‘تَهْجُرُونَ’ kelimesi ile ilgili izahlara tezimizin son bölümünde bulunan ‘tilâvete karşı olumsuz tepkiler’ başlığı altında yer verildiği için burada ayrıntıya girilmemiştir.

sözler söylemeleri; onun sihir, şiir, yalan ve saçmasapan şeyler olduğunu iddia etmeleridir.⁷⁵⁸

Başka bir âyette “İnkâr edenler dediler ki: ‘Bu Kur’ân’ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın”⁷⁵⁹ buyrulduğunu hatırlatan İbn Kesîr, konumuzla ilgili olarak şunları söyler: “Onlara Kur’ân tilâvet edildiği zaman gürlüğü çoğaltıyor ve başka konularda konuşuyorlardı ki Kur’ân’ı işitmesinler. İşte bu, Kur’ân’ı terketme kabîlindedir. Yine ona îmânı ve onu tasdiki terk etmek de ondan ayrılmaktır. Onu anlamayı ve üzerinde düşünmeyi terk etmek de ondan ayrılmak anlamına gelir. Onunla ameli, emirlerine sarılmayı, yasaklarından çekinmeyi terk etmek de onu bırakmaktır. Ondandır yüz çevirip şiir, konuşma, şarkı, eğlence ve söze (dalmak) veya başkasından alınmış herhangi bir yola sapmak da onu bırakmaktır.”⁷⁶⁰

Müfessirlerin beyanına göre bu sözün nakledilmesindeki maksat, müşriklerin söylediklerini haber vermek değil, Peygamber (sas)’in şikâyetinin büyüklüğünü bildirmek ve kavmini korkutmaktır. Zira peygamberler Allah’a sığınıp kavimlerinden şikâyet ettiklerinde, onlara mühlet verilmeksizin azap geliverir.”⁷⁶¹

Burada mehcûr kavramıyla ilgili olarak naklettiğimiz izahlar doğrultusunda diyebiliriz ki tilâvet, Kur’ân’ı mehcûr bırakmamayı; onu tasdik etmeyi, okumayı, dinlemeyi, anlamayı ve içeriğiyle ameli terk etmemeyi gerekli kılar. Yine Kur’ân’ı tilâvet, onu tazim edip onun hakkında saygısızca ileri geri konuşmamayı da gerektirir. Kur’ân’ı mehcûr bırakmak, Hz. Peygamber’in şikâyetine sebep olan bir davranış olduğuna göre bunun mukabili olan tilâvetin Hz. Peygamber’in ve de Yüce Allah’ın razı olup takdir edeceği bir ibadet olduğu kesindir.

2.3.2. İftira

Arapça’da el-Feryü/“الْفَرِيُّ” kelimesi, ‘dikmek ve onarmak için deriyi kesmek’ anlamında, İfrâün/“إِفْرَاءٌ” kelimesi ise ‘bozmak için (deriyi kesmek)’ manasında kullanılmıştır. İftira/“إِفْتِرَاءٌ” sözcüğü ise bu anlamların her ikisini de ifade etmekle beraber daha çok bozma anlamında kullanılır. “فَرَى” kelimesinin ‘yalan uydurmak’

⁷⁵⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XIX/9; Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, VI/82; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV/77; Kurtubî, *el-Câmi*, XV/405.

⁷⁵⁹ Fussilet 41/26.

⁷⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/303.

⁷⁶¹ Şeyhzâde, *Hâşiyetü Beydâvî*, VI/287.

manasına geldiği de ifade edilmiştir. Aynı şekilde bu kelimenin Kur’ân’da da ‘yalan söyleme, şirk koşma ve zulmetme’ ile ilgili olarak kullanıldığı görülür. Mesela Meryem Sûresi’nde “لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا”⁷⁶² şeklinde geçen “فَرِيًّا” kelimesinin azîm (çok önemli ya da vahim), acîb (benzeri hiç görülmemiş, teaccüp edilecek, tuhaf) ve masnû‘ (uydurulmuş, sahte) anlamlarına geldiği söylenmiştir.⁷⁶³

Kur’ân-ı Kerim’de iftira ve aynı kökten türemiş olan çeşitli kelimelerin toplamda elli dokuz yerde geçtiği görülür. Buralarda ise çoğunlukla “Allah hakkında yalan uydurma; O’nun zât, sıfat ve fiilleri ile bağdaşmayan iddialar ileri sürme” manasında kullanılmıştır. Yüce Allah’a demediğini isnad etmek,⁷⁶⁴ Allah’ın gönderdiği kitabı reddetmek⁷⁶⁵ ve O’nun evladı olduğunu söylemek⁷⁶⁶ de Kur’ân’da Allah hakkında yapıldığı ifade edilen iftiraldandır. Kur’ân’da müşriklerin, Kur’ân’ı Hz. Peygamber’in tertip ettiği yolundaki iddiaları,⁷⁶⁷ yine onların putların tanrı olduğu inancını uydurmaları⁷⁶⁸ ve Allah’a isnat ederek kendi kafalarından hükümler ortaya koymaları⁷⁶⁹ da iftira kavramıyla ifade edilmiştir.⁷⁷⁰ Aynı şekilde Ehl-i kitab’ın asıl itibariyle dinlerinde olmayan şeyler uydurmaları⁷⁷¹ ve kitaplarında bulunmayan hükümleri ona isnad etmeleri⁷⁷² de iftira kelimesiyle anlatılmıştır. Bunun mukabilinde onlara “قُلْ فَاتُوا بِالَّتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” : De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip okuyun” çağrısında bulunulması ise Kur’ân’da iftiranın tilâvetin karşıtı olarak kullanılmasına örnektir.

Kur’ân’da tespit edebildiğimiz kadarıyla dokuz âyet-i kerimede, müşriklerin Hz. Peygamber için ‘iftira etti’ dedikleri nakledilmektedir.⁷⁷³ Kur’ân’da inkârcıların

⁷⁶² Meryem 19/27 (Andolsun sen acâib bir şey yapmışsın).

⁷⁶³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, III/319; İbn Fâris, *Mekâyîsi’l-luga*, IV/496-497; İsfahânî, *Müfredât*, s. 634.

⁷⁶⁴ A’râf 7/37.

⁷⁶⁵ Hud 11/18.

⁷⁶⁶ Saf 61/7.

⁷⁶⁷ Mesela bkz. Yunus 10/38; Hud 11/13, 35.

⁷⁶⁸ Âl-i İmran 3/24; En’âm 6/24; A’râf 7/53.

⁷⁶⁹ En’âm 6/138, 140.

⁷⁷⁰ Çağrıcı, Mustafa, “İftira”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/522-523.

⁷⁷¹ Âl-i İmrân 3/24.

⁷⁷² Âl-i İmrân 3/94; İbn Kesîr buradaki “Kim Allah’a karşı yalan isnad ederse (iftira)” ifadesini, “Allah’ın kendilerine sebt gününü verdiğini, daima Tevrat’a sarılmayı emrettiğini, bürhan ve hüccetlerle Allah’a çağırarak başka bir peygamber gönderilmediğini (gönderilmeyeceğini) iddia ederse, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir” diye izah etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/113.

⁷⁷³ Yunus 10/38. Bkz. Neseîfî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 473; Hud 11/13. 35. Bkz. Neseîfî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 491, 496; Enbiya 21/5. Bkz. Neseîfî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 709; Furkan 25/4. Bkz. Neseîfî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 795; Secde 32/3. Bkz. 924; Neseîfî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 924; Sebe 34/8. Bkz.

diğer peygamberlerden Hz. Hud için “bir yalanı Allah’a iftira etti”⁷⁷⁴ ve Hz. Musa’nın getirdiği âyetler için “Bu, ancak iftira edilmiş bir sihirdir”⁷⁷⁵ ifadelerini kullandıkları beyan edilmektedir ancak Kur’ân’da kullanılan oran itibariyle ‘iftira etti’ sözünün en çok bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (sas) hakkında söylendiği anlaşılmaktadır. İnkârcıların bu sözlerini aktaran Kur’ân âyetlerine bakıldığında, bu ithamların özellikle Kur’ân ile ilgili olarak ileri sürüldükleri görülür.⁷⁷⁶ Bunların ikisi ise doğrudan Kur’ân tilâvetine tepki niteliği taşımaktadır. Tezimizin son bölümünde, ‘inkârcıların Kur’ân tilâvetine karşı olumsuz tepkileri’ konusunu anlatırken üzerinde duracağımız bu âyetlere göre müşrikler, Hz. Peygamber’in Kur’ân tilâvetine ‘iftira’ ithamında bulunmuşlardır. Bu bağlamda iftira, tilâvetin zıddı olarak karşımıza çıkar. Buna göre Hz. Peygamber’in Kur’ân okuması gerçek bir tilâvet iken müşriklerin nazarında iftiradan ibarettir.

İlgili âyetlerin meâlleri şöyledir: “Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, ‘Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır’ dediler. Bir de, ‘Bu (Kur’ân), uydurulmuş bir yalandır’ dediler.”⁷⁷⁷ “Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman, o küfredenler kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur’ân) için, düşünmeden ‘Bu, apaçık bir büyüdür’ dediler. Yoksa ‘İftira etti’ mi diyorlar? De ki: Eğer onu ben iftira ettim ise Allah’tan gelecek olana (cezaya) karşı siz benim için hiçbir şey yapamazsınız. O, sizin, hakkında (düşüncesizce) yaygara kopardığınız şeyi daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter! O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷⁷⁸

Kur’ân’da Yüce Allah’ın, Kur’ân’ın ilahî kaynaklı olduğu konusunda şüphesi olanlara üç seviyede yönelttiği meydan okuyuşları vardır. İşte bunlardan ikisi, müşriklerin Hz. Peygamber’i kastederek, ‘iftira etti’ demeleri üzerine beyan edilmiştir. Bir başka meydan okuyuşun ise, ‘iftira etti’ sözünün eşanlamlısı olan

---

Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 956-957; Şûrâ 42/24. Bkz. Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 1087-1088; Ahkâf 46/8. Bkz. Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 1124.

⁷⁷⁴ Müminûn 23/38. Bkz. Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 757.

⁷⁷⁵ Kasas 28/36. Bkz. Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 870.

⁷⁷⁶ Bunlardan ikisi ise doğrudan Kur’ân tilâvetine tepki niteliği taşımaktadır ki bunları ileride ‘Kur’ân tilâveti karşısında gösterilen olumsuz tepkiler’ başlığı altında izah etmeye çalışacağız.

⁷⁷⁷ Sebe 34/43.

⁷⁷⁸ Ahkâf 46/7-8.

“تَقَوْلَهُ/uydurdu” kelimesinin Hz. Peygamber için kullanılması üzerine zikredildiği görülür.⁷⁷⁹ Şimdi bu âyetleri görelim:

İlk meydan okuma, Tûr Sûresi’ndedir. Bu sûrenin 33. Âyetindeki “ أَمْ يَقُولُونَ : Yoksa ‘O Kur’ân’ı kendisi uydurup söyledi’ mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar” ifadelerinin hemen ardından 34. Âyette “ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ : Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!” buyrulmuş, fesahat sahibi kimselerden(?) Kur’ân’ın bir benzerini getirmeleri istenerek meydan okunmuştur.⁷⁸⁰

İkincisi, Hûd Sûresi’nin 13. Âyetinde, “ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ : Yoksa ‘onu (Kur’ân’ı) uydurdu’ mu diyorlar?” ifadesinin hemen ardından “ فَلْيَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا : De ki: ‘Eğer doğru söyleyenlerseniz, haydi Allah’tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin” beyanıyla ifade edilmiştir.

Üçüncü ve son meydan okuma ise, Yunus Sûresi’nin 38. Âyetindedir. Burada da Yüce Allah, bir önceki âyette olduğu gibi, “ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ : Yoksa ‘onu (Muhammed kendisi) uydurdu’ mu diyorlar?” ifadesinin peşi sıra “ فَلْيَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ : De ki: ‘Eğer doğru söyleyenlerseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın!’” buyurmuştur.⁷⁸¹

Görüldüğü gibi burada beyan etmeye çalıştığımız meydan okumalar, özellikle ‘iftira etti, uydurdu’ lafızlarından sonra zikredilmiştir. Ayrıca Yüce Allah’ın bu tür ithamlara cevap olarak Kur’ân’da Kur’ân-ı Kerîm’in başkası tarafından uydurulmuş olamayacağını açıkça ifade ettiği de görülmektedir: “ وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ : Bu Kur’ân, Allah’tan

⁷⁷⁹ Gerçi ilgili âyetlerin öncesinde müşriklerin Hz. Peygamber’le ilgili başka çirkin ifadeleri de zikredilmiştir ama özellikle meydan okuma ifadelerinin ‘iftira etti, uydurdu’ sözlerinden hemen sonra getirilmeleri dikkat çekicidir.

⁷⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/403; Neseî, *Medârikü’l-tenzil*, s. 1175-1176.

⁷⁸¹ Bakara Sûresi’nin 23. Âyetinde de “ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَاذْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ : Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).” buyrulmuş aynı türde bir meydan okuma, biraz farklı bir üslupla ifade edilmiştir. Bu son âyetin ardından ise şu tehdit dolu hitap yer almaktadır: “ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا : Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.” Bkz. Bakara 2/23-24.

(indirilmiş olup) başkası tarafından uydurulmamıştır. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayıcı ve Kitab'ı (Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki yazısını) açıklayıcı olarak, indirilmiştir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. (O) âlemlerin Rabbi tarafındandır.”⁷⁸²

İlgili âyetlerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'e yönelik iftira ithamlarına karşılık olarak ona izafe edilen tilâvet; iftira olmayan ve Allah'ın vahyettiği kitabı, O'nun isteği doğrultusunda okumasını, uygulamasını ve ilan etmesini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2. Tahrif

Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i kitab'ın kendi kitaplarıyla ilişkilerinde olumsuz tavırlarını ifade için kullanılmış olan kavramlar; tahrif, tebdîl, leyy, telbîs, kitmân, iştirâ ve nisyân olarak sıralanabilir. Bu kavramların hepsi, tahrif başlığı altında toplanabilecek ve onun kapsam alanında değerlendirilebilecek kavramlardır.⁷⁸³

Bakara Sûresi'nin 121. âyetinin yorumlarında bazı müfessirlerin, burada övgüyle bahsedilen tilâvetin Ehl-i kitap'tan bazı kimselere ait olduğunu beyan ettikleri ve bunu 'tahrif olmayan bir tilâvet'⁷⁸⁴ olarak tanımladıkları görülür. Bu da Kur'ân'da 'tahrif' konusuna, 'tilâvete zıt kavramlar' arasında yer vermeyi gerekli kılar.

Tahrif, "Uç, kenar, sınır" anlamına gelen⁷⁸⁵ HRF/"حرف" kökünün tef'îl bâbında mastarıdır. Lügatte sözü tahrif etmek, 'kelimenin manasını değiştirmek'⁷⁸⁶ '(bizzat kelimeyi ve kelimenin manasını) tağyîr etmek'⁷⁸⁷ ve 'iki anlama hamledilmesi mümkün olan bir sözü(n anlamını), ihtimalin bir harfine (ucuna, tarafına) koymak, hamletmek'⁷⁸⁸ gibi manalara gelir.

İslamî literatürde tahrif, sonraki dönemlerde yahudi ve hıristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı şekilde değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını ifade

⁷⁸² Yunus 10/37.

⁷⁸³ Gökkır, Necmeddin, "Kur'ân-ı Kerîm Açısından İlahî Kitapların Tahrifi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 221-256; Gaudeul, J.M.– R. Caspar, "Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Konusunda Klasik İslami Kaynakların Yaklaşımı", trc. Ali Erbaş, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Sakarya 2003, s. 131-167; Tarakçı, Muhammet, "Tahrif", *DİA*, İstanbul 2000, XXXIX/422; a.mlf., "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, Aralık 2004, ss. 33- 54.

⁷⁸⁴ Bkz. İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 21; San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I/56-57; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/519-520; Mâtürîdî, *Te'vilât*, I/553; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/182; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 75.

⁷⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/306.

⁷⁸⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, V/14.

⁷⁸⁷ Cevherî, *Sihâh*, s. 225.

⁷⁸⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 228.

etmek için kullanılmıştır.⁷⁸⁹ Tahrif, ‘bir kelimenin harflerinin yerlerini değiştirerek manasını bozmak suretiyle eklenti ve çıkarmalar yaparak bir metni farklı bir manaya gelecek şekilde değiştirmek’ ve ‘kelimenin söyleniş tarzını, vurgularını değiştirerek başka anlama gelecek biçime sokmak’ diye de tanımlanmıştır.⁷⁹⁰

Kur’ân’da tahrif kelimesi, türevleriyle beraber toplamda altı yerde geçer. Bunların dördünde⁷⁹¹ Ehl-i kitap’la ilgili olarak, kelimelerin anlam ve bağlamlarını çarpıttıklarını ve böylece ilahî kelâmı tahrif ettiklerini ifade için kullanılmıştır.⁷⁹²

Bu âyetlerin nüzul sırasına göre ilki Bakara Sûresi’ndedir. İlgili âyette Yüce Allah şöyle buyurur: “ أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah’ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”⁷⁹³ Bazı tefsirlerde bu âyetteki tahrif ile ‘yahudilerin asıl Tevrat nüshasının metnini ve lafzını değiştirip bozmalarının’ kastedildiği ifade edilmiştir.⁷⁹⁴ Buradaki tahrifi, “Tevrat’ın lafzı aynen kaldığı halde yorumunun saptırılması” şeklinde açıklayanlar da olmuştur.⁷⁹⁵ Yine bu âyetin tefsirlerinde yahudilerin bilhassa, Tevrat’ta Hz. Muhammed’in peygamberliği ile ilgili haberlerle recm gibi bazı hukukî hükümlere ilişkin âyetleri tahrif ettikleri;⁷⁹⁶ haramı helal, helalı haram kıldıkları⁷⁹⁷ ifade edilmiştir.

Tahrifin bahsedildiği ikinci âyet şöyledir: “ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لِيَا بَالْسِينَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا يَا هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ : وَاسْمِعْ وَأَنْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak ‘İşittik, karşı geldik’, ‘İşit, işitmez olası!’ ‘Râ’inâ’ derler. Hâlbuki

⁷⁸⁹ Tarakçı, “Tahrif”, XXXIX/422.

⁷⁹⁰ Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri/Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995, II/627.

⁷⁹¹ Bakara 2/75; Nisa 4/46; Maide 5/13, 41.

⁷⁹² Tarakçı, “Tahrif”, XXXIX/422.

⁷⁹³ Bakara 2/75.

⁷⁹⁴ Mesela bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I/103; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III/134-135.

⁷⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/368; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/460.

⁷⁹⁶ Mesela bkz. Begavî, *Meâlimü’t-tenzil*, I/113; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/157; Neseî, *Medârikü’t-tenzil*, s. 61; Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, I/146.

⁷⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, II/213.

onlar, ‘İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak’ deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu.”⁷⁹⁸

Dikkat edilirse bu âyette zikredilen tahrif, ilahî kitabın tahrifinden ziyade yahudilerin dini meselelerde aldıkları alaycı tavrı ifade eden kelime oyunlarıdır. Bu âyet-i kerîmede, onların ‘kelimelerin yerlerini değiştirmek’ suretiyle yaptıkları tahrif türüne örnekler verilmiştir. Bunlara göre bu tür tahrifte, müsbet mana ve değer ifade eden kelimeler alınmakta, ya ses benzerliğinden veya kelimelerin diğer manalarından yararlanılarak olumsuz, kötü, aşağılayıcı maksatlarla kullanılmaktadır. Mesela ‘râinâ’ kelimesi Arapça’da ‘Bizi gözet, durumumuzu göz önüne alarak konuş...’ manasına gelirken Yahudiler, İbrânîce’de ses itibariyle bu kelimeye benzeyen ve ‘ahmak’ gibi bir mana ifade eden ‘râûnâ’ kelimesinin manasını kastederek ‘râinâ’ demektedirler.⁷⁹⁹

Mâide Sûresi’nde tahriften bahseden ilk âyette Yüce Allah, şöyle buyurur: “فَبِمَا نَفْسِهِمْ مِيثَاقُهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ: İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lanetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular.”⁸⁰⁰ Bu âyetteki tahrifi Taberî, Yahudilerin “Hz. Musa’ya Allah tarafından indirilen Tevrat’ı kendi elleriyle yazdıkları şeylerle değiştirmeleri’ şeklinde lafız tahrifi olarak yorumlamıştır.⁸⁰¹ İbn Kesîr ise burada bahsedilenin mana tahrifi olduğunu şu şekilde ifade eder: “Allah’ın kitabı Tevrat’ı, indirdiği manadan başka bir manaya yorumlar ve Allah’ın maksudından başka bir manaya çekerler. Allah’ın söylemediğini O’na iftira ederler.”⁸⁰² Ezherî’nin Leys’ten naklettiğine göre Kur’ân’da yahudiler, Tevrat’taki kelimelerin manalarını, eş seslileri (eşbâh) vasıtasıyla değiştirdikleri için bu âyette gelen şekliyle “مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ: Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar” diye tavsif edilmişlerdir.⁸⁰³

⁷⁹⁸ Nisa 4/46.

⁷⁹⁹ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, II/76.

⁸⁰⁰ Maide 5/13.

⁸⁰¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VI/155.

⁸⁰² İbn Kesîr, *Tefsîr*, V/134.

⁸⁰³ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, V/14.

Mâide Sûresi'nde tahrifin geçtiği ikinci âyet şöyledir: “ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِينَاهُمْ هَذَا فَخُدُوهُ وَإِنْ لَمْ نُؤْتُوهُ فَاحْذَرُوا :Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının.’”⁸⁰⁴ Ebû Hayyân’ın ifadesine göre İbn Abbas ve cumhuru ulema, bu âyette bahsedilen kelimelerden maksadın ‘Allah’ın Tevrat’taki hükümleri’ olduğu kanatindedir ve bu(rada zikredilen tahrif), onların recmi değiştirmeleridir. Yani bu ifade, ‘Yahudiler, recm hükmünü, sopa cezası ile değiştirdiler’ anlamına gelir. Buradaki tahrifin, Peygamber (sas)’in sıfatlarını (beyan eden Tevrat lafızlarının) gizlenmesi, yanlış yorumda bulunulması (sû-i te’vîl), kelamın hükmünün değiştirilmesi anlamlarına gelebileceği de söylenmiştir.⁸⁰⁵

Görüldüğü gibi bu âyetlerin hepsi, Medenî sûreler içerisinde yer alır ve genellikle yahudilerle ilgilidir.⁸⁰⁶ Yine bu âyetlerde Ehl-i kitab’ın bir kısmının özellikle, ilahî kitaplara karşı tavır ve davranışları bakımından eleştirildikleri müşahede edilir; yani bu âyetlerde hedef, ilahî kitaplar değil onlara muhatap olup da olumsuz davranışlar sergileyen Ehl-i kitab’tır.⁸⁰⁷

‘Tebdîl’, Arapça BDL/“بدل” kökünün tef’îl bâbında mastarıdır. Lügatte, ‘bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak’ anlamına geldiği gibi ‘bir bedeli getirilmese de tağyîr/değiştirme’ anlamında kullanılır. Bu yönüyle ‘ıvad’ sözcüğünden daha kapsamlıdır.⁸⁰⁸ Kur’ân-ı Kerim’de tahrifle ilgili olarak iki âyette geçen⁸⁰⁹ ‘tebdîl’ kelimesi, Hz. Musa dönemi İsrailoğulları ile ilgilidir ve onlardan bir grup zalimin, kendilerine emredilen sözleri, başka sözlerle değiştirdiklerini ifade için kullanılmıştır. Bu âyetlerin aslında, İsrailoğulları’nın bir şehre girerken Allah’ın kendilerine emrettiği söz olan “hitta” yerine başka bir sözü söylediklerini naklettiği;

⁸⁰⁴ Maide 5/41.

⁸⁰⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-muhît*, III/500.

⁸⁰⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 230, 61, 277, 285.

⁸⁰⁷ Gökkır, “Kur’ân-ı Kerîm Açısından İlahî Kitapların Tahrifi Meselesi”, s. 221-256.

⁸⁰⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/122; İsfahânî, *Müfredât*, s. 111.

⁸⁰⁹ Bakara 2/59; A'râf 7/162.

dolayısıyla buralarda kitabın tahrifinden değil, Yahudilerin “tahrifçi” bir karaktere sahip olduklarından ve Allah’ın emrine karşı geldiklerinden bahsedildiği, ifade edilmiştir.⁸¹⁰ Bununla birlikte Yahudilere emredilen bu sözün kutsal kitapları aracılığıyla emredilmiş olması, ihtimal dâhilindedir ve ancak böyle bir durumda bu âyetlerde onların Tevrat’ı tahrif etmelerinden bahsedildiği söylenebilir. Ne var ki âyet-i kerîmelerde böyle bir anlayışa temel olabilecek açık bir ifade bulunmadığı gibi görebildiğimiz kadarıyla tefsirler de bu konuya değinmemişlerdir.

‘Lebs’ kelimesi, Arapça’da ‘örtmek, karıştırmak (haltetmek), sıvamak, kaplamak, çarpıtmak, bozmak, bir şeyi aslı tanınmayacak hale getirmek’ gibi anlamlara gelen “لَيْسَ” fiilininin masdarıdır.⁸¹¹ Ehl-i kitab, Kur’ân-ı Kerim’de geçen iki âyette ‘hak’ ile ‘batıl’ı birbirine karıştırmakla suçlanmaktadırlar. Bunlardan Bakara Sûresi’ndeki “وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ”⁸¹² şeklindeki beyan, “Tevrat’a ondan olmayan şeyleri yazarak münezzel olan Hakk’ı kendi yazdığınız batılla karıştırmayın”⁸¹³ ve “Allah tarafından indirilmiş olan hakkı, uydurduğunuz batıl ile karıştırmayın ve sizin uydurduğunuz yalanlarla Tevrat’ı tahrif etmeyin”⁸¹⁴ gibi ifadelerle tefsir edilmiştir.

Âl-i İmrân Sûresi’ndeki “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ”⁸¹⁵ beyanı ise “Ey kitap ehli! Niçin hakkı batıl ile yani Musa ile İsa’ya imanı, Muhammed’i inkâr ile karıştırıyorsunuz?” diye izah edilmiştir.⁸¹⁶ Görüldüğü üzere bu âyetlerde lebs kelimesi, Yahudilerin Tevrat’ı tahrif edip onda olmayan hususları ona sokuşturduklarını ifade etmektedir. Bu zikrettiğimiz âyetlerde ‘kitmân’ kavramı da ‘lebs’ kavramına ilave olarak zikredilmiştir. Bu açıdan denilebilir ki ‘kitmân’ kavramı ‘lebs’ faaliyetinin devamıdır.

‘Kitmân’, Arapça “كَتَمَ” fiilinin masdarıdır ve lügatte ilan etmenin aksi olarak tanımlanır ve sır ‘gizlemek, saklamak’ anlamlarına geldiği, ifade edilir.⁸¹⁷ Bu

⁸¹⁰ Tarakçı, “Tevrat ve İncil’in Tahrifi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, s. 40.

⁸¹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, IV/67; Cevherî, *Sihâh*, s. 935; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 738.

⁸¹² Bakara 2/42.

⁸¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/135.

⁸¹⁴ Sâbûnî, *Safvetü’l-‘Ayn*, I/53.

⁸¹⁵ Âl-i İmrân 3/71.

⁸¹⁶ Neseî, *Medârikü’l-‘Ayn*, s. 166.

⁸¹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, IV/11; Cevherî, *Sihâh*, s. 900; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 1488.

kelimenin de Kur'ân'da özellikle Medine yahudi ve hıristiyanlarına hitap eden âyetlerde geçtiği görülür.⁸¹⁸ Burada yukarıda 'lebs' kavramını incelerken ele aldığımız iki âyet üzerinde durmamız 'kitmân' kavramının mahiyetini anlamamız açısından yeterli olacağı kanaatindeyiz.

'Lebs'in devamı mahiyetinde karşımıza çıkan 'kitmân' kavramının ilki, Bakara Sûresi'nin 42. âyetindeydi. Burada ifade şu şekildedir: “ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ” Zemahşerî, bu âyette zikredilen 'Hakk'ı gizlemek (kitmân)' ifadesinin 'Tevrat'ta Muhammed (sas)'in vasfını bulamıyoruz' veya 'böyle bir hüküm bulamıyoruz' demeleri ya da bunları imha etmeleri veyahut da onda bulunan şeylerin hilafına şeyler yazmak suretiyle (onu tahrif etmeleri) anlamlarına geldiğini, söylemektedir.⁸¹⁹

Âl-i İmrân Sûresi'nin 71. Âyetindeki “ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ” beyanı, “Bile bile hakkı (gerçeği) yani Muhammed (sas)'in vasfını, gizliyorsunuz”⁸²⁰ ve “Muhammed (sas)'in evsafı ile ilgili kitabınızda bulunan bilgileri bile bile gizlemeyin”⁸²¹ gibi ifadelerle izah edilmiştir. Dikkat edilirse bu âyetlerde Ehl-i kitab'ın vasfı olarak zikredilen 'kitmân' kelimesi, daha çok Hz. Muhammed'le ilgili bilgilerin tahrif edilmesi olarak anlaşılmıştır. Bu da izahlarda beyan edildiği üzere lafzî tahrif olabileceği gibi Hz. Muhammed'le ilgili beyanları 'Hz. İsa'dan bahsediyor' şeklinde yanlış yorumlama suretiyle yapılan manevî tahrif (anlam tahrifi) de olabilir.

'Leyy' kelimesi, Arapça'da 'eğip bükme' anlamına gelen “لَوَى” fiilinin mastarıdır. “لَوَى لِسَانَهُ بِكَذَّابًا” sözü ise 'yalan söylemekten ve (yalan, asılsız) bir söz uydurmaktan kinayedir.⁸²² Kur'ân-ı Kerim'de iki âyette geçen⁸²³ 'leyy' kelimelerinden biri, Nisa Sûresi'ndedir ve burada ifade edildiğine göre, Yahudiler, dillerini eğip bükerek Hz. Peygamber'e karşı 'İşittik ve karşı geldik', 'dinle, dinlemez olası' gibi sözler söylemişlerdir. Bu âyette, yahudilerin Hz. Peygamber'le konuşurlarken, kelimeleri nasıl eğip bükerek hakaret ve beddua ettikleri

⁸¹⁸ Bkz. Bakara 2/42, 140, 146, 159, 174; Âl-i İmran 3/71, 187.

⁸¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/136.

⁸²⁰ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 166.

⁸²¹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I/53.

⁸²² İsfahânî, *Müfredât*, s. 752.

⁸²³ Âl-i İmrân 3/78; Nisa 4/46.

açıklanmaktadır. Buna göre bu âyetin doğrudan kutsal kitapların tahrifi ile ilgili olduğu söylenemez.⁸²⁴

“Dillerini eğip bükmek” (leyy) ifadesinin geçtiği Âli İmran Sûresi’nin 78. Âyetinde ise Ehl-i kitap’tan bir grup insanın birtakım cümleler okuduklarından ve bunları dinleyen Müslümanların, okunanları Allah’ın sözleri zannetmeleri için dillerini eğip bükmelerinden bahsedilir. Bu ifade, Taberî’ye göre ‘yahudilerin Allah’ın kitabını dilleriyle tahrif edip yalan, batıl olan şeyleri ona katmaları’ anlamına gelir. Zira onun naklettiğine göre İbn Abbas da bu ifadeyi, “Onlar, Allah’ın indirmediği şeyleri Allah’ın kitabına ilave ediyorlardı” şeklinde tefsir etmiştir.⁸²⁵ Zemahşerî’ye göre ise leyy kelimesi burada, ‘okumayı doğru şekli yerine tahrif edilmiş şekliyle yapmak’ ya da ‘kitapta olmayan ifadeleri ondakilere benzeterek okumak’ anlamında kullanılmıştır. İbn Abbas’ın “Allah’ın kelâmını O’nun maksudından başka bir manaya te’vil etmek suretiyle tahrif ederler” şeklinde tefsir ettiği nakledilerek bu ifadenin “Yahudilerden bir grup kitabı okurken onun manasını tahrif etmek ve Allah’ın kelâmının maksudını değiştirmek için dillerini bükerek” anlamına geldiği de söylenmiştir.⁸²⁶ Görüldüğü üzere bu âyet-i kerimede geçen ‘leyy’ kavramı, müfessirler tarafından lafzî tahrif şeklinde de manevî tahrif olarak da izah edilmiştir.

Kur’ân’da Ehl-i kitab’ın kitaplarıyla olumsuz ilişkilerini anlatan kavramlardan biri de ‘iştirâ’ kelimesidir. Lügatlere göre ŞRY/“ثرى” kelimesi, hem ‘satmak’ hem de ‘satın almak’ anlamına gelir. İştirâ kelimesi de ‘karşılığında başka bir şeyin elde edildiği her türlü (alışverişle)’ ilgili olarak kullanılır.⁸²⁷ Kur’ân’da “Elleriyle yazdıkları kitabı, ‘Bu Allah’tandır’ diyerek az bir ücret karşılığında satma”⁸²⁸ ve “Allah’ın âyetlerini az bir ücret karşılığında satma”⁸²⁹ gibi ifadelerde yahudilerle ilgili olarak kullanılmıştır. Bu âyetlerdeki iştirâ kelimeleri; yahudi din adamlarının rüşvet almak, insanları memnun etmek ve liderliklerini devam ettirmek gibi maksatlarla Allah’ın kitabını tahrif etmeleri ve O’nun hükümlerini değiştirmeleri

⁸²⁴ Tarakçı, “Tevrat ve İncil’in Tahrifi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, s. 40.

⁸²⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, III/323-324.

⁸²⁶ Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, I/212.

⁸²⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, II/328; Cevherî, *Sihâh*, s. 545; İsfahânî, *Müfredât*, s. 453.

⁸²⁸ Bakara 2/79.

⁸²⁹ Bakara 2/41; Maide 5/44; Tevbe 9/9.

şeklinde anlaşılmalıdır.⁸³⁰ İzahlara göre bu kullanımlar, yahudilerin kendi kutsal kitaplarını lafzî yönde tahrif ettiklerini gösterdiği gibi onların kitaplarına bağlılıktaki sadakatsizliklerini ve samimiyetsizliklerini de ortaya koyar.

‘Nisyân’ lügatte, zikir (hatırlamak) ve hıfz (ezberlemek, korumak) kelimelerinin zıddı olarak tanımlanır.⁸³¹ İsfahânî bu kelimeyi, “İnsanın kendisine tevdi edilen bir şeyi, ya kalbinin (veya hafızasının) zayıflığından ya da gafletten dolayı veya kasten terk etmesi ve en sonunda onun zikrinin (bu kimsenin) kalbinden kalkması ya da silinmesi” olarak izah eder.⁸³²

Kurân-ı Kerim’de Hz. Musa dönemi yahudileri ve Medine yahudi ve hıristiyanları hakkında nazil olan âyetlerde olmak üzere toplam dört âyette Ehl-i kitab’ın unutup terk etmelerinden (nisyân) bahsedilmektedir.⁸³³ Bunlardan birinin hakkında müfessirlerin beyan ettikleri izahlar bile, müfessirlerin bu âyetlerde nisyân kavramını tahrifin bir unsuru olarak gördüklerini ihsas ettirir. Mesela Mâide Sûresi’ndeki “وَتَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ”⁸³⁴ ifadesini Râzî, İbn Abbas’ın “Onlar, kitapları (Tevrat’ta) emrolundukları şeylerden bir kısmını terkettiler, o da Hz. Muhammed’e imandır” şeklinde tefsir ettiğini nakleder.⁸³⁵ Zemahşerî ise bu beyanın, “Tevrat’ta kendilerine zikredilenlerin büyük bir bölümünü terkettiler” veya “Kalpleri katılaştı, fesada uğradı; bu sebeple Tevrat’ı tahrif ettiler ve hafızalarından bazı kısımlar zail olup gitti” anlamlarına gelebileceğini ifade eder.⁸³⁶ Kurtubî’nin ise burayı “Peygamberlerin kendilerinden, Muhammed (sas)’e iman etmeye ve niteliklerini açıklamaya dair aldıkları, Allah’ın ahdini unuttular” diye izah ettiği görülür.⁸³⁷ Zikrettiğimiz izahlarda görüldüğü üzere bu âyette, yahudilerin Tevrat’ta yer alan emirleri ve Hz. Muhammed’le ilgili kendilerinden alınan sözü terkedip unutmalarından söz edilmektedir.

Burada izah etmeye çalıştığımız ilahî kitap ile ilişki konusunda yerilmiş olan davranışlar göstermektedir ki Kur’ân’da takdir gören gerçek tilâvet; tahrif, tebdîl,

⁸³⁰ Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 49, 62, 93, 286.

⁸³¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, I/189; Cevherî, *Şihâh*, s. 1035.

⁸³² İsfahânî, *Müfredât*, s. 803.

⁸³³ Maide 5/ 13, 14; A‘râf 7/53, 65.

⁸³⁴ Maide 5/ 13.

⁸³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XI/192.

⁸³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/603; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 277.

⁸³⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, VII/382.

lebs, kitmân, leyy, iştirâ ve nisyân kavramlarının ifade ettiği anlamlardan uzak olan ve ilahî kitabı samimi bir şekilde okuyup amel etmeyi gerekli kılan bir yapıya sahiptir.

Bu bölümde Kur'ân'da tilâvetin kavramsal çerçevesini belirlemeye çalıştık. Buna göre Kur'ân'da tilâvet kavramının dâhil olduğu tadrîcî sistemi “kıraat, terfîl, tilâvet, itaat ve amel” şeklinde sıralamamız mümkündür. Kur'ân'da tilâvetin zikir ve düşünme kavramlarından bağımsız olmaması, İslâmî öğretide içeriğe önem veren yapıyı göstermektedir. Buna mukâbil tilâvetin zıddında yer alan kavramlar, onun hakikatını kaybetmenin ilahî talimden nasıl mahrum ettiğini gözler önüne sermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN'DA TİLÂVET'İN MANALARI
VE
TİLÂVET'İN NİSPET EDİLDİĞİ KİMSELER

Çalışmamızda buradan itibaren Kur'ân'da tilâvetin kullanımları esas alınacaktır. Bu nedenle bu bölümde; Kur'ân'da tilâvetin kullanıldığı yapılar, anlamları ve nispet edildiği bazı kimseler üzerinde duracağız. Bu sayede Kur'ânî kullanımlar içerisinde tilâvetin yüklendiği mesaj ve manaları tespit etmeye çalışacağız.

3.1. Tilâvet'in Kur'ân'da Kullanıldığı Kalıplar ve Bunların Manalara Etkisi

Kur'ân'da tilâvetin manalarını ve kullanım sahalarını, tezimizin bu başlığın devamındaki bölümlerinde daha detaylı olarak inceleyeceğiz. Bu başlık altında ise Kur'ân'da tilâvete yüklenen manalara yer yer değineceğiz ancak bu, tilâvetin Kur'ân'da kullanıldığı yapılara göre kazandığı manaları ifade etme yönüyle ve kısa açıklamalar şeklinde olacaktır.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, tilâvet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçerken onun türediği TLV/“تلو” kökü toplamda 63 defa geçmekteydi. Bunlardan ikisi, biri ism-i fâil diğeri mastar olmak üzere isim yapısında, diğerleri ise çeşitli fiil yapılarında kullanılmıştır. Emir sigasında gelen fiillerin altısının müfred (tekil) yapıda gelmesi ve başta Peygamber Efendimiz (sas) olmak üzere muhataba seslenmesi, dikkat çekicidir.

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'de TLV/“تلو” kökünün kullanıldığı bu lafız yapılarını örnekleriyle görelim:

3.1.1. İsim Kalıbında Kullanılması

TLV/“تلو” kökü, Kur'ân'da iki yerde isim olarak geçmektedir. Bunlardan biri ism-i fâil diğeri mastar yapısında kullanılmıştır.

3.1.1.1. İsmi Fâil Kalıbı

Kur'ân'da bir defa kullanılmış olan bu yapı, Sâffât Sûresi'nin 3. Âyetinde karşımıza çıkmaktadır. Âyet-i Kerîme şöyledir: “فَالنَّالِيَاتِ ذِكْرًا”⁸³⁸

Görüldüğü üzere âyette geçen “النَّالِيَاتِ” kelimesi, ismi fâil olması yanında müennes ve çoğul olan (cemî müennes sâlim) bir yapıya sahiptir. Bu yapısı sebebiyle olsa gerek tefsirlerde bu kelimenin meleklerden bahsettiği izahı, birinci tevcih olarak

⁸³⁸ Zikri tilâvet edenlere (onu okuyup ona tabi olanlara) and olsun!

ifade edilir.⁸³⁹ Kelimenin manası ise ‘okuyanlar’ olarak verilir.⁸⁴⁰ Bu okuyanlardan maksat da yukarıda geçtiği üzere melekler ise ya Allah’ın zikrini veya kitabını okuyan bütün meleklerdir yada sadece Kur’ân’ı nebilere okuyan ve zikri ilkâ eden Cebrâil (as)’dır.⁸⁴¹ Bu durum yani çoğul olduğu halde Cebrâil (as) için kullanılması ise “Onun orduları ve tabi olanları olduğu için, (ondan bahseden) bu kelime çoğul gelmiştir” şeklinde açıklanmıştır.⁸⁴² Bu âyette bahsedilenlerin Allah’ı zikreden ve kitaplarını okuyan bütün kimseler olması da mümkün görülmüştür.⁸⁴³ Yine bu kimseler, âlimler veya Allah yolunda savaşan komutan gaziler olarak da anlaşılmıştır.⁸⁴⁴

“النَّالِيَاتِ” kelimesi ile ilgili başka bir açıklamaya göre ise burada bahsedilenler, Kur’ân’ın âyetleridir. Yüce Allah, burada âyetleri tilâvet kelimesiyle nitelendirmiştir. Bir başka yerde ise Yüce Allah, âyetlerin bu özelliğine “Gerçekten bu Kur’ân İsrailoğullarına hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır”⁸⁴⁵ buyurarak işaret etmektedir. Bu izah doğrultusunda, harflerinin biri diğerini takip ettiği için Kur’ân âyetlerinin bu şekilde adlandırılmasının mümkün olduğu da söylenmiştir. Ayrıca bu ifadeden kastedilenin, ümmetlerine Allah’ın zikrini okuyan peygamberler olduğu da belirtilmiştir.⁸⁴⁶

“فَالنَّالِيَاتِ” kelimesi, başında bulunan “فَ” atıf harfiyle birinci âyetteki “وَالصَّافَّاتِ” kelimesine atfolunmuştur. O, başındaki yemin vâvı sebebiyle mecrûr olduğu için “فَالنَّالِيَاتِ” da mecrûrdur. Bu âyetlerde Yüce Allah, saf bağlayıp duranlara, sevk ve men edenlere, zikir okuyup tabi olanlara yemin etmektedir. Allah, bu varlıkların şan ve şereflerini yüceltmek için onlara yemin etmiştir.⁸⁴⁷ Diğer bir

⁸³⁹ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 470; Mukâtil, *Tefsîr*, III/601; San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II/147; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIII/33-34; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV/297; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII/544.

⁸⁴⁰ Mesela bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II/166; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIII/34.

⁸⁴¹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/601.

⁸⁴² Kurtubî, *el-Câmi’*, XVIII/7.

⁸⁴³ Mesela bkz. Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV/297; Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed, *Me’âni’l-Kur’ân’il-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Merkezü İhyâi’t-türâsi’l-İslâmî, Mekketü’l-Mükerreme 1408/1988, VI/8; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/32; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVIII/7.

⁸⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/32, Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 997.

⁸⁴⁵ Neml 27/76.

⁸⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, XVIII/7.

⁸⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, XVIII/7.

ifadeyle Allah'ın onlar üzerine yemini, onların önemine dikkat çekmesi anlamına gelir.⁸⁴⁸

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda kısaca şunu söyleyebiliriz: Devam üzere⁸⁴⁹ tilâvet eden olmak, Yüce Allah'ın Kur'an'ın'da yer verdiği ve övdüğü bir değerdir.

3.1.1.2. Mastar Kalıbı

Mastar isim yapısında TLV/"تلو" kökü, Kur'an'da bir defa kullanılmış olup Bakara Sûresi'nin 121. Âyetinde şu şekilde geçmektedir: "الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقًّا" ⁸⁵⁰"تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ"

Kelimenin lügat anlamlarını anlatırken de belirttiğimiz gibi yukarıdaki âyette geçen 'tilâvet' geçişli "تلا" filinden gelen bir mastardır. Kıraat ve kitâbet mastarları gibi "فِعَالَةٌ" kalıbındadır.⁸⁵¹ Bu kalıp genellikle bir meslek ve sanata delalet eden geçişli fiillerde kullanılır. Buna göre tilâvet, kıraat ve kitâbet kelimeleri, sanki öğretilen bir meslek gibidirler.⁸⁵²

Yukarıda metnini verdiğimiz âyetin yer aldığı Bakara Sûresi, bilindiği gibi bir âyeti hariç ilk dönem Medenî Sûrelerdendir.⁸⁵³ Sûrenin ele aldığımız 121. âyetinin nüzul sebebi hakkında ise üç farklı rivâyet mevcuttur: Bunlara göre âyet, ya Ca'fer b. Ebî Tâlib ile birlikte Habeşistan'dan gelen Habeşli ve Şamlı kırk kişiden oluşan ashab-ı sefine hakkında nazil olmuştur ya da Yahudilerden müslüman olanlar hakkında veya Muhammed (sas)'in ashâbı hakkında nazil olmuştur.⁸⁵⁴

Tefsirlerde aktarılan bu nüzul sebeplerine göre ise âyette geçen kitabın hangi kitap olduğu hakkındaki yorumlar da değişmiştir. Bahsedilen kimseler, Peygamber (sas)'in ashâbı ise kitap Kur'an, İsrailoğulları ise kitap Tevrat'tır, denilmiştir.⁸⁵⁵ Kurtubî, âyetin umûmi olduğunu, yani zikredilen bütün grupları ve kitapları kapsayan bir yapıda bulunduğunu beyan eder. Âyetin "الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ" bölümü

⁸⁴⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, IV/281.

⁸⁴⁹ Arapça'da ism-i fâil kalıbı, devamlılık ifade etmektedir.

⁸⁵⁰ Bakara 2/121 (Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.)

⁸⁵¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XIV/316; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 1634; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, X/52.

⁸⁵² Abdülvâhid, "Kur'an-ı Kerîm'de Okuma (Kıraat) Lafızları", s. 217.

⁸⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I/19.

⁸⁵⁴ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 148.

⁸⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/519; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I/139; Kurtubî, *el-Câmi'*, II/347.

mübteda, “يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” bölümü haberdir. “أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ” bölümünün haber olması da mümkün görülmüştür.⁸⁵⁶

Müfessirler, âyetin tilâvet geçen “يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” bölümünü, genel olarak şu şekillerde tefsir etmişlerdir:

1) “يَتَّبِعُونَ حَقَّ إِتِّبَاعِهِ” diye izah etmişlerdir ki bu durumda manası, “Ona hakkıyla ittiba ederler” olur.⁸⁵⁷

2) “يَعْمَلُونَ بِهِ حَقَّ عَمَلِهِ” ifadesiyle açıklamışlardır ki buna göre de manası, “Onunla hakkıyla amel ederler” şeklindedir.⁸⁵⁸

3) “يَصِفُونَ حَقَّ صِفَتِهِ وَ لَا يَحِرُّوْنَ” diye yani “Onu gerçek vasfıyla anarlar, tahrif etmezler. Sorana helalini, haramını, emrini ve nehyini açıklarlar; muhkemiyle amel ederler, müteşâbihine inanırlar” şeklinde tefsir edilmiştir.⁸⁵⁹

4) Helalini helal haramını haram kabul ederler⁸⁶⁰ ve onu indirildiği gibi okurlar, diye izah edilmiştir.⁸⁶¹

5) Helalini helal haramını haram kabul ederler ve (kelimelerinin) yerlerini değiştirmezler (tahrif etmezler), ifadeleriyle de açıklanmıştır.⁸⁶²

6) Muhkemiyle amel ederler, müteşâbihine inanırlar ve kendilerine müşkil gelen yerleri bilene havale ederler, diye de yorumlanmıştır.⁸⁶³

7) Hz. Peygamber’in özelliklerine dair (kitaplarında bulunan) şeyleri değiştirip bozmazlar, şeklinde de anlaşılmıştır.⁸⁶⁴

8) “يَقْرَأُونَهُ حَقَّ قِرَاءَتِهِ” cümlesiyle de izah edilmiştir ki bu durumda manası “Onu hakkıyla okurlar” olur.⁸⁶⁵

Son yorumu kitabında nakleden Kurtubî, tilâvet kelimesine bu âyette okuma manasının verilmesini pek uygun bulmaz. Ona göre bu mana ancak ‘onun lafızlarını tertîl ile (ağır ağır, tane tane) okurlar anlamlarını da idrak ederler’ şeklinde anlaşılması durumunda verilebilir. Çünkü onun nazarında bir kimse âyetlere ancak onun

⁸⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi* ‘, II/347.

⁸⁵⁷ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, I/519-521; Begavî, *Meâlimü ‘t-tenzil*, I/144; Kurtubî, *el-Câmi* ‘, II/348.

⁸⁵⁸ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, I/519-521; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü ‘l-mesîr*, I/139.

⁸⁵⁹ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 21.

⁸⁶⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü ‘l-Kur ‘ân*, I/53.

⁸⁶¹ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, I/521; Begavî, *Meâlimü ‘t-tenzil*, I/144.

⁸⁶² San ‘ânî, *Tefsîru ‘l-Kur ‘ân*, I/56-57; Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, IX/519-520.

⁸⁶³ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, I/520; Begavî, *Meâlimü ‘t-tenzil*, I/144.

⁸⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/182.

⁸⁶⁵ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, I/521; Nesefî, *Medârikü ‘t-tenzil*, s. 75.

manalarını anlarsa ve Allah da onu bunlarla amel etmeye muvaffak kılsa ittiba edebilir.⁸⁶⁶

Bu âyetle ilgili olarak Hz. Ömer'in "Burada sözü geçenler, bir rahmet âyetini okudukları zaman onun gereğini Allah'tan isterler; bir azap âyetini okudukları zaman da o azaptan Allah'a sığınır" dediği ifade edilmiştir. Bu manada Hz. Peygamber'den Kur'ân okuması esnasında "Bir rahmet âyetine geldiğinde dilekte bulunduğu; bir azap âyetiyle karşılaştığı zaman da Allah'a sığındığı"⁸⁶⁷ nakledilmiştir.⁸⁶⁸

Yukarıda maddeler halinde sunduğumuz bütün izahlara tefsirinde yer veren Taberî ise müfessirlerin özellikle TLV/"تَلُو" kökünün 'ittiba etmek' anlamında birleştiklerini belirtir ve bu yorumlar ışığında bu âyetin manalarını şu şekilde ifade eder:

"Ey Muhammed, kendilerine kitap verdiğimiz Tevrat ehlinde sana ve benim katımdan senin getirdiğin Hakka iman eden kimseler, benim peygamberim Musa'ya indirdiğim kitabıma uyarlar, ona iman ederler ve onda bulunan senin sıfatlarını ve Peygamberliğini kabul ederler. Senin onlara helal kıldıklarını helal sayar ve haram kıldıklarından kaçınırlar. Onu (Allah'ın kitabını) tahrif etmezler ve değiştirmezler." Ayrıca Taberî, buradaki "حَقَّ تِلَاوَتِهِ" sözünde, mübalağa ifadesi olduğunu yani bu cümle yapısıyla, onların kitaba uyma vafında ve amel etme konusunda ne derece ileri olduklarının vurgulandığını da beyan etmektedir.⁸⁶⁹

3.1.2. Fiil Kalıbında Kullanılması

Kur'ân'da fiil formunda TLV/"تَلُو" kökünün iki yerde mâzî, 51 yerde muzârî, yedi yerde ise emir sigasında olmak üzere toplamda 61 defa kullanıldığı görülmektedir. Şimdi sırasıyla bunların kullanım şekillerini görelim:

3.1.2.1. Mazi Fiil Kalıbı

TLV/"تَلُو" kökü, Kur'ân'da mazi zaman kalıbında ikisi etken (ma'lûm), biri de edilgen (meçhûl) olmak üzere üç yerde geçmiştir. Etken olanların ikisi de Mekki birer sûre olan Şems ve Yunus Sûrelerindedir. Bunlardan ilki, "وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَيْهَا"⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, II/348.

⁸⁶⁷ Mesela bkz. Ebû Davud, "Salât" 147; Dârimî, "Salât", 69; Müsned V/382, 384; VI/24.

⁸⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, II/348.

⁸⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/521.

⁸⁷⁰ Onu izlediğinde Ay'a andolsun.

şeklinde, ikincisi de “قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ”⁸⁷¹ olarak geçer. Üçüncüsü ise Medenî bir sûre olan Enfâl Sûresi’nde⁸⁷² “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا”⁸⁷³ diye geçmektedir.

Görüldüğü gibi fiilin mazi olarak kullanıldıkları yerlerden ikisinin önünde, gelecek zamanı ifade etmek için kullanılan zarf edatı “إِذَا” vardır. Aynı zamanda bu “إِذَا” edatları, şart da ifade etmektedirler.⁸⁷⁴ Bu açıklamalara göre diyebiliriz ki bu iki âyette de TLV/“تلو” kökü, görünüş itibariyle geçmiş zaman kalıbında olmakla birlikte manaları gelecek zaman bildirmektedir.

Yunus Sûresinde ise fiilin öncesinde şart edatı ve şart cümlesi vardır. “مَا تَلَوْتُهُ” şartın cevabıdır.⁸⁷⁵ Buna göre de manası, “Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım” şeklinde verilebilir. Buranın önceki âyette geçen ve “وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا”⁸⁷⁶ diye başlayan ifadelerin devamı niteliğinde olduğu görülür. Yani bu cümle de, âyetler kendilerine okunduğu zaman olumsuz karşılık veren inkâr ehline verilmesi emredilen cevaplardandır. Dikkat edilirse önceki âyette “تُتْلَىٰ” şeklinde TLV/“تلو” kökü, muzari ve mechûl olarak geçmişti; burada ise mazi ve ma‘lum olarak geçmekte, yani iki ifade birbirini tamamlamaktadır. Arapça’da muzari fiilin devamlılık ifade ettiğini hatırlarsak mazi anlamında kullanılan bir tek “تَلَىٰ” fiilinin de öncesindeki muzari fiille tamamlandığını, sonuçta da TLV/“تلو” kökünün Kur’ân’da neredeyse tamamen devamlılık bildiren muzari fiil formunda kullanıldığını söyleyebiliriz. Şimdi bu fiilin muzari yapıda kullanımlarına bakarak bunu daha iyi tespit etmeye çalışalım.

3.1.2.2. Muzâri Fiil Kalıbı

Kur’ân’da TLV/“تلو” kökü, 51 yerde muzari fiil formunda geçmektedir. Hamza ve Kisâî’nin Yunus Sûresi’nin 30. Âyetindeki “تَتْلُو” kelimesini “تَتْلُو” şeklinde okuduklarını hatırlarsak bu sayı, 52’ye çıkar. Bunların da 29’i etken (ma‘lum), 23’ü ise edilgen (meçhul) yapıda kullanılmıştır.

⁸⁷¹ Yunus 10/16 (De ki: “Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi...”)

⁸⁷² Mukâtil, *Tefsir*, II/97.

⁸⁷³ Enfâl 8/2 (Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O’nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.)

⁸⁷⁴ Dervîş, Muhyiddîn, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm ve beyânühû*, Dâru İbni Kesîr, Beyrût 1420/1999, III/100, VIII/329.

⁸⁷⁵ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, III/314.

⁸⁷⁶ Yunus 10/15 (Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda...)

Edilgen fiillerin kullanıldığı yerlerin hepsinde âyetin amacının doğrudan faille ilgili olmadığı görülür. Kısaca bu âyetlerdeki amaç, söz konusu edilen tilâvetin mü'min veya kâfirler üzerinde oluşan etkisi, onların verdikleri tepkilerin bilinmesi ve okuma sonunda elde edilen hukukî yasaların öğrenilmesidir.⁸⁷⁷

Bu edilgen fiilerden 14'ünün başında “إِذَا” şart edatı vardır. Bunların içinde buldukları şart cümlelerinden sonra şartın cevabı niteliğinde olan ve tilâvete muhatap olanların tepkilerini anlatan cümleler bulunur. Bu edatın geleceğe yönelik yapısını hatırlarsak âyetlerde yaşanmış olaylardan bahsedilse bile, her zaman olabilecek durumlara işaret edildiğini söylememiz mümkündür. Şimdi bu âyetlerden birkaç örnek görelim:

Mekkî sûrelerden olan Kalem Sûresi'nin 15. Âyeti şöyledir: “إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا “ قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ” Mesela bu âyet, “Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, ‘Öncekilerin masalları!’ der” şeklinde manalandırılmış ve âyete geniş zaman anlamı verilmiştir. Görüldüğü gibi bu âyette, Allah'ın âyetlerini yalanlayan inkârcı kişinin kendine okunan Kur'ân âyetleri karşısındaki tutumu dile getirilmektedir.⁸⁷⁸

Okunan âyetlere cevap niteliğinde olumlu tavra örnek olarak da Medenî olduğu ifade edilen⁸⁷⁹ şu âyet-i kerîmeyi gösterebiliriz: “وَإِذَا يُنطَلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ”⁸⁸⁰ Bu âyete göre kendilerine Kur'ân âyetleri okunan ehli kitaptan bazı kimseler, iman ettiklerini ifade etmişlerdir.⁸⁸¹ Bu âyet de “Kur'ân kendilerine okunduğu zaman, ‘Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık’ derler” şeklinde manalandırılmıştır ki görüldüğü gibi âyet, geniş zaman ifade etmekte ve her zaman olabilecek bir tavra işaret etmektedir.

TLV/“تلو” kökünün edilgen olarak kullanıldığı 8 yerde ise başında “إِذَا” şart edatı yoktur ve fiiller, cümle ortasında geçmektedir. Bu kullanım tarzına Câsiye Sûresi'nin 8. âyetini örnek verebiliriz: “يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنطَلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا”⁸⁸² Âyet fiil, müstetir fâil (gizli özne) ve mef'ûlden sonra, mef'ûlden hal olan “تُنطَلٰى عَلَيْهِ” ifadeleriyle devam etmektedir. Mesela bu âyetin manasını Elmalı'lı

⁸⁷⁷ Bkz. Abdülvâhid, “Kur'ân-ı Kerîm'de Okuma (Kıraat) Lafızları”, s. 217.

⁸⁷⁸ Âyetin Velîd b. Muğîre hakkında nâzil olduğu, ifade edilir. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, IV/405.

⁸⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/334.

⁸⁸⁰ Kasas 28/53.

⁸⁸¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VI/214.

şöyle vermiştir: “Allah’ın âyetleri karşısında okunurken işitir de sonra kibrinden hiç işitmemiş gibi ısrar eyler, işte onu elîm bir azâb ile müjdele!”⁸⁸²

TLV/“تلو” kökünün edilgen olarak kullanıldığı bütün âyetlerde bir yer hariç “فى” harfi cerri ile kullanıldıkları da dikkatimizi çekmiştir. Sadece bir yerde “فى” harfi cerri ile kullanılmıştır ki o âyet-i kerîme de şöyledir: “وَأَذْكُرَنَّ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ” “آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا” Hz. Peygamber’in eşlerine yönelik olan bu ifadede, onların evlerinin içerisinde okunan ve uygulanan Kur’ân’ı ve sünneti anmalarına vurgu yapılmaktadır. “على” harfi cerri ile olan diğer ifadelerde ise âyetlerin veya emirlerin muhataplara ‘okunması, tebliğ edilmesi’ ve onların ‘tabi olmalarının istenmesi’ söz konusu olmuştur.⁸⁸³

Kur’ân’da TLV/“تلو” kökünün 28 yerde –Hamza ve Kisâ’înin kıraatıyla 29 yerde- muzari ve etken olarak kullanıldığını ifade etmiştik. Bunlardan üçü, müfred mütekellim sigasındadır; bunlardan biri emrin cevabı olarak sonundaki illet harfinin düşmesiyle meczûm olmuştur ve “فَلْ تَعَالُوا آتَلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ”⁸⁸⁴ şeklindedir. İkincisi, Kehf Sûresi’nde “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ فَلْ سَأَلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا”⁸⁸⁵ şeklinde geçmiştir, başında gelecek zaman edatı “س” vardır ve merfûdur. Üçüncüsü ise başında bulunan “أَنْ” edatı sebebiyle “وَأَنْ آتَلُوا الْقُرْآنَ”⁸⁸⁶ şeklinde mansup olmuştur. Üçünde de fâil gizli özne olan “أَنَا”dır ve Hz. Peygamber’i ifade etmektedir.⁸⁸⁷

Bir yerde “تَلَىٰ” fiili, müfred müennes gâib sigasında “وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ”⁸⁸⁸ şeklinde geçmiştir. Burada mazi anlamındadır ve kendisinden önceki “مَا”nın mevsûle olduğu, ifade edilmiştir.⁸⁸⁹ Fâili ise “الشَّيَاطِينُ” kelimesidir. ‘Kur’ân’da “تَلَىٰ” fiiline verilen manalar’ konusunu işlerken de beyan edeceğimiz üzere buradaki “تَتْلُوا” fiiline çok çeşitli manalar verilmiştir. Bunlardan birisi “تَتْلُوا”/uyduruyor’ anlamına gelmesidir ki bu kelime de “تَلَىٰ” fiili gibi “على” ile

⁸⁸² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V/4307.

⁸⁸³ Mesela bkz. Hac 22/30 (Bu böyle. Kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pislighinden kaçının, yalan sözden kaçının.)

⁸⁸⁴ En’âm 6/151 ((Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım...)

⁸⁸⁵ Kehf 18/83 ((Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: “Size ondan bir anı okuyacağım.”)

⁸⁸⁶ Neml 27/92 (Ve Kur’ân’ı okumakla da (emrolundum).)

⁸⁸⁷ Mesela bkz. Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 858.

⁸⁸⁸ Bakara 2/102 (Süleyman’ın hâkimiyeti hakkında şeytanların söylediklerine uydular...)

⁸⁸⁹ Semîn el-Halebî, Ebü’l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrahim, *ed-Durru’l-masûn fi ‘ulûmi’l-kitabi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru’l-Kalem, Dımeşk ts., II/28.

müteaddi olur. Bu duruma göre mana “Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduklarının ardına düştüler” şeklinde ifade edilebilir. İkinci bir görüş olarak bu âyette geçen “مَلِكٍ” kelimesinin kendisine tilâvet olunabilen bir şey olmaması sebebiyle bu âyetteki “عَلَى”nın “فِي” manasında olduğu da ifade edilmiştir. Buna göre mana “Süleyman’ın saltanatı sırasında, şeytanların söylediklerine tabi oldular” şeklinde verilebilir.⁸⁹⁰ Önceden de beyan ettiğimiz üzere Yunus Sûresi’nin 30. Âyetindeki “تَتْلُوا” kelimesi, “تَتْلُوا” şeklinde de okunmuştur ki bu da TLV/“تلو” kökünün müfred müennes gâib sigasındaki şeklidir. Zeccâc’ın ifadesine göre bu kelimeye Ahfeş gibi bazı dilciler, tilâvet kökünden geldiğini varsayarak ‘okur’ anlamı vermişler, bazıları da ‘ardına düşer’ şeklinde manalandırmışlardır.⁸⁹¹ Bu durumda âyetin manası “Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri okuyacak” şeklinde veya “Orada herkes daha önce yaptığı şeylerin ardına düşecek” diye verilebilir.

Kur’ân’da “تَلَى” fiili, müfred müzekker muhatab sigasıyla dört defa geçer ve buralarda fâil, gizli özne olan “أَنْتَ”dir ve Hz. Peygamber’i ifade etmektedir. Mesela Ankebût Sûresi’nde “وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ”⁸⁹² şeklinde geçen cümlede bu durum açıkça görülmektedir.⁸⁹³

Cemi müzekker muhatab sigasıyla sadece Bakara Sûresi’nde “اتَّامِرُونَ النَّاسَ بِالْبُرِّ”⁸⁹⁴ şeklinde geçen “تَلَى” fiilinin fâili de açıkça zikredilmemiştir. Öncesinde geçen cümlelerde olduğu gibi burada da fâil, bu ifadelere muhatap olan yahudi âlimleridir, denilmiştir.⁸⁹⁵ Kur’ân’ın genel üslubu uyarınca bu ifadelerin umumi olması ve âyette zemmedilen tavırda olan bütün din adamlarına seslenmesi uygun görünmektedir.⁸⁹⁶

Cemi mütekellim sigası olan “تَتْلُوا” şeklinde Kur’ân’da 5 defa geçen⁸⁹⁷ “تَلَى” fiiline, genelde inzâl anlamı verilmiştir ve bu durumda Kadir Sûresi’nde “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي”⁸⁹⁸ şeklinde geçtiği üzere inzâl eden, Allah Teâlâ’dır.⁸⁹⁸ Ancak müfessirlerin

⁸⁹⁰ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, II/28.

⁸⁹¹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/17.

⁸⁹² Ankebût 29/48 (Sen bundan evvel hiçbir kitap okur değildin...)

⁸⁹³ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/386.

⁸⁹⁴ Bakara 2/44(Sizler Kitab’ı (Tevrat’ı) okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?)

⁸⁹⁵ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’*, II/56.

⁸⁹⁶ Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/78.

⁸⁹⁷ Bakara 2/252; Âl-i İmrân 3/58, 108; Kasas 28/3; Câsiye 45/6.

⁸⁹⁸ Kadir 97/1; Tefsiri için bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, IV/771.

burada geçen tilâvet kelimesine inzâl anlamı verseler de çoğunlukla tilâvet fiilini Cebrâil (as) ile irtibatlandırarak zikrettikleri görülür.⁸⁹⁹ Bu konuyla ilgili açıklamalar üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

Kur'ân'da TLV/"تَلُو" kökünün müfred müzekker gâib olarak "يَتْلُوا" şeklinde 7 defa geçtiği ve bütün bu yerlerde kendilerinden önce geçen "رَسُول" kelimelerinin sıfatı veya halî olarak buldukları görülür.⁹⁰⁰ Âyetlerde "مِنْكُمْ/مِنْهُمْ" gibi ifadelerle nitelenen 'resul' kelimelerinin Hz. Muhammed (sas)'den bahsettiği açıktır. Mesela Bakara Sûresi'nde zikredilen Hz. İbrahim ve İsmail'in duasında "رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا" "مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ" şeklinde geçen resulden muradın Hz. Muhammed (sas) olduğu söylenmiştir.⁹⁰² İki yerde resul kelimesi, "مِنْهُمْ" gibi bir ifadeyle kayıtlanmamış olarak geçer. Bunlardan biri, Kasas Sûresi'nin 59. Âyetinde "وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ" "فِي أُمَّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا" şeklinde geçen resul kelimesidir. Bu ifade de çoğunlukla Hz. Muhammed olarak anlaşılmışsa⁹⁰⁴ da buradaki resulün başka bir peygamber olması da mümkün görülmüştür.⁹⁰⁵ Diğeri Talâk Sûresi'nde "رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ" "مُتَّبِعَاتٍ" şeklinde geçen resul kelimesidir ki bunun ise Peygamber (sas), Kur'ân veya Cebrâil (as) olabileceği, yorumları yapılmıştır.⁹⁰⁷

TLV/"تَلُو" kökü, cemi müzekker gâib sığasında Kur'ân'da 6 defa geçmiştir. Bunlardan biri Âl-i İmrân Sûresi'nde "مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ" "أُمَّةٌ" kelimesinin sıfatı veya halidir;⁹⁰⁹ diğeri ise Zümer Sûresi'nde "وَقَالَ لَهُمْ خِرَنَّاهَا" "أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ" diye geçer ve "رُسُلٌ" kelimesinin sıfatıdır.⁹¹¹

⁸⁹⁹ Mesela bkz. İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 46, 63, 70, 528; Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, III/294; IV/41; XX/26; XXV/141; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I/300; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI/206-208; Kurtubî, *el-Câmi*, V/258.

⁹⁰⁰ Mesela Bakara 2/129. âyet için bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, II/119.

⁹⁰¹ Bakara 2/129 (Rabbimiz! Onlara içlerinden bir peygamber gönder; onlara Senin âyetlerini okusun ve tabi olmayı telkin etsin...)

⁹⁰² Mukâtil, *Tefsîr*, I/139.

⁹⁰³ Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine âyetlerimizi tilâvet eden bir peygamber göndermedikçe oraları helâk edici değildir...

⁹⁰⁴ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/352; Zemahşerî, *Keşşâf*, III/410; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV/6; Kurtubî, *el-Câmi*, XVI/301.

⁹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII/185.

⁹⁰⁶ Talak 65/11 (Allah'ın apaçık mesajlarını size tilâvet eden bir resul (göndermiştir)...)

⁹⁰⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, X/359.

⁹⁰⁸ Al-i İmrân 3/113 (.. Kitap ehli içinde, ayakta duran, Allah'ın âyetlerini tilâvet eden bir topluluk da vardır ki...)

⁹⁰⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, III/354-356.

⁹¹⁰ Zümer 39/71 (Ve (cehennem) bekçileri onlara şöyle derler: "Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini size okuyan peygamberler gelmedi mi?")

Bakara Sûresi'nin 113. âyetinde geçen “وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ” ifadesi ise hal cümlesidir,⁹¹² burada, yahudi ve hıristiyanların kitaba (Tevrat'a ve İncil'e) uymayan sözler sarfettikleri aktarıldıktan sonra halleri⁹¹³ ‘güya kitap okuyorlar’ denircesine ifade edilmiştir.

TLV/“تَلُو” kökünün cemi müzekker gâib sigasında geçtiği diğer yerlerden ikisinde ise “الَّذِينَ” ism-i mevsûlünün sıla cümlesi içerisinde yer aldıkları görülür.⁹¹⁴ Bakara Sûresi'nin 121. âyetinde, “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ” şeklinde mübteda olarak gelen ifadenin “يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” bölümü, ya haber konumundadır; buna göre manası, “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar” şeklinde verilebilir. Ya da haldir; bu durumda kendinden sonra gelen “أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ” ifadesi haberdir; buna göre ise mana “Kendilerine verdiğimiz kitabı gerektiği gibi okuyanlar, işte ona inananlar onlardır” şeklinde verilmiştir.⁹¹⁵

Müfred müzekker gâib sigasında sadece Hûd Sûresi'nin 17. âyetinde geçen TLV/“تَلُو” kökü, burada “أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ” şeklinde geçer. “شَاهِدٌ” kelimesi ise onun fâili konumundadır. Buradaki şahidin ne olduğu ile ilgili çok çeşitli yorumlar ileri sürülmüşse⁹¹⁶ de bunlardan onun Kur'ân veya Cebrâil olduğu görüşleri, öne çıkmış görünmektedir. Şahitten maksat vahyin ilahî olduğunu ispat eden Kur'ân-ı Kerîm ise, iman eden kimsenin lehine delildir ve onu desteklemektedir. Şahitten maksat, Cebrail (as) ise âyetin ilgili bölümü, şu şekilde izah edilebilir: İslâm'ın hak din olduğunu tebliğ eden Muhammed (sas)'in elinde delil olarak Allah'ın indirdiği Kur'ân bulunmakta, Cebrail de şahit olarak bu Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e okumakta ve tasdik etmektedir.⁹¹⁷

3.1.2.3. Emir Fiil Kalıbı

Kur'ân'da TLV/“تَلُو” kökünün, 7 yerde emir fiil formunda geçtiğini, ifade etmiştik. Bunlardan 6'sı müfred müzekker sigasında, biri de cemi müzekker sigasında kullanılmıştır.

⁹¹¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, IX/447.

⁹¹² Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, II/75.

⁹¹³ Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/145.

⁹¹⁴ Bkz. Hac 22/72; Fâtır 35/29.

⁹¹⁵ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, II/94.

⁹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, XI/88-89.

⁹¹⁷ Bkz. Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, III/157.

Müfred müzekker olarak geçtiği yerlerin hepsinde Hz. Peygamber'e hitap edildiği, söylenmiştir.⁹¹⁸ Bunlardan dördünde⁹¹⁹ Nuh'un haberi, İbrahim'in haberi gibi bazı ibret sahnelerinin aktarılması emredilmektedir. Bu nedenle mesela İbn Kesîr bütün bu emirleri, "أَقْصُصْ"/'anlat' ve "أَخْبِرْ"/'haber ver' gibi ifadelerle izah etmiştir.⁹²⁰ Haberlerin aktarılacağı kimseler ise "عَلَى" harfi cerrinden sonra çoğul gâib zamir olarak "هَمْ" şeklinde gelmiştir. Bu zamirlerin ise âyetin sibâkına göre bazen ehli kitap veya yahudiler⁹²¹ olarak bazen de Kureyş müşrikleri⁹²² olarak izah edildiği görülür. Mesela Mukâtil, A'râf Sûresi'ndeki "وَآتِلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْ" ⁹²³ "مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ" ifadesini tefsir ederken "هَمْ" zamirini, 'Mekke ehli' olarak açıklar.⁹²⁴

Üç yerde haberlerinin aktarılması emredilen şahısların isimleri verilirken, yukarıda örnek olarak verdiğimiz A'râf Sûresi'in 175. âyetinde şahsın adının verilmeyip ismi mevsûlle ifade edildiği müşahade edilmektedir. Bu ise anlatılan olayda bahsedilen kimsenin⁹²⁵ olumsuz durumundan kaynaklanıyor olmalıdır ki Kur'ân'ın genel uslubu da özellikle olumsuz örneklerde isim vermemektir.

Emirlerin müfred müzekker olarak geldiği yerlerin ikisinde ise Hz. Peygamber'e 'kendisine vahyedileni tilâvet etmesi' emri verilmektedir. Buralardaki tilâvet kelimesinin ise 'ittiba' veya 'okuma' anlamında alınması mümkündür. Mesela Taberî, Kehf Sûresi'nde "وَآتِلْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ"⁹²⁶ şeklinde geçen tilâvet emrini, 'ittiba et'⁹²⁷ diye, Ankebût Sûresi'nde "أُتِلْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ"⁹²⁸ olarak geçen tilâvet emrini ise 'oku'⁹²⁹ diye tefsir etmiştir.

⁹¹⁸ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/469.

⁹¹⁹ Mâide 5/27; A'râf 7/175; Yunus 10/71; Şuarâ 26/69.

⁹²⁰ Mesela bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, V/6; VII/385.

⁹²¹ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 282, 395.

⁹²² Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 822.

⁹²³ A'râf 7/175 (Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat.)

⁹²⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, II//74.

⁹²⁵ İlgili şahıs hakkında yorumlar için bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II//74; San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I/244; Mâtürîdî, *Te'vilât*, V/88.

⁹²⁶ Kehf 18/27 (Rabbinin kitabından sana vahyedileni tilâvet et!..)

⁹²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV/233.

⁹²⁸ Ankebût 29/45 (Kitaptan sana vahyedilmiş olanı tilâvet et!..)

⁹²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX/154.

Kur'ân'da TLV/"تلو" kökünün emir olarak cemi müzekker sigasında geçtiği tek yer, Âl-i İmrân Sûresi'ndedir. Burada "قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"⁹³⁰ şeklinde geçen ifade "İsrailoğulları'na Tevrat'ı getirip okumaları" emredilmektedir. Bu buyrukların inmesine sebep olan olaylarla ilgili rivâyetler, tefsirlerde yer almıştır.⁹³¹ Burada önemli olan şu hususu belirtelim ki özellikle bu âyette, ehli kitabın kendi kitaplarına uyma konusunda da samimiyetsiz olduklarına işaret vardır.⁹³²

3.2. Tilâvet'in Kur'ân'da Kullanıldığı Anlamlar

Tilâvet kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan kelimelerden olmak suretiyle mana zenginliğine kavuşan İslâmî isimlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de TLV/"تلو" kökü, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazarlarından Abdülmelik es-Seâlibî ve İbnü'l-Cevzî'ye göre okuma (kıraat), tabi olma/izleme (ittiba), indirme (inzâl), iş yapma (amel) ve anlatma/aktarma (rivâyet) olmak üzere beş çeşit manada kullanılmıştır.⁹³³ *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir* yazarı Dâmegânî ise Kur'ân'da TLV/"تلو" kökünün indirme (inzâl), tabi olma/izleme (ittiba), yazma (kitâbet) ve okuma (kıraat) olmak üzere dört manada kullanıldığını, ifade eder.⁹³⁴

Tefsirlere baktığımızda Kur'ân yorumcularının tilâvet kavramını bulunduğu ortama en uygun gördükleri manasıyla izah ettiklerini, bazen de aynı âyette geçen bu kelimeye, yukarıda saydığımız anlamlardan birkaçını birlikte verdiklerini veya onlara yakın diyebileceğimiz daha başka kelimeler kullanarak onu açıklamaya çalıştıklarını görürüz. Bu durum, Kur'ân'ın anlam zenginliğine müsait olan mucizevî yapısından kaynaklanmaktadır. Bu kısa bilgiden sonra genel hatlarla Kur'ân'daki tilâvet kelimelerine verilen anlamları şu şekilde sıralayabiliriz:⁹³⁵

3.2.1. Kıraat (Okuma)

Müfessirlere göre tilâvet kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette 'okuma' manasında kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şu âyet-i kerîmelerdir:

⁹³⁰ Âl-i İmrân 3/93 (De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat'ı getirin de onu güzelce okuyun!..)

⁹³¹ Mesela bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, II/426-427.

⁹³² Bakara 2/111-113. Âyetlerle ilgili benzeri bir yorum için bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/145.

⁹³³ Bkz. Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 106-107; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 221-222.

⁹³⁴ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 88.

⁹³⁵ Bu sıralamayı yaparken Seâlibî ve İbn Cevzî'nin kitaplarında verdikleri sıralamayı tercih ettik. Çünkü bu yazarların tilâvetin Kur'ân'da kullanılan en çok manasından en azına doğru bir sıralama yapmış oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 106-107; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 221-222.

Mekkî olduğu ifade edilen sûrelerden biri olan Fâtır Sûresi'nin⁹³⁶ 29. âyetinde Yüce Allah, “ إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ ”⁹³⁷ buyurmaktadır. Âyetteki “يَتْلُونَ” kelimesi, “يَقْرَءُونَ” yani ‘okuyorlar’ diye tefsir edilmiş,⁹³⁸ hatta Mutraf b. Abdullah’ın bu âyetle ilgili olarak “Bu kurrânın âyetidir” dediği rivâyet edilmiştir.⁹³⁹ Yine Mekkî bir sûre olan Neml Sûresi'nin⁹⁴⁰ 92. âyetinde geçen “وَأَن تَتْلُوا الْقُرْآنَ”⁹⁴¹ ifadesindeki tilâvet kelimesinin de ‘okumak’ anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁹⁴² Yunus Sûresi'nin 16. Âyetinde “قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ”⁹⁴³ şeklinde geçen ve Kehf Sûresi'nin 83. âyetinin “قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا”⁹⁴⁴ ifadesinde yer alan TLV/“تَلُو” kökünden olan fiiller de Mekkî olup ‘okuma’ manası verilen âyetlere örnek olarak verilebilir.⁹⁴⁵

Medenî olan sûrelerin ilk merhalesinde yer aldığı ifade edilen⁹⁴⁶ Âl-i İmrân Sûresi'nin 93. âyetinde ise Yüce Allah, “ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ جَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ ”⁹⁴⁷ buyurmaktadır. Âyette geçen “فَأَقْرَءُوهَا” ifadesi, “فَاتْلُوهَا” yani ‘onu okuyunuz’ diye tefsir edilmiştir.⁹⁴⁸ Yine aynı sûrenin 113. âyeti olan “ لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ ”⁹⁴⁹ buyruğundaki “يَتْلُونَ” ifadesi de “يَقْرَءُونَ” yani ‘okuyorlar’ diye

⁹³⁶ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/330.

⁹³⁷ Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.

⁹³⁸ Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XXII/132; Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 107; Dâmegânî, *İslâhu'l-yücûh ve'n-nezâir*, s. 88; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 221.

⁹³⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XXII/132.

⁹⁴⁰ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/322.

⁹⁴¹ Neml 27/92 ((Ve emrolundum ki) Kur'an'ı tilâvet edeyim.)

⁹⁴² Mesela bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XVI/77. Beydâvî, bu ifadenin “Onun tilâveti (okunması) sırasında hakikatleri, bir bir bana kendini göstereceğini diye, tilâvetine devam etmekle (emrolundum) veya ona ittiba etmekle (emrolundum)” manasına geleceğini söylemiştir. Bkz. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV/169; Nesefî de âyetteki TLV/ “تَلُو” kökünün okumak veya tabi olmak anlamına gelebileceğini, ifade eder. Bkz. Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 858.

⁹⁴³ Yunus 10/16 (De ki: "Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım...")

⁹⁴⁴ Kehf 18/83 (De ki: "Size ondan bir anı okuyacağım.")

⁹⁴⁵ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/231; İbn Abbas, Abdullah, *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1412/1992, s. 220, 318.

⁹⁴⁶ Şalîh, Sübhi, *Kur'ân İlimleri*, trc. M. Sait Şimşek, Hibaş Yayınları, Konya ts., s. 183.

⁹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/93 (Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helâl idi. De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun.”)

⁹⁴⁸ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/290; Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 107; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 221.

⁹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/113 (Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır.)

anlaşılmıştır.⁹⁵⁰ Mekkî olan bir sûre içerisinde, Medenî olduğu ifade edilen En'âm Sûresi'nin 151. âyetini⁹⁵¹ de tilâvet kelimesinin 'okuma' anlamıyla izah edildiği âyetlere örnek verebiliriz. Bu âyette geçen "قُلْ تَعَالَوْا أَنلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ"⁹⁵² cümlesindeki "أَنلُ" kelimesi de "أَقْرَأُ" yani 'okuyayım' şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁵³

3.2.2. İttibâ

Kur'ân'da tilâvet kelimesinin kullanıldığı anlamlardan biri de 'ittiba/tabii olma' anlamıdır. Aslında tabii olma, TLV/"تَلُو" kökünün asıl anlamı olması hasebiyle, kelimenin kullanıldığı bütün yerlerde bu anlamı özünde tuttuğu görülür. Buna yukarıda 'okuma' anlamı verildiğini ifade ettiğimiz Neml Sûresi'nin 92. âyetinde geçen TLV/"تَلُو" kökünü örnek olarak gösterebiliriz. Bazı müfessirler, âyetin "وَأَن تَأْتُوا" bölümünde bulunan bu kelimeye, 'okuma' anlamı yanında 'ittiba' anlamı da verilebileceğini, ifade etmişlerdir.⁹⁵⁴ Şimdi TLV/"تَلُو" köküne 'ittiba' anlamının verildiği başka âyetleri görelim:

Dâmegânî'ye göre tilâvet kelimesi, Bakara Sûresi'nin 121. Âyetinde ve Şems Sûresi'nin 2. âyetinde bu manada kullanılmıştır.⁹⁵⁵ Seâlibî ve İbn Cevzî ise tilâvetin 'ittiba' anlamında kullanılmasına sadece Şems Sûresi'nin 2. âyetini örnek vermişlerdir.⁹⁵⁶

Mekkî sûrelerden olan Şems Sûresi'nde Yüce Allah "وَ الْقَمَرِ إِذَا تَلَيْهَا"⁹⁵⁷ buyurmaktadır. Âyette geçen "تَلَيْهَا" kelimesini, birçok müfessir, "تَتَّبِعَ" yani 'ittiba etti/izledi' kelimesiyle izah etmiştir.⁹⁵⁸ 'İttibâ' ile 'tülüvv' kelimelerinin aynı manaya geldiğini ifade eden Ferrâ ise âyetteki TLV/"تَلُو" köküne Arap dilindeki "إِنَّبَعْتُ قَوْلَ أَبِي" yani "Ebû Hanîfe'nin görüşüne uydum." şeklindeki kullanımı da örnek

⁹⁵⁰ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/296; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV/54; Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 107; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 221; Bu âyetteki "يَتْلُونَ" ifadesini, 'gece namazı kırlarlar' şeklinde izah edenler de vardır. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV/55; Zeccâc ise "Tilâvet, secdede olmaz, namaz secde ederler" diye ifade edilmiş, âyetteki "يَتْلُونَ"nin lügat anlamı 'bir şeyi bir şeye tabii kırlarlar' demektir." açıklamasını yapar. Bkz. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I/459.

⁹⁵¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I/547.

⁹⁵² De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım..."

⁹⁵³ Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII/81.

⁹⁵⁴ Bkz. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV/169; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 858.

⁹⁵⁵ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 88.

⁹⁵⁶ Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 107; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 221.

⁹⁵⁷ Şems 91/2 (Onu izlediği zaman aya and olsun!)

⁹⁵⁸ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 649; Mukâtil, *Tefsîr*, IV/711; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX/208; Mâverdî, *en-Nüket*, VI/281; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VI/437; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IX/138; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI/191; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII/309; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1352.

göstererek ‘ışığı aldı’ anlamının verildiğini ifade eder.⁹⁵⁹ Zeccâc ise aynı kelimeyi, ‘Ay, daire şeklini aldığı zaman’ diye izah eder. Çünkü ona göre ay güneşe, bu durumda ‘ışık ve nur verme bakımından’ tam anlamıyla bir tabi oluş sergilemektedir.⁹⁶⁰ İsfahânî de benzeri bir açıklamayla buradaki TLV/“تَلُو” kökünün ittiba anlamına gelmesinin ‘uyuma ve mertebe bakımından onu takip etme’ manasında olduğunu ifade eder; zira ay ışığını güneşten almaktadır ve onun halifesi konumundadır.⁹⁶¹ Bu izahlar doğrultusunda bu âyetteki “تَلَا” fiiline, ‘Ay, bizzat güneşin peşi sıra gitti’ manasında değilde ‘Ay, daire şeklini alarak güneşten ışığını alır ve ona tabi olarak nur saçar.’ veya ‘Ay, güneş sistemi içerisindeki yörüngesinde serayan eder.’ anlamında ‘tabi oldu’ manası verilebilir.

Şimdi de tilâvet kelimesinin ‘ittiba’ kelimesiyle izah edildiği başka bir beyan olan Bakara Sûresi’nin 121. âyetini görelim:

“الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمْ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ”⁹⁶²

Bu âyetteki “يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” ifadesi, aralarında İbn Abbas ve Mücâhid’in de bulunduğu bazı müfessirler tarafından “يَتَّبِعُونَ حَقَّ إِنِّبَاعِهِ” yani “Ona hakkıyla ittiba ederler.” şeklinde tefsir edilmiştir.⁹⁶³ Bilindiği üzere bu sûre, Medenî bir sûredir.⁹⁶⁴ Yani bu durumda şöyle bir sonuca varmamız yanlış olmaz: TLV/“تَلُو” kökü, Mekkî bir sûrede ‘hükmen ittibâ etme, mertebesine tabi olma’ gibi bir anlama gelirken Medenî olan bir sûrede ‘fiilen ittiba etme’ anlamını ifade etmiştir.

3.2.3. İnzâl

Kur’ân’da tilâvet kelimesine yüklenen anlamlardan biri de ‘inzâl (indirme)’ anlamıdır. Dâmegânî, tilâvet kelimesinin Kur’ân’da kullanıldığı anlamları sayarken ‘inzâl, ittiba, kitâbet ve kıraat’ sıralamasını yaparak ilk önce ‘inzâl’ anlamını dile getirmiştir.⁹⁶⁵ Bu şekilde sanki o, vahyin tilâvetindeki aşamalara işaret etmiş; Kur’ân

⁹⁵⁹Burada Ferrâ’nın Araplardaki kullanıma dair verdiği örnek, manevî bir tabi oluştan bahsettiği izlenimini verse de, onun ‘ışığı aldı’ şeklindeki izahı, bunu sadece bir benzetme olarak söylediğini gösterir. Bkz. Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/156; Zeccâc ise aynı kelimeyi, ‘Ay, daire şeklini aldığı zaman’ diye anlar. Çünkü ona göre ay, bu durumda güneşe ışık ve nur bakımından tabi oluş gösterir. Bkz. Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V/331.

⁹⁶⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V/331.

⁹⁶¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 167.

⁹⁶² Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.

⁹⁶³ Mesela bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/519-521.

⁹⁶⁴ Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/86.

⁹⁶⁵ Dâmegânî, *İslâhu’l-vücûh ve’n-nezâir*, s. 88.

önce inzâl edilir, sonra bu inzâle tabi olunur,⁹⁶⁶ daha sonra da yazılır ve okunur, demek istemiştir.

Kur'ân'da “تَنَلُّوْا” şeklinde geçen bütün ifadeler İbn Abbas, ‘inzâl/indirme’ anlamını vermiştir.⁹⁶⁷ Yine bazı müfessirlerin bunlara ‘okumak, anlatmak, haber vermek’⁹⁶⁸ gibi anlamlar yükledikleri, bazılarının ise ‘inzâl ile okuma’ anlamını birleştiren izahlarda buldukları görülür.⁹⁶⁹ Bu kısa açıklamadan sonra inzâl anlamı verilen TLV/“تَلُوْا” kökünün geçtiği âyetleri görelim:

Nüzûl sırasına göre ele alacak olursak bunlardan ilki neredeyse tamamı Mekkî âyetlerden oluşan Kasas Sûresi’ndedir.⁹⁷⁰ Bu sûrenin 3. âyetinde Allah “تَنَلُّوْا” buyurmaktadır ki burada geçen “تَنَلُّوْا” kelimesi, “تَنَزَّلُ” şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁷² Yine Mekkî olduğu ifade edilen⁹⁷³ Câsiye Sûresi’nin 6. âyetinde Yüce Allah, “تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنَلُّوْهَا عَلَيْنِكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ”⁹⁷⁴ buyurmaktadır. İbn Abbas, âyetteki “تَنَلُّوْهَا عَلَيْنِكَ” ifadesini, “نَزَلَ عَلَيْكَ جِبْرِيلُ” şeklinde yani, “Onları sana Cebrâil indirdi.” diye izah etmiştir.⁹⁷⁵

Tilâvet kelimesine inzâl anlamı verilen diğer âyetler, Medenî birer sûre olan Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri’ndedir.⁹⁷⁶ Bakara Sûresi’nde Allah, “تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنَلُّوْهَا”⁹⁷⁷ buyurmuş; Âl-i İmrân Sûresi’nde ise “ذَلِكَ تَنَلُّوْهُ عَلَيْنِكَ مِنْ”⁹⁷⁸ ve “تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنَلُّوْهَا عَلَيْنِكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ”⁹⁷⁹ ifadelerini kullanmıştır. Bu üç âyet-i kerîmeyi de İbn Abbas, “Sana Cebrâil’i onunla (Kur’ân

⁹⁶⁶ “فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ” buyrulan Kıyâme Sûresi’nin 18. Âyetinde buna işaret olunmuştur.

⁹⁶⁷ Bkz. İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 46, 63, 70, 528.

⁹⁶⁸ Mesela bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/294; IV/41; XX/26; XXV/141; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I/300.

⁹⁶⁹ Mesela bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI/206-208; Kurtubî, *el-Câmi’*, V/258.

⁹⁷⁰ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/333-334; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI/228.

⁹⁷¹ İman eden bir kavim için (faydalı olmak üzere) Musa ile Firavun’un haberlerinden bir kısmını sana gerçek şekliyle inzâl edeceğiz.

⁹⁷² Seâlibî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 107; Dâmegânî, *İslâhu’l-vücûh ve’n-nezâir*, s. 88; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 221-222.

⁹⁷³ Mukâtil, *Tefsîr*, III/833.

⁹⁷⁴ İşte sana gerçek olarak inzâl ettiğimiz bunlar Allah’ın âyetleridir. Artık Allah’tan ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze inacaklar?

⁹⁷⁵ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 528.

⁹⁷⁶ Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/86; Mukâtil, *Tefsîr*, I/261.

⁹⁷⁷ Bakara 2/252 (İşte bunlar Allah’ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak indiriyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.)

⁹⁷⁸ Âl-i İmrân 3/58 ((Geçmiş peygamberlere âit bu hükümleri) âyetlerden ve hikmet dolu Kur’ân’dan Cebrâil vasıtasıyla biz sana okuyoruz.)

⁹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/108 (İşte bunlar Allah’ın, sana hak olarak indirdiğimiz âyetleridir. Allah, âlemlere hiç zulüm etmek istemez.)

veya âyetler ile) indiriyoruz.” şeklinde tefsir etmiştir.⁹⁸⁰ Taberî ise bu tür beyanları, “Ey Muhammed! Sana bu (âyetleri), Cebrâil’in lisanı üzere (vasıtasıyla), sana vahy etmek suretiyle okuyoruz.” diye izah etmiştir.⁹⁸¹ Râzî, bu şekilde bir kullanım ile Yüce Allah’ın Cebrâil’in tilâvetini, kendisine nispet ettiğini, bunun da onun için büyük bir şereflendirme olduğunu, belirtir.⁹⁸²

Yukarıda zikrettiğimiz açıklamalar doğrultusunda diyebiliriz ki bu âyetlerde tilâvet, Allah Teâlâ’nın Cebrâil (as)’e vahyini, Cebrâil’in de bunu Peygamber (sas)’e ulaştırmasını ifade eden bir ‘inzâl kompleksi’ olarak anlaşılmıştır. Burada belirtmeliyiz ki Kur’ân’da kelimeler, asıl anlamlarını da tazammun eden bir yapıda kullanılmışlardır. Bu örneklerde olduğu gibi asıl anlamın gizlendiği bazı yerlerde onların tamamen unutulması, bazı Kur’ânî mesajlardan mahrum kalma neticesini vermiştir. Mesela yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere tefsirlerde çoğunlukla ‘inzâl ediyoruz, okuyoruz’ anlamı verilen ‘نُنزِّلُ’ ifadelerinde gizli olan ‘ard ardalık ve takip etme’ anlamı, hiç görülmemiş; Yüce Allah’ın, ‘gönderdiği âyetleri peş peşe gönderdiği’ ve tabiri caizse ‘onların arkasında olduğu’ manası hiç ifade edilmemiştir.

3.2.4. Amel

Kur’ân-ı Kerîm’de tilâvet kelimesi, bazı âyet-i kerîmelerde ‘amel’ anlamına gelir. Bunu, vasıtanın söylenip de neticenin kastedildiği bir edebî anlatım olarak da görebiliriz. Zira tilâvetten asıl maksat, tilâvet edilenle amel etmektir. Belki de asıl hedefe yönelik çok etkili bir anlatım olsun diye, tilâvet=amel vurgusu yapılmıştır. Bu aynı zamanda tilâvet kelimesinin okuma anlamında alındığı yerlerde de okunanla amel etmeyi gerektiren ‘aktif bir okuma’ anlamına geldiğini ifade eder.

Seâlibî ve İbnü’l-Cevzî, tilâvetin ‘amel’ anlamında kullanılmasına, Bakara Sûresi’nin 121. âyetini misal vermişlerdir.⁹⁸³ Bu âyet, daha önce de geçtiği üzere tilâvetin manaları incelenirken en çok konu edilen âyetlerden biridir. Bunun sebebi olarak ise ‘hakkıyla tilâvet’ ifadesinin sadece ilgili âyette yer alması, gösterilebilir.

⁹⁸⁰ “نُنزِّلُ عَلَيْكَ جِبْرِيْلَ بِهِ” gibi. Bkz. İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 46, 63, 70.

⁹⁸¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/294.

⁹⁸² Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI/208.

⁹⁸³ Seâlibî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 107; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 221-222.

Bu âyette Yüce Allah, “الَّذِينَ اتَّيَاهُمْ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ”⁹⁸⁴ buyurmaktadır. Âyetin “يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” bölümünü, özellikle Mücâhid, “يَعْمَلُونَ بِهِ حَقَّ عَمَلِهِ” yani “Onunla hakkıyla amel ederler.” diye tefsir etmiştir.⁹⁸⁵ Aynı cümleyi, İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî (v. 110/728), “Muhkemiyle amel ederler; müteşabihine de inanırlar.” şeklinde izah ederlerken⁹⁸⁶ Katâde (v. 118/736), “Helalini helal, haramını haram kabul edip içeriğiyle amel ederler.” ifadesiyle açıklamıştır.⁹⁸⁷ İsfahânî'nin ise bu ifadeyi, “İlim ve amel etme ile ittiba etmektir.” şeklinde izah ettiği, tilâvetin bu âyetteki anlamında ‘ilim ile amel’ birleştirmesini yaptığı görülür.⁹⁸⁸

3.2.5. Rivâyet

Kur’ân-ı Kerîm’de tilâvet kelimesine yüklenen anlamlar arasında ‘rivâyet’ manası da yer almıştır. İbn Kuteybe, Bakara Sûresi’nin 102. âyetinde kelimenin bu manada kullanıldığını, ifade etmiştir.⁹⁸⁹ Onun bu görüşüne katılan Seâlibî ve İbn Cevzî de bu âyetteki tilâvetin ‘rivâyet’ anlamına geldiğini belirtirler.⁹⁹⁰ Bu yorumlara göre “وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ”⁹⁹¹ buyruğundaki “مَا تَتْلُوا” kelimesi, “مَا تَرَوِيهِ” yani ‘rivâyet ettiği’ demektir.⁹⁹²

Aynı zamanda yukarıdaki âyette geçen “مَا تَتْلُوا” kelimesi, dediği (مَا قَالَتْ)⁹⁹³ söylediği (تُحْبِئُ)⁹⁹⁴ hikâye ettiği/anlattığı (تَحْكِي وَتَتَكَلَّمُ بِهِ)⁹⁹⁵ haber verdiği (تُخْبِرُ)⁹⁹⁶ bahsettiği (تُحَدِّثُ)⁹⁹⁷ ifadeleriyle de tefsir edilmiştir ki bu izahların hepsi de görüldüğü gibi ‘rivâyet etmek’ manasına gelen kelimelerdir.

İsfahânî'nin beyanına göre bu âyette tilâvet, şeytanların iddiaları uyarınca kullanılmıştır. Zira tilâvet, Allah’ın uyulması gerekli olan kitapları için kullanılan

⁹⁸⁴ Bakara 2/121 (Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onunla gereği üzere amel ederler. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.)

⁹⁸⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/520; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 222.

⁹⁸⁶ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 21; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/520.

⁹⁸⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/521.

⁹⁸⁸ Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 168.

⁹⁸⁹ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, s. 59.

⁹⁹⁰ Bkz. Seâlibî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 107; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 222.

⁹⁹¹ Süleyman’ın hükümranlılığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular.

⁹⁹² İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, s. 59; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/447; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 222.

⁹⁹³ Mukâtil, *Tefsîr*, I/127.

⁹⁹⁴ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/53.

⁹⁹⁵ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/48; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/447.

⁹⁹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/447.

⁹⁹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/447.

özel bir ibaredir ve onlar, bu söyledikleri şeylerin bu kitaplardan olduğunu iddia etmekteydiler.⁹⁹⁸ Bu izaha göre TLV/“تلو” kökü, ‘rivâyet etmek’ olarak anlaşıldığı bu âyette de ‘tabi olma’ anlamını zımnen taşımaktadır.

3.2.6. Yazmak

İbn Abbas, Bakara Sûresi’nin 102. Âyetinde geçen “وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ” “مُلْكِ سُلَيْمَانَ” ifadesini, “عَمَلُوا بِمَا كَتَبْتُ الشَّيَاطِينُ”⁹⁹⁹ şeklinde tefsir etmiş, âyetteki TLV/“تلو” köküne ‘yazmak’ anlamını vermiştir.¹⁰⁰⁰ Taberî de bu âyeti tefsir ederken buradaki tilâvete verilen anlamlardan birinin ‘yazmak’ olduğunu, nakleder.¹⁰⁰¹

Dâmegânî’nin Kur’ân-ı Kerîm’de TLV/“تلو” köküne verilen anlamları sayarken yazmak (kitâbet), anlamına da yer verdiğini ifade etmiştik. Ona göre de yukarıdaki âyette geçen tilâvet kelimesi, ‘yazmak’ manasındadır.¹⁰⁰²

Aynı âyetteki TLV/“تلو” kökünün ‘ittiba etmek, amel etmek, okumak’¹⁰⁰³ ve ‘uydurmak’¹⁰⁰⁴ gibi anlamlarla da açıklandığı olmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İsfahânî’ye göre bu âyette tilâvet lafzı, şeytanların iddiaları uyarınca kullanılmıştır ve bu ‘tabi olma’ anlamını bünyesinde taşımaktadır.¹⁰⁰⁵

Taberî, yukarıdaki âyette tilâvetin Arap Dili’ndeki manası olan ‘ittiba etmek ve okumak’ anlamlarından her birini ifade etmesinin yani bu âyette bahsedilen şeytanların tilâvetinin ‘okumak, rivâyet etmek ve amel etmek’ anlamlarından her birine gelmesinin mümkün olduğunu, söyler.¹⁰⁰⁶ Mâtürîdî ise tilâvet kelimesine bu âyette verilen manaların hepsinin neticede aynı anlama geldiğini, belirtir.¹⁰⁰⁷

Bütün bu izahlar doğrultusunda diyebiliriz ki Bakara Sûresi’nin 102. âyetinde geçen tilâvet kelimesi, Kur’ân’da tilâvete verilen anlamların çoğuyla –inzâl anlamı hariç- izah edilmiştir. Ancak bütün bu manaların özlerinde ‘tabi olma’ anlamını taşıdıkları göz ardı edilmemelidir. İsfahânî’nin yorumu da bu durumu destekler mahiyettedir.

⁹⁹⁸ İsfahânî, Müfredât, s. 167-168.

⁹⁹⁹ “Şeytanların yazdıklarıyla amel ettiler.”

¹⁰⁰⁰ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 18.

¹⁰⁰¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/447.

¹⁰⁰² Dâmegânî, *İslâhu’l-vücûh ve’n-nezâir*, s. 88.

¹⁰⁰³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/447.

¹⁰⁰⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, II/28.

¹⁰⁰⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 167.

¹⁰⁰⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/447-448.

¹⁰⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/520.

3.3. Kur'ân'da Tilâvet'in Nispet Edildiği Kimseler

Kur'ân-ı Kerîm'de TLV/"تلو" kökü, genellikle fiil formunda, bir kimse veya kimselerin faaliyetlerini ifade eder biçimde kullanılmıştır. Yukarıda Kur'ân'da TLV/"تلو" kökünün kullanıldığı yapıları anlatırken de belirttiğimiz gibi bu kökün geçtiği Kur'ân âyetlerinde tilâveti icra eden veya edenler ve hatta kendilerine tilâvet olunanlar söz konusu edilmiştir. Bazen bu fâil ve mef'ûller, açık isim getirilerek kullanılmış; bazen de gerek gizli gerekse âşikar zamir kullanımıyla beyan edilmiştir. Şimdi Kur'ân'da TLV/"تلو" kökünün geçtiği âyetler ışığında tilâvetin nispet edildiği kimselerden 'Allah, Hz. Peygamber ve Ehl-i kitaba nispet edilen tilâvetten' bahsedeceğiz.

3.3.1. İlâhî Tilâvet

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri içerisinde Yüce Allah'ın bazı fiileri, kendine nispet ederek kullandığı görülür. Bunlar arasında da 'inzâl ettik, yaptık' gibi çoğul kipiyle kendine nispet ettiği fiiler, önemli bir yekûn tutmaktadır.

Müfessirlerin ifadesine göre bu tür beyanlar, Arapça'nın kullanımında vardır.¹⁰⁰⁸ Arapların kullanımına göre bir yönetici, tebaasının kendi emirlerini yerine getireceklerini ve buyrukları doğrultusunda hareket edeceklerini bildiğinden dolayı kendisinden söz ederken 'dedik, yaptık' gibi ifadeler kullanır.¹⁰⁰⁹ Bu tür ifade tarzı Türkçemizde de mevcuttur. Mesela dilimizde de bazen 'biz' tekil birinci kişi zamiri 'ben' yerine kullanılır;¹⁰¹⁰ bazen de 'siz' saygı ve incelik belirtisi olarak tek kişi için kullanılır.¹⁰¹¹

Bu ifade tarzı, fiili yapanın çokluğunu değil, azamet ve yüceliğini hatta Allah için kullanıldığı zaman şerikten ne kadar uzak olduğunu bildirir,¹⁰¹² bu anlatımı sağlayan nunnara da azamet nûnu denir.¹⁰¹³

Yine bu tür anlatımlarda kullanılan nûn, Allah için olduğu zaman O'nun zatıyla beraber sıfat ve esmasına delalet eder.¹⁰¹⁴ Yani "Biz, sıfat ve esmâmızla bu işi yapıyoruz" gibi bir manaya gelir.

¹⁰⁰⁸ Mesela bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, I/38.

¹⁰⁰⁹ İbnü'l-Hêim, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *et-Tibyân fi tefsîri garîbi'l-Kur'ân*, thk. Dâcî Abdülbâkî Muhammed, Dârü'l-Garbi'l-İslâm, Beyrût 2003, I/65; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/62.

¹⁰¹⁰ Hasan Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, I/202.

¹⁰¹¹ Hasan Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, II/1317.

¹⁰¹² Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII/226.

¹⁰¹³ Mesela bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, V/356.

Yine Allah'ın azamet nûnu ile bir işi kendine nispet etmesi, o işi yapan kimse veya kimselere de şeref bahşetmesi, tazîm etmesi anlamını taşır. Meselâ Râzî, Bakara Sûresi'nin 252. Âyetini izah ederken “Allah-u Teâlâ burada Cebrâil (as)'ın tilâvetini, kendi tilâveti olarak ifade etmektedir. Bu ise Cebrâil (as) için büyük bir şereflendirir.” demektedir.¹⁰¹⁵

Azamet nûnu ile fiil, Allah'a nispet edilince yapılan işe de tazim edildiği, anlaşılır. Bu inceliği, İnzâl Sûresi'nin tefsirinde dile getiren Râzî, Allah'ın “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ”¹⁰¹⁶ buyurarak Kur'an'ın inzâlini kendine nispet etmekle Kur'an'ı tazim ettiğini, ifade eder.¹⁰¹⁷

Kur'an'a baktığımız zaman Kur'an'ın gönderilmesini ifade eden birçok fiille karşılaşırız. Bunlar arasında da en çok kullanılanlar ‘inzâl ve vahiy’ kelimeleri olmuştur. Bu fiillerin de birçok yerde ‘vahyettik, inzâl ettik’ gibi çoğul kipiyle kullanıldığı görülür. Bu fiiller bazen mazi, bazen de muzari zaman kalıbında kullanılmış, sanki Hz. Peygamber'e Kur'an'ın inzâliyle ilgili yapılan çirkin saldırılara türlü dillerden defalarca cevap verilmiştir.

Kur'an'da Kur'an'ın inzâlini anlatan kelimelerden biri de tilâvet kelimesidir. Yukarıda Kur'an'da tilâvet kelimesine yüklenen manalardan birinin ‘inzâl’ olduğunu görmüştük. Kur'an'da beş yerde çoğul kipinde ve azamet nûnuyla “تَتْلُو” şeklinde muzari fiil yapısında gelen tilâvet kelimesi, Kur'an tilâvetini Cenâb-ı Hakk'a nispet eder yapısıyla dikkat çekmektedir. Buralarda tilâvet kelimesine inzâl anlamı vermek, bu manadaki diğer Kur'an âyetlerine uygun görünmektedir. Bununla birlikte “İnzâli anlatan kelimeler arasında niçin tilâvet kelimesi kullanıldı?” veya “Tilâvetin azamet nûnuyla Allah'a nispet edilmesiyle anlatılmak istenenler nedir?” gibi sorulara cevap aranması gerektiği kanaatindeyiz.

Aslında bu konuyla ilgili âyetleri, ‘tilâvetin Kur'an'da inzâl anlamında kullanıldığı yerler’ konusunu işlerken vermiştik. Burada âyet metinlerini kısaca hatırlayıp özellikle müfessirlerin yorumlarından hareketle Allah'a nispet edilen tilâvetin daha çok nasıl anlaşıldığı üzerinde durmak istiyorum. İlgili âyetler nüzul sırasıyla şöyleydi:

¹⁰¹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X/479.

¹⁰¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI/208.

¹⁰¹⁶ Kadir 97/1 (Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik).

¹⁰¹⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/27.

İlk olarak Kasas Sûresi'nin 3. Âyetinde Yüce Allah, “ تَنْتَلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَأِ مُوسَى ” İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak inzâl edeceğiz” buyurmaktadır.

İkinci olarak, Câsiye Sûresi'nin 6. Âyetinde ise “ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ ” İste sana gerçek olarak inzâl ettiğimiz bunlar, Allah'ın âyetleridir. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?” buyurmuştur.

Üçüncü olarak, Bakara Sûresi'nin 252. Âyetinde Allah-u Teâlâ, “ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ ” İste bunlar, Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak indiriyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin” beyanında bulunmuştur.

Son olarak ise Yüce Allah, Âl-i İmrân Sûresi'nin 58. Âyet-i kerimesinde “ ذَلِكَ ” (Geçmiş peygamberlere âit bu hükümleri) âyetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dan Cebrâil vasıtasıyla biz sana okuyoruz” buyururken yine aynı sûrenin 108. Âyetinde “ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ” İste bunlar Allah'ın, sana hak olarak indirdiğimiz âyetleridir. Allah, âlemlere hiç zulüm etmek istemez” beyanında bulunmuştur.

Yukarıda görüldüğü gibi “تَنْتَلُوا” ifadesinin yer aldığı bütün Kur'an âyetlerinin öncesinde veya sonrasında “آيَاتُ” kelimesi geçmiş, tilâvet olunanın ‘âyetler’ olduğu vurgusu yapılmıştır. Bunların üçünde “آيَاتُ اللَّهِ” ifadesi kullanılarak, bu âyetlerin ‘Allah'ın âyetleri’ olduğu açıkça ifade edilmiş; Kasas Sûresi'ndeki âyetin öncesinde “آيَاتُ الْكِتَابِ” yani “Kitab'ın âyetleri” ifadesi, Âl-i İmrân Sûresi'ndeki âyette de “ مِنَ ” yani “âyetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dan” ifadesi kullanılmıştır.

Müfessirlerin bu âyetlerde geçen âyât/âyetler kelimelerini, öncelikle Kur'an âyetleri, sonra da geçtikleri bağlama göre bahsedilen haberler, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden kevnî âyetler olarak yorumladıkları görülür.¹⁰¹⁸

Yukarıdaki âyetlerde geçen ve ilahî tilâvete konu olan hususları, geçtikleri bağlamlara göre yapılan izahlar doğrultusunda şu şekile sıralamak mümkündür:

Kasas Sûresi'nde Musa ve Fravun hakkındaki bazı haberler;¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁸ Mesela bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VIII/82.

¹⁰¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/378.

Câsiye Sûresi'nde gökler, yeryüzü, mahlukâtın yaralıtışı, gece ve gündüzün değişimi gibi Allah'ın varlığının birliğinin ve kudretinin delilleri niteliğinde sunulan (kevnî) âyetler;¹⁰²⁰

Bakara Sûresi'nde sayıları binleri bulan bir kavmin hikâyesi, Tâlût ve Câlût kıssası gibi olaylar;¹⁰²¹

Âl-i İmrân Sûresi'nin 58. Âyetinde Hz. İsa, Hz. Meryem ve havâriilerin haberleri;¹⁰²²

Yine Âl-i İmrân Sûresi'nin 108. Âyetinde vaad ve vaâdden¹⁰²³ yani mü'minlere nimetler verileceği, kâfirlerin ise azap edileceğinden bahseden âyetler.¹⁰²⁴

Dikkat edilirse Peygamber kıssaları gibi geçmiş milletlerle ilgili bazı olayların anlatılması, kevnî âyetlere dair bilgiler verilmesi ve gelecekte (öldükten sonra) karşılaşılabilecek mükâfat ve cezadan bahsedilmesi, herhangi bir insanın kendi başına ileri sürebileceği bilgilerden çok daha üstün haberlerdir. İşte bu nedenle müfessirler, konu edilen âyetlerde geçen 'âyetler' ifadelerini açıklarken bu konuya dikkat çekmişler ve onları 'ancak vahiy veya bir kitabı okumak suretiyle bilinebilecek alametler'¹⁰²⁵ olmaları nedeniyle 'Hz. Peygamber'in peygamberliğine işaret eden deliller' olarak yorumlamışlardır.¹⁰²⁶

Bakara Sûresi'nin 252. Âyetinde geçen 'âyetler' kelimesine 'deliller' anlamını veren müfessirlerden biri, Taberî'dir. O, ilgili âyette geçen özellikle 'âyetler' ve 'tilâvet ediyoruz' ifadelerinin ehli kitabın asılsız iddialarını reddettiği görüşündedir. Taberî'nin izahına göre Yüce Allah bu âyette şöyle buyurmaktadır: "Bunlar sana anlattığım öyle delillerdir ki ehli kitap, bu gizli haberlerin benim katımdan olduğunu, senin tahminlere dayanarak söylemediğini ve uydurmadığını bilirler. Çünkü sen ümmî, kitapları okumamış bir kimsesin. Bununla birlikte senin bu durumun onlara karışık gelmiş, bundan dolayı da bunları okuduğunu ve onların esfâr

¹⁰²⁰ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/145.

¹⁰²¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, II/634-635; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I/152.

¹⁰²² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II/47.

¹⁰²³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/390; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, II/32.

¹⁰²⁴ Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hısân*, II/91.

¹⁰²⁵ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, I/413.

¹⁰²⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, II/634; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II/47; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII/82; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II/499.

denilen kitaplarından öğrendiğini iddia etmişlerdir. Lakin bunlar benim onların aleyhine olan hüccetlerimdir; bunları sana hak ile gerçeğe mutabık olarak; ziyade, tahrif ve değiştirme yapmaksızın (ben) tilâvet ediyorum. Elbette sen ey Muhammed, peygamberlerdensin!”¹⁰²⁷

Zeccâc da aynı âyetin tefsirinde “Bu âyetlerin bildirdiği ve senin de haberdar edildiğin, Allah’ın âyetleridir; yani Allah’ın birliğine ve peygamberlerinin risâletlerinin gerçek olduğuna işaret eden alametlerdir. Çünkü yaratılmışlar bunun benzerini getirmekten acizdir” demektedir.¹⁰²⁸ Râzî ise Âl-i İmrân Sûresi’nin 58. âyetinin tefsirini yaparken şu beyanda bulunur: “Buradaki ‘âyetler’ ya Kur’ân âyetleri anlamına gelmektedir ya da Hz. Peygamber’in peygamberliğine delalet eden alametler demektir. Çünkü onlar, öyle haberlerdir ki onları ancak bir kitaptan okuyan veya kendisine vahyolunan bir kimse bilebilir. Hz. Peygamber okumuyor yazmıyordu. Öyleyse geriye onların vahiy olduğu kalmaktadır.”¹⁰²⁹

Tilâvetin azamet nûnuyla zikredildiği âyetlerin hepsinde “عَلَيْكَ” yani ‘sana’ vurgusunun yapılması da önemlidir. Bütün bu muhatap zamirleriyle Hz. Peygamber’e hitap edilmiştir¹⁰³⁰ ki bu da Hz. Peygamber (sas)’in Kur’ân’ı kendiliğinden söylemediğini tekidle ifade etmek olmuştur. Yine bu âyetlerin biri hariç hepsinde “بِالْحَقِّ” yani ‘hak olarak’ ifadesinin tekrarlanması, bu Kur’ân âyetlerinin Allah katından olduğunu bilmeyi gerekli kılmış¹⁰³¹ ve aynı zamanda yalandan intihalden uzak, kâhin sözü olmayan ve hakikata uygun beyanlar içerdiğini vurgulamıştır.¹⁰³²

Şimdi yukarıda beyan etmeye çalıştığımız konularla veya bütün Kur’ân âyetleriyle ilgili olarak kullanılan “تَنْتَلُو” kelimesine tefsirlerde ne anlam verildiğine bakalım: Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirlerde bu ifadeye, “inzâl ediyoruz

¹⁰²⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, II/634-635.

¹⁰²⁸ Zeccâc, *Me ‘âni’l-Kur ‘ân*, I/333.

¹⁰²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII/82; İlgili âyetle ilgili, Zeccâc da benzeri açıklamalarda bulunmuş; özellikle Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmeyen ümmi bir kimse olması ve hiç kimsenin de ona bir şey öğretmemiş bulunması sebebiyle ehli kitabın haberlerine uygun haberler vermesini mucize olarak değerlendirmiştir. Bkz. Zeccâc, *Me ‘âni’l-Kur ‘ân*, I/421; Ayrıca belirtelim ki Kur’ân’da Hz. Peygamber’e ğayba dair haberlerin bildirilmesi, ‘vahy’ kelimesiyle anlatılmaktadır. Bkz. Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49; Yusuf 12/102.

¹⁰³⁰ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/335, 836; Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, IV/41; Mâtürîdî, *Te’vilât*, II/388; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV/225; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI/77; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II/280.

¹⁰³¹ Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI/209.

¹⁰³² Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II/280.

(نُنزِّلُ);¹⁰³³ okuyoruz (نُقْرَأُ);¹⁰³⁴ anlatıyoruz (نَقْصُنُ);¹⁰³⁵ haber veriyoruz (نُخْبِرُ);¹⁰³⁶ zikrediyoruz (نَذْكُرُ);¹⁰³⁷ bildiriyoruz (نُعْرِفُ);¹⁰³⁸ tek tek sıralıyoruz (نَسْرُدُ);¹⁰³⁹ açığa çıkarıyoruz (نَكْشِفُ);¹⁰⁴⁰ âşikâr ediyoruz (نَجْلُو) ¹⁰⁴¹ gibi anlamlar verilmiştir.

Yine tefsirlerde “تَنْزَلُ” ifadelerinin yer yer Cebrâil (as) ile irtibatlandırılarak izah edildiği görülür. Bu izahlarda bazen Cebrâil (as) indiren, okuyan olmaktadır; bazen de indirilen, vahiy ile gönderilen olmaktadır. Mesela Kur’ân’daki “تَنْزَلُ” ifadelerini, her geçtiği yerde inzâl anlamıyla tefsir eden İbn Abbas, sadece Câsiye Sûresi’nin tefsirinde “تَنْزَلُ عَلَيْكَ جِبْرِيْلُ بِهَا”¹⁰⁴² şeklinde yani, “Onları sana Cebrâil indirdi” diyerek buradaki tilâvetin fâilini Cebrâil olarak verir; diğer yerlerde ise “نُنزِّلُ بِه”¹⁰⁴³ yani “Cebrâil’i onunla sana biz indiriyoruz” gibi ifadeler kullanarak Cebrâil’i indirme işini azamet nûnuyla Allah’a ait kılar.¹⁰⁴⁴

Yine bu âyetlerin Cebrâil (as) ile irtibatlı olarak yapılan izahlarında “Ey Muhammed! Onları sana, Cebrâil’in lisanı üzere, sana vahyimizle okuyoruz”,¹⁰⁴⁵ “Cebrâil’in sana tilâvetiyle onu sana haber veriyoruz”,¹⁰⁴⁶ “Cebrâil, onu sana okuyor”,¹⁰⁴⁷ “Cebrâil’in lisanı üzere, çünkü Cebrâil Muhammed (sas)’e ezberleyinceye kadar okuyordu”,¹⁰⁴⁸ “Sana Cebrâil’i indiriyoruz, o da onları sana okuyor”,¹⁰⁴⁹ “Cebrâil, emrimizle sana okuyor”¹⁰⁵⁰ ve “Cebrâil’in kıraatı ile (sana)

¹⁰³³ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 46, 63, 70; Beydâvî, bu kelimeye bu anlamın mecazi olarak verilebileceğini ifade etmiştir. Bkz. Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl*, IV/171.

¹⁰³⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, III/335; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/294, IV/41, XX/26; Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl*, IV/171; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 860; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII/99; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IV/77.

¹⁰³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XX/26; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/101; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII/81; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII/99.

¹⁰³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXV/141; Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, II/47.

¹⁰³⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II/499; İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/442.

¹⁰³⁸ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/445.

¹⁰³⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II/499; Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-husân*, II/53.

¹⁰⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/140.

¹⁰⁴¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII/398.

¹⁰⁴² İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 528.

¹⁰⁴³ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 63.

¹⁰⁴⁴ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 46, 63, 70.

¹⁰⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/294.

¹⁰⁴⁶ Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, II/47.

¹⁰⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI/208.

¹⁰⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV/225.

¹⁰⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi’*, V/258.

¹⁰⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI/229; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 860.

okuyoruz”¹⁰⁵¹ gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu yorumların yapılmasına neden olan hususları şu şekilde beyan edebiliriz:

1) Kur’ân-ı Kerîm’de Cebrâil (as) Cibrîl,¹⁰⁵² Rûhulkudüs,¹⁰⁵³ er-Rûhulemîn,¹⁰⁵⁴ Rûh,¹⁰⁵⁵ Resûlün Kerîm,¹⁰⁵⁶ Şedîdü’l-Kuvâ ve Zû Mirra¹⁰⁵⁷ gibi isim ve sıfatlarla anılmış; arşın sahibi katında çok itibarlı ve meleklerin kendine itaat ettiği şerefli bir elçi¹⁰⁵⁸ olarak tanıtılmıştır. Elbetteki Cebrâil (as)’in en önemli özelliği, vahyin resullere intikalinde görev alması, vahiy meleği olmasıdır.

2) Kur’ân’ın Muhammed (sas)’e inzâlinde görev aldığı, Kur’ân’da “قُلْ مَنْ نَزَّلَ بِهِ”¹⁰⁵⁹ ve “كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ”¹⁰⁶⁰ gibi âyetlerle açıkça beyan edilen Cebrâil (as)’ın “الرُّوحُ الْأَمِينُ”¹⁰⁶¹ ve “بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ”¹⁰⁶² âyetleriyle de “(Kur’ân’ı) apaçık bir Arapça lisanıyla (resulün) kalbine indirdiği” vurgulanır.

Yukarıdaki açıklamalara göre Kur’ân’daki “تَنزِيلًا” ifadelerinin Cebrâil (as)’in tilâveti olarak değerlendirilmesi gayet doğal görünmektedir. Bununla beraber ‘ilahî kelâmın beşerî dile çevrilmesi ve bir dil kalıbına dökülmesinin nerede ve nasıl olduğu’ ve bu konuda Cebrâil (as)’in konumu, vahiyle ilgili tartışma konularından biridir.

Tehânevî, Sadru’s-Şerîa’dan naklen Kur’ân vahyini, “Meleğin lisanıyla sabit olan ve onu işitme esnasında, tebliğ edilene kat’i bir delille bildirmesinden sonra meydana gelen bir şeydir” diye tarif eder.¹⁰⁶³ Bu tarifte, yukarıdaki âyetlere uygun olarak, vahyin söz ve ses haline getirilmesinin Cebrâil’in lisanıyla olduğuna işaret edildiği görülür.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵¹ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV/171; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII/99.

¹⁰⁵² Bakara 2/97; Tahrîm 66/4.

¹⁰⁵³ Bakara 2/87, 253; Nahl 16/102.

¹⁰⁵⁴ Şuarâ 26/193.

¹⁰⁵⁵ Meâric 70/4; Nebe 78/38; Kadir 97/4.

¹⁰⁵⁶ Tekvîr 81/19, 20.

¹⁰⁵⁷ Necm 53/5, 6.

¹⁰⁵⁸ Tekvîr 81/20, 21.

¹⁰⁵⁹ Bakara 2/97 (De ki: Cebrail’e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah’ın izniyle Kur’ân’ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdecî olarak o indirmiştir.)

¹⁰⁶⁰ Şuarâ 26/193 (Onu Ruhü’l-Emîn (Cebrâil) indirdi.)

¹⁰⁶¹ Şuarâ 26/194 (Uyarıcılardan olman için senin kalbine.)

¹⁰⁶² Şuarâ 26/195 (Apaçık Arapça bir dille.)

¹⁰⁶³ Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâti’l-fünûn*, II/1776.

¹⁰⁶⁴ Bkz. Duman, M. Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınları, Ankara 1997, s. 64.

Yine bu konuyla ilgili olarak şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Ehl-i sünnet kelâmcılarında kabul gören açıklamaya göre söz (kelâm) önce zihinde oluşur, sonra kelime ve seslere dökülür. Birincisi zihindeki söz (kelâm-ı nefsi), ikincisi dildeki sözdür (kelâm-ı lafzî). İlahî kitaplardaki sözlerin zihnî olana denk düşen kısmı Allah’ın sıfatı olup asla yaratılmamıştır, ezeli ve ebedîdir. Vahyin dildeki söze denk düşen kısmı ise yaratılmıştır. Bu açıklamadan anlaşlan da ilahî- nefsi kelâmın belli bir beşerî dil ile olmamasıdır. Beşeri dil ile olan lafzî kelamdır. Ancak bu lafzî kelâm, hangi aşamada ve nasıl oluşmaktadır? Bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: İlahî kelâm melek veya peygamber aracılığıyla muhataplarına gelirken, yine Allah’ın yaratması ve müdahalesiyle peygamber veya meleğin zihninde ve dilinde muhatapların dillerine dönüşmektedir.”¹⁰⁶⁵ Bu izahın konuyla ilgili kapalılığı da vurgulayan ihtiyatlı bir açıklama olduğu görülmektedir. Zira vahyin ilahî veçhesi, onu mahiyetini bizim tam olarak anlayamayacağımız ilahî bir sır yapmaktadır.

Kıyâmet Sûresi’nin 16-19. âyetleri¹⁰⁶⁶ ile Tâhâ Sûresi’nin 114. âyeti,¹⁰⁶⁷ Kur’ân’ın vahiy aşamasıyla ilgili önemli ipuçları sunar. Özellikle Kıyâme Sûresi’ndeki âyetlerin vahiy alırken Hz. Peygamber’in dilini ve dudaklarını kıpırdatarak (okunanı) tekrar etmesi sebebiyle nâzil olduğunu anlatan rivâyetlere göre Peygamber (sas), kendisine bu âyetler geldikten sonra “Cebrâil (as) gelince dinler, Cebrâil ayrıldıktan sonra da onun okuduğu (قَرَأَ) gibi okurdu.”¹⁰⁶⁸ Buhârî’nin rivâyetinde ilgili hadisın son kısmı bu şekilde biterken Müslim’in bu konuyla ilgili rivâyetlerinden birinde ise hadis “Cebrâil (as) gelince dinler, Cebrâil ayrıldıktan sonra da onun ona okuttuğu (أَقْرَأَهُ) gibi okurdu”¹⁰⁶⁹ ifadeleriyle son bulmaktadır. Birbirini tamamlayan bu iki rivâyete göre Cebrâil (as)’ın Hz. Peygamber’e hem okuması, hem de onu okutması; Hz. Peygamber’in ise onun okuduğu gibi okumakla emrolunması ve bu emri güzelce yerine getirmesi söz konusudur.¹⁰⁷⁰ Bu tür beyanlara tefsirlerde de rastlanmaktadır.

¹⁰⁶⁵ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, I/17.

¹⁰⁶⁶ (Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir.

¹⁰⁶⁷ Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’an’ı okumakta acele etme. "Rabbim! İlmimi arttır" de.

¹⁰⁶⁸ Buhârî, “Bedülvahy”, 4.

¹⁰⁶⁹ Müslim, “Salât”, 148.

¹⁰⁷⁰ Kıyâmet 75/18; A’lâ 87/6 âyetleri de buna işaret eder mahiyettedir.

Râzî, Kıyâmet Sûresi'nin 18. âyeti olan “فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ”¹⁰⁷¹ buyruğunu, İbn Abbas'ın “Bu (âyetin) manası, Cebrâil onu okuduğunda sen onun okumasını takip et, demektir” şeklinde tefsir ettiğini, nakleder. Yine bu âyete, “Onun kıraatine uy!” anlamının da verildiğini, buna göre ise manasının “Senin, Cebrâil ile birlikte aynı anda okuman uygun düşmez. Cebrâil okumayı bitirene kadar susmalı ve o sustuğunda okumaya başlamalısın!” demek olacağını, belirtir.¹⁰⁷²

Yukarıdaki âyetlerle ilgili olarak “Bu âyetlerde Resûlullah'a dilini oynatmadan okunanı takip edip dinlemesi emredilmiştir; bu da vahiy esnasında Kur'ân'ın dinlenebilecek bir ses, tilâvet edilebilecek kelime ve cümleler halinde okunduğunu göstermektedir”¹⁰⁷³ yorumları da yapılmıştır.

Biz, gerek Cebrâil (as)'ın Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e vahiy ulaştırma şekli konusunda, gerekse vahyin beşerî kelâma dönüşmesi aşaması hakkında daha fazla söz söylemenin uygun olacağı kanatindeyiz. Şu bir gerçektir ki “en yüksek rûhî hallerden biri olan vahyin hakîkatını kavramaya imkân yoktur.”¹⁰⁷⁴

Burada, Cebrâil (as) ile irtibatlı yorumlardan biri olan ‘Allah’ın Cebrâil’in tilâvetini kendine nispet ederek ona büyük bir şeref bahsettiği’ tefsirinin çoğunlukla Râzî tarafından yapıldığını da belirtelim. O, bu izahlarından birinde “Cebrâil (as)’ın tilâveti, asıl itibarıyla fark olmaksızın, Allah’ın emriyle gerçekleştiğinden dolayı O’na nispet edilmiştir”¹⁰⁷⁵ yorumunu yapmıştır. Bakara Sûresi'nin 252. Âyetinin tefsirinde ise Cebrâil’e yönelik bu şereflendirmenin “إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ”¹⁰⁷⁶ âyetinde beyan edilen teşrîfe benzediğini, ifade etmiştir.¹⁰⁷⁷

Yüce Allah, Kur'ân'da ‘okuma’ anlamında kullanılan “قَرَأَ” fiilini iki yerde olmak üzere “فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ”¹⁰⁷⁸ ve “سَتَقْرَأُكَ فَلَا تَنْسَى”¹⁰⁷⁹ şeklinde, “رَتَّلَ” fiilini de bir yerde olmak üzere “وَرَتَّلْنَا تَرْتِيلًا”¹⁰⁸⁰ şeklinde azamet nûnuyla kendine nispet ederek kullanmıştır. Bunlardan Kıyâmet Sûresi'nin 18. Âyetinin tefsirinde de Râzî,

¹⁰⁷¹ O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy!

¹⁰⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX/224.

¹⁰⁷³ Duman, *Vahiy Gerçeği*, s. 64.

¹⁰⁷⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Elif Ofset, Ankara 1979, s. 43.

¹⁰⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII/81.

¹⁰⁷⁶ Fetih 48/10 (Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar...)

¹⁰⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI/208.

¹⁰⁷⁸ Kıyâmet 75/18 (O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy!)

¹⁰⁷⁹ A'lâ 87/6 ((Kur'ân'ı) sana okutacağız ve sen de unutmayacaksın.)

¹⁰⁸⁰ Furkân 25/32 (Ve onu tane tane (ayırarak) okuduk.)

“تَنْتَلُو” ifadelerinin tefsirlerinde olduğu gibi, ‘okuma’ işini Cebrâil’e nispet etmiş ve “Yüce Allah, Cebrâil (as)’ın okumasını, kendi okuması gibi saymıştır ki bu, Cebrâil (as)’ın şeref ve kıymetinin çok büyük olduğuna delalet eder”¹⁰⁸¹ demiştir.

Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi Cebrâil (as) ile ilgili olarak yapılan bu tür tefsirlerin vahyin gelişiyile ilgili rivâyetler doğrultusunda yapıldığı açıktır. Bu arada ifade etmemiz gerekir ki Kur’ân’da ‘okuma’ anlamında kullanılmış olan ne “قَرَأَ” ve “رَتَّلَ” fiilleri, ne de “تَلَا” fiili, açık olarak Cebrâil (as)’a nispet edilmemiştir. Bununla birlikte “إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ”¹⁰⁸² beyanıyla iki yerde “قَوْلٌ”/‘söz’ kelimesinin Cebrâil (as)’a nispet edildiği görülür.¹⁰⁸³ Bunlardan Tekvîr Sûresi’nin tefsirinde Kurtubî, “Burada (Allah), kelâmı Cebrâil’e nispet etmiş, sonra da onu bırakıp “تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ”¹⁰⁸⁴ sözüyle (kendine nispet etmiştir); böylece de hakikat erbabının kelâmın Allah’a ait olduğunu bilmelerini sağlamıştır” demektedir.¹⁰⁸⁵ Hâkka Sûresi’nin tefsirinde ise buradaki ‘resul’ kelimesinin Cebrâil veya Muhammed olabileceğine dair izahları naklettikten sonra “Kur’ân, Resul’ün kelâmı değildir; ona ancak onun okuyucusu olması, onu tebliğ etmesi ve onunla amel etmesi dolayısıyla nispet edilmiştir”¹⁰⁸⁶ izahını yapmıştır.

Burada konumuza açıklık getirmesi açısından şunu da belirtelim ki “تَنْتَلُو” fiilinin iki yerde¹⁰⁸⁷ “يَنْتَلُو” şeklinde okunduğu da rivâyet edilmiş,¹⁰⁸⁸ buna göre de bu fiillerin fâilinin Allah’a âid olan bir zamir olduğu yorumu yapılmıştır.¹⁰⁸⁹ Bu kıraatler, bu iki âyette tilâvetin gerçek fâilinin Allah olduğu mesajını vermesi bakımından değerlendirilebilir.

Bütün bu açıklamalar doğrultusunda denilebilir ki Kur’ân’ın gerek tenzil ve vahy yönüyle, gerekse söz ve okuma yönüyle Cebrâil (as)’a nispet edilmesi, bu yüce kelâmın tebliğinde elçilik vazifesini yapması dolayısıyla, onu şereflendirme babında olmuştur. Nihâyetinde Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olduğu, ne bir meleğin ne de bir

¹⁰⁸¹ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, XXX/224.

¹⁰⁸² Tekvîr 81/19; Hâkkâ 69/40 (O, değerli bir elçinin (Cebrâil’in) sözüdür.)

¹⁰⁸³ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*’, XXII/114, XXI/213.

¹⁰⁸⁴ Vâkıa 56/80; Hâkka 69/43 (Âlemlerin Rabb’inden indirilmedir.)

¹⁰⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, XXII/114.

¹⁰⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, XXI/213.

¹⁰⁸⁷ Câsiye 45/6; Âl-i İmrân 3/108.

¹⁰⁸⁸ Câsiye 45/6 için bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/278; Kurtubî, *el-Câmi*’, XIX/145; Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-muhît*, VIII/44; Âl-i İmrân 3/108 için bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-muhît*, III/28.

¹⁰⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-muhît*, VIII/44; III/28.

insanın sözü olamayacağı Kur'ân'da çoğunlukla da azamet nûnu ile defalarca ifade edilmiştir.

Netice itibariyle, Kur'ân'da azamet nûnuyla tilâvetin Allah'a nispet edilmesi şu anlamlara gelir:

Yüce Allah bu ifadelerle öncelikle Kur'ân'ı tilâvet veya inzâl edenin kendisi olduğunu beyan etmiş; zâtının azamet ve yüceliğini, şerike veya yardımcıya ihtiyaç duymayan bir güç ve kudret sahibi olduğunu belirtmiştir.

Kur'ân'ın inzâl edilmesi ve tilâveti aşamasında Allah'ın emri ile görev alan ve vahyi tilâvet eden ilk kimse Cebrâil (as) olmuştur. Bu açıdan bakıldığı zaman Allah'ın “تَنْتَلُو” ifadesini kullanması, Cebrâil'in tilâvetini kendi tilâveti sayması anlamına gelir ki bu da Cebrâil (as)'ın Allah katında ne denli değerli olduğunu gösterir.¹⁰⁹⁰

Yüce Allah, bu beyan tarzını kullanmakla aynı zamanda tilâvet ettiği âyetlerin yüceliğini; her türlü müdâheleden, özellikle de tahrif ve tağyirden uzak olduğunu ifade etmiştir.

Bu ifade şekli aynı zamanda kendine Kur'ân âyetleri tilâvet olunan Peygamber (sas)'ın şerefini, her türlü iftira ve ithamdan uzak, emîn bir elçi olduğunu belirtir.

Allah'ın Kur'ân'ın tilâvetini çoğul kipiyle kendine nispet etmesi, sıfatları ve esmasıyla bu işi yaptığı anlamına da gelir. Bunda da Kur'ân tilâvetinde, Yüce Allah'ı çok çeşitli tecellileriyle tanıma imkânı olabileceğine işaret vardır.

Yine bu beyan şeklinden, Kur'ân tilâvetinin çok önemli bir iş olduğu, Kur'ân tilâvetini gerçekleştiren kimselerin bir manada ilahî ahlakla ahlaklanmış olacakları da anlaşılabilir.

Burada şunu da söylemeliyiz ki gerek “تَنْتَلُو” ifadesinin geçtiği Kur'ân âyetleri, gerekse bu konuda yapılan izahlar, buralarda bahsedilen ilahî tilâvetten maksadın ‘Kur'ân tilâveti’ olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın bu şekilde, ilahî veçheden tilâvetinin anlatıldığı bu âyetlerde, muzârî (şimdiki-gelecek-geniş) zaman kalıbının

¹⁰⁹⁰ Yüce Allah'ın Cebrâil (as)'ın tilâvetini kendisine nispet etmesi, onun Allah katındaki değerini gösterir. Buhârî'nin rivâyet ettiği şu hadisi kutsînin de bu manaya işaret ettiği söylenebilir: Rivâyete göre Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Kulum, kendisine farz kıldığım birşeyden bence daha sevimli olan bir şey ile bana yaklaşmamıştır. Kulum, farzların dışında nafîle ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder. Sonunda ben, onu severim. Sevince de duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum...” Bkz. Buhârî, “Rikâk”, 38.

kullanılması, zamandan ve mekândan uzak olan Allah'ın kullarına vermek istediği mesajla ilgili olsa gerektir. Yani Yüce Allah demek istiyor ki: “Şimdi ve şimdiden sonrası için size Kur'ân'ı tilâvet ediyorum. Öyleyse siz de buna kulak verin ve gereğiyle amel edin!”

Bu konuyu bitirirken dikkat çekmek istediğimiz bir husus da şudur: Kur'ân'da kullanılan kelimeler, asıl anlamlarını da tazammun eden bir yapıda kullanılmışlardır. Bununla birlikte asıl anlam, bazı yerlerde ön plana çıkmakta; bazı yerlerde ise ince tedkikleri gerekli kılan bir mana örüntüsü arkasına gizlenmektedir. Asıl anlamın gizlendiği bu yerlerde onların tamamen unutulması, bazı Kur'ânî mesajların görülmesine engel olmuştur. Yukarıda gördüğümüz üzere tefsirlerde, çoğunlukla ‘inzâl ediyoruz, okuyoruz’ anlamı verilen ‘تَنزِيلٌ’ ifadelerinde gizli olan ‘ard ardalık ve takip etme’ anlamı, hiç görülmemiştir. Hâlbuki bu ifadeler aynı zamanda Yüce Allah'ın ‘inzâl ettiği âyetleri peş peşe, devam üzere gönderdiği’ ve tabiri caizse ‘onları takip ettiği, onların arkasında olduğu’ anlamını taşımaktadır.

3.3.2. Peygamber (sas)'in Tilâveti

Tilâvet kavramının geçtiği âyetler içerisinde tilâvetin Hz. Peygamber (sas)'e nispet edilerek kullanımı, önemli bir yekûn tutar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi iki âyette, Hz. Peygamber'in tilâvetinden söz edilmektedir. Burada Kur'ân'da tilâvet kelimesinin 63 âyette geçtiğini hatırlarsak, bu âyetlerin üçte birinden fazlası, Hz. Peygamber'in tilâvetinden bahsediyor, demektir. Bu âyetlerin yedisinde ‘tilâvet eden bir resûl’den söz edilmekte, altısında emir sigasıyla Hz. Peygamber'den ‘tilâvet etmesi’ istenmekte, diğerlerinde ise değişik vesilelerle onun tilâveti söz konusu edilmektedir. Şimdi bu âyet-i kerîmeleri ve buralarda bahsedilen hususları görelim:

3.3.2.1. Tilâvet Eden Resûl

Kur'ân'da ‘tilâvet eden resûl’ manasındaki ifadelerin geçtiği yedi âyetin dördündeki ‘resûl’ kelimesiyle Hz. Muhammed'den bahsedildiği konusunda müfessirler, görüş birliği içindedirler. Kalan üç âyetteki ‘tilâvet eden resûl’ ifadesinin ikisini de çoğunluk Hz. Peygamber olarak tefsir etmekle beraber, bazı müfessirler Cebrâil (as) olarak izah etmişlerdir. Kasas Sûresi'nde ise aşağıda da

üzerinde duracağımız gibi herhangi bir peygamber veya Hz. Muhammed (sas), kastedilmiş olabilir.¹⁰⁹¹

Kur’ân âyetleri içerisinde bu kadar tekrarlarla verilen ‘tilâvet eden resûl’ beyanının anlatmak istediği çok şey olmalıdır. Bu manaya yer veren Kur’ân âyetleri, Hz. Peygamber’in “gönderildiği kimselerden olması, onlara kitabı-hikmeti öğretmesi ve onları temizlemesi” gibi daha başka sıfat ve özelliklerine de değinirken onun risâlet görevini öncelikle Rabbinin âyetlerini tilâvet etmek suretiyle yaptığını ifade etmektedirler. Aynı zamanda tilâvetin Hz. Peygamber’in tebliğ görevini yerine getirirken kullandığı en önemli unsur olduğunu da göstermektedirler.

Tilâvet, bir peygamber olarak sadece Hz. Muhammed’in başvurduğu bir usul de değildir. Bütün peygamberlerin Rablerinin âyetlerini tilâvet ettikleri ve bu şekilde görevli oldukları toplumları uyardıkları Zümer Sûresi’nde geçen “وَقَالَ لَهُمْ خِرَنَّاهَا لَمْ يَأْتِكُمْ” Ve cehennem bekçileri onlara şöyle derler: “Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağımıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?”¹⁰⁹² beyanının da işaretiyle bilinmektedir. Ancak Kur’ân, özellikle Hz. Peygamber’i bu sıfatıyla defalarca zikretmiş ve son peygamberin şahsında Allah’ın âyetlerini tilâvet etmenin dinde ve dini tebliğ görevinde ne denli önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

Tilâvet eden resûlden bahseden âyetler, tespit edebildiğimiz kadarıyla, nüzul sırasına göre şöyledir:

Öncelikle Kasas Sûresi’nin 59. Âyetinde Yüce Allah, “وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ” buyurmakta ve “حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَّهَاتِ رُسُلًا يَلْتَمُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ” “Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe oraları helâk edici değildir. Zaten biz, halkları zalim olmadıkça memleketleri helâk etmeyiz.” diyerek bütün zamanlarda, herhangi bir beldeyi oranın merkezi konumundaki büyük kente ‘tilâvet eden bir resûl’ göndermedikçe helak etmeyeceğini, bildirmektedir.¹⁰⁹³ Bu, Allah’ın genel geçer bir kanunu olmakla birlikte¹⁰⁹⁴ Katâde, özellikle bu âyette söz edilen Ümmü’l-Kurâ’nın Mekke, resûlün

¹⁰⁹¹ Âyetler ve tefsirleri hakkında malumat aşağıda geleceği için burada teferruata girilmemiştir.

¹⁰⁹² Zümer 39/71.

¹⁰⁹³ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, III/410; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, s. 875.

¹⁰⁹⁴ Yüce Allah bu kanununu, İsrâ Sûresi’nin 15. âyetinde “وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا” yani “Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.” şeklinde beyan ederken; bunu hüccet ikâmesi ve

de Hz. Muhammed olduğunu ifade etmiş,¹⁰⁹⁵ birçok müfessir de onun bu görüşünü benimsemiştir.¹⁰⁹⁶ Bu durumda âyet-i kerimenin manası, “Ey Muhammed! Allah, senin zamanında Ümmü’l-Kurâ olan Mekke’ye kitabının âyetlerini tilâvet eden bir resûl olarak seni göndermedikçe Mekke civarını helak edecek değildir.” şeklinde olur.¹⁰⁹⁷

Yukarıdaki âyetin Mekke’ye gönderilen Hz. Muhammed’in halkı Arap ve Arap olmayan bütün beldelere gönderilmiş olduğuna da işaret ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁸ Âyetteki “يَتْلُوا” kelimesi, resulün sıfatı konumundadır ve “Onlara, inanmadıkları takdirde dünyada azabın ineceğini haber verir.” şeklinde izah edilmiştir.¹⁰⁹⁹

Bakara Sûresi’nde Hz. İbrahim’in oğlu İsmail ile beraber Beytullah’ın temellerini yükseltmeleri sırasında yaptıkları duadan bahsedilmiş, “Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.” manasındaki ifadelerle başladıkları dualarını, “رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ” ifadesiyle yani “Rabbimiz onlara içlerinden senin âyetlerini onlara okuyan, kitap ve hikmeti öğreten ve onları (şirkten) arındıran bir resul gönder. Şüphesiz aziz ve hakîm olan ancak sensin.” diyerek bitirdikleri, belirtilmiştir.¹¹⁰⁰ Bütün müfessirler, bu âyette geçen resûl kelimesiyle Hz. Muhammed’in kastedildiğini beyan etmişler ve bu konuyla ilgili özellikle Hz. Peygamber’in “Ben babam İbrahim’in duasıyım ve İsa’nın müjdesiyim”¹¹⁰¹ şeklindeki beyanını zikretmişlerdir.¹¹⁰² Yine aynı konuya yönelik olarak şu delil de sunulmuştur:

---

kullara mazeret bırakmamak için yaptığını Nisâ Sûresi’nin 165. âyetinde “رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا” yani “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” diye ifade etmektedir.

¹⁰⁹⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XX/95; Ayrıca

¹⁰⁹⁶ Mesela bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/352; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV/150; Mâverdî, *en-Nüket*, IV/261; Zemahşerî, *Keşşâf*, III/410; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VI/233; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI/301; Neseî, *Medârikü’l-tenzil*, s. 875; İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/476.

¹⁰⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XX/95.

¹⁰⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/476.

¹⁰⁹⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/352; Begavî, *Meâlimü’l-tenzil*, VI/216; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VI/233; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI/301.

¹¹⁰⁰ Bakara 2/127-129.

¹¹⁰¹ *Müsned*, IV/127, 128; V/262.

¹¹⁰² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/556; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, IV/72; Kurtubî, *el-Câmi’*, II/402.

“Âyetten Hz. İbrahim’in Mekke’deki zürriyeti için dua ettiği anlaşılmaktadır; burada ise Hz. Muhammed’den başka bir peygamber gelmemiştir.”¹¹⁰³

Müfessirlerin beyanına göre ilgili âyette geçen “مِنْهُمْ” ifadesiyle ‘müslümanlardan, beşer cinsinden veya kendi milletlerinden (bir resûl)’¹¹⁰⁴ ya da Hz. İbrahim’in zürriyetinden veya Mekke ehlinde (bir resûl)’¹¹⁰⁵ manalarından birinin anlaşılması mümkündür. “أَيَاتِكَ” kelimesiyle ise Kur’ân âyetleri¹¹⁰⁶ veya Allah’ın varlığını, birliğini ve peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan deliller¹¹⁰⁷ kastedilmiştir. Bunlara uygun olarak da bu âyetteki “يَتْلُوا” ifadesine, “okur, tebliğ eder”¹¹⁰⁸ veya “beyan eder”¹¹⁰⁹ gibi anlamlar verilmiştir.

Kur’ân’da ‘tilâvet eden resûl’den bahseden üçüncü âyet, Bakara Sûresi’nin 151. Âyetidir. Burada “كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ”¹¹¹⁰ buyrulmaktadır. Bu beyanın kendisinden önceki âyetle ilgili olduğu, buna göre manasının “Dünyada size resûl göndererek nimetimi tamamladığım gibi ahirette de size sevap vererek nimetimi tamamlamam için” şeklinde olacağı belirtilmiştir. Ya da âyetin kendisinden sonra gelen cümleyle bağlantılı olduğu, bu durumda ise “Size peygamber göndererek sizi andığım gibi siz de bana itaat ederek beni anın ki, ben de sizi sevap ile ödüllendirerek anayım.” anlamına geleceği, ifade edilmiştir.¹¹¹¹ İki görüş de nihâyetinde âyette zikredilen özelliklerde bir peygamberi göndermekle Yüce Allah’ın insanlığa ne büyük bir nimet bahsettiğini, bunun karşılığı olarak da anılmayı ve şükredilmeyi istediğini, ortaya koymaktadır. Kuşkusuz âyette zikri geçen peygamber, Hz. Muhammed’dir,¹¹¹² o ve onun tilâvet ettiği Kur’ân ise Allah’ın ümmet-i Muhammed’e sunduğu en büyük lütfudur.

¹¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, IV/72; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I/106; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I/563.

¹¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/571.

¹¹⁰⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I/146.

¹¹⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I/140; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I/151; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I/563.

¹¹⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/187; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s.78; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I/564.

¹¹⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/187; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s.78.

¹¹⁰⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, I/191.

¹¹¹⁰ Nitekim aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi arındıran, size kitap ve hikmeti öğretip bilmediklerinizi size haber verecek olan bir peygamber gönderdik.

¹¹¹¹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/ 69; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/227; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/205; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s.87.

¹¹¹² Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/150; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/595; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I/167; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I/618; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II/124.

Bu durumu Yüce Allah, Âli İmrân Sûresi'nin 164. Âyetinde “لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ” yani “Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” buyurmak suretiyle daha açık bir şekilde beyan etmiş; özellikle de bu lütfu sayesinde müminleri nimete erdirdiğini, bildirmiştir. Çünkü bu büyük nimetten faydalananlar, müminler olmuşlardır.¹¹¹³

Bu âyete göre Hz. Muhammed'in –kısaca yukarıda da belirttiğimiz- şu yönleri, Yüce Allah'ın inananlara lütfu olmuştur:

1) Allah, aralarından kendilerine bir peygamber göndermiştir. Her ne kadar Peygamber bütün insanlara gönderilmiş ise de,¹¹¹⁴ onun o günün Araplarının arasından gönderilmiş olması, Allah'ın onlara ilave bir lütfudur. Bu sayede onlar, Peygamberin davetini daha kolay anlamışlardır.¹¹¹⁵ Ayrıca onun doğruluk, emanet gibi Peygamberlikten önceki hallerine de vakıf oldukları için bu çağrıya icabet etmeleri daha kolay olmuştur.¹¹¹⁶

2) Bu Peygamber, onlara Allah'ın âyetlerini okuyor. Hz. Muhammed'in içinde bulunduğu topluluk, onun hiç kimsenin talebesi olmadığını, herhangi bir kitap okumadığını biliyorlardı. Buna rağmen kırk yaşından sonra onun lisanından, hiçbir kimseden zuhur etmemiş olan bir ilim zuhur ediyor; geçmiş ümmetlerin kıssaları ve önceki peygamberlerin durumları gibi ancak semavî bir vahiy ile bilinmesi mümkün olan bilgilerden bahseden âyetler dökülüyordu.¹¹¹⁷

“Yine şüphesiz Allah'ın âyetlerini bizzat peygamberin kendisinden duymak, onun açıklama ve rehberliğine şahit olmak büyük bir nimettir. Bazı müfessirler, buradaki âyetlerle kevnî âyetlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre Hz.

¹¹¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/426-427; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 195.

¹¹¹⁴ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IX/80.

¹¹¹⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/441.

¹¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/426; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 195; Bazı müfessirler, aralarından sözüyle, insan olan bir peygamberin gönderilmiş olmasının kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü peygamber örneğin bir melek olmuş olsaydı, insanların onunla iletişim kurmaları zor olurdu. Bu takdirde Allah'ın söz konusu lütfü, bütün insanlara yöneliktir. Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/441.

¹¹¹⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IX/81.

Peygamber onlara, kendi çevrelerinde olup biten tabiat olaylarını nasıl okuyacaklarını ve onlardan nasıl ibret alacaklarını öğretmiştir.”¹¹¹⁸

3) O Peygamber onları, imanlarıyla küfür bataklığından, azıp saptıktan temizlemektedir veya onlardan farz olan zekâtı almaktadır.¹¹¹⁹ Özellikle de “putperestliğin kalıntılarından ve cahiliye ahlâkından arındırmaktadır.”¹¹²⁰

4) Onlara Kitabı ve hikmeti yani Kur’ân’ı ve sünneti öğretmektedir.¹¹²¹

Bu âyette ifade edildiği üzere, kendilerine belirtilen özelliklerde bir resûl gönderilenlerin bundan önce açık bir sapıklık içinde olmaları da bu nimetin ne denli büyük olduğunu gösterir. Çünkü ilim ve bildirme şeklinde olan nimet, cehalet ve dinden uzak oluşun peşinden gelince, bu nimetin kıymeti daha büyük olur.¹¹²²

Yukarıdaki âyette geçen, “مِنْ أَنْفُسِهِمْ” ifadesinin kıraatı resulde, “مِنْ أَنْفُسِهِمْ” şeklinde olduğu, belirtilmiştir ki bu durumda kelimenin manası, “مِنْ أَشْرَفِهِمْ” yani “en şerefliyelerinden, en kıymetlilerinden” demek olur.¹¹²³

Buradaki âyette Hz. Muhammed’in müminlere, Allah’ın nimeti olarak sunulan yönleri, yukarıda bahsettiğimiz Bakara Sûresi’nin 129. ve 151. Âyetleri ile şimdi üzerinde duracağımız Cuma Sûresi’nin 2. âyetinde neredeyse aynı ifadelerle dile getirilmiştir.

Cuma Sûresi’nde Yüce Allah, “هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ”¹¹²⁴ yani “O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler” buyurarak yukarıda bahsettiğimiz özelliklerde bir resûl göndermeyi, tesbîhe layık olan zatına nispet ederek kullanmış; bu şekilde ne büyük bir nimet vermiş olduğunu, kuvvetli bir üslupla hatırlatmıştır.

Daha önceki âyetlerden farklı olarak burada, resulün gönderildiği toplumdan olması durumu, “بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ” yani “Ümmîlere, kendilerinden bir resûl gönderdi” şeklinde beyan edilmiştir. Bazı müfessirler bu beyanı, “Ümmî bir millet

¹¹¹⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/441-442.

¹¹¹⁹ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 195.

¹¹²⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/442.

¹¹²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/427; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 195.

¹¹²² Bkz. Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, IX/82.

¹¹²³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/426; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 195.

¹¹²⁴ Cuma 62/2.

içerisinde (kendileri gibi)¹¹²⁵ ümmî bir adam gönderdi¹¹²⁶ diye tefsir ederler. Bu âyette bahsedilen peygamberin Hz. Muhammed olduğu konusunda hiçbir müfessirin tereddüdü yoktur. Bununla birlikte tefsirlerde, âyette geçen ümmîler kelimesinin ne anlama geldiği ve burada Hz. Muhammed'in ümmîlerden olmasının bir lütuf olarak hatırlatılmasının nasıl açıklanabileceği gibi muhtemel soruların cevapları üzerinde durulmuştur.¹¹²⁷ Hz. Peygamber'in ümmîliği ile ilgili izahlara ileride yer vereceğimiz için burada ayrıntıya girmiyoruz.

Tilâvet eden resulün zikredildiği Kur'ân âyetlerinden son ikisi, Talâk Sûresi'nin 11. âyeti ile Beyyine Sûresi'nin 2. âyetidir. Buralarda da yukarıda ifade ettiğimiz gibi bahsedilen resulün çoğunlukla Hz. Muhammed olduğu yönünde açıklamalar yapılmıştır.¹¹²⁸ Bununla birlikte şimdi aktarmaya çalışacağımız üzere az da olsa bu âyetlerdeki resûl ile Cebrâil (as)'ın kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.

Talak Sûresi'nde Yüce Allah, “رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ”¹¹²⁹ yani “İman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi.” buyurmaktadır. Genellikle bu âyetteki resulün kendinden önceki âyette bulunan “ذَكَرًا”¹¹³⁰ ifadesinin sonundaki “ذَكَرًا” kelimesinden bedel olduğu ya da takdiri “أَرْسَلٌ” olabilecek bir fiilin gizli zamiriyle mansûb olmuş bir isim olarak bulunduğu, ifade edilmiştir.¹¹³¹ Birinci tevcihe göre âyetin manası, “Allah size bir zikir (hatırlatma) indirmiştir ki bu zikir, peygamberdir.” şeklinde olur. Bu görüş, “Allah, Peygamber (sas)'i, onlara dinleri ve ahiretleri ile ilgili şeyleri hatırlattığı için ‘zikir’ diye isimlendirmiştir.” şeklinde açıklanmıştır. İkinci görüşe göre ise âyet, “Allah size bir zikir (Kur'ân) indirdi ve bir peygamber gönderdi.” anlamındadır.¹¹³²

¹¹²⁵ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/211.

¹¹²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/517; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1239.

¹¹²⁷ Bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, VI/5; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII/113; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/517; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/211; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1240; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII/262.

¹¹²⁸ Bkz. İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 603, 654; Mukâtil, *Tefsîr*, IV/367, 777; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V/188, 349; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI/62, XXII/408; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII/282, 494.

¹¹²⁹ Talak 65/11.

¹¹³⁰ Talak 65/10 (Allah, size bir zikir indirdi.)

¹¹³¹ Resûlün irabı ile ilgili yorumlar için bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI/62; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII/282; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, X/358.

¹¹³² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX/38.

Zemahşerî bu âyette bahsedilen resulün Cebrâil (as) olduğunu, ifade eder. O bu yorumunu öncelikle âyetteki resulün Allah'ın âyetlerini tilâvet etmekle vasıflanmasına dayandırmaktadır. Yine ancak âyetteki resulün Cebrâil olması durumunda, onun inzâli zikrin inzâli olacağı için, zikirden bedel olarak kabul edilmesinin doğru olacağını, belirtir.¹¹³³ Kurtubî ve Ebû Hayyân ise bu görüşün asıl itibariyle Kelbî'ye ait olduğunu ifade ederlerken¹¹³⁴ İbnü'l-Cevzî bu izahı, İbnü's-Sâib'e isnad eder.¹¹³⁵ Netice itibariyle az sayıda da olsa bazı müfessirler, bu âyetteki resûl ile Cebrâil (as)'ın kastedildiğini, söylemişlerdir. Elmalılı Hamdi Yazır ise bu konuyla ilgili izahları, tefsirinde şu şekilde telif etmiştir :“(Bu âyetteki) Resulden murad, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa (sas)'dır. ‘Resul’ kelimesindeki tenvin, yücelik ifade etmektedir. Peygamber’e nazaran ise Resul, Cibrîl (as)’dır.”¹¹³⁶

Nüzul sırasına göre Kur’ân’da ‘tilâvet eden resul’ son olarak Beyyine Sûresi’nde konu edilmiştir. Burada Yüce Allah, “رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُّطَهَّرَةً”¹¹³⁷ buyurmakta ve bu resulün “Allah tarafından gönderilmiş ve tertemiz sayfeler okuyan bir elçi” olduğuna dikkat çekmektedir. Müfessirlerin neredeyse tamamı, bu âyetteki resulün ‘beyyine’ kelimesinden bedel olarak merfû okunduğu¹¹³⁸ ve onunla Hz. Muhammed’in kastedildiği, görüşündedirler.¹¹³⁹ Sadece Beydâvî’nin “قِيلَ” yani ‘denildi ki’ diyerek naklettiği bir görüşe göre buradaki resulden murad Cebrâil (as)’dır.¹¹⁴⁰ Bu yorumla ilgili olarak ise tilâvetin Cebrâil (as)’a nispetinde mahzur olmadığı ancak bu âyetlerde söz konusu olan, siyâkında kâfirlere ve müşriklere geldiğinden bahsedilen bu resulün Cebrâil (as) değil de Hz. Peygamber (sas) olarak anlaşılmasının daha isabetli olacağı yönünde açıklamalar yapılmıştır.¹¹⁴¹

¹¹³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/548.

¹¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, XXI/62; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII/282.

¹¹³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII/298.

¹¹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII/5077.

¹¹³⁷ Beyyine 98/2.

¹¹³⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII/494; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, XI/68; ‘O, peygamberdir.’ anlamında mahzûf bir mübtedanın haberi olduğu da söylenmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*’, XXII/409.

¹¹³⁹ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 654; Mukâtil, *Tefsîr*, IV/779; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXX/263; Mâverdî, *en-Nüket*, VI/316; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, VIII/495; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IX/196; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII/42; Kurtubî, *el-Câmi*’, XXII/408; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V/328; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 1366; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIV/423.

¹¹⁴⁰ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V/328.

¹¹⁴¹ Bkz. Şeyhzâde, *Hâşiyetü Beydâvî*, VIII/655.

Peygamberler, peygamberliklerini ispat eden ‘açık delil’ ile gelirler.¹¹⁴² Beyyine Sûresi’ne göre Hz. Muhammed (sas)’in bizzat kendisi, beyyine yani açık delildir.¹¹⁴³ Hayatının her safhasında yüce bir ahlak üzere olan Hz. Peygamber’in Allah’ın elçisi olduğunun en açık işareti ise en büyük mucizesi olan Kur’ân-ı Kerîm’dir. Önceden hiç kitap okumamış, yazı yazmayı da bilmeyen bir kimsenin¹¹⁴⁴ yüksek edebî ve ilmî özelliklere sahip, her yönüyle şaheser bir kitap olan Kur’ân’ı tilâvet etmesi ve hatta ‘yaşayan bir Kur’ân’ haline dönüşmesi, kendisinden başka hiçbir delile ihtiyaç bırakmayan açık kanıttan başka bir şey değildir.¹¹⁴⁵ İmam Bûsîrî (v. 695/1295), Kasîde-i Bürde diye bilinen şiirinde bu hususu ne güzel dile getirmiştir:

”كَفَّاكَ بِالْعِلْمِ فِي الْأُمِّيِّ مُعْجَزَةً فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَ النَّادِيْبِ فِي الْيُثْمِ“¹¹⁴⁶

“Cahiliyye devrinde ümmî iken ilim sahibi olması,

Yetim iken de terbiyeli bulunması, mucize olarak sana yeter.”

Müfessirlerin çoğuna göre, yukarıdaki âyetteki “صُحُفًا” yani ‘sahifeler’ ifadesiyle, bu sayfalarda yazılı olan Kur’ân kastedilmiştir. “Hz. Peygamber, Kur’ân’ı ezberinden okurdu, bu sebeple bu âyetlerde geçen “يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً” yani “tertemiz sahifeleri okur” ifadesi, ‘onların içerisinde yazılı olan şeyleri okur’ anlamına gelir.”¹¹⁴⁷ Yine bu durumda âyet-i kerîmedeki, “مُطَهَّرَةً” kelimesi, Hz. Peygamber’e gönderilmiş olan Kur’ân’ın her türlü batıldan; yalan, şüphe, nifak, dalâlet ve küfürden uzak olduğunu ifade eder.¹¹⁴⁸ Bu kelime aynı zamanda Kur’ân’ın korunmuşluğunu, her türlü tahrif ve tebdîlden arı ve duru kılındığını da gösterir. Bilindiği üzere Yüce Allah, “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ”: Şüphesiz o Zikr’i

¹¹⁴² Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, V/469.

¹¹⁴³ Müfessirlerin çoğunluğu, âyette geçen beyyine’nin Hz. Muhammed olduğunu beyan etmekle birlikte onun Kur’ân, meleklerden olan elçiler (Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII/42), hakkın beyanı ve hüccetlerin zuhuru, Tevrat ve İncil’deki Hz. Muhammed’in doğruluğunu beyan eden bilgiler (Bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, VI/315) gibi manalara gelebileceğini söyleyenler de olmuştur.

¹¹⁴⁴ Bkz. Ankebût 29/48.

¹¹⁴⁵ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/518; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V/211.

¹¹⁴⁶ Bûsîrî, Muhammed, *Kasîde-i Bürde*, trc. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul ts., s. 220; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, XXVIII/514.

¹¹⁴⁷ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, VIII/495; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IX/196; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII/42; Kurtubî, *el-Câmi’*, XXII/409; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V/328; Şeyhzâde, *Hâşiyetü Beydâvî*, VIII/655; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, V/560; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V/684; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXX/201.

¹¹⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, IV/779; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IX/196; Kurtubî, *el-Câmi’*, XXII/409.

(Kur’ân’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz”¹¹⁴⁹ buyurarak Kur’ân’ın korunmasını kendi uhdesine aldığı beyan etmiştir. Bu yüzden kimse onun bir benzerini getiremediği gibi onu tahrife de muvaffak olamamıştır.¹¹⁵⁰

Hasan-ı Basrî, bu âyetteki sahifelerden muradın “Semada yazılı olan temiz sahifeler” olduğunu ifade eder. Bunların ‘peygamberlere indirilen kitapların kendisinden istinsah edildiği, Allah katındaki Ümmü’l-Kitap’ta olan temiz sahifeler’ olduğu da söylenmiştir.¹¹⁵¹ Bu tür izahlara göre âyette geçen resulün Cebrail (as) olarak alınması ve âyete “Cibrîl, levh-i mahfuzdaki sahifeleri okur.” gibi manalar verilmesi mümkün gözükmese de, bu açıklamaların Kur’ân’ın levh-i mahfuzdan önce toptan dünya semasına, sonra da oradan peyderpey Hz. Peygamber’in kalbine indirilmesi hadisesine işaret ettiği, açıktır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu tertemiz sahifeleri insanlara tilâvet eden resûlün, Hz. Peygamber olması, ona tilâvet eden resûlün de Cebrail (as) olarak alınması, en makul yorum olarak gözükmektedir. Yine sahifelere verilen anlama göre, âyetteki tilâvet kelimesine ‘okuma’ anlamı dışında manalar yüklenmesi de söz konusu olmuştur. Mesela Mâverdî’ye göre buradaki ‘suhufu mutahhara’, ‘önceki nebilere inzâl olunmuş sahifeler’ anlamına da gelebilir; bu durumda âyet, “Hz. Peygamber, nübüvveti ile kendinden önceki peygamberlere nâzil olmuş sahifelerin ardından gelir” manasındadır.¹¹⁵²

3.3.2.2. Hz. Peygamber’e Tilâvet’in Emredilmesi

Kur’ân’da muhataba yönelik olarak yapılan ilk emir, Alak Sûresi’nin başında yer alan “اِقْرَأْ” emridir. Müfessirlerin ilk inen âyetler olduğunu ifade ettikleri buyruklar, bu emirle başlamış ve ilgili âyetler grubunda bu ifade iki kez tekrar edilmiştir.¹¹⁵³ Vahyin devam ettiği günlerde, içerik bakımından gittikçe zenginleşen emirler dizisiyle karşılaşılır. Mesela Müzzemmil Sûresi’nde gecenin bir bölümünde kalkıp¹¹⁵⁴ Kur’ân’ı tertîl ile okuma emri verilmiş, muhatabı amele ve yapılan işe özen göstermeye sevkeden buyruklar yöneltmiştir. Bununla birlikte Yüce Allah’ın

¹¹⁴⁹ Hicr 15/9.

¹¹⁵⁰ Bkz. Uğur, Hakan, *Beyyine Sûresi Tefsiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001, s. 62.

¹¹⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi*, XXII/409.

¹¹⁵² Mâverdî, *en-Nüket*, VI/316.

¹¹⁵³ Bu konuyla ilgili yorumlara, tezimizin ‘Kıraat Kavramı’ başlığı altında değindik.

¹¹⁵⁴ Müzzemmil 73/2. Âyetindeki “قُمْ” emrinin gece namazı kılmakla ilgili olduğu belirtilmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XXI/317.

kullarının durumlarını gözeterek bazı emirlerinde hafifletme yoluna gittiği de görülür.¹¹⁵⁵

Kur’ân-ı Kerîm’deki müfred muhataba yani ikinci tekil şahsa yönelik emirlerin birinci derecede muhatabı, tefsirlerde de beyan edildiği üzere, Hz. Peygamber’dir. Bununla birlikte ilgili âyetlerin tefsirlerinde zaman zaman bu ifadelerin Ümmet-i Muhammed’i de kapsadığı, belirtilir.¹¹⁵⁶ Bazı yerlerde ise bizzat Allah-u Teâlâ’nın müfred (tekil) olarak beyan ettiği buyruklarını, ümmetin bütününe yönelik olduğu açıkça anlaşılın diye, çoğul olarak da ifade ettiği olmuştur.¹¹⁵⁷

Hz. Peygamber’in şahsında yöneltilen emirlerin elbette derin mana ve sebepleri vardır. Kur’ân’da defalarca ‘tilâvet eden resûl’ olarak anılan bir peygambere bazı âyetlerde “أَنْتُ” emrinin verilmesi de kuşkusuz hikmetten hâlî değildir. Müfessirlerin çeşitli emir ifadelerini tefsir ederken beyan ettikleri gibi bir emir, muhatabın bir işi yapmasını istemeyi ifade edeceği gibi, o işin önemini vurgulamak ve yapılmaya devam edilmesini talep etmek için de kullanılmıştır.¹¹⁵⁸ Kur’ân’daki “أَنْتُ” emirlerinin sebeplerini de bunlardan herhangi biriyle veya hepsiyle açıklamak mümkündür. Bununla birlikte bazı müfessirlerin bu konuya yönelik daha başka izahlar da yaptıkları olmuştur. Mesela Ankebût Sûresi’nin 45. Âyetindeki “أَنْتُ : مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ : Kitaptan sana vahyedilmiş olanı tilâvet et!” emrinin verilmiş sebebini Beydâvî, şu şekilde izah etmektedir: “Kıraatıyla Allah’a yakınlaşmak, aynı zamanda lafızlarını ezberlemek ve manalarını keşfetmek için (oku)! Çünkü dikkatlice düşünen okuyucuya, ilk işittiğinde elde edemediği manalar, (okumayı) tekrarı sayesinde inkişâf eder.”¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁵ Müzzemmil Sûresi’nin 20. Âyetinde iki kere tekrarlanan “فَأَقْرُوا مَا نَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ” yani “Artık, Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun!” buyruğu, buna güzel bir örnektir. Sahîh-i Müslim’de geçen bir rivâyete göre Müzzemmil Sûresi ile ilgili olarak şöyle bir açıklama mevcuttur: “Aziz ve Celil olan Allah, bu sûrenin baş taraflarında gece namazı kılmayı farz kıldı. Peygamber (sas) ve ashâbı bir sene boyunca gece namazı kıldılar. Yüce Allah, bu sûrenin son bölümlerini oniki ay süreyle semada tuttu. Nihâyet Yüce Allah, bu sûrenin sonunda hükmü hafifleten buyrukları indirdi. Böylelikle önceden farz iken daha sonra gece namazı tatavvu (nafîle) oldu.” Bkz. Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 18.

¹¹⁵⁶ Mesela bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIII/348.

¹¹⁵⁷ Mesela Müzzemmil Sûresi’nin başında tekil olarak kullanılmış olan emirleri tahfif eden buyruklar, aynı sûresinin sonunda “فَأَقْرُوا” şeklinde çoğul olarak beyan edilmiştir. Bkz. Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 18.

¹¹⁵⁸ Emrin delaletiyle ilgili izahlar için bkz. Yıldız, Ahmet, *Kur’ân’da Hz. Muhammed’e Verilen Emirler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, ss. 12-17.

¹¹⁵⁹ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV/196.

Kur'ân'da TLV/"تلو" kökünün, 7 yerde emir fiil formunda geçtiğini; bunlardan 6'sının müfred müzekker sigasında, birinin ise cemi müzekker kalıbında kullanıldığını, belirtmiştik. Kur'ân'da 6 yerde, "أَنْتُلُّ" şeklinde tekrar edilen bu emrin, geçtiği bütün yerlerde Hz. Muhammed (sas)'e yönelik olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.¹¹⁶⁰ Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi bütün Kur'ân hitaplarında olduğu üzere bu emirlerin de Kur'ân'a muhatap her şahsa yönelik olması uygundur ancak burada bu emirlerin öncelikle Hz. Peygamber'e yöneltilmesi, birçok açıdan önem arz etmektedir.

Yüce Allah'ın Kur'ân'ında Hz. Peygamber'e emrettiği birçok şey vardır. Bunlardan bazıları da vardır ki Allah, peygamberinin bunlarla bizzat 'emrolunduğunu' ifade etmesini istemiştir. Mesela Neml Sûresi'nin 91 ve 92. Âyetlerinde Yüce Allah, peygamberine şöyle demesini emreder:¹¹⁶¹ "Bana ancak, bu beldenin (Mekke'nin); onu mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Rabbine kulluk yapmam emredildi. Yine bana, müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı tilâvet etmem emredildi." Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı tilâvet etmeyi emreden en açık buyruklar ise "أَنْتُلُّ" emrinin yer aldığı âyet-i kerîmelerdir.¹¹⁶²

"أَنْتُلُّ" emrinin geçtiği sûrelerden beşinin Mekkî, birinin ise Medenî olduğu görülür. Önceliği sağlam bir tevhid ve sahih bir âhiret inancı yerleştirmek olan Mekkî âyetlerin "إِقْرَأْ" ile başlayıp "رَتِّلْ" ile devam eden okuma içerikli emirleri, beş âyet-i kerîmede "أَنْتُلُّ" şeklinde ifade edilmiş, böylece özellikle tilâvetin dinin özünü yakalamadaki ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bütün bu emirlerin nüzul sırası, bilhassa okumanın mahiyetini zenginleştirmesi açısından da dikkate şayandır.¹¹⁶³ Şimdi sırasıyla "أَنْتُلُّ" emrinin yer aldığı âyeti kerîmeleri görelim:

A'râf Sûresi'nin 175. Âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "وَإِنَّمَا عَلَيْنَا نَبَأٌ : الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ هَلْ دَرَسْتُمْ لَهَا كَيْفَ تَتَكَلَّمُونَ وَقَدْ نَزَّلْنَا الْحَقَّ بِاللُّغَةِ الْكَرِيمَةِ وَاللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ الْمَعْلُومَاتِ بِهَا وَأَنْتُلُّوا فِيهَا وَتَكْبُرُونَ" Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat."

¹¹⁶⁰ Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI/187; IX/119; XI/141; XV/233; XIX/83; XX/155.

¹¹⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/375.

¹¹⁶² Hz. Peygamber'in değişik fiil kalıplarında tilâvetinden bahseden âyetler ise, ona zımnen tilâveti emreder niteliktedir.

¹¹⁶³ "إِقْرَأْ" emrine göre "رَتِّلْ" emri, 'okunanın manasına dikkat etmeyi' de kapsamı açısından; "أَنْتُلُّ" emri ise öncekilere göre 'okunanla amel etmeyi' de bünyesinde taşıması bakımından daha içerikli telakki edilmiştir.

Bu sûrede Yüce Allah, ilahî çağrışı reddetmenin kötü sonuçlarını gözler önüne sermek için önce bazı meşhur peygamberlerin -Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb, Musa (as)- hayatlarından kesitler sunmuş; daha sonra Elest Bezmi'nde¹¹⁶⁴ tüm insanlıkla yaptığı sözleşmeye telmihte bulunmuş ve “Belki (inkârdan) dönerler diye âyetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz” buyurmuştur. İşte böyle bir bağlamda, bu ilahî çağrışı kabul etmeyenlere önemli bir ihtar olsun diye, ilahî mesaj hakkında bilgisi olduğu halde buna aldırış etmeyen kişi örneğinin anlatılmasını, yukarıda beyan ettiğimiz âyet-i kerîmeyle emretmiştir.¹¹⁶⁵

Söz konusu âyette haberinin anlatılması istenen ve kendisine deliller (âyetler) verildiğinden bahsedilen kişinin kim olduğu hususunda değişik yorumlar yapılmıştır.¹¹⁶⁶ Taberî'nin de ifade ettiği gibi âyette bu konuda açık bilgi verilmemektedir ve bu hususta Allah'tan gelen vahiyyle yetinip âyetin zahirine inanmak, en doğru yoldur.¹¹⁶⁷

Bundan sonraki âyette ise bu kişinin durumuyla ilgili bilgi verilmiş ve bu âyet-i kerîme, “Âyetlerimizi yalanlayan kavmin misali işte budur. (Ey Muhammed), bu kıssaları anlat. Gerekir ki düşünürler” manasındaki ifadelerle bitirilmiştir. Taberî'ye göre bu beyanlar, “Ey Muhammed, sana anlattığımız, kendisine âyet verdiğimiz bu kişinin kıssasını ve bu sûrede geçen diğer ümmetlerin kıssalarını, peygamberlerimizi yalanladıklarında ne şekilde cezalandırıldıklarını (kavmine ve İsrailoğullarına) anlat ki düşünsünler, öğüt alsınlar, bana itaate yönelsinler ve onların uğradıkları akıbeta uğramasınlar. (Etrafında bulunan) yahudiler de senin gerçek Peygamber olduğunu anlasınlar. Çünkü sen, okuryazarlığı olmayan, kitapları okumamış ve ilim ehliyle oturmamış ümmî bir kimse olduğun halde yahudilerin,

¹¹⁶⁴ Allah'la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir. Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, *DİA*, VI/106.

¹¹⁶⁵ Bkz. Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1996, II/8-9.

¹¹⁶⁶ Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu kişi İsrailoğulları'ndan Bâûrâ (veya Eber) oğlu Bel'âm'dır. Bazı rivâyetlere göre kendisine ism-i a'zam veya peygamberlik verilmiş olan bu kimse, bu isimle Hz. Musa ve beraberindekilere beddua etmiş ve bu suretle yoldan çıkmıştır. İlgili rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/119-124; Başka bir görüşe göre ise bu kişi, Câhiliye döneminin tanınmış şairlerinden Ümeyye b. Ebü's-Salt'tır. Ümeyye kutsal kitapları okumakta, yeni bir peygamber geleceğini bilmekteydi; fakat o, peygamberliğin kendisine verilmesini beklemekteydi. Muhammed (sas) peygamber olunca onu kıskanmış ve inkâr etmiştir. Hz. Peygamber ise bu kişi hakkında, “Şiiri iman etti, kalbi inkâr etti” buyurmuşlardır. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV/54; Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, II/627.

¹¹⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/123.

ancak hahamlarının ve (ilahî) kitapları okuyup onlardan ders alanların bildikleri gizli ilimlerinden olan, kendisine âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin bilgilerini biliyorsun. Bu ise onların aleyhine olarak, senin Allah'ın resulü olduğunu ve bu konuda bildiklerini ancak gökten gelen bir vahiyle söylediğini gösterir” anlamındadır.¹¹⁶⁸

Bu sözlerinde Taberî'nin zikri geçen kıssayı, ümmî bir kimsenin haber vermesine dikkat çektiği görülür. Zaten âyetin başındaki “وَائِلُّ” ifadesi de Hz. Peygamber'in bu olayı, kendiliğinden anlatmadığını gösteren en açık işaretlerdendir. Bu âyetle ilgili olarak üzerinde durulan bir konu da, âyette bahsedilen kişinin ne yönüyle köpeğe benzetildiğidir. Müfessirlerden bazılarına göre bu kimse, Allah'ın kitabıyla ve kendisine verdiği âyetlerle amel etmeyi terk ettiği için her hâlükârda soluyan köpeğe benzetilmiştir.¹¹⁶⁹ Bu izah, ilgili kimsenin düştüğü kötü durumun Allah'ın kitabından yüz çevirmesi sebebiyle olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

“وَائِلُّ” emrinin yer aldığı âyeti kerîmelerden ikincisi, Şuarâ Sûresi'nin 69. Âyetidir. Burada Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: “(Resûlüm!) : وَائِلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأُ إِبْرَاهِيمَ” Onlara İbrahim'in haberini de naklet.”

Mekkelî müşrikler, Hz. Peygamber (sas)'in, peygamberliğini isbat için kendilerine âyet getirmediğini (mucize göstermediğini) söylüyorlar; onu şair ve kâhin olmakla suçluyorlar; onun peşinden gidenlerin birkaç akılsız genç, ya da yoksullar ve köleler olduğunu söyleyerek onu ve yanındakileri alaya alıyorlardı. Onların bu durumu, Hz. Peygamber (sas)'e büyük acı ve üzüntü veriyordu. Bunun için Yüce Allah, Şuarâ Sûresi'ne “Ey Muhammed! Mü'min olmuyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin! Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar” manasındaki ifadelerle başladı.

Bu girişin ardından âdeta şöyle demek istedi: “Yeryüzü, gerçeği arayan kimseyi kendisine götürecek âyetlerle doludur. Fakat dikkatli ve yanlış yolda olanlar, ister tabii olgular olsun isterse peygamberlerin mucizeleri olsun, âyetleri gördükten sonra da inanmamışlardır. İlâhî ceza kendilerini yakalayınca kadar bu kimseler, yanlış akidelerine saplanıp kalmışlardır.” İşte bu hakikatı misallendirmek ve peygamberine teselli vermek için Yüce Allah bu bağlamda, küfürlerinde ısrar

¹¹⁶⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, IX/130.

¹¹⁶⁹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, IX/128.

ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın” buyrulmak suretiyle, bu Kur’ân’ın Hz. Peygamber tarafından uydurulduğunu söyleyenlere meydan okunmuştur. Sûrenin yukarıda metnini verdiğimiz 71. Âyetinde ise gerek Hz. Peygamber’in okuduğu Kur’ân’ı kendisinin uydurmadığını vurgulamak için; gerekse inananlara takviye ve teselli, kâfirlere de tehdit ve uyarı olsun diye “أَنْتُمْ” emriyle ‘Hz. Nuh’un haberinin anlatılması’ istenmiştir. Râzî’nin de belirttiği gibi bu kıssaların ne bir tezat, ne bir ilâve ve ne de bir eksiltme olmaksızın hiçbir ilim öğrenmemiş, herhangi bir kitabı da mütalaa etmemiş bir kimse olan Hz. Muhammed tarafından anlatılması, bunların vahiy ile öğrenildiğinin en açık göstergeleridir.¹¹⁷⁴

“أَنْتُمْ” emrinin yer aldığı Mekki âyetlerden son ikisinde ise Hz. Peygamber, ‘kendisine Kitap’tan vahyolunanı tilâvetle’ emrolunmaktadır. Bunlardan ilki, Kehf Sûresi’nin 27. âyeti kerimesinde şu şekilde geçmektedir: “ وَأَنْتُمْ مَا أَوْجَى إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ ” : رَبِّكَ : لا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا kelimelerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. O’ndan başka asla bir sığınak da bulamazsın.”

Bazı müfessirler bu âyeti, kendinden önceki âyetlerin devamı niteliğinde görmüşler ve buna göre tefsir etmişlerdir. Mesela Mukâtil, âyetin “Ashâb-ı Kehf hakkında soru soran Mekke kâfirlerine, onların durumunu eksiltme ve ilâve yapmaksızın sana vahyettiğimiz şekilde haber ver! Bunun (aksini) yapacak olursan, Allah’tan başka sığınak bulamazsın” anlamına geldiğini, söylemiştir.¹¹⁷⁵

Bazı müfessirler ise ilgili âyetin yeni bir konuyu başlattığı görüşündedirler. Onlara göre müşrikler, “Ya (bize) bundan başka bir Kur’ân getir veya onu değiştir” diyorlardı. İşte onların bu sözlerine karşılık Resûlullah’a “Onların (Kur’ân’ı) değiştirme talebiyle ilgili hezeyanlarını dinleme, Rabbinin kelimelerini değiştirebilecek yoktur. Yani kimse onları değiştirmeye güç yetiremez” denildi.¹¹⁷⁶ Yine müşriklerin ileri gelenleri, Resûlullah’a Bilal, Ammar ve Suheyb gibi fakir kimselerle birlikte oturmak istemediklerini, söylemişlerdi.¹¹⁷⁷ İşte Yüce Allah, bu âyetlerle Peygamber (sas)’e, onların sözlerine uymamasını, kendisine indirilen vahyi

¹¹⁷⁴ Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVII/142.

¹¹⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, II/582.

¹¹⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/687; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 649.

¹¹⁷⁷ Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/235; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/126.

okumasını ve ona tabi olmasını, onda (müşriklerin isteği doğrultusunda) bir değişiklik yapacak olursa sığınacak bir yerinin olmayacağını, haber vermektedir.¹¹⁷⁸

Hz. Peygamber'e 'Kitap'tan vahyolunanı tilâvet etmesi'ni emreden ikinci âyet ise Ankebût Sûresi'ndedir. Burada Yüce Allah “أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ “ (Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı tilâvet et, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak, elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor”¹¹⁷⁹ buyurmaktadır.

“İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler?” manasındaki ifadelerle başlayan Ankebût Sûresi, Mekke'nin son dönemlerinde nâzil olduğu görüşüne göre, bu dönemde müşriklerin şiddetlenen saldırılarına maruz kalan müminler hakkında inzâl buyrulmuştur.¹¹⁸⁰ Sûre, geçmiş peygamberlerin ve onlara inanmış kimselerin de sınanmalarından bahseder ve bu imtihanın gerçek mü'minlerle münâfikları ayıran ilahî bir kanun olduğunu vurgular. İşte tam bu noktada, sûresinin 45. âyeti, mü'minlerin¹¹⁸¹ bu imtihanda başarılı olmalarını sağlayacak ve onları olumsuz durumlara düşmekten koruyacak iki kuvvetle donanmalarını emreder ki bunlar: Kur'ân'ı tilâvet etmek ve namaz kılmaktır.¹¹⁸² Bu âyetin devamındaki âyetlerde de Kur'ân'dan bahsedilir ve buna rağmen hâlâ mucize isteyen inkâr ehline “أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ : Kendilerine tilâvet olunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır” ifadeleriyle cevap verilir.

Tilâvet kelimesi, emir kalıbında son olarak, Medenî bir sûre olan Mâide Sûresi'nde¹¹⁸³ şu şekilde geçmektedir: “وَأْتَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban

¹¹⁷⁸ Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XV/233; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, III/279; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/264.

¹¹⁷⁹ Ankebût 29/45.

¹¹⁸⁰ Bkz. Zemaşerî, *Keşşâf*, III/425; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI/334; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 884.

¹¹⁸¹ Âyet-i Kerîme'de, Hz. Peygamber'e yönelik olarak zikredilen hitap, daha önce de belirttiğimiz gibi, umûmîdir. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII/231.

¹¹⁸² Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, IV/102.

¹¹⁸³ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/446.

sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, ‘Andolsun seni mutlaka öldüreceğim’ demişti. Öteki, ‘Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder’ demişti.”

Bu sûrede “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ” : Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor”¹¹⁸⁴ âyetinde de geçtiği üzere, çoğunlukla Ehl-i kitab’a yönelik ve onları peygamberlere imana davet eden hitaplar vardır. Bu nedenle âyetin “بِالْحَقِّ” ifadesinin ‘nâzil olduğu gibi (oku)’ veya ‘Ehli kitap, Hz. Peygamber’in bu anlatılanları Allah’ın bildirmesiyle bildiğini ve bu bilgilerin semâvî olduğunu anlasınlar diye bilindiği üzere (oku)’ anlamlarına geldiği, söylenmiştir.¹¹⁸⁵ İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde şunları söyler: Allahu Teâlâ, zulmün ve kıskançlığın vahim akibetini Hz. Âdem’in soyundan gelen iki oğlunun¹¹⁸⁶ hikâyesini açıklayarak “Bu azgın ve hasetçi yahudilere ve benzerlerine Âdem’in iki oğlunun haberini; yalan, karıştırma, tebdil, artırma ve eksiltme yapmaksızın olduğu gibi naklet!” demektedir.¹¹⁸⁷ İzahlarına yer verdiğimiz müfessirlerin de işaret ettikleri gibi âyet-i kerîme, Hz. Peygamber’in anlattıklarının vahiy mahsulü olduğuna ve tebdil edilmeksizin hak olarak aktarıldığına dikkat çekmekte ve kitaplarını tahrif etmiş hasetçi kimselere gönderme yapmaktadır.

Yukarıda bağlamlarıyla birlikte bahsetmeye çalıştığımız, Hz. Peygamber’e ‘kendisine vahyedileni tilâvet etmesi’ni emreden iki âyet-i kerîmedeki tilâvet kelimelerine ‘ittiba’ veya ‘okuma’ anlamını vermek mümkün görülmüştür. Mesela Taberî, Kehf Sûresi’nde “وَأْتِلْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ”¹¹⁸⁸ şeklinde geçen tilâvet emrini, ‘ittiba et’¹¹⁸⁹ diye, Ankebût Sûresi’nde “أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ”¹¹⁹⁰ olarak geçen tilâvet emrini ise ‘oku’¹¹⁹¹ diye tefsir etmiştir. Bununla birlikte diğer âyetlerde olduğu gibi bu âyetlerde de kökün asıl anlamını ihmal etmemek gerekir.

¹¹⁸⁴ Mâide 5/15.

¹¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Te`vilât*, III/497.

¹¹⁸⁶ Cumhur’un kavline göre bunlar Hâbil ve Kâbil’dir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, V/160.

¹¹⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, V/160.

¹¹⁸⁸ Kehf 18/27 (Rabbînin kitabından sana vahyedileni tilâvet et!..)

¹¹⁸⁹ Taberî, *Câmi`u`l-beyân*, XV/233.

¹¹⁹⁰ Ankebût 29/45 (Kitaptan sana vahyedilmiş olanı tilâvet et!..)

¹¹⁹¹ Taberî, *Câmi`u`l-beyân*, XX/154.

3.3.2.3. Ümmî Peygamber

Hız. Peygamber'in tilâvetinden bahseden bazı âyetlerin tefsirinde, onun ümmîliği¹¹⁹² de söz konusu edilmiştir. Özellikle Ankebût Sûresi'nin 48. âyetinde, “وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْتُلُونَ”, “Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi” buyrulmaktadır ki bazı müfessirler bu âyetin, ümmî sıfatının ifade ettiği anlamı, daha net bir şekilde ortaya koyduğu, görüşündedirler.¹¹⁹³

Çoğunlukla müfessirler, Hız. Peygamber'in ümmî olması ile Kur'an'ı getirmesi arasındaki irtibatı, mucize ile açıklama eğilimindedirler. Onlardan kimine göre ümmî bir kimsenin öğrenim görmeksizin okuması, açık bir mucizedir.¹¹⁹⁴ Kimi de ümmîlik sıfatına haiz bir şahsiyetin bütün değerli ilimleri toplamış bir kitap olan Kur'an'ı okumasını, başka mucizeye ihtiyaç bırakmayan önemli bir mucize olarak değerlendirmiştir.¹¹⁹⁵ Hız. Peygamber'in ümmîliğinin yalnız başına mucize olamayacağını söyleyen Bâcî (v. 474/1081) de, onun vahiy gelmeden önce hiçbir kitap okumamış ve yazı yazmamış bir kimseyken sonrasında öğrenim görmeksizin kitapların en üstününü okumasını mucize sayar.¹¹⁹⁶

Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli husus şudur: Hız. Peygamber'in ümmî olduğu halde Kur'an'ı getirmesini mucize olarak değerlendiren müfessirler, özellikle ümmî kelimesinin ‘okuryazar olmayan’ anlamına dayanarak bu izahları

¹¹⁹² Hız. Peygamber'in ümmîliği ilgili daha fazla bilgi için bkz. Çetin, “Ümmî”, XIII/104-106; Önkâl, Ahmet, “Hız. Peygamber'in Ümmîliği”, *SÜİFD*, sy. 2, ss. 249-262, Konya 1996, ss. 249-262; Şimşek, M. Sait, “Ümmî”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul 2000, VIII/145-146; Kaya, Remzi, “Kur'an'da Hız. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 1, Bursa 2002, ss. 29-52; Soysaldı, Mehmet-Şimşek, Songül, “Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hız. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 7, sy. 16, Yaz 2003, ss. 85-102; Şen, Ziya, “Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hız. Peygamber'in Ümmîliği”, *İslamî İlimler Dergisi*, yıl: 1, sy. 2, Güz 2006, ss. 203-218; Özsoy, Abdulvahap, “Hız. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma: Ebu'l-Velîd el-Bâcî Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31, Erzurum 2009, ss. 152-170; Yörük, İsmail-Şık, İsmail, “Kelam Açısından Hız. Peygamber'in Ümmîliği”, *Dini Araştırmalar*, c. 7, sy. 19, ss. 173-189; Mertoğlu, Mehmet Suat, “Ümmî”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII/309-310.

¹¹⁹³ Mesela bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, V/54; ilgili âyetin tefsiri konumuzun ilerleyen bölümünde ele alınacaktır.

¹¹⁹⁴ Mesela bkz. Zemaşerî, *Keşşâf*, IV/517; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV/25.

¹¹⁹⁵ Mesela bkz. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/211.

¹¹⁹⁶ Bkz. Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef, *Tahkîkû'l-mezheb*, thk. Ebû Abdîrrahman Ukayl ez-Zâhirî, Âlemü'l-kütüb, Riyad 1403/1983, ss. 283-345.

yapmaktadırlar.¹¹⁹⁷ Hz. Peygamber'in ümmîliğinin kelimenin 'okuma yazma bilmeme, tahsil görmemiş olma' biçimindeki anlamına uygunluğu konusunda, aşağıda vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere, müfessirler arasında görüş ayrılığı yoktur. Buna rağmen özellikle batılı araştırmacıların ümmînin okuma yazma bilmeyen kimseyi ifade etmediği hususunda genelde görüş birliği içinde oldukları ve ümmetin İbrânîce'deki kullanımından hareketle ona 'putperest ve kutsal bir kitabı olmayan kimse' gibi anlamlar yükledikleri belirtilmiştir.¹¹⁹⁸ Bu sebeplerle önce ümmî kelimesinin lügat anlamlarına bakmakta yarar vardır.

Lügatlerde ümmî kelimesine, öncelikle 'yazmayan kimse' anlamı verilmektedir. Onlara göre ümmî, 'asıl, merci, anne' anlamlarına gelen 'ümm' kelimesine, ya da 'topluluk, cemaat, din ve halk' gibi anlamlara gelen 'ümmet' kelimesine nispettir; Ezherî'nin naklettiği bir görüşe göre ise bu kökteki bütün kelimeler, asıl itibariyle 'kasdetti' anlamına gelen 'أَمَّ' kelimesiyle irtibatlıdır.¹¹⁹⁹ Dilciler ümmî kelimesinin 'yazmayan' anlamına gelmesini ise şu iki ifadeden biriyle izah ederler: ya 'toplumunun (ümmetin) yaratılışı üzere olan' anlamında bu şekilde isimlendirilmiştir, ya da 'annesinden doğduğu gibi kalan' anlamında böyle söylenmiştir; çünkü yazı yazma işi sonradan öğrenilen bir şeydir.¹²⁰⁰ Ebû Zeyd'e

¹¹⁹⁷ Mesela bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV/25.

¹¹⁹⁸ Mertoğlu, "Ümmî", XXXXII/309-310; Bu konuyla ilgili izahlar için bkz. Çetin, M. Nihad, "Ümmî", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1986, XIII/104.

¹¹⁹⁹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XV/630-641; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luga*, I/21-30; İsfahânî, *Müfredât*, s. 85-87; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II/159; *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1392; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, VIII/191.

¹²⁰⁰ 'İbn Fâris, Ebû Ubeyd'in "Lügatte ümmînin 'insanların yaratıldığı duruma mensup, yazmaz' yani 'doğduğu üzere kalıp yazmıyor' anlamındadır." dediğini naklederek bu izahları Ebû Ubeyd'e nispet ederken (Bkz. İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luga*, I/28.) Mâtürîdî ve İsfahânî gibi âlimler, Zeccâc'a nispet etmişlerdir. (Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, X/6; İsfahânî, *Müfredât*, s. 85-87.) Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*'nda Kur'ân'da geçen bütün 'ümmî' ifadelerini, 'ümmet' kelimesiyle irtibatlandırarak izah etmiş ve 'ümmînin toplumun (ümmetin) yaratılışı üzere olan' demek olduğunu, ifade etmiştir. (Bkz. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I/159, 390; II/381, V/169.) Ona göre, 'insan yazamayan bir şekilde yaratılmıştır ve yazıyı ancak öğrenmek suretiyle elde edebilir' bu sebeplerle 'yazı yazmayan kimseye', 'toplumunun (ümmetin) yaratılışı üzere olan, annesinden doğduğu gibi kalan' anlamında 'ümmî' denilmiştir. (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I/159; V/169) Bir araştırmacı "Sözlüklerde yapılan tek şey, bu kelime ile 'ümm' kelimesi arasında irtibat kurma çabasıdır, diyerek bu çabanın Zeccâc tarafından başlatıldığını ifade eder. Ona göre Zeccâc, bu çabanın ürünü olarak ümmî'nin 'ümm/anne' kelimesine nispet olduğunu, söylemiş ve bunu "Kişiye ümmî denmesinin sebebi, anasından doğduğu günkü gibi olması yani okuma yazma bilmemesidir." şeklinde yorumlamıştır. Sonraki dilciler de bu yorumu benimsemişlerdir. Böylece ümmî kelimesi, okuma yazma bilmeyen kişi, anlamına gelir olmuştur. (Câbirî, Muhammed Âbid, *Kur'ân'a Giriş*, trc. Muhammed Coşkun, İlimyurdu Yayınları, İstanbul 2010, s. 137) Burada hemen ifade edelim ki Zeccâc'ın yorumu, kelimenin 'şu kökten geldiği için bu manaya gelmiştir' tarzında bir izah değil, 'şu manada olduğuna göre şu kökten gelmiş olabilir' şeklinde bir açıklamadır. Ayrıca ümmî kelimesini 'okuma yazma bilmeyen' anlamında izah eden ilk kimse de o değildir. Belki kelimenin kökeniyle ilgili olarak yapılan bu yorum –yukarıda belirttiğimiz

nispet edilen bir görüşe göre ümmî, ‘az konuşan, iyi konuşamayan, kaba’ anlamındadır.¹²⁰¹ Kutrub’a göre ise “الْأُمِّيَّةُ/el-ümmiyyetü” kelimesi, ‘gaflet ve cehalet’ anlamına gelmektedir ve ümmî, bu köke nispet edildiği takdirde, ‘marifeti az olan kimse’ manasında olur ki İsfahânî, Bakara Sûresi’nin 78. Âyetindeki ‘ümmiyyûn’ kelimesinin bu manada kullanıldığını, ifade eder.¹²⁰²

Lügatlerde Hz. Peygamber’e niçin ümmî denildiği ile ilgili izahlara da yer verilmiştir. Bunlardan birine göre Hz. Peygamber (sas)’e bu sıfat, okuryazar olmayan Arap milletine, onlar gibi okuryazar olmayan bir şekilde gönderildiğinden dolayı verilmiştir ki bu da onun mucizelerindendir.¹²⁰³ İsfahânî’nin naklettiği bir görüşe göre ise Hz. Peygamber’e ‘yazı yazmayan toplumun âdeti üzere’ olmasından dolayı ümmî denilmiştir ve bu, Arapların Arap toplumunun âdeti üzere olanlara ‘عَامِيٌّ’ demelerine benzemektedir.¹²⁰⁴

Kur’ân’da kelimeler, buldukları ortamlara göre farklı manalara gelebilmektedirler. Vücûh ve Nezâir kitapları, bu konuları ele alan eserlerdir. Bunlardan *İslâhu’l-Vücûh ve’n-nezâir* yazarı Dâmegânî, Kur’ân’da ümmî kelimesinin ‘Araplar’, ‘yahudiler’ ve ‘okuryazar olmayan kimse’ olmak üzere üç manada kullanıldığını belirtir. Ona göre ümmî kelimesi, A’râf Sûresi’nde ‘yazmayan kimse’ anlamında kullanılmıştır.¹²⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de toplamda altı âyette geçen ümmî kelimesinin bulunduğu sûrelerden yalnız A’râf Sûresi, Mekki’dir. Ümmî kelimesi yalnız bu sûrede, tekil olarak ve ard arda gelen iki âyette şu şekilde kullanılmıştır:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي
كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan

üzere İbn Fâris’e göre Ebû Ubeyd’e âittir- sonraki bazı âlimler arasında kabul görmüştür, diyebiliriz. Mesela Mâtürîdî de tefsirinde Zeccâc’ın bu izahına yer verdikten sonra nübüvvetin niçin ümmî bir kimseye verildiğiyle ilgili açıklamalara geçer. Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilât*, X/6.

¹²⁰¹ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XV/636.

¹²⁰² Âyetin meâli şöyledir: “Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.” Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 87.

¹²⁰³ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XV/636-637; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II/159; a.mlf., *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 1392; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, VIII/191.

¹²⁰⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 87.

¹²⁰⁵ Dâmegânî, *İslâhu’l-vücûh ve’n-nezâir*, s. 45-46.

kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’ân’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹²⁰⁶

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي
(Ey Muhammed!)

De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”¹²⁰⁷

Bu âyetlerde “الرَّسُولَ النَّبِيِّ الْأُمِّيَّ” şeklinde bahsedilen peygamber, müfessirlerin ittifakla beyan ettikleri üzere Hz. Muhammed’dir.¹²⁰⁸ Hatta Taberî, bu sıfatla nitelenen başka bir peygamber olmadığını beyan etmektedir.¹²⁰⁹ Bu âyetlerdeki ümmî kelimesi, İbrahim en-Nehâ’ye (v. 96/714) göre ‘güzel yazı yazamayan kimse’,¹²¹⁰ Katâde’ye (v. 117/735) göre ‘yazmayan kimse’¹²¹¹ Mukâtil’e göre ‘kitapları okumayan ve onları sağ eliyle (bizzat kendisi) yazmayan kimse’¹²¹² Ebû Ubeyde’ye göre ‘yazmayan kimse’¹²¹³ Taberî’ye göre “okuryazar olmayan kimse”¹²¹⁴ Zeccâc’a göre ‘Toplumun (ümme) yaratılışı üzere olup, kitabı (yazı yazmayı)¹²¹⁵ öğrenmemiş (talim teallümde bulunmamış) olan kimse’¹²¹⁶ Mâtürîdî’ye göre Ankebût Sûresi’nin 48. âyetinde beyan edilen¹²¹⁷ durum üzere olan’¹²¹⁸ yani

¹²⁰⁶ A’râf 7/157.

¹²⁰⁷ A’râf 7/158.

¹²⁰⁸ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 181; Mukâtil, *Tefsîr*, II/67; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IX/83; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II/381; Mâtürîdî, *Te’vilât*, V/54; Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/89; Mâverdî, *en-Nüket*, II/268; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II/288; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/159; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III/272; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XV/25; Kurtubî, *el-Câmi’*, IX/353; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III/37; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 390; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX/251.

¹²⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IX/82.

¹²¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IX/373.

¹²¹¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IX/83.

¹²¹² Mukâtil, *Tefsîr*, II/67.

¹²¹³ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/90.

¹²¹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I/373.

¹²¹⁵ Zeccâc, Cuma Sûresi’nin 2. Âyetindeki ‘el-ümmyîn’ ifadesini izah ederken ‘el-kitâb’ ve ‘el-kitâbe’ kelimelerini aynı manada ve ‘yazı yazmak’ anlamında kullanmıştır. Bkz. Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II/381.

¹²¹⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II/381.

¹²¹⁷ “Sen şu Kur’ân’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun.”

¹²¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, V/54.

‘okuryazar olmayan kimse’ Sicistânî’ye göre ‘yazmayan, annelerinden doğdukları asıl üzere kalmış olan ümmîler ümmetine mensup, okuma yazma öğrenmemiş kimse’¹²¹⁹ anlamına gelir.

Sadece verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere müfessirler bu âyetlerde geçen ümmî kelimesini, lügat anlamına uygun olarak tefsir etmişler ve onun Araplar tarafından ‘yazı yazmayan kimse’ anlamında kullanıldığını, belirtmişlerdir.¹²²⁰ Hatta Taberî, İbn Abbas’tan geldiği ifade edilen ve Bakara Sûresi’nin 78. Âyetinde geçen ‘ümmyûn’ kelimesinin ‘Allah’ın gönderdiği elçiyi ve kitabı tasdik etmeyip kendi elleriyle kitap yazan, sonra da cahillere bunun Allah’tan geldiğini iddia eden kimseler’ anlamında olduğunu açıklayan rivâyeti, kelimenin Arapça’daki kullanımına uygun bulmaz.¹²²¹

Kur’ân-ı Kerîm’de ümmî kelimesinin bulunduğu diğer sûreler Medenî’dir ve bu sûrelerde çoğul olarak ‘ümmyûn/ümmyûn’ şeklinde geçen kelimenin Bakara Sûresi’nin 78. Âyetinde ‘yahudilerden bir grup’¹²²² Âl-i İmrân Sûresi’nin 20. Âyetinde ‘yazmayan kimseler’ veya ‘Kitabı olmayan Arap müşrikleri’¹²²³ aynı

¹²¹⁹ Sicistânî, *Garîbü'l-Kur’ân*, s. 27.

¹²²⁰ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, I/375.

¹²²¹ Bu yorumuyla birlikte Taberî, ilgili rivâyetin devamına “Onların ‘elleriyle yazdıklarını’ haber verdikten sonra Allah’ın kitabını ve nebisini inkârları sebebiyle onları ‘ümmîler’ olarak isimlendirdi.” açıklamasını almıştır ki bu da onların ‘ümmîler’ olarak isimlendirilmesinin telmihli bir kullanım olduğuna dikkat çektiği izlenimini vermektedir. Bkz. Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, I/374.

¹²²² Bakara Sûresi’nin 78. Âyetinde ümmî kelimesi çoğul kalıbında olup şu şekilde kullanılmıştır: “وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيًّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ”: Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.” Mücâhid b. Cebr, bu âyetteki ‘ümmyûn’un ‘Yahudilerden bir grup’ olduğunu ifade eder. Bkz. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 207; Bakara Sûresi’nin 75. Âyetindeki “أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ”: Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?” ifadesinin tefsirinde Mücâhid b. Cebr, Yahudilerin şu zümrelerden oluştuklarını ifade eder: Onu taniyanlar, onu gizleyenler, onlardan olan (مِنْهُمْ) ümmîler, verilen Kitab’ı bilmiyormuş gibi arkalarına atanlar. Bkz. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu’n-Nîl, *Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-hadîse*, Nasr 1410/1949, s. 207; Dikkat edilirse Bakara Sûresi’nin 78. Âyetinin “مِنْهُمْ” ifadesiyle de işaret edildiği üzere burada bahsedilen ‘ümmîler’ Yahudilerden bir zümredir. Mukâtil ve Mâtürîdî’nin beyanına göre bunlar ‘Yahûdiler içerisindeki öyle kimselerdir ki Tevrat’ı okumaz ve bilmezler; ancak liderleri kendilerine ondan bahsederler.’ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/118; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/499.

¹²²³ Âl-i İmrân Sûresi’nin 20. Âyeti şöyledir: “فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah’a teslim ettim.” Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: “Siz de İslâm’ı kabul ettiniz mi?” Eğer İslâm’a girerlerse hidâyete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah, kullarını hakkıyla görendir.” Bu âyetteki ‘ümmyûn’ kelimesini, İbn Abbas’ın ‘yazmayan kimseler’ olarak izah ettiğini aktaran Taberî, bunların ‘Kitabı olmayan Arap müşrikleri’ oldukları, kanaatindedir. Bkz. Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, III/214; Mukâtil ise âyette geçen ‘وَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِينَ’/kitap verilenler ve ümmîler’ ifadesinin

sûrenin 75. Âyetinde ‘Araplar’ ya da ‘ehli kitap olmayanlar’¹²²⁴ Cuma Sûresi’nin 2. Âyetinde de yine ‘Araplar’ veya ‘kendilerine nebilerin kitap getirmediği kimseler’¹²²⁵ anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.¹²²⁶ Tefsirlerde kelimeye yüklenen bütün anlamların nihâyetinde lügat anlamıyla irtibatlandırıldığı ve çoğunlukla ‘yazmadıkları’ veya ‘okuryazar olmadıkları’ için bu şekilde isimlendirildiklerinin ifade edildiği söylenebilir. Ümmî kelimesinin hadis-i şeriflerde de ‘yazmayan kimse’ anlamında¹²²⁷ veya kâtip kelimesinin zıddı olarak¹²²⁸ kullanıldığı görülür.

Yukarıdaki izahlarda da görüldüğü gibi ümmî kelimesinin lügat anlamı ile Kur’ân’da ve hadislerde kullanımları birbirine paralellik arz etmektedir ve asıl olarak ‘yazmayan kimse’yi ifade için kullanılmıştır. Araplarda ümmîlik ‘okuryazar olmamayı’ ifade etmekle beraber, okumanın ezberden de yapılabileceği düşüncesinden hareketle, onun özellikle ‘yazı yazmamak’ olarak açıklandığı,

---

‘Tevrat ve İncil ehli yani yahudiler ve hıristiyanlar’ anlamında olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I/267.

¹²²⁴ Âl-i İmrân Sûresi’nin 75. Âyetinde ise ‘ümmyîyn’ kelimesi şu şekilde geçmektedir: “وَمِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ الْكِتَابُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ” Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.” Katâde ve Süddî, bu âyetteki ‘ümmyîyn’ kelimesiyle ‘Araplar’ın kastedildiği görüşündedirler. Onlara göre âyet-i kerîme, Yahudiler’in ‘Arapların mallarını gasbetmemiz bize günah değildir.’ demek istediklerini, ifade eder; Katâde’den nakledilen diğer bir rivâyete göre ise bu âyetteki ‘ümmyîyn’ ile Yahudiler, ‘müşrikleri’ yani ‘ehli kitap olmayanları’ kastetmişlerdir. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/318.

¹²²⁵ Ebû Ubeyde’ye göre Cuma Sûresi’ndeki ‘Ehl-i kitap’ kendilerine kitap ve peygamber gelen ümmetlerdir; ‘ümmyîyn’ ise (bunun mukâbili olarak) kendilerine peygamberlerin kitap getirmediği kimselerdir. Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzû’l-Kur’ân*, II/258.

¹²²⁶ Cuma Sûresi’nde Yüce Allah “هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ” O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” buyurmaktadır. Müfessirler, bu âyetteki ‘ümmyîyn’ kelimesi ile de Araplar’ın kastedildiğini söylerler. Onlardan kimine göre Araplar, ‘okudukları bir kitap olmadığı veya kendilerine kitap indirilmediği için’, kimine göre de ‘herhangi bir kitap okumadıkları için’ bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXVIII/94; Mukâtil’in ifadesiyle ise bunlar, ‘Kitap okumayan ve elleriyle yazı yazmayan Araplar’dır. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, IV/325.

¹²²⁷ Ümmî kelimesinin hadislerde kullanımını araştırdığımızda, genelde bu kelimenin izahı sadedinde müfessirlerin de naklettikleri Hz. Peygamber’in “Biz, ümmî bir ümmetiz. Ne yazarız, ne de hesap yaparız.” (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/43, 56, 122, 129; Buhârî, “Savm”, 13; Müslim, “Siyâm”, 15) beyanıyla karşılaşırız. İbnü’l-Esîr, bu hadiste ümmî ümmet ‘annelerinden doğdukları asıl üzere kalanlar, yazı yazmayı ve hesap yapmayı öğrenmemiş olanlar’ anlamında kullanılmıştır; yani (bu hadise göre) ümmî, ‘yazmayan’ anlamındadır, demektedir. Bkz. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/77.

¹²²⁸ Hz. Peygamber’in “Onun kaşlarının arasında “ke fe ra/ ك ف ر/ك” yani kâfir yazılıdır; onu ümmî olsun kâtip olsun her mümin okuyacaktır.” buyurduğu nakledilmiştir. Bkz. Müsned, III/206, 207; Bu hadiste ise Hz. Peygamber’in ümmî kelimesini, kâtip yani ‘yazı yazan’ anlamının zıddı olarak kullandığı gayet açıktır.

söylenebilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in ümmîlik sıfatı, özellikle onun Kur'ân'ı bizzat kendi elleriyle yazmadığını ilan sadedinde vurgulanmıştır, diyebiliriz. Buna rağmen inkârcılar Kur'ân'ı getirmesiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'e ne 'uydurdu' demekten ne de 'kopyaetti veya yazdırdı' demekten geri kalmamışlar; üstelik bir de bu konuda başkalarından yardım aldığını söylemişlerdir.¹²²⁹ Bütün bu iftiralara karşı en müthiş cevaplar ise yine bizzat Kur'ân tarafından verilmiştir.¹²³⁰ Mesela Yunus Sûresi'nin 16. Âyetinde Yüce Allah, peygamberine şöyle demesini emreder: “قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ : De ki: “Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'ân'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?”

Müfessirlerin beyan ettiğine göre yukarıdaki âyet-i kerîme öncelikle, bu Kur'ân'ın Allah katından olduğuna, O'nun dilemesiyle Hz. Peygamber tarafından tilâvet edildiğine ve muhataplar tarafından idrâk edilebildiğine işaret etmektedir. Yine âyetin delalet ettiğine göre Hz. Peygamber'in peygamberlik zamanına kadar geçirdiği yaşantısına şahit olanlar da biliyordu ki o, Allah'a yalan söyleyerek iftira atabilecek bir ahlaka sahip değildi; üstelik okuma yazma bilmiyordu ve bunu öğrenebileceği bir kimseye de arkadaşlık etmemişti. Böyleyken içerisinde olmuş ve olacağın ilminin bulunduğu bir kitap getirmişti. (O'nun peygamberliğinin hak olduğuna işaret etme konusunda veya getirdiği kitabın Allah katından olduğunu ilan etme sadedinde) hangi delil bundan daha açık bulunabilir, hangi ibare bundan daha fasih ve daha veciz olabilirdi?¹²³¹

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bazı müfessirlere göre ümmî sıfatının ifade ettiği Hz. Peygamber'in okuryazar olmama durumunu, Ankebût Sûresi'nin 48.

¹²²⁹ Furkân 25/4-5: “قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكُ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا”: İnkâr edenler, “Bu Kur'ân, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir” dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız söz uydurdular.” “وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اِكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (Bu Kur'ân, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır” dediler.”

¹²³⁰ En başta bu cevaplar Kur'ân ile meydan okuma suretinde verilmiştir. Bkz. Tûr 52/34; Hûd 11/13; Yûnus 10/38.

¹²³¹ İbn Kayyim, *Bedâiu't-tefsîr*, II/32; ayrıca bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/232; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III/11; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI/22; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV/125-126; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII/60-61; Kurtubî, *el-Câmi'*, X/467-469.

Âyeti daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹²³² Burada Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: “وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ” : Sen şu Kur’an’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.”

İbn Abbas ve Katâde bu âyetin, Peygamber (sas)’in okuryazar olmayan bir ümmî olduğuna işaret ettiğini belirtirlerken, Mücâhid ehli kitabın kitaplarında Hz. Peygamber’in bu hususiyetle zikredildiğini ve âyetin bu konu hakkında indiğini ifade etmektedir. Bu nedenle bir sonraki âyette geçen “بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” : Hayır, o kendilerine ilim verilmiş kimselerin sinelerinde pek zahir olan âyetlerdir” ifadesine birçok müfessir “Ehli kitabın kitaplarında (gelecek) Peygamber’in okuryazar olmayan bir ümmî şeklinde zikredilmiş olması, onlardan kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde apaçık âyetler olarak bulunmaktadır” anlamını vermişlerdir.¹²³³

Ankebût Sûresi’nin 48. âyetindeki ‘mubtilûn/batıl peşinde koşanlar’ ise, Kâtâde’ye göre Mekke’li müşriklerdir ve buna göre âyet, “Hz. Peygamber vahiyden önce okuryazar olsaydı, onlar şekke düşerler ve ‘Elbette o, öncekilerin kitaplarını okuyor ve bunu onlardan istinsah ediyor’ derlerdi” anlamındadır.¹²³⁴ Mukâtil’e göre ise yahudilerdir ve bu durumda âyetin manası, “O zaman senin hakkında şüphelenirler; seni itham altında bırakırlar ve ‘Bizim Tevrat’ta niteliğini bulduğumuz kimse ümmî olup okuryazar değildir; bu kimse ise bu sıfatta değil’ derlerdi” şeklindedir.¹²³⁵ Demek ki Hz. Peygamber’in ümmî oluşu, hem kendisine Kur’ân ile ilgili yapılabilecek iftiraları engelleyici, hem de önceki kitaplarda anlatılan vasfını doğrulayıcı olması bakımından önem arz etmektedir.

Ebû'l-Velîd Bâcî de bu konuyu şu yönüyle ele alır: Hz. Peygamberle birlikte yaşamış Kureyşliler, bir kişinin en yakını tanıdığı gibi Hz. Peygamber’i tanıyorlar ve onun okuryazar olmadığını, şüphe götürmeyen zarûrî bir ilimle biliyorlardı. Diğer insanlar ise bu çoğunluğun, tevatüren bildirmeleri sonucunda bu duruma vakıf idiler. Hz. Peygamber’in ümmî yani okuryazar olmayan bir kimse olduğu bilinmeseydi, bu durum ona muhalefet edenlerin aleyhlerine bir delil olmaz ve o ‘öğrenim

¹²³² Mâtürîdî, *Te’vilât*, V/54.

¹²³³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXI/5.

¹²³⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXI/5.

¹²³⁵ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, VI/249.

görmeksizin okuduğunu' söylediğinde, gönderildiği ilk kimseler "Biz seni böyle bilmiyoruz; sen ömrünü okuma-yazma ve alıştırma yapmakla geçirdin" derlerdi.¹²³⁶

Ümmî kelimesinin Hz. Peygamberle ilgili kullanılması konusunda çoğunlukla tefsirler, "Hz. Peygamber'e ümmî denilmesinin sebebi nedir?" "Ümmî olduğu halde sahifeleri tilâvet ona nasıl nispet edilmiştir?" "Kur'ân'da Peygamber (sas)'in ümmî oluşu neden bir nimet olarak zikrediliyor?" gibi sorulara cevaplar vermeye çalışmışlar; 'ümmî olmasının önceki kitaplarda kendisiyle ilgili verilen bilgilere uygun düştüğü' 'bu şekilde kendisine yöneltilen ithamların bertaraf edildiği' ve özellikle 'ümmî bir kimse iken Kur'ân'ı okumasının mucize olduğu' konuları üzerinde durmuşlardır. Şimdi tefsirlerin bu konularla ilgili izahlarına örnekler verelim:

Hz. Muhammed'in ümmî diye isimlendirilmesinin sebebinin genelde müfessirler, dil âlimleri gibi açıklamışlardır.¹²³⁷ Onun ümmî olmasını da çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. Mâtürîdî'ye göre bu durum onun peygamberliğini bilmeye vesiledir. Çünkü bu sayede bunu (Kur'ân'ı) kendinden uydurmadığı anlaşılır. Okuma-yazma bilmeyen, bir kimseden de ilim öğrenmemiş bir kimseyken hakîmlerin hikmetine, ehli kitabın kitabının marifetine ihtiyaç duyduğu (bir pozisyona gelmesi), onun bunu ancak vahiy ve risâlet yoluyla elde ettiğini gösterir.¹²³⁸

Tefsirlerde "Ümmî olduğu halde sahifeleri tilâvet nasıl Hz. Peygamber'e nispet edilmiştir?" tarzındaki soru ise çoğunlukla Beyyine Sûresi'nde geçen "يَتْلُوا" "صُحُفًا مُطَهَّرَةً" yani "tertemiz sahifeleri okur" ifadesiyle ilgili olarak dile getirilmiştir. Bu soruya verilen en yaygın cevap şöyledir: Hz. Peygamber, Kur'ân'ı ezberinden

¹²³⁶ Bâcî, *Tahkîkû'l-Mezheb*, s. 219.

¹²³⁷ Mesela Taberî, "Yazmayana ümmî denilmesi, annesine nispetle söylenmiştir. Çünkü yazı yazmak, kadınlardan ziyade erkeklerde görülen bir hususiyetti. Bu sebeple erkeklerden yazı yazmayan kimseler yazıyı bilmemesi sebebiyle babasına değil de annesine nispet edilmiştir." demektedir. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/374; Kurtubî de bu konuyla ilgili iki görüş nakletmektedir ki bunlardan birincisi İbn Azîz'e aittir ve buna göre "Ümmî, ümmî olan ümmete, yani doğduğu hal üzere devam edip okumayazma öğrenmeyen ümmete mensup" demektir. İbn Abbas'a nispet edilen ikinci görüşe göre ise ümmî "Okuryazar olmayan ve hesap da yapmayan kimse" demektir. Bu konuda İbn Abbas'ın "Sizin peygamberiniz ümmî idi. Ne okurdu, ne yazardı ve ne de hesap yapardı." dediği nakledilmiştir. Nehhâs'ın kaydettiği bir görüşe göre ise "Hz. Peygamber (sas), Ummü'l-Kurâ (Şehirlerin anası) olan Mekke'ye nisbet edilerek ümmî diye isimlendirilmiştir." Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, IX/353.

¹²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X/6.

okuduğu için bu cümle ‘onların içerisinde yazılı olan şeyleri okur’ anlamına gelir.¹²³⁹ Râzî de bu konuyla ilgili şu açıklamaları yapar: “Bu sayfalarda yazılı olan içeriği okuduğu zaman onları okumuş olur. Ayrıca Cafer-i Sâdık’a nispet edilen bir kitapta ‘yazmasa da kitabı okurdu’ şeklinde bir beyan geçmektedir, bu ise Hz. Peygamber (sas)’in mucizelerinden olsa gerektir.”¹²⁴⁰

“Hat ve yazı bilmek insanın kusurları arasında değilde kemal sıfatları arasında sayıldığı halde, Allah neden Peygamber (sas)’in ümmî oluşunu bir nimet olarak zikrediyor?” sorusuna ise verilen cevaplardan birisi şöyledir: “Hz. Peygamber’in sıfatı Tevrat ve İncil’de okuyazar olmayan ümmî şeklinde geçiyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber’in yazı bilmemesi, onun sıfatıyla ilgili verilen bilgiye uygun olmuştur. Zaten yazma işi, bir tür sanattır. Bundan dolayı ne övgü ne de yergi ile nitelenemez. Ayrıca insanın yazı yazmasının amacı unutma ve yanılmadan korunmaktır. Hâlbuki Allah Hz. Peygamber’e yazıya ihtiyaç bırakmayacak bir hususiyet vermiştir, tıpkı gözün asa ya da sopaya ihtiyaç bırakmaması gibi.”¹²⁴¹ Tefsirlerde ayrıntılı bir şekilde izahını bulmuş olan bu konuyu daha fazla uzatmadan özellikle Hz. Peygamber’in ümmîliğini mucize ile açıklayan görüşlere yer vermek istiyorum:

Daha önce ‘tilâvet eden resûl’ başlığı altında da beyan ettiğimiz üzere, Beyyine Sûresi’nde bahsedilen “Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sayfeleri okuyan peygamber”¹²⁴² beyyine yani açık delilin ta kendisiydi.¹²⁴³ Zemahşerî, Hz. Peygamber’in ümmî olmasıyla beyyine olmasını ilişkilendirerek “Ümmî bir kimsenin talim teallüm görmeksizin Kur’ân’ı tilâvet etmesi, beyyinedir (açık kanıttır)” demiştir.¹²⁴⁴ Bazı müfessirlerin ise “تَنْزِيلٌ” ifadesinin yer aldığı âyetlerin

¹²³⁹ Bkz. Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII/495; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IX/196; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/42; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII/409; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/328; Şeyhzâde, *Hâşiyetü Beydâvî*, VIII/655; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, V/560; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V/684; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXX/201.

¹²⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/42.

¹²⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, XXI/480.

¹²⁴² Beyyine 98/2.

¹²⁴³ Bkz. İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 654; Mukâtil, *Tefsîr*, IV/779; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX/263; Mâverdî, *en-Nüket*, VI/316; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII/495; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IX/196; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/42; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII/408; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/328; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1366; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIV/423.

¹²⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/518; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, V/211.

tefsirlerinde, Hz. Peygamber'in ümmîliğini mucize ile irtibatlandıkları görülür.¹²⁴⁵ Onlar, ilgili âyetlerde geçen “آيَاتُ/âyetler” ifadelerini, ‘ancak vahiy veya bir kitabı okumak suretiyle bilinebilecek alametler’¹²⁴⁶ olarak değerlendirirler. Onlara göre ‘Hz. Peygamber ümmî yani okuryazar olmayan bir kimsedir; böyle bir kimsenin verdiği (Kur’ânî) bilgiler ve gaybî haberler ise onun peygamberliğine işaret eden âyâttir yani mucizelerdir.’¹²⁴⁷

Hz. Peygamber'in ümmî olmasının doğrudan “آيَاتُ/âyetler” yani onun peygamberliğinin alametleri olarak değerlendirilmesi şeklindeki yorumlara ise daha çok Ankebût Sûresi'nin 49. Âyetinde rastlıyoruz. Biraz yukarda da belirttiğimiz gibi birçok müfessir bu âyette geçen “حُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” : Hayır o, kendilerine ilim verilmiş kimselerin sinelerinde pek zahir olan âyetlerdir” ifadesine bir önceki âyetle¹²⁴⁸ irtibatlandırarak, “Ehli kitabın kitaplarında (gelecek) Peygamber'in okuryazar olmayan bir ümmî olarak geçmesi, onlardan kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde apaçık âyetlerdir” anlamını vermişlerdir.¹²⁴⁹

Beydâvî, (Hz. Peygamber'in) okuryazar olmayan bir ümmî iken kemâl derecede ilim sahibi olmasını ancak mucize ile izah edilebilir, bulmaktadır.¹²⁵⁰ Konu ile ilgili en detaylı açıklamaları ise Râzî'nin yaptığını görüyoruz. Ona göre muhakkik âlimlerin Hz. Peygamber'in ümmî oluşunu, onun mucizelerinden biri olarak değerlendirmeleri şu yorumlarla izah edilebilir:

1) Hz. Peygamber, Allah'ın kitabını, insanlara düzgün bir şekilde, hiçbir kelime ve lafzını değiştirip bozmadan, tekrar tekrar okuyordu. Bir Arap hatibi, irticalen bir hutbe irad edip, daha sonra bunu tekrarladığında, kaçınılmaz olarak az ya da çok, ya ona bazı şeyler ilave ediyor, ya da ondan bazı şeyleri çıkartabiliyordu. Hz. Peygamber ise, okuma-yazmayı bilmediği halde, hiçbir ziyade, eksiltme ve değiştirmede bulunmaksızın Allah'ın kitabını okuyordu. İşte bu, onun

¹²⁴⁵ Bkz. tezimizin ‘İlâhî Tilâvet’ başlığı.

¹²⁴⁶ Nehâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, I/413.

¹²⁴⁷ Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II/634; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II/47; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII/82; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, II/499.

¹²⁴⁸ Ankebût 29/48 (وَمَا كُنْتُمْ تُتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَأْتَابَ الْمُبْطِلُونَ).

¹²⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI/5.

¹²⁵⁰ Bkz. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, III/37.

mucizelerinden birisidir.¹²⁵¹ Yüce Allah'ın “Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın”¹²⁵² beyanında da buna işaret vardır.

2) Eğer, Hz. Peygamber iyi yazabiliyor ve okuyabiliyor olsaydı, zaman zaman önceki ümmetlerin kitaplarını okuduğu, böylece bu bilgileri o okumalar neticesinde elde ettiği hususunda itham edilirdi. Üstüne üstelik o, hiç öğrenim görmeden, pek çok ilmi ihtiva eden bu Yüce Kur'ân'ı getirmiş, bu da onun mucizesi olmuştur. Yüce Allah'ın, “Sen, bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de onu elinle yazmıştın. Eğer böyle olsaydı, batıl söyleyenler şüpheye düşebilirlerdi” âyetiyle de anlatılmak istenen budur.

3) Yazı yazmayı öğrenmek kolay bir iştir. Çünkü asgari düzeyde anlayış ve zekâ sahibi kişiler bile, kısa süreli bir çalışmayla yazıyı öğrenebilmektedirler. Bu sebeple yazıyı öğrenememek, anlamada büyük bir eksikliğin olduğuna delalet eder. Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'e, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini vermiş ve ona, hiçbir beşerin ulaşamadığı bilgi ve hakikatleri lutfetmiştir. Akıl ve anlayış bakımından bu büyük güçle birlikte, Allah onun zekâca alt derecedeki kimselerin bile kolaylıkla öğrenebildiği yazıyı öğrenmemesini sağlamış; böylece birbirine zıt bu iki durumu birleştirmek, adeta iki zıttı uzlaştırmak gibi olmuştur. Bu da, harikulâde bir hadise olup, bir mucize yerine geçmiştir.¹²⁵³

Hz. Peygamber'in ümmî iken Yüce Kur'ân'ı getirmesinin açık bir mucize olduğunu ifade eden müfessirlerden biri de Bursevî'dir. O, tefsirinde bu konuyla ilgili şu işârî yorumu nakleder: “Kalem-i Â'lâ kendisine hizmet eden, Levh-i Mahfûz mushafı ve baktığı (kitap) olan bir zât, resimlerin şekillendirmesine ihtiyaç duymaz.”¹²⁵⁴ Tefsirinde, Hz. Peygamber'in âhir ömründe yazı öğrenip öğrenmediğiyle ilgili âlimlerin ihtilaf ettiklerine de değinen Bursevî, “Yazı yazmayı biliyorsa, yazmamış olması da açık bir mucizedir” demektedir.¹²⁵⁵

Elmalılı Hamdi Yazır ise konuyla ilgili değerlendirmeleri şu şekilde özetlemektedir:

¹²⁵¹ Râzî'den önce Ezherî'nin lügatinde bu izaha yer verdiği görülür. Bkz. Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XV/637.

¹²⁵² A'lâ 87/6.

¹²⁵³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XV/25.

¹²⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX/ 251; XXI/481.

¹²⁵⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, XXVIII/513.

“Ümmîlik alelade kimseler hakkında âdeten ilim eksikliğini ifade eden bir noksan sıfat iken bir ümmînin okuyup yazanlardan fazla âlim olması Allah tarafından hilaf-ı âdet olarak bilâ kesbin mevhub bir kemal-i fitriyeye delalet eder. Ve binaenaleyh kemâlât-ı ilmiyye ve ameliyesi okuyup yazanları âciz bırakan bir peygamber hakkında her türlü şüpheyi kat eden ve onun doğrudan doğruya Allah tarafından gönderilmiş bulunduğunu biz-zarure isbat eden harikulade bir sıfat-ı kemal, yani bir mucizedir.¹²⁵⁶

Bilinen bir gerçektir ki herhangi bir telîf eser meydana getirmek, ancak iyi bir öğrenim almak ve uzun mütalalarda bulunmak neticesinde hâsıl olur. Hz. Peygamber, herhangi bir beşerden öğrenim görmemiş ve hiçbir kitabı mütalaa etmemişken, onun Kur’ân’ı kendinden uydurduğu, nasıl söylenebilir?¹²⁵⁷ Bu açıdan Hz. Peygamber’in ümmîliği, Kur’ân’ın onun eseri olmadığını değişik bir ifadesidir. Netice itibariyle Hz. Peygamber’in ümmî olması, en azından risâletinin başında onun hiçbir surette okuma-yazma bilmediğini, dolayısıyla getirdiği Kur’ân’ı herhangi bir kitap veya kimseden değil de yalnız Allah’tan almış olduğunu ve onu, mucizevî olarak tilâvet ettiğini (okuduğunu ve ona tabi olduğunu) ifade etmektedir.

3.3.2.4. Peygamber (sas)’in Tilâvetiyle İlgili Bazı Hususlar

Buraya kadar Hz. Peygamber’in tilâvetinden bahseden bazı âyetler ışığında, onun hayatında tilâvetin yerini ve yüklendiği anlamları tespitte çalıştık. Hatırlayacak olursak bunlar, kısaca şöyleydi:

- a) Tilâvet, Hz. Peygamber’in en önemli sıfatlarındandı.
- b) Tilâvet, Hz. Peygamber’e Allah tarafından emredilen bir vazifeydi.
- c) Tilâvet, Hz. Peygamber’in en önemli mucizelerindendi. Çünkü o, kendisine vahiy gelmeden önce ümmî bir kimseydi, ne bir kitap okumuş ne de yazı yazmıştı.

Hz. Peygamber’in tilâvetinin konu edildiği âyetler, buraya kadar müracaat ettiklerimizden ibaret değildir. Bunlar dışında, daha başka mesajlar içeren âyet-i kerîmeler de vardır. İşte bu âyetlerin bize sunduğu bilgiler doğrultusunda Hz. Peygamber’in tilâvetiyle ilgili bazı hususları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

¹²⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV/ 2298.

¹²⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VI/21.

a) Hz. Peygamber, Allah'ın vahyettiğini tilâvet eder. Tilâvetine konu olan öyle hususlar vardır ki bunlar, kendilerinin ancak vahiy ile bilinebileceklerine delalet ederler. Yüce Allah Kasas Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: “ وَمَا كُنْتَ تَأْوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ : تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسَلِينَ : Sen Medyen halkı arasında oturmuş değildin ki (orada olanlara şahit olasın da) âyetlerimizi bunlara (Mekke ehline) okuyasın. Biz seni elçi olarak gönderdik (ve bu haberlerin bulunduğu kitabı sana inzal ettik)”¹²⁵⁸

b) Hz. Peygamber'in tilâveti, Allah'ın dilemesiyle gerçekleşmekte ve muhataba yine O'nun dilemesiyle ulaşmaktadır. Yunus Sûresi'nin 16. Âyetinde bu husus şu şekilde ifade edilir: “ قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ : أَفَلَا تَعْقِلُونَ : De ki: “Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'ân'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?”¹²⁵⁹

c) Tilâvet, Hz. Peygamber'in iyi amellerinden biri,¹²⁶⁰ hatta en önemlisidir.¹²⁶¹ Yunus Sûresi'nde bu duruma şu şekilde işaret edilmektedir: “ وَمَا تَكُونُ : فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ : Her hangi bir şe'nde bulunsan, Kur'ân'dan her ne tilâvet etsen ve her hangi bir amel yapsanız, siz ona dalıp coşarken mutlak biz üzerinizde şahid bulunuruz.”¹²⁶² Âyet-i Kerîme'deki ilk iki hitap, öncelikle Hz. Peygamber (sas)'e yönelik olarak tefsir edilmiştir. Âyetin “مِنْهُ” kelimesindeki zamir, şe'n kelimesine de Kur'ân kelimesine de raci olabilir. Birinci duruma göre, Kur'ân tilâveti, Hz. Peygamber'in işlerinden biri olarak ve hatta onun işlerinin en önemlisi olarak açıklanmıştır.¹²⁶³ İbn Abbas'a göre âyetteki şe'n kelimesi ile ‘iyi ameller’ kastedilmektedir. Bu izah doğrultusunda ise Hz. Peygamber'in tilâveti, onun iyi amellerinin en büyüğü olmuş olur. Râzî, bu kelimenin kapsamına Kur'ân tilâveti de girdiği halde onun tekrar edilmesinin, onun yüce mertebesini tenbih etme sadedinde olduğunu, ifade eder.¹²⁶⁴ Bu durum, ‘Hz.

¹²⁵⁸ Kasas 28/45. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/347; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VI/210.

¹²⁵⁹ Tefsiri için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI/22.

¹²⁶⁰ İbn Abbas'a göre Yunus Sûresi'nin 61. âyetindeki, şe'n kelimesi ile iyi ameller, kastedilmiştir. Buna göre âyet, “Ey Muhammed, sen iyi amellere dair herhangi bir işte bulunmadır ki” anlamına gelir. Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII/126.

¹²⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/342; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII/126.

¹²⁶² Yunus 10/61.

¹²⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/342; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII/126.

¹²⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII/126.

Peygamber'in Kur'ân'ı okuyup tebliğ etmesi, onun görevleri içinde yer almakla birlikte öneminden dolayı özellikle zikredilmiştir' şeklinde de izah edilmiştir.¹²⁶⁵

d) Hz. Peygamber'in tilâveti, kendisine sorulan sorulara cevap niteliğinde vahyolunanları hak üzere tebliğ etmesini de ifade eder. Bunun örneğini ise şu iki âyet-i kerîmede görmekteyiz:

Bunlardan birincisi, En'âm Sûresi'nin 151. Âyetidir. Bu âyetin Hz. Peygamber'e yöneltilen "Yüce Allah neleri haram kılmıştır?" sorusu üzerine nâzil olduğu ifade edilmiştir.¹²⁶⁶ Bu soruya cevap niteliğinde âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: "قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْهِ إِلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرِزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكَمْ وَصِيَّتُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (Ey Muhammed!) De ki: 'Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım (anlatayım/tebliğ edeyim): O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız."¹²⁶⁷

Yukarıdaki âyetin öncesinde Yüce Allah, rızık olarak verdiği şeyleri müşriklerin kendisine iftira ederek haram kılmalarını ve onların bazı çirkin fiillerini anlatmıştı. Bundan sonra da kendisine şirk koşmalarının, kaza ve kadere inanmamalarının sebebini 'Allah'ın dilemesi' ile izah etmelerini dile getirerek bunu reddetti ve peygamberine "Yanınızda çıkarıp da bize açıklayabileceğiniz bir bilgi var mı? Sadece zanna tabi oluyorsunuz ve siz ancak (delilsiz, yalan yanlış) atıp tutuyorsunuz" demesini, emretti.¹²⁶⁸ İşte böyle bir bağlamda, En'âm Sûresi'nin 151. Âyetindeki "أَتْلُ" ifadesi, 'müşriklerin zanna ve yalana dayalı iddiaları gibi olmayan, tam tersine hak olan ve yakîn ifade eden vahyi tebliğ ediyorum' anlamına gelmektedir.¹²⁶⁹

¹²⁶⁵ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, III/116.

¹²⁶⁶ Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, III/202.

¹²⁶⁷ Bu ve bundan sonraki iki âyette Yüce Allah, hakikaten haram kıldığı şeyleri anlattı ve semâvî dinlerde yer alan on vasiyeti açıkladı. Bkz. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I/428; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, II/237-239.

¹²⁶⁸ En'âm 6/148.

¹²⁶⁹ Bkz. Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, III/202.

İkinci örneğimiz ise Kehf Sûresi'ndedir. Tefsirlerde anlatıldığına göre ehli kitap veya müşrikler, Hz. Peygamber'e Zülkarneyn'in durumunu ve kıssasını sorarlar.¹²⁷⁰ İbn Kesîr'in naklettiğine göre ise Mekkeli kâfirler, ehli kitaba Hz. Peygamber'i ne ile imtihan edeceklerini sorarlar; bunun üzerine onlar da onlara üç soru öğretirler. İşte bu sùâllerden biri Zülkarneyn'in durumudur. Buna cevap olarak ise Yüce Allah, Kehf Sûresi'nin 83. Âyetini inzâl ederek şöyle buyurur:¹²⁷¹ « وَيَسْأَلُونَكَ : عَن ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: Size ondan bir anı okuyacağım (anlatacağım)»¹²⁷² Yani 'onun durumu hakkında tarafı ilahîden gelen bir öğüt, bir Kur'ân tilâvet edeceğim.' Âyetin «سَأَتْلُوا» kelimesindeki 'س' nin tekid ve tehakkuk ifade ettiği bildirilmiştir ki bu durumda kelimenin «Elbette tilâveti terk etmeyeceğim» anlamına geleceği, söylenmiştir.¹²⁷³

Görüldüğü üzere burada da Hz. Peygamber'in tilâveti, kendisine sorulan soruya cevap niteliğinde 'vahyolunanları hak üzere tebliğ etmesini' ifade etmektedir. Zira Zülkarneyn hakkındaki soruya, Hz. Peygamber gibi okuyup yazmamış ve de öğrenim görmemiş bir kimsenin doğru cevap vermesi, ancak kendisine vahyedileni tilâvet ettiğini gösterir.

e) Hz. Peygamber'in tilâvetinin özelliklerinden biri de küfre/nankörlüğe mani olmasıdır. Zira Âl-i İmrân Sûresi'nin 101. âyetinde 'Kur'ân tilâveti ve Hz. Peygamber'in varlığı' müminleri küfre/nankörlüğe düşmekten uzak tutan iki güç olarak gösterilmiştir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: « وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ : تَتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمِ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aranızda iken nasıl nankörlük edersiniz? Kim Allah'a sınımsız bağlırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir.»

İlgili âyetin tefsirinde Katâde'nin şöyle dediği nakledilir: «Bu âyette küfre (düşmeye) engel olan iki durum zikredilmiştir: Allah'ın kitabının tilâvet edilmesi ve

¹²⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI/8; Akabe b. Âmir'den nakledilen bir rivâyete göre ise ehli kitaptan bir grup soracaklardır. Bu durumda âyet, onlar soru sormadan nâzil olmuş demektir. Müfessirlerin çoğu ise âyetin sorudan sonra nâzil olduğu görüşündedirler. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII/203; Şeyhzâde, *Hâşiyetü Beydâvî*, IV/511.

¹²⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/182.

¹²⁷² Zülkarneyn ile ilgili rivâyetlere bkz. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IX/630-656.

¹²⁷³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V/290.

Hız. Peygamber (sas)'ın onların arasında bulunması. Hız. Peygamber (sas), Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Kitab ise ebediyyen bakidir.”¹²⁷⁴

Rivâyete göre âyet-i kerîme, Medineli Müslümanlar olan Evs ve Hazrec kabileleri arasında çıkan bir tatsızlık üzerine nâzil olmuştur.¹²⁷⁵ Âyetteki soru, inkâr ve taaccüp/hayret ifade eder. Buna göre âyetin ilgili bölümü şu anlamlara gelmektedir: “Küfür/nankörlük, nereden gelip size ulaşır? Nasıl gelip kapınızı çalar?” Oysa Allah'ın âyetleri -ki bu, mucize Kur'ân'dır- Allah Resulü'nün dilinden size taptaze okunup duruyor. Kaldı ki Allah'ın Resulü de sizin aranızda bulunuyor, sizi uyarıyor ve size öğüt veriyor. Kafanızda oluşan şüphe ve kuşkuları ortadan kaldırıyor.¹²⁷⁶ İlgili âyette geçen ‘küfür’ kavramının, bu kelimenin asıl anlamı olan ‘nankörlük’ manasına alınması daha isabetli görünmektedir. Zira âyet, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Medineli Müslümanlar olan Evs ve Hazrec kabileleri hakkında nazil olmuştur. Üstelik bu âyetin sibâk ve siyâkında aynı topluma ‘iman edenler’ diye hitap edildiği görülür. Buna rağmen bu âyetteki “تَكْفُرُونَ” ifadesi, müşahede ettiğimiz kadarıyla hiçbir meâlde “nankörlük” anlamıyla tercüme edilmemiştir.¹²⁷⁷

Genel olarak mucizeler, müminlerin yapılarında olumlu gelişime, kâfirlerin bünyelerinde ise olumsuz oluşuma yol açarlar. İşte bu durum Kur'ân âyetleri için de ziyadesiyle geçerlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerine Allah'ın âyetleri tilâvet olunan

¹²⁷⁴ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII/174.

¹²⁷⁵ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, V/236; Rivâyet edildiğine göre, Evs ve Hazrec kabilelerinden bir kısım sahabe, bir mecliste otururlarken Şâs b. Kays adında bir Yahudi, yanlarından geçer, Câhiliyye devrinde aralarında şiddetli düşmanlık ve husumet bulunan bu kimselerin, İslamdan sonra aralarındaki bu ülfet, yakınlık ve sevgiyi görünce öfkelenir. “Bunlar böyle toplandıkça, bize rahat ve huzur yoktur” der, sonra da bir Yahudi gencine gidip onların yanına oturmasını, onlara ‘Buas’ gününü hatırlatmasını ve o gün söyledikleri şiirlerden bazı parçalar okumasını emreder. Buas günü, Evs ve Hazrec kabilelerinin birbirleriyle savaştığı ve Evs'in zaferi ile sonuçlanan bir gündür. Delikanlı onun dediklerini yapar, derken aralarında münakaşa çıkar, taraflar birbirlerine karşı övünmeye ve birbirlerine kızmaya başlarlar. Bunun üzerine: “Haydi silâh başına, silâh başına” derler. Durum Rasulullah (sas)'a intikal edince, Rasulullah (sas) yanında bulunan Muhacir ve Ensardan bir grup ile onların bulunduğu yere gider ve şöyle buyurur: “Ben aranızda iken Câhiliyye davası mı güdüyorsunuz? Allah sizi İslam ile şereflendirerek Câhiliyye âdetlerinin kökünü kestikten ve sizi barıştırıp birleştirdikten sonra, hâlâ o davayı mı güdüyorsunuz?” Bunu duyan Evs ve Hazrecliler, yaptıkları için bir şeytan tuzağı ve düşman hilesi olduğunu anlar, silâhlarını bırakır ve ağlayarak birbirlerini kucaklamaya başlarlar. Sonra Rasulullah (sas)'ın emrini dinleyip ona itaat ederek beraberce giderler. Bunun üzerine: “Ey iman edenler! Eğer kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarmanızdan sonra sizi yeniden kâfir ederler” mealindeki âyet ve devamı nâzil olur. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV/27; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/385; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 176; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I/217.

¹²⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/385; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 176.

¹²⁷⁷ Ekin, Yunus-Akyüzöğlü, Hüseyin, *Kur'ân Tercüme Teknikleri*, Işık Yayınları, İstanbul 2015, s. 201-202.

gerçek mü'minlerin imanlarının artacağı¹²⁷⁸ ve hatta (bazılarının) ağlayarak secdelere kapanacakları¹²⁷⁹ ifade edilirken; kâfirlerin bundan hiç hoşnut olmayacakları¹²⁸⁰ ve olmadık tepkiler verecekleri dile getirilmiştir.¹²⁸¹ Hz. Peygamber'in tilâvetinin de inananları küfre geri dönmekten veya nankörlük etmekten men edeceği gerçeği, bu genel kategori içerisinde değerlendirilebilir. Ancak onun, Allah tarafından donatılmış pâk ve mücellâ yapısı, Kur'ân mucizesini en mükemmel bir şekilde yansıtmasını ve mü'minlerin inancına inanç katmasını sağlamıştır. Bu nedenle müminlerin en önde gelenleri de, kâfirlerin en azılları da onun tilâvetine muhatap olan kimseler arasından çıkmıştır.¹²⁸²

f) Hz. Peygamber'in tilâveti, inanmayanları da muhatap almıştır. Aslında bu konuya yukarıda da bazı açıları değinmiş olduk. Ancak bu maddede esas üzerinde durmak istediğimiz nokta şudur: Tilâvet, İslam'ın en önemli tebliğ türlerinden biridir ve onun muhatapın durumu ne olursa olsun devam üzere gerçekleştirilmesi gerekir. Bu esası, Hz. Peygamber'in şahsında ele alan âyet-i kerîme ise şöyledir: “كَذَٰلِكَ أُرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الذِّكْرَ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ (Ey Muhammed!) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin geçmiş olduğu bir ümmete gönderdik ki, onlar Rahmân'ı inkâr ederken sana vahyettiğimizi kendilerine okuyasın. De ki: “O, benim Rabbindir. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben yalnız O’na tevekkül ettim, dönüşüm de yalnız O’nadır.”¹²⁸³

Zemahşerî'nin izahına göre bu âyet, Hz. Peygamber'in önceki peygamberlere göre, üstünlüğü olan bir irsâl ile gönderildiğine delalet etmektedir.¹²⁸⁴ Âyetteki “لِّتَتْلُوا” ifadesini Râzî, “Onlara, sana vahyettiğimiz o Yüce Kitab'ı okuyasın diye seni gönderdik. Onların hâli ise, hâlâ şudur: Onlar, rahmeti her şeyi kuşatan ve kendilerindeki her nimet, kendisinden olan Rahman'ı inkâr ederler. Yine onlar, kendilerine, senin gibi birisinin gönderilmesi ve mucize

¹²⁷⁸ Enfâl 8/2 : إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.)

¹²⁷⁹ Meryem 19/58 (Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.)

¹²⁸⁰ Bkz. Hac 22/72.

¹²⁸¹ Mesela bkz. Enfâl 8/31; Yunus 10/15; Meryem 19/73; Mü'minûn 23/66, 105; Lokman 31/7.

¹²⁸² Kur'ân tilâveti karşısında muhatapların durumları, tezimizin dördüncü bölümünde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

¹²⁸³ Ra'd 13/30.

¹²⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/508.

olan bu Kur'ân'ın indirilmesi nimetlerini inkâr ederler” diye izah eder.¹²⁸⁵ Âyeti, “Kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bu ümmete, Rahmân olan Allah, geniş rahmetinin eseri olarak, kendisine vahyedilenleri devam üzere tilâvet eden bir peygamber göndermiştir; buna rağmen münkirler, O’nu da nimetlerini de inkâra devam ederler.” şeklinde anlamamız da mümkündür. Demek ki Kur'ân, inanan inanmayan ayırmadan rahmetini kullarına bahşeden Rahmân olan Allah'ın rahmetinin eseridir ve başta Hz. Peygamber tarafından olmak üzere o, indirildiği gibi tilâvet edilip muhataplara –onların tepkileri ne olursa olsun- ulaştırılmıştır ve ulaştırılmaya devam edilecektir.

3.3.3. Ehl-i Kitâb'ın Tilâveti

Bu konuya giriş yapmadan önce ‘Ehl-i kitap’ tabirinin anlamı üzerinde durmamızda yarar vardır. Yüce Allah, Kur'ân'da ‘Ehl-i kitap’ tabirini zikrettiği yerlerdeki ‘kitap’ kelimesi ile ya sadece Tevrat’ı veya yalnız İncil’i veyahut da ‘her ikisini birden’ kastetmiştir.¹²⁸⁶ Arapça’da “أَهْلُ الرَّجُلِ” ifadesi, ‘bir adamın eşi ve ona en özel kimse’ anlamında kullanılırken daha sonra bu kelime; ‘neseb, din, sanat veya ev, şehir ya da ülkenin bir araya topladığı kimseler’ için kullanılır olmuştur.¹²⁸⁷ Buna göre Ehl-i kitap, yalnız Tevrat’ın veya sadece İncil’in ya da hem Tevrat’ın hem de İncil’in ehli, bir araya topladığı kimseler anlamına gelir. Seâlibî ve İbnü'l-Cevzî, Kur'ân'daki ‘Ehl-i kitap’ şeklindeki kullanımların ‘kitapları okuyanlar (kurrâü'l-kütüb)’ anlamında olduğunu beyan ederler.¹²⁸⁸ Dâmegânî ise bunların ‘Tevrat’ı ve İncil’i okuyanlar (kurrâü't-Tevrât ve'l-İncil)’ manasında olduğunu ifade eder.¹²⁸⁹

Kur'ân'da Ehl-i kitabın tilâvetinden bahseden âyetlere baktığımızda iki tarz tilâvetle karşılaşırız. Bunlardan birincisi övgüyle bahsedilen, hakkıyla icra edilen bir tilâvettir. Ehl-i kitapla ilgili bahsedilen ikinci tür tilâvetse birincinin tam aksine, gerçek bir tilâvet olmayıp tahrif, tebdîl, leyy, kitmân ve lebsten ibaret olan, yerilmiş bir tilâvettir. Şimdi bu iki tilâvet çeşidini görelim:

¹²⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIX/53.

¹²⁸⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 701.

¹²⁸⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/96; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luga*, I/150; İsfahânî, *Müfredât*, s. 96.

¹²⁸⁸ Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 73; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 164.

¹²⁸⁹ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 55.

3.3.3.1. Ehl-i Kitap'tan Tilâveti Övülenler – Hakkıyla Tilâvet

Kur'ân-ı Kerîm'de, Medenî olan iki sûrede, Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri'nde, Ehl-i kitap'la ilgili olarak kullanıldığı anlaşılan tilâvetin övüldüğüne şahit oluyoruz. Bizzat 'tilâvet' kelimesinin kullanıldığı tek âyet olan Bakara Sûresi'nin 121. Âyetinde kendilerine kitap verilen kimselerden bir kısmı şu şekilde yâd edilir: *الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ* : Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.¹²⁹⁰

Tefsîrinde bu âyetin kimler hakkında indiğiyle ilgili ihtilaflara değinen Taberî, İbn Zeyd'in bu âyette geçen *“وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ”* ifadesini, “Yahudilerden Peygamber (sas)'i inkâr eden kimseler, hüsrana uğrayanların ta kendileridir” şeklinde tefsir ettiğini, âyetin bağlamının da Ehl-i kitap'la ilgili olduğunu ifade ederek bu doğrultudaki izahları tercih eder. Buna göre âyet “İsrailoğulları âlimlerinden Allah'a iman edip peygamberlerini tasdik eden, Tevrat'ın hükmünü ikrar edip ondaki 'Muhammed (sas)'e uyma, ona iman etme ve onun Allah'tan getirdiklerini doğrulama' konusundaki emirlerin gereğiyle amel eden kimselerden” söz etmektedir.¹²⁹¹

Âyetteki 'tilâvet ederler' ifadesi, “Ona ittiba ederler,¹²⁹² onunla amel ederler,¹²⁹³ onu okurlar,¹²⁹⁴ onu indirildiği gibi okurlar,¹²⁹⁵ helalini helal haramını haram kabul ederler”¹²⁹⁶ şeklinde bütün ilahî kitaplar için kullanılabilir yorumlarla izah edildiği gibi özellikle ehli kitabın kitaplarıyla ilgili olarak düşünülebilecek beyanlarla da tefsir edilmiştir. Bu yorumlardan bazıları şöyledir: “Onu gerçek

¹²⁹⁰ Atâ ve Kelbî'nin rivâyet ettiklerine göre İbn Abbas bu âyetin, Ca'fer b. Ebî Tâlib ile birlikte (32'si habeşli, 8'i de Şam rahiplerinden olmak üzere bir gemiye binerek) Habeşistan'dan gelen ve “ashab-ı sefine” olarak bilinen 40 kişi hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir. Dahhâk'tan gelen bir rivâyete göre de bu âyet, “yahudilerden müslüman olanlar” hakkında nazil olmuştur. Katâde ve İkrime ise bu âyetin “Muhammed (sas)'in ashabi” hakkında nazil olduğunu söylerler. Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 147-148.

¹²⁹¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/518.

¹²⁹² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/519-521; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I/144; Kurtubî, *el-Câmi'*, II/348.

¹²⁹³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/519-521; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I/139.

¹²⁹⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/521; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 75.

¹²⁹⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/521; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I/144.

¹²⁹⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I/53.

vasfıyla anarlar, tahrif etmezler; helalini, haramını, emrini ve nehyini açıklarlar,¹²⁹⁷ (kelimelerinin) yerlerini değiştirmezler (tahrif etmezler),¹²⁹⁸ Hz. Peygamber'in sıfatını gizlemezler (ketm) ve onu tahrif etmezler,¹²⁹⁹ Hz. Peygamber'in sıfatlarına dair (kitaplarında bulunan) şeyleri tahrif ve tağyîr etmezler,¹³⁰⁰ lafzını tahriften koruyup manalarını tedebbür ederler,¹³⁰¹ doğru olmayan bir şekilde te'vilde bulunmazlar."¹³⁰²

Son olarak zikrettiğimiz yorumlarda özellikle tahrifin nefyedilmesi dikkati çekmektedir. Burada tahrifin genel anlamda lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrıldığını hatırlarsak, övülen tilâvetin gerek lafzî gerekse manevî tahriften uzak bir tilâveti ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Zeccâc bu âyetin; Ehl-i kitaptan muannit, hasetçi ve baş olma isteklisi olmayan, Tevrat'ı indirildiği gibi tilâvet edip onun içindeki Hz. Peygamber'in hak olduğu konusundaki bilgileri okuyarak iman eden kimseleri beyan ettiğini ifade eder. Ona göre âyetin yorumu "Tevrat'ı hakikati üzere tilâvet edenler, işte onlar Peygamber (sas)'e iman ederler" şeklindedir. Onun beyanına göre bu durum, hıristiyan bilginlerden kitaplarını bu şekilde tilâvet eden kimseler için de söz konusudur.¹³⁰³

Bu âyetin Ehl-i kitapla ilgili yorumlanmasını tefsirinde ikinci görüş olarak nakleden Râzî de ilgili izahı şu şekilde beyan eder: "Allah-u Teâlâ, (bu âyetin öncesinde) Ehl-i kitabın gittiği yolu zemmedip yaptıkları çirkin işleri haber vermiştir. Bunun ardından ise (bu âyette) yahudilerin yolunu bırakan ve hatta Tevrat'ı tefekkür edip onu tahrifî terkederek ondan Hz. Muhammed (sas)'in peygamberliğinin doğruluğunu anlayan kimseleri methetmektedir."¹³⁰⁴ Bursevî ise ilgili âyetin izahında şu ifadeleri kullanır: "Allah-u Teâlâ'nın kitaplarından birini tilâvet edip ona iman

¹²⁹⁷ İbn Abbas, *Tefsîr*, s. 21.

¹²⁹⁸ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I/56-57; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/519-520.

¹²⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I/553.

¹³⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/182; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 75.

¹³⁰¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I/103; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, I/249; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I/219.

¹³⁰² Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II/45; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I/578.

¹³⁰³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I/203.

¹³⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV/35.

eden kimsenin hakkı (varacağı hakikat), diğerlerini inkâr etmemektir. Zira Allah'ın kitaplarından her biri diğerlerini tasdik eder.”¹³⁰⁵

Ehl-i kitabın tilâvetinden olumlu yönde bahseden ikinci âyet, Âl-i İmrân Sûresi'nin 113. Âyetidir. Bu âyetin tam metni şöyledir: “لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ : يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ : Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini (gereği üzere) okuyan bir topluluk da vardır.”

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili de, yukarıdaki âyette olduğu gibi, iki kategoride toplanabilecek rivâyetler mevcuttur.¹³⁰⁶ Nakledilenlere göre bu ve bundan sonraki iki âyet, ya Ehl-i kitaptan Müslüman olan kimseler hakkında nazil olmuştur veya Ümmet-i Muhammed'le ilgilidir. Birinci izaha göre âyet “Kitap ehlinin iman edenlerle kâfirler birbirine eşit değildirler” şeklinde anlaşılmış; ikinci yoruma göre ise âyete “Kitap ehli ile Muhammed (sas)'in ümmeti eşit değildir” manası verilmiştir.

Taberî, daha önceki âyetlerle irtibatlı olması bakımından yukarıdaki izahlardan birinci görüşün tercihe şayan olduğunu beyan eder. Çünkü 110. âyette Ehl-i kitabın, mü'min ve dinden ayrılan fasıklar olarak iki sınıfa ayrıldıkları zikredildikten sonra bu âyette de Ehl-i kitabın hepsinin eşit olmadığı, mü'min olanlarının zikredilen sıfatlarla, onların kâfir olanlarından üstün oldukları beyan edilmiştir.¹³⁰⁷ İbn Kesîr de bu görüşü, çoğu müfessirin katıldığı meşhur bir izah olarak takdim eder. Ayrıca bunların, bu sûrenin sonunda “Kitap ehlinin öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların,

¹³⁰⁵ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, I/207.

¹³⁰⁶ İbn Abbas ve Mukâtil'in naklettiklerine göre Abdullah b. Selâm, Sa'lebe b. Sa'ye, Useyd b. Sa'ye, Esed b. Ubeyd ve diğer bazı yahudiler müslüman olunca yahudi hahamları: “Muhammed'e ancak bizim şerhlerimiz iman ettiler. Eğer onlar bizim hayırlıklarımızdan olsalardı atalarının dinini terk edip başka bir dine gitmezlerdi” deyip onlara hitaben: “Dininizi başka bir dinle değiştirmekle ihanet ettiniz (hânler oldunuz), kâfir olup hüsrana düştünüz” dediler de Allah Tealâ bu âyet-i kerimeleri indirdi. İbn Cüreyc'den rivâyet edildiğine göre ise müslüman olan bu yahudiler Abdullah b. Selâm ve kardeşi Sa'lebe b. Selâm, Sa'ye, Mübeşşir, Ka'b'ın oğulları Esed ve Useyd'dir. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV/52-53; Mukâtil, *Tefsîr*, I/296; Abdullah b. Mes'ûd'tan nakledildiğine göre ise, bir gece Hz. Peygamber yatsı namazını geciktirmiş, sonra Mescid-i Nebevî'ye inmişti. Ashabının mescidde namazı beklediklerini görünce “Bu dinlere mensup olanlardan sizin dışınızda kimse bu saatte Allah'ı zikretmiyor” buyurmuş ve “Onlar ne hayır işlerlerse elbette ondan mahrum bırakılmıyacaktırlar. Allah takvaya erenleri en iyi bilendir”e kadar olmak üzere “Hepsi eşit değildirlen...” meâlindeki âyetler nazil oldu. Bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I/396; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV/55.

¹³⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV/53.

Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir”¹³⁰⁸ diye bahsedilen kimseler olduğunu da belirtir.¹³⁰⁹

Âyet-i Kerîme’deki “أُمَّةً قَائِمَةٌ” ifadesi, Mücahid tarafından ‘adaletli ümmet’ diye tefsir edilmiş, bundan başka ‘Allah’ın hadlerini, farzlarını, O’na itaatı ve O’nun kitabını ikâme eden bir ümmet; onu tahrif etmezler’ diye de anlaşılmıştır.¹³¹⁰ “يَتْلُونَ” beyanı ise ‘Allah’ın kitabını okurlar’ diye izah edildiği gibi ‘Allah’ın kitabına uyarlar’ şeklinde de tefsir edilmiştir.¹³¹¹

Söz konusu âyetin müfessirler arasında meşhur olan görüşe göre Ehl-i kitaptan inanan kimselerden bahsettiğini söylemiştik. Çağdaş müfessirlerden Muhammed Abdüh ise bu âyetlerdeki Ehl-i kitap tabiriyle dinlerine bağlı, samimi yahudi ve hıristiyanlardan bahsedildiği kanaatindedir. Ona göre dinlerinde var olan miktarıyla hak üzere olmaları sebebiyle Ehl-i kitabın bir kısmının istikâmetinden söz edilebilir ve bu, Tevrat ve İncil’in bazı bölümlerinin kaybolmuş olmasıyla ve ellerindeki kitapların bazı yerlerinin tahrif edilmiş bulunmasıyla da çelişmez.¹³¹²

Yukarıdaki izahta bahsedilen istikâmetin ancak şu yönüyle mümkün olabileceği kanaatindeyiz: Yüzyıllar boyu süren tahrif faaliyetlerine rağmen Tevrat ve İncil’de hâlâ daha Hz. Muhammed ve ashabının özelliklerine dair bilgiler ve (Kur’ân’a uyan) bazı itikad, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili beyanlar vardır.¹³¹³ Bunları samimi bir şekilde okuyan kimseler, Kur’ân’ın da bu hususlarda o kitapları tasdik ettiğine şahit olarak İslam’ın hakkaniyetine yol bulacaklardır ve ancak bu durumda onların istikâmetinden sözedilebilir. Nitekim müfessirlerden de “Allah-u Teâlâ’nın kitaplarından birini tilâvet edip ona iman eden kimsenin, diğerlerini inkâr edemeyeceğini, zira Allah’ın kitaplarından her birinin diğerlerini tasdik ettiğini”¹³¹⁴ ifade eden kimselerin olduğunu söylemiştik. Kur’ân’da Ehl-i kitaba yönelik “قُلْ فَاتُوا بِالنُّورِ فَإِنَّهَا أَنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip

¹³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/199.

¹³⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/162-163.

¹³¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, II/460.

¹³¹¹ İkinci tefsir, Mücahid tarafından yapılmıştır. Bkz. Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II/93.

¹³¹² Bkz. Rıza, Muhammed Reşîd, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-hakîm/Tefsîru’l-menâr*, Kâhire 1366/1947, IV/72.

¹³¹³ Uğur, Hakan, *Tevrat’ın Kur’ân’a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa 2011, s. 31-32.

¹³¹⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I/207.

okuyun”¹³¹⁵ şeklinde, kendi kitaplarını ‘samimi okuma’ çağrısı yapılması da bu hususu destekler mahiyettedir.

Abdüh’ün ilgili âyetteki Ehl-i kitap tabirinin, Kur’ân’ın teâmülüne uymadığı gerekçesiyle, ‘Ehl-i kitap’tan mü’min olup İslam’a girenler için kullanıldığı’ yönündeki tefsirlere yaptığı itirazı¹³¹⁶ ise haklı bulmuyoruz. Mesela İbn Kesîr’in de bu konuyla ilgili delil getirdiği âyette Yüce Allah, Ehl-i kitap içerisinde İslam’ı kabul edenlerden, “Kitap ehlinde öyleleri var ki, Allah’a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah’a derinden saygı duyarak inanırlar”¹³¹⁷ şeklinde ‘Kitap ehlinde’ diye bahsetmiştir.¹³¹⁸

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Ehl-i kitabın olumlu yönde tilâvetinden bahseden âyetler, müfessirlerin çoğuna göre ‘onlardan İslam’ı kabul eden kimseler’ hakkındadır. Buna göre ilgili âyetlerden “Kitab’ı veya Allah’ın âyetlerini hakkıyla, adaleti ayakta tutarak okuyan kimseler, gerçekten inanmışlar ve bu inancın gereğini yapmışlardır” hükmüne varılabilir. Bundan başka, kendi kitaplarını, gerek lafzî gerekse manevî tahrif yapmaksızın samimi tilâvet eden Ehl-i kitabın ise, hak namına o kitaplarda bulunanlar kadarıyla bile, Hz. Muhammed’in getirdiği dinin hakkaniyetine teslim olmak durumunda kalacakları sonucu çıkarılabilir. Bunlar, Kur’ân’ı da samimi bir şekilde okurlarsa, ondaki kendi kitaplarının bazı hükümlerini tasdik eden ve vahiy mahsulü olduğu aşikâr olan âyetleri müşahede ederler de neticede hakikat yönünde imanlarının kuvvetlenmesine yol bulurlar.

3.3.3.2. Ehl-i Kitap’tan Tilâveti Yerilenler

Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i kitab’ın kitaplarıyla ilişkilerinde daha ziyade kullanılan kelimeler, ‘tilâvete zıt olan kavramlar’ içerisinde de izah etmeye çalıştığımız ‘tahrif, tebdîl, leyy, telbîs, iştirâ, kitmân ve nisyân’ kavramlarıdır. Bir önceki konuda Ehl-i kitap’tan Müslüman olanların övgüyle bahsedilen tilâvetlerinin özellikle ‘tahrif olmayan bir tilâvet’ olarak tanımlanması, yerilen türün tahrif olduğuna delalet eder. Zira ‘tahrif, tebdîl, leyy, telbîs, iştirâ, kitmân ve nisyân’ kavramları, Kur’ân’da ‘tahrif meselesini’ ifade eden kavramlardır. Bununla birlikte Kur’ân’da Ehl-i kitab’ın tahrif türünde faaliyetleri, bazı hikmetlere mebni olarak iki

¹³¹⁵ Âl-i İmrân 3/93.

¹³¹⁶ Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, IV/71-72.

¹³¹⁷ Âl-i İmrân 3/199.

¹³¹⁸ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/162-163.

yerde ‘tilâvet’ kelimesiyle ifade edilmiştir ve bunlar, Medenî Sûrelerin ilk merhalesinde yer alan Bakara Sûresi’nde geçmektedir.

Yüce Allah, Bakara Sûresi’nde İsrailoğullarına (özellikle de yahudi bilginlerine)¹³¹⁹ verdiği nimeti hatırlatıp onlardan kendisine verdikleri sözü yerine getirmelerini, yanlarındaki (kitabı:Tevrat’ı) tasdik eden indirdiği (kitaba:Kur’ân’a) inanmalarını, âyetlerini az bir paha karşılığında satmamalarını (iştirâ), hakkı batılla karıştırmamalarını (telbîs), hakkı gizlememelerini (kitmân) istediği ve namazla zekat gibi ibadetleri emrettiği bir bağlamda, öncelikle onlara yönelik olarak şöyle buyurmuştur: “آتَمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُرِّ وَتَنسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” : Siz Kitab’ı (Tevrat’ı) tilâvet edip durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığımızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”¹³²⁰

İlgili âyetlerde bahsedilen “Yüce Allah’ın İsrailoğullarından Tevrat’ta aldığı ahit”, Taberî’nin tercih ettiği görüşe göre, onların “Muhammed (sas)’in (hak) peygamber olduğunu ve yanlarında mevcut bulunan Tevrat’ta onu, Allah’ın peygamberi olarak yazılı bulduklarını insanlara açıklayacaklarına; ona ve getirdiklerine iman edeceklerine dair verdikleri sözdür.”¹³²¹ Müfessirlerin çoğuna göre ise bu ahid, Allah’ın bütün emir, yasak ve tavsiyeleridir. Bunun kapsamına Peygamber (sas)’in, Tevrat’ta zikredilmesi ve benzeri hususlar da girer.¹³²²

Yukarıdaki âyetlerde geçen “(Allah’ın) âyetlerini az bir paha karşılığında satmamaları (iştirâ)” ifadesini ise Mukâtil şu şekilde izah etmektedir: “Yahudi ileri gelenleri, Muhammed (sas)’le ilgili Tevrat’ta yazılı olan şeyleri aşağı tabakadakilerden gizlerler; her sene, onların zıraat vs. ürünlerinden kazanç elde

¹³¹⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/249.

¹³²⁰ Bakara 2/44.

¹³²¹ Taberî’nin naklettiğine göre Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas’ın, Allah Teâlâ’nın ve İsrailoğullarının ahdini şöyle rivâyet ettiğini zikretmiştir: “Muhammed size geldiği zaman ona iman etmenize dair sizden aldığım ahdimi yerine getirin ki ben de Muhammed’i tasdik edip ona uymanızla daha önce işlediğiniz günahları affedeceğime dair olan vaadimi yerine getireyim.” Rebi‘ b. Enes, Ebû’l-Âliye’nin bu âyeti şöyle izah ettiğini rivâyet etmiştir: “İslam dinine uyacağımıza dair sizden aldığım ahdi yerine getirin ki ben de size vaadettiğim cenneti vereyim.” Süddi ise aynı âyeti şöyle izah etmiştir: “Benim size, kitapta emrettiğim hükümleri yerine getirin ki ben de size itaat etmeniz halinde cennete koyacağımın dair olan vaadimi yerine getireyim.” Dahhak ise, Abdullah b. Abbas’ın bu âyeti şöyle izah ettiğini rivâyet etmiştir: “Size emrettiğim hususlarda bana itaat edip, yasakladığım hususlardan kaçınarak emirlerimi yerine getirin ki ben de sizden razı olayım ve sizi, vaadettiğim cennete koyayım.” İbn Zeyd ise Allah’ın ahdinden maksadın, Allahın emirleri; vaadinden maksadın ise, Allah’ın, kullarına vaadettiği nimetler olduğunu söylemiştir. Bkz. Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, I/250-251.

¹³²² Kurtubî, *el-Câmi ‘*, II/8.

ederlerdi. Muhammed (sas)'e tabi olurlarsa bunlar kendilerine verilmez diye (Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu gizlemeleri sebebiyle) onlara "Muhammed'in bi'setini gizlemeyi sefil yahudilerden aldığınız azıcık bir dünyalık karşılığında satmayın!" denilmek istendi.¹³²³ Yine bu âyetlerdeki "Hakkı batıla karıştırıp (telbîs), bile bile hakkı gizlemeyin (kitmân)" ifadesi de Taberî'ye göre şu anlama gelir: Muhammed'in size değil de başkalarına Peygamber gönderildiği şeklindeki zannınızla, doğruyu yalana, hakkı batıla karıştırmayın. Onun, benim Peygamberim, Kur'ân'ın da benim sözüm olduğunu bildiğiniz halde, kitabınız Tevrat'ta mevcut bulunan, Muhammed'in sıfatlarına dair olan şeyleri gizlemeyin!¹³²⁴

Âyetin nüzul sebebiyle ilgili ise hepsi de yahudi hahamları ile alakalı diyebileceğimiz, çeşitli rivâyetler mevcuttur. Mesela İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre bu âyet, Medine yahudileri hakkında nazil olmuştur. Onlardan birisi, müslüman hısım akraba ve sütkardeşlerinden birine: "Üzerinde olduğun din ve bu adamın -Hz. Muhammed'i kastediyorlar- emrettiklerinde sebat et. Çünkü onun işi haktır, doğrudur." derdi. Yani insanlara emrettiklerini kendileri yapmıyorlardı.¹³²⁵ İbn Abbas'tan nakledilen başka bir rivâyete göre ise yahudi hahamları yahudilere Tevrat'a tabi olmalarını emreder ve fakat kendileri Hz. Muhammed (sas)'in Tevrat'taki vasıflarını inkâr etmek suretiyle Tevrat'a aykırı davranırlardı. İbn Cüreyc ise "Yahudi hahamları, cemaatlerini Allah'a taate teşvik ederler, kendileri ise günah işlerlerdi." demiştir. Bazıları da "Yahudi hahamları halkı sadaka vermeye teşvik ederler, fakat kendileri cimri davranırlardı." şeklinde izahta bulunmuşlardır.¹³²⁶

Zemahşerî'ye göre "اتَّمُرُونَ" ifadesindeki hemze, takrîr ve tevbîh içindir. Yani hem bu durumu tespit, hem de bu durumdakileri kötölemek ve uyarmak içindir. Bir de onların bu davranışlarından dolayı hayret (ta'cîb) ifade etmektedir.¹³²⁷ Öyleyse bu kelimedeki soru edatı, hakiki manasında değil, kınama ve tenkit manasında kullanılmıştır. Yine onlardan bu fiiller meydana geldiği halde Yüce Allah âyette bu fiili, "اتَّمُرُونَ" şeklinde 'yenilenme ve sonradan olma ifade eden' muzari zaman kalıbında kullanmıştır. Bu da burada yerilen fiileri yapmaya devam edenlerinin

¹³²³ Mukâtil, *Tefsîr*, I/101.

¹³²⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/256.

¹³²⁵ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 126.

¹³²⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, II/56-57; Benzeri rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I/258.

¹³²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/136.

olduğunu ifade eder. Ayrıca Yüce Allah, onların yapmaları gereken şeyleri terketmelerini ‘تَتَّسَّرُونَ’ şeklinde ifade etmiştir. Bu ise, akıllarına hiç gelmiyormuş gibi, aşırı derecede terkettiklerini gösterir. Yine onların aşırı derecede gaflette olduklarını vurgulamak için ‘enfüs’ kelimesini zikretmiştir. Hal cümlesi olarak kullanılan “وَأَنْتُمْ” ifadesinde de kınama, tenkit etme ve susturma manaları vardır.¹³²⁸

Yüce Allah, bu âyette yahudi âlimlerine, tenkit ve kınama yoluyla hitap ederek şöyle demektedir: “İnsanları iyiliğe ve Hz. Muhammed (sas)’e imana çağırıyorsunuz da kendinizi unutuyor musunuz? Kendiniz iman etmiyorsunuz ve hayır yapmıyorsunuz. Hâlbuki siz, Hz. Muhammed (sas)’in vasıflarını ihtiva eden Tevrat’ı okuyorsunuz. Bu yaptığınızın çirkin bir şey olduğunu anlayıp da ondan vazgeçmiyor musunuz?!..”¹³²⁹ Âyeti kerime, tehdit de ifade etmektedir. Buna göre onlar; ‘hiyanetleri, iyiliği terketmeleri, söz ve amellerinin birbirine uymaması’ gibi nedenlerle tehdit edilmektedirler.¹³³⁰

Ehl-i kitab’ın tilâvetini olumsuz diyebileceğimiz bir üslupla zikreden ikinci âyet-i kerîme, Bakara Sûresi’nin 113. âyetidir. Burada Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ : يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ : Yahudiler, ‘Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller’ dediler. Hıristiyanlar da, ‘Yahudiler bir temel üzerinde değiller’ dediler. Oysa hepsi Kitab’ı okuyorlar. (Kitab’ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir.”

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas’tan nakledilenler şöyledir: Necran heyeti Hz. Peygamber’le görüşmek üzere Medine’ye geldiklerinde yahudi hahamları bunların yanına gelirler. Hz. Peygamber’in yanında bu iki grup birbirleriyle tartışmaya başlarlar ve sonunda sesleri yükselir. Yahudiler ‘Siz din olarak hiçbir şey üzere değilsiniz.’ derler ve İsa’yı da İncil’i de inkâr ederler. Hıristiyanlar da ‘Asıl siz din adına hiçbir şey üzere değilsiniz.’ derler ve hem

¹³²⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, I/56.

¹³²⁹ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, I/55; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/136; Neseî, *Medârikü’t-tenzil*, s.50.

¹³³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/136; Neseî, *Medârikü’t-tenzil*, s. 50.

Musa'yı hem de Tevrat'ı inkâr ederler. İşte bu hadise üzerine Yüce Allah bu âyeti indirmiştir.¹³³¹

Bu âyet-i kerimede, Ehl-i kitab'a yönelik olarak kullanıldığı anlaşılan, büyük bir tehdit ve azarlama üslubu vardır. Bunun özellikle ilahî kitapları tilâvet ettikleri halde hiçbir şey bilmeyen (kitapsız) kimselere benzetilmeleri yönüyle gerçekleştiğini beyan eden Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde şu izahta bulunur: “Onlar böyle konuşuyorlar. Hâlbuki onlar, ilim ehli ve kitapları tilâvet eden kimselerdir. Aslında Allah'ın (münezzel) kitaplarından Tevrat ve İncil gibi kitaplara sahip olup bunlara iman edenlerin diğerlerini inkâr etmemeleri gerekir. Çünkü Tevrat ve İncil'den her biri diğerini doğrulamaktadır. Aynı şekilde Allah'ın bütün kitaplarının birbirlerini tasdik etmesi mütevatir olarak bilinen bir husustur. Bu şekilde onlar, herhangi bir kitapları ve bilgileri olmayan cahil takımından puta tapanların, hiçbir şeye inanmayanların söyledikleri gibi söylediler. Çünkü bu cahil kesimi tüm din ve inanç erbabına yönelik olarak, onların bir esas ve temele dayanmadıklarını söyler dururlar.”¹³³²

Müfessirlere göre bu âyetteki “Hâlbuki onlar, kitabı okuyorlardı” sözü, hâl cümlesidir ve buradaki ‘kitap’ kelimesiyle bütün kitap cinsi (ilahî kitaplar) kastedilmiştir.¹³³³ Râzî de bu bölümün tefsirinde, Zemahşerî'yi destekleyen ifadeler kullanır. Ona göre burada şöyle denilmektedir: Onlar, ilim ehli ve kitap okuyan kimselerden oldukları halde bunları söylediler; Tevrat'ı, İncil'i veya bunların dışındaki semavi kitapları öğrenmiş ve onlara inanmış olan kimseye yakışan, geriye kalan semavi kitapları inkâr etmemesidir. Çünkü iki kitaptan herbiri diğerini tasdik etmekte ve onun doğruluğuna şahid olmaktadır. Muhakkak ki Tevrat, Hz. İsa'yı, İncil de Hz. Musa'yı tasdik eder.¹³³⁴

Beydâvî'ye göre bu âyette tevbîh/azarlama üslûbu kullanılmasının nedeni sorulabilir ve bu, ‘âyette nakledilen yahudi ve hıristiyanların söylediklerinin doğru olduğu, iki dinin her birinin (İslam ile) nesholunduktan sonra bir şey değil hükmüne büründüğü’ gerekçesiyle yapılabilir. Beydâvî, bu muhtemel soruyu şu şekilde

¹³³¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, I/495; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 142.

¹³³² Zemahşerî, *Keşşâf*, I/176.

¹³³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/176; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV/8; Kurtubî, *el-Câmi'*, II/320; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I/101; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s.72.

¹³³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV/8.

cevaplandırır: “Onlar bu söyleneni kasetmediler; onlardan her bir grup asıl itibariyle diğerinin dinini batıl sayarak onun peygamberini ve kitabını –o kitaplarda kabul edilip amel edilmesi gereken neshedilmemiş hükümleri- inkârı kastedti.”¹³³⁵

“Bu âyette işaret edildiğine göre yahudi ve hıristiyanlar, sadece Müslümanlara düşmanlık yapmakla kalmamışlar, tarih boyunca kendi aralarında da kavgalı olmuşlardır. Her iki tarafın da ellerinde kitapları olduğu halde ve dini meselelerde her hangi bir iddia ortaya koyarken öncelikle kendi kitaplarına müracaat etmeleri gerekirken onlar, kitapları olmayan müşrik Araplar gibi delilsiz ve mesnetsiz sözler sarfetmişler; böylece kendi kitaplarına bağlılıklarındaki samimiyetsizliklerini de ortaya çıkarmışlardır.”¹³³⁶

Sonuç itibariyle denilebilir ki yukarıdaki âyetlerde Ehl-i kitab’a nispet edilen tilâvet; tevhîh/azarlama, ta‘cîb/hayret, tenkit ve kınamayı gerekli kılan, bunun yanında onların ihlas, ihsân ve kitaplarına bağlılıkta samimiyetten uzak bulduklarını ortaya koyan, Elmalılı’nın ifadesiyle ‘sözde kitap okuyorlar’¹³³⁷ gibi anlamlara gelen ve hakiki olmayan bir tilâvettir.

Kur’ân’da yalnız bir âyette söz konusu edilen ‘şeytanların tilâveti’ meselesi de Ehl-i kitab’tan bazıları ile irtibatlandırılarak kullanılmıştır. Kur’ân’da tilâvete zıt olarak karşımıza çıkan kavramların başında bahsettiğimiz, ‘nebz’ kavramı da şeytanların tilâvetinden bahseden âyetten bir önceki âyette yer alır ve genelde bu ‘nebz’ faaliyetinde bulunanların da yahudiler olarak izah edildiği görülür.¹³³⁸ Yani ‘nebz’ kelimesi de Kur’ân’da Ehl-i kitab’ın kitaplarıyla olumsuz ilişkilerini anlatan kavramlardan olarak değerlendirilebilir. İlgili âyetin meâli şöyleydi: “Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab’ı (Tevrat’ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah’ın Kitab’ını (Tevrat’ı) arkalarına attılar (nebz).”¹³³⁹ İşte bundan sonra “وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ” : Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler”¹³⁴⁰ ifadeleriyle başlayan âyet-i kerîme gelir ve onların önceden de bu tür olumsuzlukları şeytanlara uyararak ortaya koyduklarını

¹³³⁵ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I/101.

¹³³⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, I/145.

¹³³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/470.

¹³³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/171.

¹³³⁹ Bakara 2/101.

¹³⁴⁰ Bakara 2/102.

ifade eder. Bu anlatımla sanki Ehl-i kitab'ın gerek kendi kitaplarına gerekse Kur'ân'a karşı giriştikleri bütün menfi durumları, şeytanların uydurduklarına tabi olmak suretiyle yaptıkları mesajı verir.

Bu bölümde, Kur'ân'da tilâvetin kullanımları, kazandığı manalar ve tilâvetin nispet edildiği kimselerden Allah, Peygamber ve Ehl-i kitab'ın tilâveti üzerinde durulmuştur. Kur'ân'da tilâvet, bir âyette bütün peygamberlere nispet edilerek de kullanılmıştır. Bu âyete, Peygamber (sas)'in tilâveti konusunda yer verdik. Tilâvetin yukarıda işaret ettiğimiz âyette ise şeytanlara nispet edilerek kullanıldığı görülür; ancak ilgili yerlerde beyan ettiğimiz üzere bu kullanım, onların iddiaları uyarınca olmuştur. TLV/“تَلْوُ” kökünün geçtiği bazı âyetlerde tilâvet edenlerin melekler, bazı âyetlerde ise mü'minler olduğu izahı yapılmıştır ancak bu konuları ayrı başlıklar altında incelemeye gerek duymadık. Tilâvetin nispet edildiği kimseler başlığı altında, Kur'ân'da tilâvetin yüklendiği mana ve misyona işaret etmeleri açısından Allah, Peygamber ve Ehl-i kitab'ın tilâvetinden bahsetmeyi yeterli bulduk. Netice itibariyle diyebiliriz ki tilâvet; ilahî mesajın nüzulünden hayata geçirilmesine kadar bütün aşamalarında rol alan çok değerli bir misyona sahiptir. Allah'ın emrettiği, Peygamber (sas)'in de hayata geçirdiği bir ibadet olan tilâvetin nasıl icra edildiği de çok önem arz etmektedir. Zira Kur'ân'da bahsedildiğine göre ehli kitaptan bazıları, Allah'ın takdirine şayan olan 'hakkıyla tilâvet etme' şerefine ererken, bazıları da tilâvetlerinden dolayı kınanan bir pozisyona düşmüşlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÂYETLERİN TİLÂVETİ KARŞISINDA GÖSTERİLEN TEPKİLER

Kur'ân'da tilâvete muhatap olanların tepkileri de anlatılmaktadır. Bu âyetlerin incelenmesi, Kur'ân'da tilâvetin anlam ve görevini daha net bir şekilde görmemizi sağlayacaktır. İlgili âyetlerin beyanı doğultusunda tilâvet karşısında gösterilen tepkileri, olumlu ve olumsuz tepkiler olmak üzere iki katagoriye ayırmamız mümkündür. Olumlu tepkiler inananlar tarafından, olumsuz tepkiler ise inanmayanlar tarafından ortaya konulmuştur. Bu nedenle bu konuları 'tilâvet karşısında mü'minlerin tepkileri' ve 'tilâvet karşısında kâfirlerin tepkileri' şeklinde incelemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

4.1. Tilâvet Karşısında Mü'minlerin Tepkileri

Kur'ân'da, tilâvet edilen âyetler karşısında ortaya konulan olumlu söz ve davranışların anlatıldığına şahid oluyoruz. Yüce Allah'ın takdir ve övgüsüne mazhar oldukları ve inanan kimselere örnek olsun diye sunuldukları anlaşılan bu sözlü ve fiilî tepkiler, ilgili âyetlerde; peygamberlere, Ehl-i kitap'tan inanan kimselere ve genel anlamda bütün mü'minlere nispet edilerek yâd edilmişlerdir. Bunları, genel olarak sözlü ve fiilî olmak üzere iki sınıfa ayırmamız mümkündür.

4.1.1. Tilâvet Karşısında Mü'minlerin Sözlü Tepkileri

Kur'ân'da bahsedilen konular içerisinde yer yer inananlardan sadır olan cümlelerin nakledildiği görülür. Bunlardan bazıları onların, indirilen âyetler karşısındaki iman ve teslimiyetlerini ifade ederken¹³⁴¹ bazıları da kendilerine sunulan bir mucize karşısında gösterdikleri sebat ve samimiyetlerini ortaya koyar.¹³⁴²

Kur'ân'da, Yüce Allah'ın onayından geçerek bize intikâl eden bu mübârek sözlerin hepsi de birbirinden güzeldir. Biz burada, konumuz itibariyle 'mü'minlerin kendilerine tilâvet edilen Kur'ân âyetleri karşısında söyledikleri' cümleler üzerinde duracağız:

¹³⁴¹ Mesela bkz. Bakara 2/285 (Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.' Şöyle de dediler: 'İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.')
¹³⁴² Mesela bkz. A'râf 7/75 (Onlar da, 'Biz şüphesiz onunla gönderilene inananlarız' dediler...)

4.1.1.1. “Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık” demeleri

Kasas Sûresi'nin 52-55. Âyetlerinde,¹³⁴³ Ehl-i kitap'tan Hz. Muhammed'e iman eden kimselerden söz edilmektedir.¹³⁴⁴ Bu âyetlerin Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarından oluşan özel bir grup hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.¹³⁴⁵ Râzî ise bu âyetlerin nüzûlüyle ilgili özel sebepler zikredilmişse de beyanlarının umumi olduğunu, bahsedilen sıfatlara sahip olan herkesin âyetin şümûlüne girdiğini ifade eder.¹³⁴⁶ Bu âyetler grubu, “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ”, Bundan (Kur'ân'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar¹³⁴⁷ ifadeleriyle başlamaktadır. Bu âyete göre onların en önemli özelliği, kitap ehli oldukları halde Hz. Muhammed'e¹³⁴⁸ ya da Kur'ân-ı Kerîm'e¹³⁴⁹ inanmalarıdır. Bundan sonraki âyet-i kerîme ise onların, Kur'ân'ın kendilerine tilâvet edilmesi esnasındaki sözlerini, bir anlamda kalplerindeki imanı dile getirip ikrar etmelerini beyan eder. Bu âyette Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: “وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ” : الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ (Kur'ân) kendilerine okunduğu zaman, ‘Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık’ derler.”¹³⁵⁰

Mukâtil bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: “Onlara Kur'ân okunduğu zaman ‘Kur'ân'ın Rabbimiz katından gönderilmiş bir hak olduğunu tasdik ettik; biz bu Kur'ân gönderilmeden önce de Allah'ın birliğini kabul etmede samimi (ihlâslı) kimselerdik’ derler.”¹³⁵¹

¹³⁴³ Mukâtil'in beyanına göre bu âyetler Medenî'dir. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/334.

¹³⁴⁴ Taberî'nin naklettiğine göre İbn Abbas, bu âyetlerin ehli kitaptan Hz. Muhammed'e iman edenler hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Yine onun beyanına göre Mucâhid, Katâde ve Dahhâk da benzeri beyanlarda bulunmuşlardır. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX/89; Mukâtil'e göre ise bu âyetler, İncil ehlinde olan ve Câfer b. Ebî Tâlib'le birlikte Medine'ye gelen 40 kişi ile Şam'dan gelen sekiz kişiden oluşan bir grup hakkında nazil olmuştur. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/348-349.

¹³⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII/179.

¹³⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV/262.

¹³⁴⁷ Kasas 28/52.

¹³⁴⁸ Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX/89; Taberî, ilgili âyetler grubunu, 51. Âyet olan “وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمْ” : الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ Celâlim hakkı için onlar hakkında sözü uladık da uladık ki iyi düşünsünler” ifadeleriyle başlatır. O, bu âyet hakkındaki İbn Abbas'ın “Yani Muhammed (sas)'i” şeklindeki tefsirini de sonraki âyetlerle irtibatlandırarak şu şekilde izah eder: “Yani İbn Abbas bu sözüyle şunu demek istemiştir: Umulur ki onlar, Muhammed hakkında Allah'ın kendilerinden aldığı sözü hatırlarlar ve onun nübüvvetini ikrar edip onu tasdik ederler” Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX/88.

¹³⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/348.

¹³⁵⁰ Kasas 28/53.

¹³⁵¹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/349.

Taberî'nin ifadeleriyle ise bu âyetin izahı şöyledir: Bu Kur'ân inmeden önce, kendilerine kitap verdiğimiz o kimselere Kur'ân âyetleri okununca: 'Biz bunu tasdik ettik. Bu rabbimiz tarafından indirilen hak bir kitaptır. Biz, bu Kur'ân indirilmeden önce de müslümandık' derler. Zira onlar, Peygamberimiz Muhammed (sas)'in gelişinden önce de peygamberlerin getirdiklerine ve onlara gönderilen kitaplara inanıyorlardı. Yine kendilerine indirilen kitaplarda Hz. Muhammed'in sıfatları anlatılmıştı; onlar da Kur'ân'ın nüzulünden önce Hz. Muhammed'e, onun (peygamber olarak) gönderileceğine ve kitabına (Kur'ân'a) iman etmişlerdi de bunun için "إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ" : Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık' demişlerdir."¹³⁵²

Yukarıdaki âyetin devamı olan 54. âyette ise meâlen "İşte onlara, sabırlarından dolayı mükafaatları iki kat verilir" buyrulmuştur. Bu âyette bahsedilen ve zikri geçen kimselerin iki kat sevap almalarına sebep olan sabırlarının neye karşı olduğu hususunda da müfessirler, çeşitli izahlarda bulunmuşlardır. Katade'ye göre bunlar, kendilerine gönderilen kitaba karşı sabretmişler sonra da Hz. Muhammed (sav)'e tabi olmakta sabretmişlerdir. Dahhâk'e göre ise henüz Hz. Muhammed (sas) gönderilmeden önce, kitaplarında onun geleceğine dair olan habere iman ederek sabretmişler ve gönderildikten sonra da ona tabi olmaya sabretmişlerdir. İbn Zeyd'e göre onlar, önce Hz. İsa'nın dini üzere Müslüman olmuşlar ve buna sabretmişler, daha sonra da Peygamber (sas) gelince İslam'a girmeye sabretmişlerdir. Mücahid'e göre ise bu kimseler, müşrikken müslüman olmuşlar, bu yüzden kavimlerinin işkencelerine maruz kalmışlar ve bu işkencelere karşı sabretmişler, bütün bunlardan dolayı da iki kat mükafaat almaya hak kazanmışlardır.¹³⁵³

4.1.1.2. "Rabbimizi tesbîh ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor" demeleri

İsra Sûresi'nin 107-109. âyetlerinde Yüce Allah, 'daha önce ilim verilmiş olan' kimselerin tilâvete muhatap olmalarından bahseder. Bu âyetlerin beyanına göre onlar, tilâvet karşısında secdeye kapanmakta ve "سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنْ كَانُ وَعْدُ رَبَّنَا لَمَفْعُولًا" : 'Rabbimizi tesbîh ederiz. Rabbimizin vaadi kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor'¹³⁵⁴ demektedirler.

¹³⁵² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XX/89.

¹³⁵³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XX/90.

¹³⁵⁴ İsrâ 17/108.

Âyette zikri geçen ‘daha önce ilim verilmiş olanlar’ ile ‘Kur’ân inmeden önce ilim verilmiş olanlar’ın kastedildiği söylenir. Mücâhid bunların, Hz. Muhammed (sas)’e indirilen âyetleri dinlediklerinde, “Rabbimizi tesbîh ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor” diyen bir grup Ehl-i kitap olduğunu ifade etmiştir¹³⁵⁵ ki Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel ve Abdullah b. Selâm da bunlardandır. Râzî’ye göre “Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir” ifadesinde de buna işaret vardır. Zira bu, “Kur’ân’ın indirilmesi ve Hz. Muhammed (sas)’in gönderilmesiyle ilgili vaadi mutlaka yerine gelmiştir” demektir. Çünkü Hz. Muhammed (sas)’in gönderilmesiyle ilgili vaad, onların kitaplarında geçmişti ve onlar, bu vadin yerine getirilmesini bekliyorlardı.¹³⁵⁶ Mâide Sûresi’ndeki şu beyanlar da bahsettiğimiz konuya benzer bir durumu ifade etmektedir: “Peygamber’e indirileni (Kur’ân’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımlarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. ‘Ey Rabbimiz! İnanmıştık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed’in ümmeti) ile beraber yaz’ derler.”¹³⁵⁷

Mukâtil’in âyetle ilgili izahı da yukarıdaki tefsiri desteklemektedir. O, buradaki ‘ilim’ ile Tevrat’ın kastedildiğini ifade eder. Âyetteki “إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا” ifadesinin de “Rabbimizin Tevrat’taki vaadi, muhakkak yerine gelmiştir” anlamına geldiğini söyler.¹³⁵⁸ Hasan-ı Basrî’den ise âyette bahsedilen ‘ilim verilenler’ için ‘onlar ümmet-i Muhammed’dir’ dediği nakledilmiştir.¹³⁵⁹ Kurtubî’ye göre âyetin zahirine en uygun olan, ilk izahtır. Bu yorumlardan farklı olarak onların “İsmail (as) soyundan Allah-u Teâlâ’nın peygamber göndereceği yönündeki inançlarına yapışmış bir topluluk” oldukları da söylenmiştir.¹³⁶⁰

İlgili âyette, ‘tilâvet edilenin’ ne olduğu açıkça ifade edilmemiştir. Mâverdî, bununla ilgili iki yorum olduğunu ifade eder: Birinci yoruma göre burada tilâvet edildiğinden bahsedilen ‘onların kitaplarıdır.’ Buna göre âyetteki ilgili ifade “Kendilerine ‘kitapları’ okunduğu zaman Muhammed (sas)’i tasdik sadedinde onda var olan şeylere inanarak, yüzüstü secdeye kapanırlar.’ anlamına gelir. İkinci yoruma göre ise âyette onlara tilâvet edildiğinden bahsedilen Kur’ân’dır. Buna göre de ilgili

¹³⁵⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/181.

¹³⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI/70; Ayrıca bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, V/98.

¹³⁵⁷ Mâide 5/83.

¹³⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, II/555.

¹³⁵⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, III/280.

¹³⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi’*, XIII/188.

ifade şu şekilde izah edilmiştir: “Ehl-i kitaptan bir grup insan, Kur’ân’dan indirileni duydukları zaman” yukarıda beyan ettiğimiz sözü söylemişlerdir ki bu görüş, yukarıda da kısmen ifade ettiğimiz üzere Mücâhid’e aittir.¹³⁶¹

Konumuz itibariyle üzerinde durduğumuz âyetler grubunun en başında yer alan İsrâ Sûresi’nin 107. Âyeti “قُلْ أٰمِنُوٓا۟ بِهٖ اَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ : De ki: ‘Ona ister inanın, ister inanmayın’ ifadesiyle başlar. Taberî’ye göre bu ifadeyle Mekke müşriklerine hitap edilmektedir ki onlar, “Sen, bizim için yerden bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız”¹³⁶² demişlerdi.¹³⁶³ Zemahşerî’nin ifadesiyle, Hz. Peygamber’e onlardan yüz çevirmesini, onların iman etmemeleri hususunda üzülmemesini emreden bu âyet, sanki şöyle demektedir: “Onlar, cehalet ve şirkleriyle birlikte iman etmeyip Kur’ân’ı kabul etmedilerse, onlardan daha hayırlı ve daha üstün olan, (mukaddes) kitapları okumuş, vahyin ve şeriatın ne olduğunu bilen âlimler, ona inandılar.”¹³⁶⁴ Râzî’nin beyanına göre ise bu hitabıyla Yüce Allah, mucizeler isteyen o kimselere, tehdidvârî bir üslupla ve yaptıklarını beğenmeyerek “Ben, beyyine ve delillerimi apaçık ortaya koydum ve her türlü mazeret kapısını kapattım. Buna mukâbil artık istediğinizi seçin!” demek istemiştir.¹³⁶⁵

‘Kur’ân inmeden önce ilim verilmiş olan’ bu kimseler, âyete göre tilâvete muhatap olmaları esnasında secdeye kapanmakta ve yukardaki tesbîh ifadelerini söylemektedirler. İlgili âyette, onların secde etmek üzere yere kapanmaları, “يَخْرُوْنَ” şeklinde ifade edilmektedir. İsfahânî buradaki “خَرَّ” fiilinin sözlükte ‘kendisinden ses (harîr) duyulacak şekilde düştü’¹³⁶⁶ anlamına gelmesinden hareketle (bu secdede) hem ‘düş(er gibi yere kapan)ma’ hem de ‘tesbih etmek suretiyle kendilerinden bir ses meydana gelme’ özelliklerinin birlikte bulunduğu dikkat çeker. Bu tür ifadelerden sonra, burada olduğu gibi, bazı âyeterde¹³⁶⁷ secdeye kapananların tesbih ettiklerinin beyan edilmesi de bu görüşü teyid eder. Yani

¹³⁶¹ Mâverdi, *en-Nüket*, III/280; Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIII/189.

¹³⁶² İsrâ 17/90; Tefsiri için bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/159.

¹³⁶³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/180.

¹³⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/671.

¹³⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI/69.

¹³⁶⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, I/397; Cevherî, *Sihâh*, s. 128; İsfahânî, *Müfredât*, s. 277.

¹³⁶⁷ İsrâ 17/108; Secde 32/15.

İsfahânî'ye göre bu beyanlar, (secde esnasında) oluşan bu sesin, tesbîhten başka bir şey olmadığını ifade eder.¹³⁶⁸

Tesbîh, SBH/ “سبح” kökünün tef'îl bâbında mastarıdır. Lügatte SBH/ “سبح” kökü, ‘suda ya da havada süratle geçip gitmek, yüzmek’ manasındadır. Kelimenin bu kök anlamından hareketle İsfahânî, tesbîh temelde ‘Yüce Allah’ı ibadete süratle gitme (koşma)’ anlamına gelir, demiştir. Yine onun beyanına göre (Arapça’da) bu kelime ‘hayır iş yapma’ ve de ‘şerri uzaklaştırma’ ile ilgili kullanılır. (Birinci türde kullanıma uygun olarak) tesbîh sözcüğü, ‘söz olsun, fiil olsun veya niyet şeklinde olsun (bütün) ibadetleri’ kapsayan bir ifade olarak kullanılmıştır. (İkinci türde kullanıma uygun olarak ise) Allah’ın tesbîh edilmesi; O’nun zatına layık olmayan ve kötü olan ne varsa, hepsinden tenzih edilmesi, uzak kılınması demektir.¹³⁶⁹

Cürcânî tesbîhi, “Hak Teâlâ’yı imkân ve hudûs gibi noksanlıklardan, yani varlığının vâcip olmayıp mümkün olması ve sonradan ortaya çıkması gibi noksanlıklardan tenzih etmektir” diye tarif eder. Ona göre “سَبَّحْتُ اللَّهَ” demek “Bile bile inkâr eden kimselerin (câhidûn) söylediklerinden Allah’ı münezzeht tutarım, takdis ederim.” demektir. Cürcânî tesbîhin tenzih, takdis, zikir, namaz ve hamdetmek için olan kullanımlarından başka ‘kelamın içeriğiyle ilgili tazim ve teaccüb’ için olan bir kullanımından bahseder. Mesela İsrâ Sûresi’nin 1. âyetindeki “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ” ifadesinde, ‘(Allah’ın) kuluna tahsis ettiği (isrâ) fiilinden dolayı teaccüb (şaşkınlık ve hayranlık) ve Yüce Allah’ın kemâl-i kudretini tazim anlamlarının bulunduğunu söyler.¹³⁷⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de bütün varlıkların Allah’ı tesbih ettiğinden bahsedilir.¹³⁷¹ Tefsirlerde söz konusu bu tesbîhin, onun sözlü tesbîh olarak kabul edilmesi (hakikat yaklaşımı) ya da delalet tesbîhi¹³⁷² olarak kabul edilmesi (mecâz yaklaşımı) şeklinde iki türde yorumlandığı görülür.¹³⁷³ Âyetlerin beyanına göre ‘herşey, Allah’ı tesbîh

¹³⁶⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 277.

¹³⁶⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, II/208-209; Cevherî, *Sihâh*, s. 469; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luga*, III/125-126; İsfahânî, *Müfredât*, s. 392-393.

¹³⁷⁰ Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşî, Dâru'n-Nefâes, I. Baskı, Beyrût 1424/2003, s. 120-121.

¹³⁷¹ Mesela bkz. Ra'd 13/13; İsrâ 17/44; Hac 22/18; Nûr 24/41; Rahmân 55/ 6; Haşr 59/24.

¹³⁷² Bu varlıkların Yüce Allah’ın eksikliklerden münezzeht oluşuna delalet etmesi.

¹³⁷³ Bkz. Kiraz, Celil “Bir Tefsir Problemi Olarak Bütün Varlıkların Allah’ı Tesbîh Etmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2006, cilt: XV, sy. 2, ss. 309-342; Aydın, Hayati

etmektedir' ancak İsfahânî'nin izahıyla bunu bazıları teshîrle, bazıları da kendi ihtiyârlarıyla yapmaktadırlar.¹³⁷⁴

Burada konumuz olan âyette ise kendilerine ilim verilmiş olan kimselerin tesbîhinden bahsedilmekteydi. Yukarıda beyan ettiğimiz izahlar doğrultusunda bu tesbîhi şu şekilde izah etmemiz mümkündür: Âyette zikri geçen kimseler, kendilerine tilâvet olunan Kur'ân âyetleri karşısında müthiş bir hayranlık duyarlar ve bu güzel eserin sahibini tazim etmek isterler de "Rabbimizi tesbîh ederiz. Rabbimizin vaadi kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor" derler. Ya da bu kimseler, kendilerine tilâvet olunan Kur'ân âyetlerinin cazibesine kapılıp (teshîr ile) kendilerinden geçerek bu sözleri söylemişlerdir.

Âyetteki tesbîh ifadesini Mukâtil "Kur'ân'ı indiren (Rabbimizi tenzih ederiz) ki o (Kur'ân) elbette haktır"¹³⁷⁵ şeklinde izah etmiş; Matürîdî ise bu ifadenin "(Rabbimiz) kendisi hakkında sapanların söylediklerinden (münezzehtir)" anlamına geldiğini söylemiştir.¹³⁷⁶ İbnü'l-Cevzî de bu sözle onların "Kur'ân'ı yalanlayanların yalanlamasından dolayı Yüce Allah'ı tenzih ettiklerini" ifade etmiştir.¹³⁷⁷

4.1.2. Tilâvet Karşısında Mü'minlerin Fiilî Tepkileri

Kur'ân'da bizlere anlatılan örnek şahsiyetler vardır. Bu kimseler bizlere, güzel davranışları ve sözleri aktararak sunulur. Yüce Allah, insan psikolojisinde örnek alma-misal arama ve uyma özelliğini çok iyi bildiğinden şaheser kitabı Kur'ân'da bizim imtisâl etmemize yönelik olarak en doğru örnekleri vermiştir. Yüce Allah'ın Kur'ân'ında verdiği bu misallerin bazısını isim vererek bazısını ise isim vermeden anlattığı görülür.

Âyetlerin tilâveti karşısında gösterilen olumlu davranışlar, bazı zümrelere nispet edilerek ifade edilmiştir. İlgili âyetlerde şahıs ismi verilmemiş; peygamberler, Ehl-i kitap'tan inanan kimseler ve mü'minler gibi genel ifadeler kullanılmıştır. Bu şekilde şahıslardan ziyade tavır ve davranışların önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.

"Kur'ân'da Tesbih Bağlamında Kâinattaki Şuur", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2009, cilt: XI, sy. 1, ss. 1-20.

¹³⁷⁴ İsfahânî'ye göre göklerin, yerin ve yerde kımlıdayıp hareket eden tüm canlıların teshîr sonucunda tesbîh ettikleri tartışma götürmez (bir gerçektir). Çünkü onların halleri, Yüce Allah'ın hikmetine delalet etmektedir. Burada ihtilaf, göklerin ve yerin ihtiyârî olarak tesbîh edip etmedikleriyle ilgilidir. Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 393.

¹³⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, II/555.

¹³⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII/127.

¹³⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdî'l-mesîr*, V/98.

Biz de bu mesajın gereğine uyarak bu konuyu, tavırları sergileyenlere göre değil de, yapılan fiillere göre ele almayı uygun gördük. Âyetlerde beyan edildiğine göre kendilerine âyetler tilâvet olunan, genel bir ifadeyle inanan kimseler, şu davranışlarda bulunmaktadır:

4.1.2.1. Ağlayarak Secdeye Kapanmak

Kur'ân'da âyetlerin tilâvet olunması karşısında inananların tavrı olarak anlatılan davranışların en önemlilerinden biri budur. İlgili âyetlerde bu tepkiyi gösteren kimseler, özellikle peygamberler ve Ehl-i kitaptan ilim verilenler olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu tavrın gerçek bir mü'minde bulunması gereken bir davranış olduğu kesindir. Zira Secde Sûresi'nde “ **إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا** “ : **ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ** : Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamd ederek tespih edenler inanırlar.” buyrulmak suretiyle burada zikri geçen davranışlardan secde etmenin gerçek mü'min olan herkese ait olması gerektiği vurgulanır.¹³⁷⁸ Necm Sûresi'nin 59-60. Âyetlerinde ise meâlen “Şimdi siz gaflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur'ân'a mı) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?” buyrulmuş, Kur'ân âyetleri karşısında ağlamayıp gülmenin müşrik tavrı olduğuna işaret edilmiştir.¹³⁷⁹

Mü'min olan kimseler içerisinde peygamberler, diğer mü'minlere örnek olma yönüyle özel bir konuma sahiptirler. Onlar, Allah'ın vahyine muhatap olma yanında kendilerine gelen vahiylerin gereğini yapma konusunda da en ön safta yer alırlar. İşte bu yönüyle onların imtisâl olunmaya değer kulluk ifadelerinden bir sahne, Meryem Sûresi'nde şu şekilde sergilenmektedir: “ **أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ** : **حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا** : İşte bunlar, Âdem'in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim'in, Yakub'un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine

¹³⁷⁸ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV/181.

¹³⁷⁹ Râzî'nin ifade ettiğine göre müşrikler, Hz. Peygamber (sas)'in dediklerine ve Kur'ân'a gülüyorlardı. Bu nedenle bu âyetlerin bununla ilgili olması mümkündür. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX/28.

nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”¹³⁸⁰

Mukatil'e göre Mekkî olan Meryem Sûresi'nin sadece yukarıdaki âyeti, Medine'de ve mü'minlerin Habeşistan'a hicretlerinden sonra nazil olmuştur. Bu âyet, aynı zamanda Kur'ân'da tilâvet secdesini gerekli kılan âyetlerdendir.¹³⁸¹ Mukâtil, bu âyetin Tevrat ehlinde mü'min olan Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında nâzil olduğunu beyan eder.¹³⁸² Mâtürîdî ise bu nüzul sebebine göre âyetin “İman etmelerinden sonra onlara, Kur'ân'ın âyetleri okunduğu zaman, onlar ağlayarak secdeye kapanırlar” anlamına geldiğini söyler. Yine bu nüzul sebebine göre onlar, âyette zikredilen nimet verilen peygamberlere benzetilmektedirler. Yani bu âyette, (bunların benzediği) peygamberler, öyle kimselerdi ki kitaplarında secde âyetleri vardı ve bu âyetler kendilerine okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı, denilmektedir.¹³⁸³

Râzî'ye göre ise Allah-u Teâlâ, bu âyetten önce zikrettiği herbir peygamberi, hususi bir medihle övmüş sonra da burada “İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdikleri peygamberlerdendir” buyurarak onlara, nübüvvet ve önceki âyetlerde beyan ettiği diğer bazı hususları vermekle nimette bulunduğunu topluca ifade etmiştir. Bu beyandaki “أُولَئِكَ /işte bunlar” kelimesi ile de bu sûrede zikredilen Hz. Zekeriyâ'dan Hz. İdris'e kadar olan bütün peygamberler kastedilmektedir. Ayrıca bu âyette özellikle işaret edilmektedir ki bu peygamberler, hem salih amelleri sebebiyle hem de adları zikredilen bazı peygamberlerin evlatları olmaları hasebiyle fazilet sahibi olmuşlardır ancak onları asıl bu merteye ve mevkilere ulaştıran, onları hidâyete erdiren, seçen ve risâletle görevlendiren Allah'tır.¹³⁸⁴ İbn Kesîr ise ‘işte bu

¹³⁸⁰ Meryem 19/58; Râzî'ye göre Allah-u Teâlâ, bu âyetten önce zikrettiği herbir peygamberi, hususi bir medihle övmüş sonra da burada “İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdikleri peygamberlerdendir” buyurarak onlara, nübüvvet ve önceki âyetlerde beyan ettiği diğer bazı hususları vermekle nimette bulunduğunu topluca ifade etmiştir. Bu âyetteki “أُولَئِكَ /işte bunlar” kelimesi ile de bu sûrede zikredilen Hz. Zekeriyâ'dan Hz. İdris'e kadar bütün peygamberler kastedilmektedir. Ayrıca bu âyette özellikle işaret edilmektedir ki bu peygamberler, hem salih amelleri sebebiyle hem de adları zikredilen bazı peygamberlerin evlatları olmaları hasebiyle fazilet sahibi olmuşlardır ancak onları asıl bu merteye ve mevkilere ulaştıran, onları hidâyete erdiren, seçen ve risâletle görevlendiren Allah'tır. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI/234-235.

¹³⁸¹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/619.

¹³⁸² Mukâtil, *Tefsîr*, II/632; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII/245.

¹³⁸³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII/246.

¹³⁸⁴ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI/234-235.

peygamberler' ile kastedilenlerin sadece bu sûrede zikredilenler olmayıp 'bütün peygamberler' olduğunu beyan eder.¹³⁸⁵

Yüce Allah, nimete erdirdiği bu peygamberleri hakkında "Onlar, yani bu peygamberler, Rahman'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar" buyurarak onların, tilâvet olunan âyetler karşısında son derece hassas ve duyarlı kimseler olduklarını vurgulamaktadır. Zeccâc'a göre bu âyette Yüce Allah peygamberlerinin (as), (kendisine karşı hissettikleri derin) saygı ve korku (haşyet) sebebiyle, âyetlerini işittiklerinde secde ettiklerini ve ağladıklarını bildirmektedir.¹³⁸⁶ Râzî de bu beyanın, onların Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetler yanında, Allah'ın âyetleri okunduğu zaman huzû, huşu, ittika ve korku ile ağlayarak secdeye kapanma derecesine ulaştıklarını ifade ettiği görüşündedir.¹³⁸⁷ Kurtubî'ye göre ise bu âyet, Rahmân'ın âyetlerinin kalplere ne denli tesir ettiğini göstermektedir.¹³⁸⁸

Âyetteki 'Rahmân'ın âyetleri' ifadesi ile Allah'ın onlara inzâl ettiği kitaplardaki Allah'ın (vahdaniyetine işaret eden) delilleri ve hüccetleri¹³⁸⁹ veya âyetleri kastedilmiştir. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyete göre bununla kastedilen Kur'ân'dır. Buna göre ise âyet, "Onlar, Kur'ân'ın tilâveti sırasında secde eder ve ağlarlar' demek olur. Bu görüş hakkında Kiyâ el-Herrâsî'nin (v. 504/1110) şu itirazı olmuştur: "Bu izahta Kur'ân'ın bütün peygamberlere tilâvet olunduğuna işaret vardır, bu durumda ise Resûlullah (sas), onun kendisine inzâl olması yönüyle özel kılınmış olmaz."¹³⁹⁰

Ebû Müslim'e göre buradaki âyetlerden murad, kâfirlerin başına gelen azaptan bahseden âyetlerdir. Bu izahın uzak bir ihtimal olduğunu beyan eden Râzî, "Zira cennet, cehennem ve sair konuları anlatan diğer âyetler, okunduğu zaman secde etmeye ve ağlamaya daha uygundur. Bununla birlikte buradaki 'âyetler' kelimesini; vaad-vaîd, terhib-terğîb ifade eden bütün âyetlere hamletmek gerekir. Çünkü bütün bunlar, üzerinde düşünecek olan kimseleri secdeye götürecek ve ağlatacak âyetlerdir" demektedir.¹³⁹¹ İbn Kesîr de ilgili âyetin anlamını, "Allah'ın hüccetlerini,

¹³⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/262.

¹³⁸⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III/335.

¹³⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI/235.

¹³⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII/471.

¹³⁸⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI/97.

¹³⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII/471.

¹³⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI/235.

delillerini ve bürhanlarını içeren kelâmını işittikleri zaman Rableri için boyun eğerek, içinde buldukları büyük nimetlere şükrederek ve hamdederek secdeye kapanırlardı” şeklinde vermektedir.¹³⁹²

Buraya kadar naklettiğimiz izahlardan da anlaşıldığına göre bu âyette zikri geçen seçkin peygamberler, Rahmân’ın âyetleri tilâvet olunurken bir davranış bütünü ortaya koyuyorlar. Bu bütün ise âyette “خَرَّ” “سَجَدًا” ve “بِكَيْئًا” kelimeleriyle ifade ediliyor. Bize aktarılan bu temsîli daha iyi anlayabilmemiz için bu kelimelerin anlamlarına bakmamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Önceden de kısaca değindiğimiz üzere, sözlükte “خَرَّ” fiili, kendisinden ‘yüksek bir yerden düşen su, rüzgâr vs. türden şeylerin sesi (harîr)’ duyulacak şekilde düştü, demektir.¹³⁹³ İsfahânî’ye göre Kur’ân’daki “خَرُّوا سَجْدًا”¹³⁹⁴ şeklindeki kullanımlarda (bu secde) iki hususun birlikte var olduğuna dikkat çekilmektedir: Düşme ve tesbîhden hâsıl olan ses. İsfahânî’nin ifade ettiği üzere onun bu izahını, Secde Sûresi’ndeki “خَرُّوا سَجْدًا”¹³⁹⁵ ifadesinin ardından “وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ” : Rablerine hamd ile tesbih ederler”¹³⁹⁶ beyanının gelmesi de desteklemektedir. Yine ona göre bu ifade, (secde esnasında) oluşan bu sesin, Allah’a hamdederek gerçekleştirilen bir tesbihten ibaret olduğunu da vurgulamaktadır.¹³⁹⁷

SCD/“سجد” kökü asıl olarak ‘öne eğilme, aşağıya bükülme (تَطَأُنْ)’ ve ‘tezellül gösterme, kendini alçaltma (تَنَزُّلٌ)’ anlamlarına gelir. Buradan hareketle kelime, ‘Yüce Allah’a karşı tezellül etme, kendini alçaltma ve ibadet etme’ anlamında kullanılmıştır.¹³⁹⁸ Genel olarak insan, hayvan ve cansız varlıklar için kullanılır. İki türü vardır: a) İhtiyârî olarak secde etme ki bu sadece insan için geçerli bir durum olup insan bununla sevap kazanır. b) Teshîr yoluyla (Yüce Yaraticının o varlığı belirli bir amaca sevk edip boyun eğdirmesi sonucunda gerçekleşen) secde etme. Bu da insan, hayvan ve bitkiler için kullanılmaktadır.¹³⁹⁹ Bizim konumuz olan âyetteki “سَجْدًا” kelimesi, (daha çok) bunlardan birinci tür içerisinde

¹³⁹² İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/263.

¹³⁹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, I/397; Cevherî, *Sihâh*, s. 128; İsfahânî, *Müfredât*, s. 277.

¹³⁹⁴ Meryem 19/58; Secde 32/15.

¹³⁹⁵ Secde 32/15.

¹³⁹⁶ Secde 32/15.

¹³⁹⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 277.

¹³⁹⁸ İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luga*, III/133; İsfahânî, *Müfredât*, s. 396; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 366.

¹³⁹⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 396-397.

değerlendirilmiştir ve secde eden anlamındaki “سَاجِدٌ” kelimesinin çoğuludur. Zeccac, ilgili âyette bu kelimenin ‘secde etmeyi niyet edenler olarak’ anlamında olduğunu söyler. Çünkü insan, secde etmeyi niyet etmeksizin yere kapansa secde eden olmaz.¹⁴⁰⁰

Mâtürîdî, âyette geçen secdenin ne anlamda kullanıldığı ile ilgili üç yorum beyan eder. Bunlardan birinci yoruma göre buradaki secde, peygamberlerin (secde etme niyetiyle, bildiğimiz) secdeye kapanmalarındadır. İkinci yoruma göre burada bahsedilen secde, hakiki anlamında değil de onların kendilerine sunulan hüccet ve delilleri kabul edip itaat etmeleri anlamında (mecazi bir kullanım) olabilir. Üçüncü yoruma göre ise bu, onların kendilerini tutamayıp Allah’ın âyetlerini ve hükümranlığını görmeleri sırasında secde edenler olarak yere kapaklanmalarındadır (yani teshîr yoluyla meydana gelen türde bir secdedir).¹⁴⁰¹

Râzî ise bu âyette bahsedilen secde ile ilgili görüşleri özetleyerek şöyle der: “Âlimler, âyette zikredilen secde hususunda ihtilaf etmiş; bazıları, ‘Bu namazdır’ derken, bazıları da ‘Bundan murad, kendisiyle ibadette bulunduğumuz tilâvet secdesidir’ demişlerdir. Bununla, inkiyât ve huşunun kastedildiği de söylenmiştir. Âyetin zahiri, tilâvet esnasında, belli bir secdenin yapıldığını anlatmaktadır. Bunu, Kur’ân (okunduğu zaman) yapılan tilâvet secdesi olarak anlamak da mümkündür; ‘Onlar, âyette secde zikredildiği için değil de, korku üzere secdeye kapanarak ibadet ediyorlardı’ şeklinde izah etmek de mümkündür.”¹⁴⁰² Neticede ‘onlara uyararak, bu âyet okunduğu zaman tilâvet secdesi yapmanın meşruluğu konusunda icmâ’ olduğunu beyan eden İbn Kesîr, Hz. Ömer’in Meryem Sûresi’ni okuyup secde ettiğini ve “Bu secdedir, ağlama nerede?” dediğini nakleder.¹⁴⁰³

En başta verdiğimiz âyette geçen ve konumuz itibariyle üzerinde durmamız gereken kelimelerden üçüncüsü “بُكِيًّا” kelimesiydi. BKÂ/“بكى” kökü, fiil olarak “بكى” şeklinde kullanılır. Bunun mastarı ise “بُكَاءٌ” ve “بُكَاءٌ” şeklindedir. ‘Bir hüznün, keder ve feryadü figân dolayısıyla gözyaşı akıtmak’ demek olan bu kelimenin mastarı, sesin fazla, baskın olduğu durumlarda “بُكَاءٌ” şeklinde gelir. ‘Hüznün ve

¹⁴⁰⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/335.

¹⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII/246.

¹⁴⁰² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI/235.

¹⁴⁰³ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/263-264; Bu âyet okunduğunda secde etmenin gerekli olup olmadığı ile ilgili izahlar için bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIII/471.

kederin daha yoğun olduğu (sesin olmadığı) durumlarda ise “بَكَأَ” kullanılır. Âyette geçen “بَكَيًّا” ise bu fiilin ism-i fâili olan “بَكَى” kelimesinin çoğuludur.¹⁴⁰⁴ Bu durumda kelime zikri geçen peygamberlerin ‘duygusal bir yoğunlukla ve içten ağlayarak’ secdeye kapanmalarını ifade eder.

Rivâyetlerde zikredildiğine göre bizim peygamberimiz de kendisine okunan Kur’ân âyetlerinden etkilenerak ağlamıştır.¹⁴⁰⁵ Yine Hz. Peygamber’in namaz kılariken ağladığından bahseden rivâyetler vardır.¹⁴⁰⁶ Özellikle Resûlullah (sas)’in “Bu Kur’ân hüzün ile nâzil oldu. Onu okuduğunuz zaman ağlayınız. Eğer ağlamıyorsanız, ağlamaya çalışınız/ağlar gibi yapınız”¹⁴⁰⁷ buyruğu, bu davranışın bizler tarafından da uygulanması gereken önemli bir haslet olduğunu vurgulamaktadır. Begavî de Kur’ân okurken ağlamanın müstehap olduğunu ifade eder.¹⁴⁰⁸ Râzî ise bu konuyla ilgili İbn Abbas’tan “İsrâ Sûresi’ndeki secde âyetini¹⁴⁰⁹ okuduğunuz zaman, ağlayıncaya kadar secde etmekte acele etmeyin. Eğer, gözünüz ağlamazsa, kalbiniz ağlasın” şeklinde bir beyanın nakledildiğini, Salih el-Merî’nin ise “Rüyamda Resulullah’a Kur’ân okudum. O, bana ‘Ey Salih, kıraat (okuma) oldu, peki ya ağlama nerede?’ buyurdu” dediğini aktarmaktadır.¹⁴¹⁰

İsrâ Sûresi’nin 107-109. âyetleri, Mukâtil’in tefsirinde de ifade ettiği üzere, burada baştan beri üzerinde durduğumuz Meryem Sûresi’nin 58. Âyetine özellikle de ‘ağlayarak secdeye kapanan kimselerden bahsetmesi’ yönüyle çok benzemektedir.¹⁴¹¹ Bu âyette Yüce Allah “قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا : De ki: ‘Ona ister inanın, ister inanmayın. Şüphesiz, daha

¹⁴⁰⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 141; Ayrıca bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II/8; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/335; Kurtubî, *el-Câmi’*, XIII/471.

¹⁴⁰⁵ Bir hadis-i şerifte nakledildiğine göre Abdullah İbni Mes’ûd (ra) şöyle anlatmıştır: Resûlullah (sas) “Bana Kur’an oku!” buyurdu. Ben: “Ey Allah’ın Resûlü, Kur’ân sana indirilmişken ben mi sana Kur’ân okuyayım?” dedim. Resûlullah (sas) “Kur’ân’ı başkasından dinlemekten pek hoşlanırım” buyurdu. Bunun üzerine ben kendilerine Nisâ sûresini okumaya başladım.” “Her ümmetten bir şâhit getirip seni de bütün bunlara şâhit tuttuğumuz zaman onların durumu nice olur?” anlamındaki âyete (Nisâ 4/41) geldiğimde: “Şimdilik yeter!” buyurdu. Bir de baktım Resûlullah, iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Bkz. Buhârî, “Tefsîru sûre (4)”, 9, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 33, 34; Müslim, “Müsâfirin”, 247; Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, “İlim”, 13; Tirmizî, “Tefsîr”, 5.

¹⁴⁰⁶ Abdullah İbni Şihhîr (ra) şöyle demiştir: Bir keresinde Resûlullah (sas)’in yanına gitmiştim. Namaz kılıyor ve ağlamaktan dolayı göğsünden kaynayan kazan sesi gibi sesler geliyordu. Bkz. Ebû Dâvud, “Salât”, 158; Ayrıca bkz. Nesâî, “Sehv”, 18

¹⁴⁰⁷ İbn Mâce, “İkâme”, 176, “Zühd”, 19.

¹⁴⁰⁸ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V/136.

¹⁴⁰⁹ İsrâ 17/107-109.

¹⁴¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI/235.

¹⁴¹¹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II/632.

önce kendilerine ilim verilenler, Kur’ân kendilerine okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar”¹⁴¹² buyurmuş; ardından da bu bahsettiği kimselerin meâlen “Rabbimizi tesbîh ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor”¹⁴¹³ dediklerini ifade etmiştir. İsrâ Sûresi’nin 109. âyetinde ise “وَيَخْرُونَ” : Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır”¹⁴¹⁴ buyrulmaktadır.

Bu âyetler grubunu, 108. âyetteki tesbîh ifadesi nedeniyle, tilâvete karşılık olarak söylenen olumlu sözleri incelediğimiz bölümde de görmüştük. Orada da ifade ettiğimiz gibi, Taberî’ye göre 107. âyetin başında Mekke müşriklerine hitap edilmiştir. 108. âyette geçen ‘daha önce ilim verilmiş olanlar’ ile de daha çok kabul gören görüşe göre ‘Kur’ân inmeden önce ilim verilmiş olan bir grup Ehl-i kitap’ kastedilmektedir.¹⁴¹⁵

Begavî, yukarıdaki âyette geçen “وَيَخْرُونَ لِأَذْقَانِ سُجَّدًا” ifadesine, İbn Abbas’ın “أَذْقَانِ” kelimesine ‘yüzler’ anlamını verdiğini belirterek, “Yüzleri üzere düşerler” manasını vermiştir.¹⁴¹⁶ Râzî de bu ifadeyle ilgili üç yorum nakleder: Bunlardan birinci yoruma göre “ذُقُّ” kelimesi, iki taraf sakallarının birleştiği yer, çene anlamına gelir. İnsan secde etmeye eğildiğinde, onun yere en yakın olan uzvu, çenesidir.¹⁴¹⁷ Buna göre bu ifade “Çeneleri üstü secdeye kapanırlar” demek olur. İkinci yoruma göre “el-Ezkân kelimesi, sakallardan kinayedir. İnsan secdede, huşu ve huzûda ileri merhaleye varıp son derece gayret gösterdiğinde, bazen sakalı yere değer. Çünkü (normalde) insan, sakalını temiz tutmaya özen gösterir. Onu toprağa sürdüğünde ise en büyük tazimi ifade etmiş olur.” Üçüncü yorum da şudur: “İnsanı Allah korkusu kapladığında, ne zaman secde mahallinde yere düşse tıpkı bayılmış kimse gibi olur. Bu durumda, ‘çeneleri üstü kapanırlar’ ifadesi, onun son derece korku, endişe ve haşyet içinde olmasından kinaye olmuş olur.”¹⁴¹⁸

İbn Kesîr’in ise bu âyetle ilgili izahları şöyledir: “Kitaplarına sarılan ve onu tebdil ve tahrif etmeksizin uygulayan ehl-i kitâbın sâlihleri, kendilerine bu Kur’ân

¹⁴¹² İsrâ 17/107.

¹⁴¹³ İsrâ 17/108.

¹⁴¹⁴ İsrâ 17/109.

¹⁴¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV/181.

¹⁴¹⁶ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V/136.

¹⁴¹⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/392; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/264.

¹⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI/70.

okunduğu zaman; yüzleri üstü secdeye kapanırlar. Allah'ın kendilerine verdiği nimete ve buna kendilerini ehil kılmasına şükür için secde ederler ve bu kitabın kendisine indirildiği peygambere ulaşmış olmaktan dolayı sevinç içindedirler. Bu sebeple de “Tenzih ederiz Rabbimizi! Rabbimizin vaadi şüphesiz yerine gelmiştir” derler. Yani “O'nun tam olan gücüne, tazim ve saygıyla bağlanırsınız. O'nun geçmiş peygamberlerinin dilinden, Hz. Peygamber'in geleceğine dair vermiş olduğu vadiden hulfetmeyeceğini biliriz. Bunun için O'nu tesbih ederiz” demek isterler.¹⁴¹⁹

Neticede şunu söyleyebiliriz ki ‘ağlayarak secdeye kapanmak’ Allah'ın âyetlerinden son derece etkilenmiş olan güzel kulların hasletlerindedir. Burada Kur'ân tilâvetinin itaat ve amelle ne denli iç içe olması gerektiğine işaret edildiğini de söylemeliyiz. Zira tilâveti gerçekten dinlemek, onun gereği olan tazim ve inkıyâdı netice verir. Nitekim Meryem Sûresi'ndeki âyetin devamında “Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır”¹⁴²⁰ meâlindeki beyanların gelmesi, yukarıdaki âyetlerde ifade edilen secde ile namaz vs. bütün ibadetlere işaret edildiğini de göstermektedir. Yine Enfâl Sûresi'nde kendilerine âyetler okunduğu zaman imanları arttığından bahsedilen mü'minlerin, bunun ardından meâlen “Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir”¹⁴²¹ ifadeleriyle nitelenmeleri, bu hususu destekler mahiyettedir.

4.1.2.2. İmanın Artması

Enfâl Sûresi, Medîne'de Bedir Savaşı sonrasında nazil olmuştur. Nüzul sebebiyle ilgili rivâyetlere bakılırsa bu savaş sonrasında, sahabe-i kirâm arasında ganimetlerin paylaşımıyla ilgili bazı olayların yaşandığı ve âyetlerin bu doğrultuda nâzil olduğu anlaşılır.¹⁴²² Sûre, “Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki:

¹⁴¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX/91.

¹⁴²⁰ Meryem 19/59.

¹⁴²¹ Enfâl 8/3.

¹⁴²² Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi olarak iki hadise zikredilir: a) Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, Bedir ganimetleri taksim edilmeden Hz. Peygamber (sas)'e gelip öldürdüğü birisinden aldığı kılıcın ganimet olarak kendisine verilmesini istemesi ve ganimetlerin taksiminde ashab arasında anlaşmazlık ve tartışmalar çıkması. b) İbn Abbas ve Ubâde ibnu's-Sâmit'ten gelen rivâyetlerde ise Bedir Gazvesinde, ganimetlerin paylaşımı konusunda sahabe arasında fikir ayrılığı ve bir takım tartışmalar olduğu ve bu âyet-i kerimenin bunun üzerine indiği anlatılmaktadır. Bkz. Çetiner, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, I/404; Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/170-174.

Ganimetler Allah'a ve Peygamber'e aittir" manasında, enfâl ile ilgili genel bir hüküm beyanıyla başlamaktadır. Birinci âyet meâl olarak "O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin" ifadesiyle biter ve ardından şu beyan gelir: "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَانَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ : Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır ve onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."¹⁴²³

Bu âyet-i kerimede gerçek mü'minlerin önemli bazı nitelikleri beyan edilmektedir.¹⁴²⁴ Bu âyete göre gerçek mü'minler, Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen, Allah'ın âyetleri kendilerine okunduğu zaman imanları artan ve sadece Rablerine tevekkül eden kimselerdir. Yine bu âyetin devamında onlar 'namazı dosdoğru kılanlar ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak edenler' olarak nitelenmektedirler. İlgili âyetlerde bahsedilen bu güzel özelliklerden konumuz itibarıyla üzerinde duracağımız husus, onların âyetlerin tilâvetine tepki olarak ortaya koydukları tavırdır. Bu da âyette meâl olarak "O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır" şeklinde ifade edilmektedir. 'İman' kelimesinin anlamını tespit etmemiz, ilgili âyeti daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu nedenle önce imanın anlamı üzerinde duralım:

EMN/"أمن" kökü, sözlükte 'korkmak' anlamına gelen "خَوْفٌ" kelimesinin zıddı olarak ifade edilir. İman kelimesi ise bu kökün if'âl babında mastarıdır ve 'tasdik etmek, doğrulamak' anlamına gelir.¹⁴²⁵ İsfahânî'ye göre "أمنٌ" sözcüğü temelde, 'nefsin itminana kavuşması ve korkunun ortadan kalkması' anlamındadır. Kur'ân'da iman kelimesi, bazen Hz. Muhammed (sas)'in getirdiği şeriatın adı olarak¹⁴²⁶ bazen 'nefsin onaylayarak Hakk'a boyun eğmesi'¹⁴²⁷ anlamında kullanılmıştır. Bazen de itikad, doğru söz ve salih amelden¹⁴²⁸ her birine ayrı ayrı 'iman' denmiştir.¹⁴²⁹

¹⁴²³ Enfâl 8/2.

¹⁴²⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, II/100.

¹⁴²⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/90; Cevherî, *Sihâh*, s. 57; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 145.

¹⁴²⁶ Maide 5/69.

¹⁴²⁷ Hadid 57/19.

¹⁴²⁸ Mesela iman, namaz anlamında kullanılmıştır. Bkz. Bakara 3/143.

¹⁴²⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 90.

Terim olarak ise iman, Yüce Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde Hz. Peygamber'i tasdik edip bu esaslara gönülden inanmaktır.¹⁴³⁰ İmanın, Ehli Sünnet âlimlerinden çoğuna göre benimsenen bu tanımında 'tasdik' kavramının esas alındığı görülür.¹⁴³¹ Yukarıda ifade ettiğimiz üzere kelimenin sözlük anlamı da bu yöndedir. Dâmegânî, Kur'ân'da imanın (sadece) alenen dilin ikrarı,¹⁴³² gizlide ve alenen tasdik etmek,¹⁴³³ tevhid,¹⁴³⁴ şirk içerisinde iman etmek¹⁴³⁵ olmak üzere dört manada kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁴³⁶ İbnü'l-Cevzî ise 'kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel' şeklinde tanımladığı imanın Kur'ân'da beş manada kullanıldığını kaydeder: Tasdik,¹⁴³⁷ sadece dilin ikrarı,¹⁴³⁸ tevhid,¹⁴³⁹ şer'î (biraz önce tanımladığı) iman¹⁴⁴⁰ ve namaz.¹⁴⁴¹

Kur'ân'da iman, kalbe atfedilen bir eylemdir;¹⁴⁴² bununla birlikte pekçok âyette imanla salih amel arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekilir.¹⁴⁴³ Mü'minlerin Allah'tan başka bir tanrıya tapmamak, O'nun haram kıldığı cana kıymamak gibi yasaklara uydukları,¹⁴⁴⁴ oruç tutmak, namaz kılmak, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek gibi buyrukları yerine getirdikleri¹⁴⁴⁵ belirtilir ve böylece iradeye dayalı imanın ilahi rızaya uygun amellerle tamamlanmasının gerekliliğine işaret edilir.¹⁴⁴⁶

İslam âlimleri arasında imanla amel arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu konusunda ihtilaf yoktur. Ancak Haricî, Mu'tezilî ve Şiî kelimcileri ameli imandan bir cüz kabul ederken; Sünnîler, bunun tam tersini söylemişlerdir. Sünnîlere göre Kur'ân-ı Kerim'de 'iman edenler ve salih amel işleyenler' diye sıkça tekrarlanan

¹⁴³⁰ Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keîâm*, nşr. Alfred Guillaume, London 1934, s. 472.

¹⁴³¹ İmanın tasdikten başka tanımları için bkz. Kurt, Hasan, "Taklîdî İmanın Tahkîkî İmana Dönüşmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 2, Gümüşhane 2012, s. 3-4.

¹⁴³² Münâfikûn 63/3.

¹⁴³³ Beyyine 98/7.

¹⁴³⁴ Mâide 5/5.

¹⁴³⁵ Yusuf 12/106.

¹⁴³⁶ Dâmegânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 47-48.

¹⁴³⁷ Yusuf 17; Mü'min 12; Haşr 23.

¹⁴³⁸ Bakara 2/62; Nisa 4/136.

¹⁴³⁹ Mâide 5/5.

¹⁴⁴⁰ Bakara 2/25.

¹⁴⁴¹ Bakara 2/143; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhâtü'l-a'yün*, s. 145.

¹⁴⁴² Mesela bkz. Hucurat 49/14; Mücadile 58/22.

¹⁴⁴³ Mesela bkz. Bakara 2/82.

¹⁴⁴⁴ Furkan 25/68.

¹⁴⁴⁵ Tevbe 9/112.

¹⁴⁴⁶ Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, İstanbul 2000, XXII/212-213.

âyetler, bunların birbirinden ayrı şeyler olmasını gerektirir. Buna göre de amel olmaksızın imanın teşekkül etmesi mümkündür.¹⁴⁴⁷

Burada konumuz itibariyle esas üzerinde duracağımız mesele şuydu: Enfâl Sûresi'nin 2. Âyetinde, âyetlerin tilâvetine muhatap olan mü'minlerin imanının arttığından bahsedildi. Bunun anlamı nedir? Bu noktada karşımıza 'imanın artması ve eksilmesi' meselesi çıkmaktadır. İman-amel ilişkisinin devamından başka bir şey olmadığı anlaşılan bu konuda eğer amel, imana dâhil edilirse, ister istemez onun artıp eksilebileceği kabul edilmekte; "İman sırf tasdikten ibarettir" denirse de imanın artma ve eksilmeye kabiliyeti olmadığını ve bütün şahıslarda tamamıyla aynı olması gerektiğini kabul etmek gerekmektedir.¹⁴⁴⁸ Bu konu, itikâdî ve amelî mezheplerin üzerinde durduğu konulardan biri olması yönüyle de dikkat çekmiştir. Özellikle bu meselenin incelenmesine neden olan en önemli Kur'ânî delillerden biri, burada üzerinde durduğumuz, Enfâl Sûresi'nin 2. Âyeti olarak karşımıza çıkar.¹⁴⁴⁹ Bu konudaki görüşleri özetle ifade edecek olursak Eşariler ve Mutezile Kelamcılarına, Selefiyye'den İbn Hazm (v. 456/1064) ve İbnTeymiyye'ye göre iman hem artar hem de eksilir. Ebû Hanîfe, Mâtürîdîler ve Cüveynî (v. 478/1085) ile bazı Eşarî Kelamcılarına göre ise imanın artma ve eksilmesi mümkün değildir.¹⁴⁵⁰

Ebû Hanîfe'nin *Fıkhü'l-Ekber*'indeki beyanına göre "İman, inanılması gereken esaslar bakımından artmaz ve eksilmez; ancak yakîn ve tasdik açısından artar ve eksilir." Çünkü tasdik tam anlamıyla gerçekleşmezse kişi zan ve tereddüt mertebesinde olur. Zan da inanç bakımından bir şey ifade etmez.¹⁴⁵¹ Bu anlayışa göre bazı âyeti kerîmelerde artışından bahsedilen 'iman' kelimesi, 'yakîn' ya da

¹⁴⁴⁷ Mâtürîdî, 'ey iman edenler' hitabıyla başlayan bazı âyetlerde (Nisa 4/59; Tevbe 9/38; Hadîd 57/28) amel bakımından eksiklik içinde olan mü'minlerin uyarıldığına ve amellerinin eksikliğine rağmen onlardan mü'min diye bahsedildiğine dikkat çeker. Sünnî âlimlerin fikirlerini, amelî gereksiz bulan ve imanı sadece tasdikten ibaret sayan bir anlayış olarak görmek doğru olmaz. Bu anlayışı, amel eksikliğinden dolayı kişinin mü'min vasfını kaybedeceğini ileri süren görüşlere karşı, kalbî tasdikten ibaret bir imanın varlığı devam ettiği sürece ferdin mü'min kaldığını kabul eden kucaklayıcı bir tavır olarak değerlendirmek gerekir. Bkz. Sinanoğlu, "İman", XXII/213.

¹⁴⁴⁸ Yörük, İsmail, "Sistemik Kelâm Problemi Olarak İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dini - İlmî - Edebi Dergi]*, 1993, cilt: XXIX, sy. 2, s. 50.

¹⁴⁴⁹ Bu konuda delil olan başka âyetler için bkz. Âl-i İmrân 3/173; Tevbe 9/124; Ahzâb 33//22; Fetih 48/4; Müddessir 74/31.

¹⁴⁵⁰ Kurt, "Taklîdî İmanın Tahkîkî İmana Dönüşmesi", s. 6.

¹⁴⁵¹ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân 2007, s. 144.

‘inanılacak şeylerin –o da Kur’ân’dır- artması’¹⁴⁵² olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁵³ Buna göre imanda artma ve eksilmeden maksat, kuvvetlilik ve zayıflıktır. Yani iman nitelik yönüyle artma ve eksilme gösterir. Kuvvetli ya da zayıf, kâmil veya noksan olur. Yine ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olması bakımından da imanın kuvveti farklılık arz eder.¹⁴⁵⁴

Burada bazı müfessirlerin konuyla ilgili izahlarını nakletmek istiyorum: Mukâtil, imanın ziyadeliğinden bahseden bütün âyetlerdeki ‘iman’ kelimelerini ‘tasdik’ olarak izah eder.¹⁴⁵⁵ Enfâl Sûresi’nde ise “Bundan önce kendilerine indirilen Kur’ân’ı tasdik etmiş olmalarıyla birlikte tasdik bakımından onlara (ziyadelik verir)” anlamını verir.¹⁴⁵⁶

Taberî, Tevbe Sûresi’nin 124. Âyetinin tefsirinde İbn Abbas’ın bu konuyla ilgili şu yorumunu nakleder: “Bir sûre indiğinde ona iman ederlerdi; Allah da onlara iman ve tasdik bakımından ziyadelik verirdi de bunun üzerine onlar sevinç duyarlardı.” Aynı âyetteki ‘iman’ kelimesini, Rabî’nin ‘haşyet’ kelimesiyle tefsir ettiğini nakleden Taberî, bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “Arap Dili’nde ‘iman’ tasdik ve ikrar değil midir, nasıl sûre tasdik ve ikrar bakımından onlara ziyadelik verir” diye sorulabilir. Buna şöyle cevap verilir: “Sûre nâzil olduğu zaman onların, bunun Allah tarafından gönderildiğini ikrar etmeleri ve o sûrenin içeriğine inanmaları gerekir; işte böylece sûrenin inişi onların iman ve tasdiklerini artırmış olur.”¹⁴⁵⁷ Taberî, burada ‘tasdik’ ile tefsir ettiği ‘iman’ kelimesini, Âl-i İmrân Sûresi’nin imanın ziyadeliğinden bahseden, 173. âyetinde ‘yakîn’ ile izah eder.¹⁴⁵⁸

Zeccâc da, Enfâl Sûresi’nin 2. âyetini tefsir ederken “İman, tasdiktir” der ve bu doğrultuda şu yorumu yapar: Allah katından (nâzil olup) kendilerine tilâvet

¹⁴⁵² Bu durum sadece Hz. Peygamber dönemi için düşünülebilir. Çünkü o dönemde Müslümanlar önce Allah’ın varlığına, sonra da âyetler indikçe diğer esaslara inandılar. İmanın artması olarak yapılan yorum bu olmalıdır. Bkz. Kurt, “Taklîdî İmanın Tahkîkî İmana Dönüşmesi”, s. 7.

¹⁴⁵³ Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber*, s. 146.

¹⁴⁵⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber*, s. 144; Ebû Hanîfe, *Vasiyye* adlı kitabında ise bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir: İman ziyadelik ve noksanlık kabul etmez. Çünkü imanın artması küfrün azalmasıyla, eksilmesi de küfrün artmasıyla düşünülebilir. Bir şahsın aynı anda hem mümin hem de kâfir olması nasıl caiz olur? Mü’min gerçekten mü’min, kâfir gerçekten kâfirdir. Bkz. Ebû Hanîfe, Nu’mân b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Vasiyye*, trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s. 60; Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber*, s. 145.

¹⁴⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I/316, II/100, III/484, IV/67, 498.

¹⁴⁵⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, II/100.

¹⁴⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XI/72-73.

¹⁴⁵⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IV/180.

olunan her (âyeti) tasdik ettiler de bunu tasdik edişleri onların imanını artırmış oldu.¹⁴⁵⁹

Mâtürîdî, ilgili beyanın tefsirinde öncelikle âyât/âyetler kelimesinin ‘hüccetler ve deliller’ anlamına geldiğini söyler ve “bu(nlar) onlara tilâvet olunduğu zaman onların üzerinde oldukları şey hususunda sebatları ve kuvvetleri artar” izahını yapar. Onun beyanına göre nâzil olan âyetler, münafıkların ise pisliğini ve uzaklığını artırmaktadır.¹⁴⁶⁰

İlgili âyetteki ‘iman’ kelimesini, Mâverdî ‘tasdik ve haşyet’ diye¹⁴⁶¹ Begavî ‘tasdik ve yakîn’ olarak¹⁴⁶² Zemahşerî ‘yakîn ve nefsin itminanı’ şeklinde izah etmişlerdir. Bu arada ifade edelim ki Zemahşerî, âyetteki artışın amelle ilgili de yorumlandığını beyan etmiştir.¹⁴⁶³ İbnü’l-Cevzî ise bu kelimeyi İbn Abbas’ın ‘tasdik’, Dahhâk’ın ‘yakîn’, Rabî‘ b. Enes’in ‘haşyetullah’ olarak izah ettiklerini nakleder.¹⁴⁶⁴

Râzî, ilgili âyetin tefsirinde ‘tasdik’ manasında olan imanın artmasının ya ‘kimin daha çok ve daha güçlü delili bulunursa, onun imanı daha fazla olur’ şeklinde ya da ‘onlar nâzil olup kendilerine okunan âyetleri tasdik ettikçe tasdikleri ziyade olur’ şeklinde yorumlandığını nakleder. Ona göre bu konuda üçüncü bir izah şu şekilde yapılabilir: Allah’ın kudret ve hikmetinin kemâli ancak Allah’ın mahlûkatındaki hikmetinin eserleri vasıtasıyla bilinir ve anlaşılır. Bu husus, sahili olmayan bir denizdir. İnsan aklı her ne zaman, Allah’ın bir şeyi yaratmasındaki hikmetinin izlerine vakıf olsa, bundan başka bir şeyi yaratmasındaki hikmetinin ne olduğunu talep edip aramaya geçer. Böylece de bu kimse, birincisinden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olan başka bir mertebeye geçmiş olur. Bu mertebeler sınırsız olunca, hiç şüphesiz ki tecellî, keşif ve marifet mertebeleri de sınırsız olur.¹⁴⁶⁵

Naklettiğimiz izahlarda gördüğümüz kadarıyla müfessirler imanının artmasını, ‘tasdik, yakîn, haşyet ve nefsin itminanı yönüyle artma’ şeklinde izah etmişlerdir.

¹⁴⁵⁹ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II/401.

¹⁴⁶⁰ Mâtürîdî, *Te‘vîlât*, V/154.

¹⁴⁶¹ Mâverdî, *en-Nüket*, II/295.

¹⁴⁶² Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, III/326.

¹⁴⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/189.

¹⁴⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III/320-321.

¹⁴⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XV/123.

Aslında bu konu, bir önceki konu olan ‘ağlayarak secdeye kapanma’ ile bütünlük arzeder. İsrâ Sûresi’nde tilâvete muhatap olan ilim ehli için “ وَيَخِرُّونَ لِلذَّقَانِ يَبْكُونَ ”¹⁴⁶⁶ şeklinde, amel ve haşyeti ifade eden kelimelerin birlikte kullanılmış olması da bu sözümüzü destekler. İmanın artması, var olan imanın sağlamlaşması ve kalitesinin yükselmesi olarak ifade edilebilir. Mü’min inandığı şeylere ait delilleri gördükçe itminânı artar. Bu da Hz. İbrahim’in dilinde “ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ”¹⁴⁶⁷ şeklinde ifadesini bulan husus olsa gerektir. Sağlamlaşan iman ağacının salih amel meyveleri vermesi ise onun olgunluğunun en önemli nişanelerindedir.

4.2. Tilâvet Karşısında Kâfirlerin Tepkileri

Tilâvet’e karşı olumsuz tepkilerin kişi veya kişiler tarafından gösterildiğini anlatan âyet-i kerîmeler vardır. Bu tepkiler bazen söz, bazen fiil, bazen de her ikisinin de kullanıldığı bir aksiyon şeklinde cereyan etmiştir. Bu konuları ele alan âyetler, inanmayanların mucizeler karşısında ortaya koydukları söz ve davranışları da sergilemeleri açısından önem arz ederler. Zira defalarca beyan ettiğimiz gibi Kur’ân âyetleri, Hz. Peygamber’in en büyük mucizesidir ve bu âyetlerin tilâveti, muhataplara mucizelerin sunulması anlamına gelmektedir. Zaten bu konuyla ilgili âyetlerin istisnâsız hepsinde tilâvet olunanın ‘âyât/âyetler’ olarak ifade edilmesinde de buna işaret eden bir yön vardır.

Âyet kelimesinin anlamlarından biri mucizedir. Kur’ân’da âyât/âyetler kelimesi, Mukâtil’e göre ibret¹⁴⁶⁸ ve alamet¹⁴⁶⁹ olmak üzere iki anlamda;¹⁴⁷⁰ Dâmegânî ve İbnü’l-Cevzî’ye göre ise alametler,¹⁴⁷¹ Kur’ân âyetleri,¹⁴⁷² mucizeler,¹⁴⁷³ ibret,¹⁴⁷⁴ Kitap¹⁴⁷⁵ ve emir-nehîy¹⁴⁷⁶ olmak üzere altı manada

¹⁴⁶⁶ İsrâ 17/109 (Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır.)

¹⁴⁶⁷ Bakara 2/260. Âyetin tamamının meâli şöyledir: İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı, dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdür, hakîmdir, buyurdu.

¹⁴⁶⁸ Mesela Bkz. Mü’minûn 23/50.

¹⁴⁶⁹ Rab Teâlâ’nın bir olduğunun alametlerindedir anlamında (Mesela bkz. Rûm 30/20-21.)

¹⁴⁷⁰ Bkz. Mukâtil, *el-Vücûh ve’n-nezâir*, s. 128-129.

¹⁴⁷¹ İbn Cevzî’nin izahıyla bunlar ‘Allah-u Teâlâ’nın vahdâniyyetine delalet eden işaretler’ demektir. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetu’l-a’yün*, s. 154.

Mesela bkz. Rûm 30/21, 22, 23, 24.

¹⁴⁷² Mesela bkz. Âl-i İmrân 3/7.

¹⁴⁷³ Mesela bkz. Kasas 28/36.

¹⁴⁷⁴ Mesela bkz. Meryem 19/21.

¹⁴⁷⁵ Mesela bkz. Câsiye 45/8; Mü’minûn 23/66.

kullanılmıştır.¹⁴⁷⁷ Kur'ân tilâvetine karşı olumsuz tepkilerden bahseden âyetlerde geçen 'âyât/âyetler' kelimeleri de tefsirlerde, neredeyse tamamen, bu manalardan biri olan 'Kur'ân veya Kur'ân âyetleri' olarak izah edilmişlerdir. Bununla birlikte bunların 'Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden belgeler' olarak anlaşılması veya 'mucizeler' olarak değerlendirilmesi, hiç de kabul edilemeyecek izahlar değildir.¹⁴⁷⁸ Bu tür bir izahla âyetlerin tilâvet olunması, 'Allah'ın varlığına delalet eden belgelerin sunulması' şeklinde anlaşılabilir.

Âyet-i kerîmelerde, Kur'ân tilâvetine karşı olumsuz tepkilerle ilgili birçok örnek verilmiştir. Bunları da 'sözlü tepkiler' ve 'fiilî tepkiler' olmak üzere iki kategoride incelememiz mümkündür:

4.2.1. Tilâvet Karşısında Kâfirlerin Sözlü Tepkileri

Âyetlerde kâfirlerin kendilerine tilâvet edilen Kur'ân âyetlerine karşı sözlü olarak olumsuz tepkiler verdikleri anlatılmaktadır. Bu olumsuz cevapları şu şekilde sıralayabiliriz:

4.2.1.1. "Evvelkilerin masalları" demeleri

Bu sözlü tepki, Kur'ân-ı Kerîm içerisinde müşriklerin ağızından defalarca nakledilmiştir. Kur'ân'da onlardan bazen tek bir şahsın bazen de bir topluluğun Kur'ân âyetleri için 'evvelkilerin masalları' dedikleri nakledilmektedir.¹⁴⁷⁹ Bu âyetlerle ilgili rivâyetlere baktığımızda, ilginçtir ki bu sözü söyleyen müşrikler, özellikle Hz. Peygamber döneminde yaşayan Mekke müşrikleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁴⁸⁰ Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere tepki olarak söylenen sözler arasında böyle bir ifadeye rastlayamadık.

Söz konusu âyetlerde geçen "أَسَاطِيرُ" kelimesinin 'muntazam olmayan, biri diğerinden duymak suretiyle tekrar edilip söylenen, vakıya mutabık olmayan, duymakla alışkanlık kesbedilmiş, tesiri ve halâveti kalmamış, ilgilenmeye değmez

¹⁴⁷⁶ Mesela bkz. Bakara 2/187.

¹⁴⁷⁷ Dâmegâni, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, s. 60-61; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 154-155.

¹⁴⁷⁸ Câsiye, Sûresi'nin 8. âyetinin tefsirinde Mâtürîdî, bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "Buradaki 'أَيَاتِ اللَّهِ تَنْزِيلًا عَلَيْهِ' kendisine okunan Allah'ın âyetleri' ile kastedilenin Kur'ân olması da, Allah'ın vahdaniyetine veya Resûlullah (sas)'ın risâletine işaret eden âyetler/deliller/hüccetler olması da mümkündür." Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX/218.

¹⁴⁷⁹ Bkz. En'âm 6/25; Enfâl 8/31; Nahl 16/24; Mü'minûn 23/83; Furkân 25/5; Neml 27/68; Ahkâf 46/17; Kalem 68/15; Mutaffifin 83/13.

¹⁴⁸⁰ Bkz. Neseî, *Medârikü't-tenzil*, s. 317, 598, 763, 795, 854, 1127.

batıl hikâyeler’ anlamında olduğu, ifade edilmiştir.¹⁴⁸¹ İlgili âyetler, bağlamları ortamında incelendiğinde Kur’ân âyetleri için bu ifadeleri kullananların öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşrikler oldukları görülür.¹⁴⁸² Üç âyet-i kerimede ise müşriklerin ‘evvelkilerin masalları’ sözünü, bizzat Kur’ân tilâvetine tepki olarak söyledikleri nakledilmektedir. Şimdi sırasıyla bu âyetleri görelim:

Konumuzla ilgili üç âyetten ikisinde üçüncü tekil şahıs kullanılmıştır. Bunlardan Kalem Sûresi’nin 15. Âyeti şöyledir: “إِذَا تُنْتَلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ” : “İşte okunduğunda kendisine okunduğu zaman, ‘Öncekilerin masalları!’ der.” Bu âyetin Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden Velîd b. Muğîre, Ahnes b. Şerîk veya Esved b. Abdiyağûs hakkında nâzil olduğu söylenmiştir.¹⁴⁸³ Âyetin öncesinde, bu sözü söyleyenin dokuz çirkin vasfı şu anlamdaki ifadelerle sıralanır: “(Resûlüm!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış, kaba ve haşin, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.” Bu âyetler grubundaki son âyet olan “أَنْ كَانَ : دَا مَالٍ وَبَنِينَ” : mal ve oğulları vardır diye¹⁴⁸⁴ ifadesi, kendisinden sonraki âyete bağlanarak “Mal ve oğullar sahibi oldu diye, kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman ‘eskilerin masalları’ dedi.” şeklinde de anlaşılmıştır.¹⁴⁸⁵ Âyetlerin devamında ise Yüce Allah’ın “سَنَسِمْهُ عَلَى الْخُرْطُومِ” : Yakında biz onun burnunu damgalayacağız” buyurarak, mal ve evlat bahsettiği bu kimsenin âyetlerine karşı sergilediği tutumu kınadığı ve hatta onu tehdit ettiği görülmektedir. Çünkü “bir insanın Yüce Allah’ın kendisine bahsettiği bunca nimetlere karşılık, Allah’ın âyetlerini ve peygamberini alaya alıp dinine saldırması, son derece çirkin bir davranıştır ve hatta tek başına bile biraz önce anlatılan çirkin sıfatlara denk bir tutumdur.”¹⁴⁸⁶

“إِذَا تُنْتَلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ” âyeti, aynı şekilde Mutaffifûn Sûresi’nde de geçmektedir. Bu sûreye baktığımızda ise bu âyetin öncesinde “O gün yalanlayanların; hesap ve ceza gününü yalanlayanların vay hâline! Onu, ancak her azgın, günahkâr kimse inkâr eder” anlamındaki ifadelerle karşılarız. Kelbî’ye göre,

¹⁴⁸¹ Abdüh, *Cüzü ‘Amme*, s. 43.

¹⁴⁸² Mesela bkz. Neseî, *Medârikü’l-tenzil*, s. 317, 598, 763, 795, 854, 1127.

¹⁴⁸³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VIII/331-332.

¹⁴⁸⁴ Kalem 68/14.

¹⁴⁸⁵ Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX/85.

¹⁴⁸⁶ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, s. 3663.

bu ifadelerle Velîd b. Muğîre, diğer müfessirlere göre ise Nadr b. Hâris kastedilmiştir. Bunula birlikte ifadelerin, bu sıfatları taşıyan herkes hakkında geçerli olduğu da belirtilir.¹⁴⁸⁷ Bu âyetin de önceki âyette olduğu gibi tehdit ifade eden âyetlerle¹⁴⁸⁸ devam ettiği görülür. Bu da Yüce Allah'ın Kur'ân'ın tilâveti karşısındaki bu alaycı sözlere ne çok gazab ettiğini göstermektedir.

Medenî bir sûre olan Enfâl Sûresi'nin 31. Âyetinde ise aynı tepki, çoğul kalıp kullanılarak şu şekilde ifade edilmiştir: “وَإِذَا تُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا : إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ : Onlara karşı âyetlerimiz okunduğu zaman, ‘Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ dediler.” Bu âyetin nüzul sebebi olarak iki çeşit rivâyet nakleden Taberî, neticede âyetin Nadr b. Hâris'le ilgili olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸⁹ İran'a yaptığı seyahatlerinde Acem destan ve masallarını öğrenmiş bulunan bu kimse, hem üslûbu hem de içeriği bakımından Kur'ân'la karşılaştırılması bile mümkün olmayan Acem masallarını derleyip, bunları ileri sürerek, kendince Kur'ân'ın benzerini söyleyebileceğini iddia ediyordu. Bu da müşriklerin, Kur'ân'ın meydan okumaları

¹⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXI/94-95; İlgili âyetin Nadr b. Hâris hakkında nâzil olduğunu söyleyenler arasında Mukâtil de vardır. O ise bu âyetle ilgili şöyle bir olay nakleder: “Nadr b. Hâris, Rüstem ve İsfendiyâr'ın hikâyelerini yazdı ve gelerek ‘Size Muhammed ne anlatıyor?’ diye sordu. Onlar da ‘Bize önceki asırları anlattı’ diye cevap verdiler. Nadr da ‘Ben de size Muhammed'in anlattığının benzerini anlatacağım’ diyerek karşılık verdi; işte bunun üzerine Lokman Sûresi'nin 6. Âyeti (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ) : İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.) ve bu âyet nâzil oldu.” Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, IV/624; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX/198.

¹⁴⁸⁸ “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır. Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır. Sonra onlar muhakkak cehenneme gireceklerdir.” Bkz. Mutaffîfûn 83/14-16.

¹⁴⁸⁹ Taberî, nüzul sebeplerinden birini, İbn Cureyc'den nakletmektedir; buna göre o şöyle anlatıyor: “Abdüddâr oğullarından en-Nadr ibnu'l-Hâris tüccar olarak İran'a gider gelirmiş. Bu yolculuklarının birinde İncil okuyan, rükû ve secde eden bir grup keşişe rastlamış. Mekke'ye geldiğinde bir de bakmış ki Muhammed'e vahiy gelmiş; o da rükû ve secde ediyor. İran yolculuğu sırasında rastladığı keşişlerden duyduklarını kastederek: “İşittik, istersek biz de bunun bir benzerini söyleriz.” demiş ve bunun üzerine “Âyetlerimiz onlara okunduğu zaman ‘İşittik, istersek biz de bunun bir benzerini söyleriz...’ âyet-i kerimesi nazil olmuştur.” Taberî ikinci rivâyeti ise Saîd b. Cubeyr'den naklediyor, o şöyle anlatmıştır: “Allah'ın Resulü (sas), Bedr Gazvesi'nde esir edilmiş olan Ukbe ibn Ebî Muayt'ın, Tuayme ibn Adiy'ın ve en-Nadr İbnü'l-Hâris'in öldürülmesini emretmişti. Bunlardan Nadr, ashabdan el-Mikdâd'ın esiri imiş. Esirinin öldürülmesi emrini duyunca el-Mikdâd gelmiş ve: “Ey Allah'ın elçisi, esirim. (Esirimi neden öldürüyorsunuz?)” demiş. Hz. Peygamber (sas): “Ama o Allah'ın kitabı (ve Resulü) hakkında şöyle şöyle konuşuyordu.” buyurmuş. Mikdâd tekrar: “Ey Allah'ın elçisi, esirim.” deyince Efendimiz: “Ey Allahım, lütfundan, Mikdâd'ı bu esirden müstağni kılacağını ona ver!” diye dua etmiş ve Mikdâd: “İşte istediğim bu idi.” demiş ve bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur.” Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX/231-232.

karşısında gerçeği kabul edip teslim olmak yerine ‘yapmak isteseydik yapardık’ tavrı içine girdiklerini ve son derece kibirli ve inatçı olduklarını göstermektedir.¹⁴⁹⁰

Dikkat edilirse yukarıdaki âyette çoğul kalıp kullanılmıştır fakat onun nüzulüne sebep olarak zikredilen rivâyetler, tek bir şahıstan bahsetmektedir. Tefsirlerde bu durum, ‘o kimse diğer müşriklerin lideri olduğu için –o ne söylese diğerleri de aynısını söyler diye- bu şekilde kullanılmıştır’ veya ‘Bu sözü, Dâru’n-Nedve’de Hz. Peygamber’e ne yapılacağıyla ilgili plan yapanlar söylemişlerdir’ gibi ifadelerle izah edilmiştir.¹⁴⁹¹ Âyetin devamında ise Yüce Allah, bu kimse veya kimselerin “Ey Allahım, eğer şu (Kur’ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir”¹⁴⁹² dediklerini nakleder. Bundan sonra da önce “Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir”¹⁴⁹³ buyurarak peygamberi (sas) onların içinde bulunduğu sürece onlara azap etmeyeceğini; daha sonra da “Allah onlara ne diye azap etmesin?”¹⁴⁹⁴ buyurarak aralarından peygamberi çıktıktan sonra onlara azap edeceğini, beyan etmiştir.

Âlimler, bu azabın ne olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Mesela bazı müfessirler bu konuda ‘Onlara, tehdit edildikleri bu azap, Bedir Günü gelmiştir’ izahını yaparken bazıları da bu azabın, Mekke’nin fethi günü gerçekleştiğini, ileri sürmüştür. İbn Abbas’ın ise bu âyetlerle ilgili şöyle dediği nakledilmiştir: “(İkinci âyette geçen) bu azap, ahiret azabı; Allah’ın onlardan kaldırdığı azap ise, dünya azabıdır.”¹⁴⁹⁵ Bununla birlikte mesela bu âyetlerin nüzulüne sebep olan Nadr b. Hâris’in Bedir Savaşı’nda esir edildiği, sonra da öldürüldüğü nakledilir.¹⁴⁹⁶ Bu tür rivâyetlere göre de Kur’ân’a ve Peygamber (sas)’e karşı söylenen çirkin sözlerin ve sergilenen olumsuz tepkilerin dünyada da kısmen cezasız kalmadığı söylenebilir ancak gerçek azap ahirette olacağından ve Ümmet-i Muhammed, bu dünyada toplu cezaya çarptırılmayacakları için âyetteki beyan bu şekildedir, denebilir.

¹⁴⁹⁰ Bkz. Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, II/686; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, II/382.

¹⁴⁹¹ Bkz. Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, II/485.

¹⁴⁹² Enfâl 8/32.

¹⁴⁹³ Enfâl 8/33.

¹⁴⁹⁴ “Onlar Mescid-i Haram’dan (mü’minleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Oranın bakımına ehil olanlar ancak Allah’a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu bilmez.” Bkz. Enfâl 8/34.

¹⁴⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVI/164.

¹⁴⁹⁶ Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, II/382.

4.2.1.2. “İki topluluktan hangisinin bulunduğu yer daha hayırlı, meclis ve mahfili (sosyal konumu) daha güzeldir?” demeleri

Yüce Allah’ın Meryem Sûresi’nde bahsettiği hususlardan biri de, öldükten sonra dirilmeyi yalanlayanları bekleyen azap sahneleridir. Böyle bir bağlamda O, bu azaba maruz kalacak zâlimlerin en tipik sözlerinden birini şu beyanla nakleder: “وَإِذَا نُنزِلُ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا : Âyetlerimiz kendilerine açık açık okunduğu zaman o inkâr edenler, iman edenlere, ‘bu iki guruptan hangisi makam bakımından daha iyi ve toplanılan meclis bakımından daha güzeldir’ derler.”¹⁴⁹⁷

Kur’ân’a yönelik saldırıları anlatan birçok âyette olduğu gibi bu âyetin nüzul sebebinde de Nadr b. Hâris’le karşılaşırız. Nakledildiğine göre ilgili âyet, Nadr b. Hâris ve fâcir taraftarları hakkında nazil olmuştur. Rivâyete göre onlar; saçlarını tararlar, yağlarlar, hoş kokular sürünürler, süslü ve pahalı elbiseler giyerler ve fakir Müslümanlara bu sözü söylerlermiş.¹⁴⁹⁸

Yukarıdaki âyetle ilgili olarak Beydâvî şöyle demektedir: “Müşrikler bu açık âyetleri işitip de onlara karşı koymaktan âciz kaldıklarını gördüklerinde, görüşlerinin kıtlığından dolayı, ellerinde olan dünya mallarıyla iftihar etmeye ve bu malın çokluğunu kendilerinin üstünlüğüne ve Allah katında iyi bir durumda olduklarına delil getirmeye başladılar. Allah da onları(n bu sözlerini) şu tehdit ifadeleriyle reddetti:¹⁴⁹⁹ “Biz onlardan önce mal, mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik.”¹⁵⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda önceki peygamberlere karşı da bu tarzda tepkilerin olduğunu; özellikle Hz. Nuh’un, kendisine alt tabakadan insanların inanmış olması sebebiyle eleştirildiğini, görmekteyiz.¹⁵⁰¹ Hz. Musa ve Harun peygamberler hakkında ise “Kavimleri bize kölelik ederken, bizim gibi iki insana mı inanacağız”¹⁵⁰² denildiği ifade edilmiştir ki bunun da bu türde bir tepki olduğu söylenebilir. Yukarıda beyan ettiğimiz Meryem Sûresi’nin 74. Âyetinde bahsedildiği üzere, hepsinin cevabı ise bizzat Yüce Allah tarafından verilmiştir.

¹⁴⁹⁷ Meryem 19/73.

¹⁴⁹⁸ Âlûsî, *Rûhu ’l-me ‘ânî*, XVI/125.

¹⁴⁹⁹ Beydâvî, *Envâru ’t-tenzil*, IV/17.

¹⁵⁰⁰ Meryem 19/74.

¹⁵⁰¹ Hud 11/27; Şuara 26/111.

¹⁵⁰² Mü’minun 23/47.

4.2.1.3. “Ya (bize) bundan başka bir Kur’ân getir veya onu değiştir” demeleri

Yunus Sûresi’nin 15. Âyetinde bu ifade, şu şekilde geçmektedir: “وَإِذَا تَنَزَّلَتْ عَلَيْنَا آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ” :Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, ‘Ya (bize) bundan başka bir Kur’ân getir veya onu değiştir’ dediler.”

Âyetteki ‘bize kavuşmayı ummayanlar’ ile öldükten sonra diriliş ve hesaba çekilme gününden korkmayıp, (hayırlı amelleri karşılığında) mükâfat alacaklarını ummayanlar, Katâde’nin beyanıyla ‘Mekke müşrikleri’ kastedilmektedir. Âyete göre bu müşrikler, Hz. Peygamber’den başka bir Kur’ân getirmesini yahut onu değiştirmesini istemektedirler. Kurtubî, Kur’ân’ın tebdili (yani değiştirilmesi) ile ondan başkasının getirilmesi arasındaki farkı şu şekilde izah eder: “Değiştirilmesi halinde öncekinin değiştirilenle birlikte olması mümkün değildir. Başkasının getirilmesi halinde ise, öncekinin onunla beraber bulunması mümkündür.”¹⁵⁰³

Müfessirler, müşriklerin âyette ifade edilen bu isteklerinin ne anlama geldiği konusunda ise üç türlü izahta bulunmuşlardır: Ya Hz. Peygamber’den vaadi tehdide, tehdidi de vaade, helâli harama, haramı da helale değiştirmesini istediler. Ya ondan Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan putlarının ayıplanması ve akıllarının hafife alınması gibi hususların kaldırılmasını istediler. Yahut da Hz. Peygamber’den, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan öldükten sonra dirilme (ba’s ve nüşûr) ile ilgili açıklamaları kaldırmasını istediler.¹⁵⁰⁴ Bunun karşılığında ise Yüce Allah, Hz. Peygamber’e “فَلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ” : Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım, de”¹⁵⁰⁵ emrini verdi. Bu buyruğuyla Yüce Allah, isyan etmesi halinde, büyük bir azapla yüzyüze geleceği hususunda, peygamberinin de başka insanlar gibi olduğunu da beyan buyurmuş oldu.¹⁵⁰⁶

Müşrikler, Hz. Peygamber (sas)’i Kur’ân’ı Allah katından vahiy yoluyla almayıp kendisinin uydurması olmasıyla itham ettiklerinden ötürü böyle bir talepte

¹⁵⁰³ Kurtubî, *el-Câmi*, X/466.

¹⁵⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, X/466-467.

¹⁵⁰⁵ Yunus 10/15.

¹⁵⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, XVII/59.

bulunmuşlardı. İşte bu sebeble Yüce Allah, bir sonraki âyette Hz. Peygamber (sas)’e söylemesini emrettiği şu sözlerle bu ithamın hükümsüzlüğünü ortaya koydu:¹⁵⁰⁷ “De ki: Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur’ân’ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?”¹⁵⁰⁸ Müşriklerin bu sözü, alay etmek için söyledikleri de ifade edilmiştir. Âyetle ilgili İbn Abbas ve Kelbî’nin şöyle dedikleri nakledilir: “Bu âyet, Mekke halkından Kur’ân ile alay edenler hakkında indi. Onlar şöyle demişti: Ey Muhammed! İçinde senden istediklerimiz bulunan bundan başka bir Kur’ân getir.”¹⁵⁰⁹

Müşriklerin bu istekleri, son derece çelişkili ve anlamsız bir teklif olarak da değerlendirilmiştir; çünkü onların isteklerinin yerine getirilmesi halinde Peygamber (sas) kendisini yalancı durumuna düşürecekti; ayrıca Allah’tan geldiği söylenen bir Kur’ân’a iman etmeyenler, Peygamber tarafından değiştirilen bir kitaba hiç inanmayacaklardı. Allah’ın, Peygamber’i aracılığı ile müşriklere verdiği cevap, şartlanmamış insanlar için ikna edicidir; çünkü topluluğun içinde yıllarca yaşamış bir kimsenin düşünceleri ve üslubu ile bir başka içerik ve üslubun birbirinden ayrılması kolaylıkla mümkün olur.¹⁵¹⁰

4.2.1.4. “Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır” demeleri

Sebe Sûresi’nin 38. Âyetinde “ وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ ” وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ : “ Muhşurûn : Âyetlerimizi etkisiz kılmak için yarışanlar var ya, işte onlar azap için hazır bulundurulacaklar.” buyrulmuştu. Müşriklerin Kur’ân âyetlerini etkisiz kılma girişimlerinden biri, gerek Kur’ân âyetlerine gerekse Hz. Peygamber’e karşı asılsız ithamlarda bulunmaktı. İşte Sebe Sûresi’nin 43. Âyetinde bunlardan üçüne değinilmiştir. Sûrenin 42. Âyetinin beyanına göre ise müşriklerin bu sözleri, aynı zamanda onların âhirette Cehennem azâbına çarptırılmalarına sebep olacak yalanlama faaliyetleri içerisine girer.

Müşriklerin yalanlama ve karalama ifadelerinden biri olan “Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır” sözü,

¹⁵⁰⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVII/60.

¹⁵⁰⁸ Yunus 10/16.

¹⁵⁰⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, V/135.

¹⁵¹⁰ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, III/90.

ilgili âyette, onların Kur'ân tilâvetine tepki olarak söyledikleri üç cümleden biri olarak nakledilmektedir. Âyetin tamamı şu şekildedir: “وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانُوعُبُدُ آبَاؤَكُمْ وَقَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا أَفْكٌ مُّفْتَرَىٰ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ : آyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, ‘Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır’ dediler. Bir de, ‘Bu (Kur'ân), uydurulmuş bir yalandır’ dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, ‘Bu, ancak apaçık bir büyüdür’ dediler.”

Bu âyette anlatıldığına göre müşrikler, kendilerine mucizeliği besbelli ve manası apaçık olan Kur'ân âyetleri okunduğunda üç aşama arzeden bir sözlü tepki ve karalama çabasına girmişlerdir.¹⁵¹¹ Seyyid Kutub'un ifadesiyle bunlar, ‘müşriklerin halka halka ileri sürdükleri bir dizi suçlamalar zinciridir.’¹⁵¹² İşte “Bu adamın tek istediği şey, sizi atalarınızın taptıkları putlardan vazgeçirmektir” sözü de bu suçlamaların ilk halkasını oluşturmaktadır. Bu sözleriyle onlar, öncelikle bu âyetleri getiren zâtı hedef alıyorlardı.¹⁵¹³ Ebû Hayyân, “Onlar, tilâvet edeni (التالى) karalamakla işe başlamışlardı çünkü o, ilahlarını kötülüyordu” demektedir.¹⁵¹⁴

Bursevî, müşriklerin âyette nakledilen sözlerinde, Hz. Peygamber için nekra (bilinmeyen ‘bir adam’ şeklinde) ifade kullanmalarının, onu alaya alma anlamında olduğunu, zira onu gâyet iyi tanıdıklarını ifade eder. Yine ‘babalarınızın tapmakta olduğu’ şeklinde ‘babalar’ kelimesini, muhataba izafe ederek kullanmalarını da, muhatapların asabiyet damarlarını harekete geçirerek onların şirkte karar kılmalarını sağlamak ve onları tevhidden nefret ettirmek, amacına yönelik bulur.¹⁵¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde peygamberimizden başka peygamberlerin de bu türde tepkilere maruz kaldıkları anlatılır.¹⁵¹⁶ Hatta bazı âyetlerde isim verilerek Hz. Nuh,¹⁵¹⁷ Hz. Hûd,¹⁵¹⁸ Hz. Sâlih,¹⁵¹⁹ Hz. Şuayb,¹⁵²⁰ Hz. İbrahim¹⁵²¹ ve Hz. Musa¹⁵²²

¹⁵¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII/274.

¹⁵¹² Bkz. Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, s. 2913.

¹⁵¹³ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, III/571.

¹⁵¹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII/274.

¹⁵¹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII/305.

¹⁵¹⁶ İbrahim 14/10 (Peygamberleri dedi ki: “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? (Hâlbuki) O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli bir zamana kadar ertelemek için sizi (imana) çağırıyor. Onlar, “Siz de bizim gibi sadece birer insansınız. Bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir delil getirin” dediler.)

¹⁵¹⁷ Mü'minun 23/24.

peygamberlerin de toplumlarını ‘atalarının dininden döndürmekle’ itham edildikleri, ifade edilir. Mâtürîdî ise bu durumu, şu cümleleriyle dile getirmektedir: “Bütün peygamberler, kavimlerini babalarının taptığı putlardan uzaklaştırmayı istemişlerdir; (inkârcı) elebaşlarının bu sözleri ise peygamberlere karşı etbalarını kışkırtmaya yönelik olmuştur.”¹⁵²³ Burada şunu da ifade etmeliyiz ki Hz. Muhammed’in bu konuda maruz kaldığı tepki, âyetlerin tilâvetine karşı dile getirilmiş olması açısından diğerlerinden ayrılır.

Sebe Sûresi’nin 43. Âyetinde anlatıldığına göre müşrikler, önce bu âyetleri getiren zâta dil uzattılar ve “Bu adamın tek istediği şey, sizi atalarınızın taptıkları putlardan vazgeçirmektir.” dediler. Fakat sadece bu kadarını yeterli görmediler. Çünkü sadece atalarının inanç sistemine ters düşmek, akli başında insanları tatmin edecek bir suçlama değildi. Bu yüzden bu ilk ithamlarına bir başkasını eklediler ve “Bu Kur’ân, düzmece bir yalandan başka bir şey değildir” dediler. Sonra bunu da yeterli bulmayıp daha ileri gittiler ve üçüncü aşamada, bu kitabın kalpleri sarsan etkisine gerekçe uydurarak “Bu Kitap, apaçık bir büyüden ibarettir” dediler.¹⁵²⁴ Onların bu son iki ithamlarını aşağıda ayrıca ele alacağımız için burada izahlarına girmiyoruz.

4.2.1.5. “Şu Kur’ân, düzmece bir iftiradan başka bir şey değildir” demeleri

İftirâ kavramını, Kur’ân’da tilâvete zıt telakki edilebilecek kavramlar arasında incelemiştik. Orada da beyan ettiğimiz üzere Kur’ân’da dokuz âyet-i kerimede, müşriklerin Hz. Peygamber için ‘iftira etti’ dedikleri nakledilmektedir.¹⁵²⁵

¹⁵¹⁸ A’raf 7/70 (Onlar, ‘Sen bize tek Allah’a ibadet edelim, atalarımızın ibadet edegeldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bizi tehdit ettiğin azabı bize getir’ dediler.)

¹⁵¹⁹ Hud 11/62 (Onlar şöyle dediler: Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırдың şeyden derin bir şüphe içindeyiz.)

¹⁵²⁰ Hud 11/87 (Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.)

¹⁵²¹ Enbiya 21/52-54.

¹⁵²² Yunus 10/78 (Dediler ki: ‘Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hâkimiyet (devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz)

¹⁵²³ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII/457.

¹⁵²⁴ Bkz. Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, s. 2913.

¹⁵²⁵ Yunus 10/38; Hud 11/13. 35; Enbiya 21/5; Furkan 25/4; Secde 32/3; Sebe 34/8; Şûrâ 42/24; Ahkâf 46/8.

İnkârcıların bu sözlerini aktaran Kur'ân âyetleri, onların bu ithamları, özellikle Kur'ân ile ilgili olarak söylediklerini gösterir. Bu beyanların ikisi ise doğrudan Kur'ân tilâvetine tepki niteliği taşımaktadır.

Bir önceki başlık altında Sebe Sûresi'nin 43. Âyetinde, müşriklerin kendilerine tilâvet olunan Kur'ân âyetleri karşısında üç aşamalı diyebileceğimiz bir sözlü saldırıya giriştiklerinin anlatıldığını, ifade etmiştik. İşte âyete göre, bu sözlü saldırıların ikinci aşamasında müşrikler, Kur'ân'a yönelerek¹⁵²⁶ “مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرَىٰ : Şu Kur'ân, düzmece bir yalandan başka bir şey değildir.” demişlerdir.

Bu yeni iddiaları ile aynı zamanda Peygamber (sas)'i yalanlıyor ve onun insanlara ilettiği mesajı Yüce Allah'tan getirdiğini reddetmiş oluyorlardı.¹⁵²⁷ Müşrikler, bu cümledeki 'ifk' kelimesini, Kur'ân'da anlatılan tevhid, ba's gibi konular –kendilerince- hakikata mutabık olmadığından, onun (Hz. Peygamber'in) sarfettiği söz olduğunu ifade için; 'müfterâ' kelimesini ise, Kur'ân'ın Allah'a isnad edilmiş olmasını iftira olarak değerlendirmeleri sebebiyle kullanmışlardır. (Arapça'da) iftira, kasıtlı olarak yalan söylemek, anlamına gelir. Müşrikler bunu, inat ve kibirlerinden söylüyorlardı; zira onların önde gelenlerinden Utbe b. Rabîa bile “Vallahi bu, ne bir şiir ne bir kehânet ne de bir sihirdir.” diyordu.¹⁵²⁸

Kur'ân'da müşriklerin kendilerine âyetler okunur okunmaz (Hz. Peygamber için) 'iftirâ etti' dedikleri Ahkâf Sûresi'nde de ifade edilmektedir.¹⁵²⁹ Bu sûrede, yukarıda bahsettiğimiz Sebe Sûresi'nin 43. Âyetindeki son iki ithâmın, oradaki sıralamaya göre, takdim tehir yapılarak ard arda iki âyette verildiğini görüyoruz. Ahkâf Sûresi'nin 7. Âyetinde önce, “Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman, o küfredenler kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur'ân) için, düşünmeden ‘Bu, apaçık bir büyüdür’ dediler” buyrulmuş; hemen ardından “Yoksa ‘Onu uydurdu (iftira etti)’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek olana (cezaya) karşı siz benim için hiçbir şey yapamazsınız. O, sizin, hakkında (düşüncesizce) yaygara kopardığımız şeyi daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter! O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” ifadelerine yer verilmiştir.

¹⁵²⁶ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, III/571.

¹⁵²⁷ Bkz. Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, s. 2913.

¹⁵²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII/305.

¹⁵²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/289; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 1124.

Bu âyetteki “*أَمْ يَقُولُونَ افْتَرِيهِ* : Onu uydurdu mu diyorlar”¹⁵³⁰ buyruğundaki “*أَمْ* : yoksa” kelimesi, müşriklerin âyetleri sihir olarak isimlendirme sözlerini bırakıp (idrâb) “Elbette Muhammed iftira etti” demeye yöneldiklerini, ifade eder. Aynı zamanda bu ifadede, inkâr ve taaccüb anlamları vardır. Sanki şöyle denilmektedir: “Sen bunu bırak da onların kabul edilemeyen ve hayret verici olan şu sözlerini dinle: “Muhammed bu sözü söylemeye güç yetiremezdi; ta ki söyledi ve Yüce Allah’a iftira etti.” Hâlbuki Arapların yardımı olmaksızın böyle bir söz söylemiş ise, onun bu sözü söylemeye güç yetirebilmesi, harükülâdeliği dolayısıyla, mucize olur. Eğer bu bir mucize ise, o vakit (bu), onun Allah tarafından tasdik edildiği anlamına gelir. Hakîm (olan Allah), yalan söyleyeni tasdik etmez. O halde Muhammed (sas) iftiracı olmaz.¹⁵³¹

Yukarıda izahlarıyla birlikte zikretmeye çalıştığımız iki âyette, müşriklerin Hz. Peygamber (sas)’e âyetleri tilâvet etmesine tepki olarak ‘iftira etti’ denildiğini, gördük. Kur’ân’da daha başka âyetlerde de, müşriklerin Hz. Peygamber için ‘iftira etti’ dediklerinin nakledildiğini belirtmiştik. Bu asıl iftiralar karşısında ise Yüce Allah, peygamberine en güzel taktikleri vermiş, nasıl cevap vereceğini öğretmiştir. Mesela müşriklerin “*إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ* : Sen şüphesiz bir iftiracısın” demelerine karşılık olarak, “*بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ*” beyanıyla onların bilgisizliklerini dile getirmiş; sonra da şöyle buyurmuştur: “Yalanı, ancak Allah’ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir.”¹⁵³² Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kur’ân’da Yüce Allah, Kur’ân’ın ilahî kaynaklı olduğu konusunda şüphesi olanlara meydan okumuş ve bu tür beyanları özellikle müşriklerin Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı uydurduğunu kastederek ‘iftira etti’ ve ‘uydurdu’ dediklerini naklettiği bağlamlarda zikretmiştir.

4.2.1.6. “Bu, apaçık bir sihirdir” demeleri

Sihir lugatlerde, kendisini şeytanın desteklediği herşey, kendisiyle şeytana yaklaşılabilir ve onun yardımıyla yapılan amel, göz alıcı büyü, göz boyayan ve bir şeyi - aslında öyle olmadığı halde- görüldüğü gibi zannettiren büyü, me’hazi latif ve ince

¹⁵³⁰ Ahkâf 46/8.

¹⁵³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/289; Neseî, *Medârikü’ t-tenzîl*, s. 1124.

¹⁵³² Nahl 16/105.

olan şey gibi ifadelerle izah edilmiştir. Sihir, aynı zamanda zekice, maharetle ve ustalıklı beyan ve söz söyleme anlamına da gelmektedir.¹⁵³³

Kur’ân’da, bütün peygamberlerin inkâr edenler tarafından sihirbazlıkla itham edildiği dile getirilir.¹⁵³⁴ Bu itham, sanki peygamberlerin sahip oldukları beşer üstü hususlardaki ilahîliği örtme çabasıdır. İnkâr edenler, peygamberleri, her insanın sahip olamayacağı, ‘hakikati kolaylıkla idrak edilemediği için cazip olan şeylere sahip kimse’ anlamında sihirbazlıkla itham etmektedirler. Zira sıradan insanlara bu ithamın yapılması abes olur. Yine bu itham, ancak yöneltildiği kişide yalanlanamayacak derecede bariz bir gücün olması durumunda anlamlı hale geleceği için bünyesinde bir itirafı da barındırmaktadır.¹⁵³⁵ Nitekim Zemahşerî ve Neseî gibi müfessirlere göre bu şekilde bir ithamla inkârcılar, kendi aczlerini ortaya koymuş ve peygamberi (sahip olduğu olağan üstülük anlamında) itiraf etmiş olurlar.¹⁵³⁶ Beydâvî de bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: “Bu, müşriklerin Peygamber (sas)’den harikulade ve onları, karşı koymaktan âciz bırakan şeyler gördüklerini itiraf ettiklerini gösterir.¹⁵³⁷ Bu son verdiğimiz yorumlar, Yunus Sûresi’nin 2. Âyetinde, müşriklerin Hz. Peygamber (sas) için söyledikleri nakledilen “إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ” : Bu elbette apaçık bir sihirbazdır, dediler” beyanıyla ilgili olarak yapılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de, tespit edebildiğimiz kadarıyla beş yerde Hz. Musa için, bir yerde onunla birlikte Hz. Harun için “سَاحِرٌ : sihirbaz” dendiği nakledilmiştir.¹⁵³⁸ Hz. Musa¹⁵³⁹ ve Hz. İsa’nın mucizeleri için¹⁵⁴⁰ ise inkârcıların “sihir” dediği ifade edilir. Yine değişik âyetlerde münkirlerin Hz. Musa’ya sihri nispet ettikleri¹⁵⁴¹ ve sihirlenmiş anlamında ‘meshûr’ dedikleri¹⁵⁴² anlatılır. Kur’ân’da Hz. Musa’dan sonra en çok sihirle itham edildiğinden bahsedilen peygamber, Hz. Muhammed (sas)

¹⁵³³ Bkz. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, II/220; Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, IV/290; Cevherî, *Sihâh*, s. 479; Kur’ân’da kullanıldığı manalar için bkz. İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 353-354.

¹⁵³⁴ Zâriyât 51/52 (كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مُجْتَوٍ) : İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemişti ki, ‘O bir büyücüdür’ yahut ‘bir delidir’ demiş olmasınlar.)

¹⁵³⁵ Özgel, İshak, “Bir Üstünlüğün İtirafı Anlamında Kur’ân’da Muhalifler Tarafından Peygamberlerin Sihirbazlıkla İtham Edilmesi”, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, 21 Nisan 2003, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2003, s. 120.

¹⁵³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/317; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 462.

¹⁵³⁷ Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl*, III/104.

¹⁵³⁸ A’raf 7/109; Taha 20/63; Şuara 26/34; Zührûf 43/49; Zâriyât 51/39.

¹⁵³⁹ Neml 27/13; Kasas 28/36.

¹⁵⁴⁰ Maide 5/110. Bkz. Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, s. 309.

¹⁵⁴¹ A’raf 7/132; Yunus 10/77; Taha 20/57, 71; Şuara 26/35, 49; Zührûf 43/49.

¹⁵⁴² İsra 17/101.

olmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber'e yöneltilen ithamların merkezinde ise Kur'ân mucizesi bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla altı âyette Kur'ân,¹⁵⁴³ üç âyette ise Hz. Peygamber'in -genel manada- mucizeleri,¹⁵⁴⁴ münkirleri tarafından sihir olmakla itham edilmiştir. İki âyete göre inkârcılar, onu 'meshûr/sihirlenmiş' olmakla nitelmişler,¹⁵⁴⁵ bir âyete göre ise ona sihir nispetinde bulunmuşlardır.¹⁵⁴⁶ Yine iki âyette de Hz. Peygamber için "سَاحِرٌ:sihirbaz" dendiği nakledilmiştir.¹⁵⁴⁷ Değişik vesilelerle Hz. Peygamber'i sihir yapmakla itham eden müşriklerin yukarıda da ifade ettiğimiz üzere esas hedeflerinde Kur'ân vardı. Burada özellikle, Allah'tan geldiği aşikâr olan¹⁵⁴⁸ âyetlerin kendilerine okunması karşısında inkârcıların "Bu, apaçık bir büyüdür" ifadesini kullanmaları, Kur'ân'ı sihir olmakla itham etmeleri üzerinde durmak istiyoruz.

Sebe Sûresi'nin 43. Âyetinde, müşriklerin Kur'ân tilâveti karşısında verdikleri sözlü tepkilerden üçü, ard arda ve sanki tahrip dozu artan saldırılar şeklinde sıralanmıştı. Bunlardan ilk ikisini, önceki konularda beyan etmiştik. Şimdi tabiri câizse, burada üçüncü bombadan bahsedeceğiz. Hatırlayacak olursak âyette bu üçüncü tepki, şu şekilde ifade edilmekteydi: "وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ : Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, 'Bu, ancak apaçık bir büyüdür' dediler."

Kur'ân, insan kalbinde sarsıntı meydana getiren, son derece etkili bir yapıya sahipti. Bu yüzden 'bu kitap düzmecedir' demeyi de yeterli bulmayıp daha ileri gitmişler ve bundan sonraki aşamada, bu kitabın kalpleri sarsan etkisine gerekçe uydurarak "Bu Kitap, apaçık bir büyüden ibarettir" demişlerdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bunlar, bir dizi suçlamalar zinciriydi. Onları halka halka ileri sürerek bu kutsal Kitap ile insanların kalpleri arasına engel koymaya çalışmışlardı. Aslında kendileri bile bu saçmalıklarına inanmıyorlar, Kur'ân'ın insan kapasitesini aşan bir Kitap olduğunu biliyorlardı.¹⁵⁴⁹ Zemahşerî'ye göre bu âyetteki 'لَمَّا' kelimesi, onların düşünmeden hemen inkâr ettiklerini ifade eder ki bu da onların büyük bir inkâr ve

¹⁵⁴³ Hud 11/7; Enbiya 21/3; Sebe 34/43; Zührûf 43/30; Ahkaf 46/7; Müddessir 74/24.

¹⁵⁴⁴ Sâffât 37/15; Kamer 54/2; Saf 61/6. Bkz. Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 999, 1185, 1237.

¹⁵⁴⁵ İsrâ 17/47; Furkan 25/8. Bkz. Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 625, 796.

¹⁵⁴⁶ Enbiya 21/3. Bkz. Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 710.

¹⁵⁴⁷ Yunus 10/2; Sad 38/4.

¹⁵⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX/240.

¹⁵⁴⁹ Bkz. Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, s. 2913.

şiddetli bir gazapla bu sözleri sarfettiklerine delalet eder. Ayrıca âyetteki bu beyana göre, onların durumları son derece hayret vericidir. Zira onlar, bu Kur'ân'ın kesin olarak sihir olduğuna hükmediyorlar, sonra da bu iddianın apaçık bir şey olduğunu, akli başında olup düşünen herkesin ona sihir diyeceğini savunuyorlardı.¹⁵⁵⁰

Bundan önceki iki başlık altında beyan ettiğimiz iki tepkinin, âyetlerin okunmasına karşı yapıldıkları, Sebe Sûresi'nin 43. Âyetinden açıkça anlaşılabilir. Buna rağmen burada üzerinde durduğumuz üçüncü tepkinin ilgili âyette “Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler...” şeklinde beyan edildiği için doğrudan Kur'ân'ın tilâvetine karşı yapıldığını söylemek, izaha muhtaç görülmektedir. Bu açıdan Kur'ân âyetlerine baktığımız zaman şu beyan edici ifadelerle karşılaşırız: “وَإِذَا تُلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ : ” : Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman, o küfredenler kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur'ân) için, düşünmeden ‘Bu, apaçık bir büyüdür.’ dediler.”¹⁵⁵¹ Görüldüğü üzere bu âyet-i kerimede bu söz, açıkça âyetlerin tilâvetine karşı tepki olarak ortaya konmaktadır.

Enbiya Sûresi'nde “İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler...” meâlindeki ifadelerle başlayan âyet-i kerîmelerin devamında bahsedilen kimselerin bir dizi ithamlarından söz edilir. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre âyetteki ‘insanlar’ ifadesiyle müşrikler kastedilmiştir. Çünkü bu âyetin devamında müşriklerin sıfatları zikredilmektedir.¹⁵⁵² Başka bir görüşe göre ise bütün insanlar kastedilmiştir.¹⁵⁵³ Birinci izah doğrultusunda âyetteki ithamların ise Kur'ân'ın Hz. Peygamber veya bir başkası tarafından okunması karşısında müşrikler tarafından beyan edildiği ifade edilir.¹⁵⁵⁴ Âyete göre onların ilk ithamı şöyledir: “هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَالنَّجْمَ تُبْصِرُونَ : Şu (Muhammed), sadece sizin gibi bir insan değil mi? Göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız?”¹⁵⁵⁵

Zemahşerî'ye göre onlar, Allah'ın resulünün ancak bir melek olabileceği inancındaydılar. Risâlet iddia edip mucize getiren herkesi sihirbaz, getirdiği mucizeyi

¹⁵⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/571.

¹⁵⁵¹ Ahkâf 46/7.

¹⁵⁵² Zemahşerî, *Keşşâf*, III/99; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 710.

¹⁵⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV/171.

¹⁵⁵⁴ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, III/99; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, s. 709; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV/172.

¹⁵⁵⁵ Enbiya 21/3.

de sihir olarak değerlendirmiyorlardı. Bu sebeple inkâr ederek “Siz açıkça onun sihir olduğunu görüp dururken sihre mi geliyorsunuz?” diyorlardı.¹⁵⁵⁶

Bu ifadelerle ilgili Kurtubî ise şu izahlarda bulunur: Yani “Muhammed (sas)’in getirdikleri bir büyüdür. Sizler nasıl olur da ona uyar ve arkasından yürürsünüz?” diyorlardı. Bu âyette geçen sihir kelimesi, sözlükte ‘gerçeğe aykırı olarak ortaya konan, hakikati ve doğruluğu bulunmayan” demektir. Yine âyetteki ‘siz görüp dururken’ sözü, ‘siz akıl edip dururken’ gibi bir ifadedir. Çünkü akıl, eşyayı basiret ile görmektir. Bu izahlara göre bu cümlenin anlamı şu şekilde olur: “Sizler bunun büyü olduğunu bildiğiniz halde bu büyüü kabul mü edeceksiniz?” Bir başka görüşe göre ise onun anlamı “Sizler hakkı biliyor iken, batıla mı yöneleceksiniz?” şeklindedir. Neticede bu ifade, azarlama (tevbîh) anlamı taşımaktadır.¹⁵⁵⁷

4.2.1.7. “Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin” demeleri

Kur’ân’da inkârcıların kendilerine tilâvet edilen âyetlere tepki olarak söyledikleri nakledilen sözlerden sonuncusu bu cümledir. Mekkî bir sûre olan Câsiye Sûresi’nde bu söz, âhiretin varlığına inanmayan müşriklerin beyanları olarak karşımıza çıkar. Câsiye Sûresi’nin 24. Âyetinde ifade edildiği üzere onlar meâl olarak önce “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder” demişler¹⁵⁵⁸ sonra da yukarıdaki başlıkta beyan ettiğimiz sözü söylemişlerdi.

Kur’ân’da genel olarak Allah’ın varlığına ve birliğine delalet eden iki grup âyât/âyetler olduğundan bahsedilir. Bunların bir grubu Kur’ân kitabında, diğer grubu ise kâinât kitabında sergilenmiştir. İşte Câsiye Sûresi’nde de bu iki grup belge bazı yönleriyle hatırlatılır. Bu belgeler karşısında ise olumsuz tepki veren iki topluluk zikredilir: onlar hakkındaki bilgilerine rağmen alaycı tavırlarından vaz geçmeyen¹⁵⁵⁹ kâfirler –ki Ehl-i kitap da bu zümredendir-¹⁵⁶⁰ ve bu konuda bilgileri olmadığı halde sadece zanlarıyla hareket eden müşrikler.¹⁵⁶¹

¹⁵⁵⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/100; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 710.

¹⁵⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XIV/175.

¹⁵⁵⁸ İbn Kesîr’e göre bu söz, Dehriyyûnun yani zamana inanan kâfirlerin ve âhireti inkâr hususunda onlarla aynı görüşte olan müşrik Arapların sözüdür. Onların bu sözle maksatları şudur: Bu dünyadan başka hiçbir yurt yoktur. Bir kavim ölür, diğer bir kavim yaşar. Ne tekrar yaratılma ne de kıyamet vardır. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, XII/363.

¹⁵⁵⁹ Bkz. Câsiye 45/9.

¹⁵⁶⁰ Bkz. Câsiye 45/16.

¹⁵⁶¹ Bkz. Câsiye 45/24.

İşte burada konumuz olan âyette ikinci grup dediğimiz, âhirete ve öldükten sonra diriltilmeye inanmayanların kendilerine sunulan belgeler,¹⁵⁶² gerek kitâbî gerekse kevnî âyetler karşısında göstermiş oldukları sözlü tepkiden bahsedilmektedir.¹⁵⁶³ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَّا كَانُوا يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّجْتَبِئُونَ بِآيَاتِنَا إِلاَّ أَن يَأْتِيَهُمْ صَاعِقَةٌ مِّنَ السَّمَاءِ مَنصُوبَةٌ إِلَىٰ هَذِهِ الْقَوْمِ : Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, ‘Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin’ demek oldu.”¹⁵⁶⁴

Bu âyette müfessirlerin dikkatini çeken hususlardan biri de müşriklerin sözlerine hüccet denilmiş olmasıdır. Bu konuda ise “Hüccet olmadığı halde onların zannınca hüccet olduğu için böyle ifade edilmiştir”¹⁵⁶⁵ şeklinde veya “Onların batıl sözlerine alay yoluyla hüccet yani tutanak denilmiştir”¹⁵⁶⁶ gibi izahlar yapılmıştır.

Âyetin nüzul sebebiyle ilgili Mukâtil şunları söyler: “(Öldükten sonra diriltilmeye inanmayanlar), bu konuda Peygamber (sas) ile münakaşaya girerek ‘Bizim için dağları yürüt, rüzgârları emrimize âmâde kıl, Kureyş’ten yani babalarımızdan iki veya üç adam dirilt! Biz de onlara, öldükten sonra olacağını haber verdiğin şeyleri soralım’ dediler. Özellikle bu (âyetteki) ‘Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin’ sözü, Ebû Cehl’e aittir. O, Peygamber (sas)’e şöyle dedi: Ba’sin hak olduğu konusunda doğru söyleyenlerden isen, bizim için iki veya üç adam dirilt!”¹⁵⁶⁷

Mukâtil’e göre, onların diriltilmesini istedikleri kimselerden biri Kusay b. Kilâb idi ki bu kimse, çok doğru sözlü ve önder kabul ettikleri biriydi. Yine onun işaret ettiğine göre bu isteklerin cevabı, Ra’d Sûresi’nde topluca ifade edilmiştir.¹⁵⁶⁸ Oradaki âyet ise meâlen şöyledir: “Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur’ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah’ındır. İman edenler

¹⁵⁶² İbn Kesîr’e göre âyetteki ‘Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman’ ifadesi, ‘onların aleyhlerine deliller sunulduğu ve Allah’ın fenâ bulup paramparça olan bedenleri tekrar diriltmeye kâdir olduğu hususundaki hak onlara beyan edildiği zaman’ anlamına gelir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, XII/364.

¹⁵⁶³ Birinci grup dediğimiz okunan âyetleri bile bile inkâr eden zümrenin tepkisi ise Câsiye Sûresi’nin 8-9. âyetlerinde dile getirilmektedir ki biz bunu aşağıda bahsedeceğimiz ‘fiilî tepkiler’ arasında ele alacağız.

¹⁵⁶⁴ Câsiye 45/25.

¹⁵⁶⁵ Neseffî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 1120.

¹⁵⁶⁶ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, III/187.

¹⁵⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, III/840.

¹⁵⁶⁸ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/840.

anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi. Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah, verdiği sözden dönmez.”¹⁵⁶⁹

Bu sûrede ilgili söze cevap olarak ise Yüce Allah, Hz. Peygamber'e şöyle demesini emretmektedir: “De ki: ‘Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek ama insanların çoğu bilmezler.”¹⁵⁷⁰ Yani “Allah sizi birer nutfe iken diriltmiştir, sonra eceliniz gelince öldürecektir, sonra da sizden öncekileri ve sonrakileri, olacağında şüphe olmayan ba’s gününde toplayacaktır. Lakin insanların çoğu ahirette diriltileceklerini bilmiyorlar” buyurmuştur.¹⁵⁷¹

4.2.1.8. Saçma Sapan Şeyler Söylemeleri

Aslında buraya kadar aktardığımız inkârcıların bütün sözleri, özetle bu şekilde ifade edilebilir. Ancak Allah'ın âyetlerine tepki olarak anlatılan pozisyonlar içerisinde bu manayı verebileceğimiz bir beyanın bulunması, bu konuyu ayrıca belirtmemizi gerekli kılmıştır.

Bazı müfessirlere göre müşriklerin Bedir'de azâba uğratılmalarından bahseden bir sahneyi anlatırken, bazılarına göre ise inkârcıların âhirette azâba çarptırılmaları anını canlandıran bir tabloda Yüce Allah, bu azâbın nedenini şu şekilde izah eder: “قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تَنذِرُكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ آعْقَابِكُمْ تُنكِبُونَ مُسْتَكْبِرِينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ” : Çünkü âyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı döner, geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz.”¹⁵⁷²

Âyetin Ebû Tâlib'e giden Kureyş'in ileri gelenleri hakkında nâzil olduğunu söyleyen Mukâtil, “Kur’ân'a inanmazdınız” anlamına geldiğini, belirtmiştir.¹⁵⁷³ Burada inkârcıların asıl üzerinde durmak istediğimiz tepkileri, âyette “تَهْجُرُونَ” ifadesiyle belirtilen sözleri veya davranışlarıdır.

HCR/“هجر” kökünden olan bu kelime sözlükte “terketmek, müstehcen söz söylemek, (ateşli hasta veya uyuyan kimse) sayıklamak/saçma sapan şeyler

¹⁵⁶⁹ Bkz. Ra’d 13/30.

¹⁵⁷⁰ Câsiye 45/26.

¹⁵⁷¹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/841.

¹⁵⁷² Mü’minûn 23/66-67.

¹⁵⁷³ Mukâtil, *Tefsîr*, III/161.

konusmak/hezeyanda bulunmak” gibi anlamlara gelir.¹⁵⁷⁴ İsfahânî hecr ve hicrân, ‘bir insanın bir başkasından ya bedenen ya lisanla ya da kalple ayrılması; ya da onu, bu yollardan biriyle bırakması, terk etmesi’ olarak tanımlamıştır. Ona göre “ وَقَالَ : الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ”: Peygamber, ‘Ey Rabbim! Kavmim şu Kur’ân’ı terk edilmiş bir şey hâline getirdi’ dedi”¹⁵⁷⁵ âyetindeki terketme, kalple ya da hem kalple hem de dille terketmedir. İsfahânî hücr, kelimesinin ise ‘çirkinliğinden, fenalığından ötürü terk edilmiş söz olduğunu, beyan eder. Ona göre “مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ” âyetinde ise bu tür bir kullanım söz konusu olmuştur.¹⁵⁷⁶

Kelimenin bu sözlük anlamları doğrultusunda iki yönde tefsir edildiğini söylemek mümkündür. Bu âyetle ilgili olarak tefsirinde bu iki tür izaha yer veren Ferrâ şöyle demektedir: “Hicran, terketmek, bırakmak manasına göre ‘gece olunca, Kur’ân’ı ve Peygamber (sas)’i terkettiniz’ anlamına gelir. (Sövmek anlamındaki) hücr (kökünden kabul edildiği takdirde) ‘onlar, geceleyin Kâbe’nin yanında yalnız kaldıklarında Peygamber (sas)’e söverlerdi’ (manasını ifade eder). “تَهْجُرُونَ” şeklinde okunduğu takdirde ‘hezeyanda bulunursunuz’ anlamına gelir. Zira adam uykusunda sayıklayınca “قَدْ هَجَرَ الرَّجُلُ” denir. Yani bu durumda âyet “Siz onda olmayan ve ona zarar veremeyecek şeyleri onun hakkında konuşuyorsunuz, bu da saçma sapan söz, hezeyan gibidir” anlamındadır.¹⁵⁷⁷

“تَهْجُرُونَ” kelimesini ‘sövmek veya hezeyan, saçma sapan söz söylemek’ manasında kabul eden tefsirlere göre de bu hezeyanların kime veya neye yönelik yapıldıklarının izahı, âyetteki “بِهِ” kelimesindeki zamirin kime ait olduğuna göre değişir. Bu zamirin mercii ile ilgili üç görüş beyan edilmiştir: Birinci görüşe göre bu zamir, Mekke’deki Harem’e râcîdir. Onlar yerilmişlerdir, çünkü geceleyin Harem’de hezeyanlar savururlardı. İkincisine göre buradaki zamîr, Kur’ân’a gider. Zira onlar geceleyin konuşuyorlar, Kur’ân hakkında hezeyanlar savuruyorlardı. ‘O sihirdir, o şiiirdir, o kehanettir’ gibi batıl sözler sarf ediyorlardı. Üçüncü görüşe göre bu zamîr, Muhammed (sas)’e râcîdir. Onlar gece sohbetlerinde fâsid, bozuk sözlerle Muhammed (sas)’i konuşuyorlar; onun şâir, kâhin, büyücü, yalancı veya deli

¹⁵⁷⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, IV/292; Cevherî, *Sihâh*, s. 1087.

¹⁵⁷⁵ Furkan 25/30.

¹⁵⁷⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 833.

¹⁵⁷⁷ Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, II/143.

olduğuna dâir onun hakkında batıl şeyler uyduruyorlardı. Elbette bütün bunlar asılsızdır. Aksine o, Allah'ın kulu ve elçisidir.¹⁵⁷⁸

4.2.2. Tilâvet Karşısında Kâfirlerin Fiilî Tepkileri

Kur'ân âyetlerinde kâfirlerin kendilerine tilâvet edilen Kur'ân âyetlerine karşı fiilî olarak da olumsuz tepkiler verdiklerinden bahsedilmiştir. Bu olumsuz eylemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

4.2.2.1. Tekzîb-Yalanlama

Tekzîb veya yalanlama, Arapça'da KZB/“كذب” kökünün tef'îl kalıbında mastarıdır. Bu kök, asıl itibariyle sözle ilgili kullanılmakla birlikte –sıdk kelimesinde olduğu gibi- ‘sözle’ ve ‘fiillerle’ ilgili kullanıma sahip olması bakımından¹⁵⁷⁹ onu, ‘Kur'ân tilâvetine karşı fiilî tepkileri’ ele aldığımız bu bölümün girişinde incelemeyi uygun bulduk. Zira İsfahânî'nin de dediği gibi Kur'ân'da Yüce Allah, münâfıklar için bu kelimeyi kullanarak şöyle buyurmuştur: “وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ” : Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.”¹⁵⁸⁰ Burada bahsedilen münâfıkların yalanları ise sözlerinde değil inançlarındadır. Yine Arapların “فِعْلَةٌ كَاذِبَةٌ” şeklindeki sözlerinde, yalancılık fiile nispet edilmiştir.¹⁵⁸¹ Öyleyse yalanlama-tekzîb aynı zamanda fiilî bir yapıyı da bünyesinde bulundurmaktadır.

Lügatlerde kizb (كذب), sıdk (صدق)¹⁵⁸² kelimesinin zıddı, tekzîb de tasdik (تَصْدِيق)¹⁵⁸³ kelimesinin zıddı olarak takdim edilmiştir.¹⁵⁸⁴ O halde kizb, hem içte gizli tutulan örtülü sözün hem de haber verilen sözün bir biriyle mutabık olmaması anlamındadır. Tekzîb ise doğru sözlü veya doğruyu söyleyen biri olsun ya da yalancı veya yalan söyleyen biri olsun, bir kimseye yalancılık veya yalan isnat etmektir. İsfahânî, Kur'ân'da geçen “كَذَّبَ” fiillerinin ‘doğru sözlü veya doğruyu söyleyen kimselere yalancılık veya yalan isnat etme (onları yalanlama)’ kapsamında olduğunu ifade eder.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/132-133.

¹⁵⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 704.

¹⁵⁸⁰ Münâfikûn 63/1.

¹⁵⁸¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 704.

¹⁵⁸² Hem içte gizli tutulan örtülü sözün hemde haber verilen sözün bir biriyle mutabık olması. Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 478.

¹⁵⁸³ Falan kimseye sıdk isnat etme veya onu sadık biri olarak bulma. Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 479.

¹⁵⁸⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, IV/16; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, X/166; Cevherî, *Sihâh*, s. 904.

¹⁵⁸⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 704.

Kur’ân’da KZB/“كذب”kökü, ikiyüz yetmiş küsur âyette geçmektedir. Bunların ise çoğu Mekkî sûrelerdedir. Bu doğrultuda Mekkî sûrelerde, küfür olgusunu anlatan başlıca kelimelerden birinin tekzip olduğu söylenebilir. Tekzîb, küfre çok yakın bir kavramdır. Bununla birlikte bazı âyetlerde tekzibin küfür üzerine atfedilmiş olması, bunlar arasında bazı farklı noktaların da bulunduğu işaret etmektedir. Mesela Mâide Sûresi’nin 9. ve 10. âyetlerinde meâlen “Allah, iman edip salih ameller işleyenler hakkında, ‘Onlar için bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır’ diye vaatte bulunmuştur. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennemliklerdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!” buyrulmaktadır. Bu iki âyette geçen iman ile küfür ve salih amel ile tekzip (yalanlama) kelimeleri arasında tekâbüliyet vardır. Buna göre tekzîb kavramının küfür destekli pekçok münker ameli de içine aldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁸⁶

KZB/“كذب” kökünün yer aldığı âyetlere bakıldığında bu kelimenin, peygamberlerin gönderilmesi ve dinî hakikatlerin veya ilahî mesajın topluma tanışmasının akabinde ortaya çıkan bir tepki sürecini anlattığı görülür.¹⁵⁸⁷ Yine bu kelimenin geçtiği âyetler incelendiğinde görülmektedir ki çoğunlukla peygamberler ve Allah’ın âyetleri tekzîb edilmektedir.¹⁵⁸⁸ Kur’ân’da bildirildiğine göre tekzîb edilmeyen peygamber¹⁵⁸⁹ ve yalanlanmayan ilahî mesaj¹⁵⁹⁰ olmamıştır. Bütün bu tekzîb faaliyetleri ise azabı hak etmekle neticelenmiştir.¹⁵⁹¹

Kur’ân’daki birçok âyette Hz. Peygamber’in ve Allah’ın âyetlerinin tekzîb edilmesinden bahsedilmiş; tekzîb ehli türlü azaplara çarptırılmakla ve Cehennemle tehdit edilmişlerdir.¹⁵⁹² Önceki peygamberlerin ve getirdiklerinin tekzîbinin ise genellikle Hz. Peygamber’e ve inananlara teselli ve takviye olsun diye gündeme getirildikleri görülür. Âl-i İmran Sûresi’nde bu durum şu şekilde beyan edilmektedir: “فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ”

¹⁵⁸⁶ Bkz. Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s. 70-73.

¹⁵⁸⁷ Mesela bkz. Mülk 67/9 (Onlar da şöyle derler: “Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve ‘Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz’ demiştik.”)

¹⁵⁸⁸ Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s. 70-71.

¹⁵⁸⁹ Mü’minun 23/44 (Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardından helâk ettik ve onları birer ibretli hikâye yaptık. Artık inanmayan bir kavim, Allah’ın rahmetinden uzak olsun!)

¹⁵⁹⁰ Şuara 26/5-6 (Kendilerine o çok esirgeyici Allah’tan hiçbir yeni öğüt gelmez ki, ondan yüz çevirmesinler; üstelik (onu) yalanlarlar...)

¹⁵⁹¹ Sâd 38/14 (Hepsi de elçileri yalanladılar, benim cezâmı hak ettiler.)

¹⁵⁹² Mesela bkz. Hac 22/57; Hadîd 57/19.

senden önce açık delilleri, hikmetli sayfaları ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberler de yalanlanmıştı.”¹⁵⁹³

Yine En’âm Sûresi’ndeki 33 ve 34. âyetler de bu konuyla ilgili örneklerdendir. Burada Yüce Allah önce “ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ ” : Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah’ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar.” buyurmuş; ardından da “ وَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ : فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَنْتَهُمُ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَأِ الْمُرْسَلِينَ ” : Andolsun ki, senden önce de birçok Peygamberler yalanlanmıştı da onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişler ve nihâyet kendilerine yardımımız yetişmişti. Allah’ın kelimelerini değiştirebilecek bir güç de yoktur. Andolsun peygamberler ile ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor.” beyanında bulunmuştur.

Bütün bu âyetlerin Hz. Peygamber’e teselli sadedinde olduğu açıktır.¹⁵⁹⁴ Ayrıca Ferrâ’nın bu âyetlerin tefsirinde, Hz. Peygamber’in tekzîb edilmesi ile ilgili yaptığı yorumlar dikkate değerdir. O, 33. Âyetteki “يُكذِّبُونَكَ” kelimesinin Hz. Ali’den nakledilen bir kıraata göre “يُكذِّبُونَكَ” şeklinde okunduğunu ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak ise şöyle demektedir: Burada tahfîf¹⁵⁹⁵ –Allah daha iyi bilir- “Seni yalancı (kezzâb) sayamıyorlardı, sadece senin getirdiklerinin batıl olduğunu söyleyebiliyorlardı” manasını ifade etmektedir; çünkü onlar, Hz. Peygamber’in hiç yalan söylediğini tecrübe etmediler ki onu yalanlasınlar (yalancı saysınlar), ancak ikzâb ettiler yani “Getirdiğin yalandır, onu tanımıyoruz” dediler.¹⁵⁹⁶ Ferrâ’nın da dediği gibi bu izahlar, tekzibin sadece ‘yalan söyledin’ anlamına geldiğinin kabul edilmesiyle ilgilidir. Bununla birlikte daha önce de belirttiğimiz gibi, tekzibin ‘yalan isnat etmek’ anlamında da kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁵⁹⁷

Kur’ân’da anlatıldığına göre tekzîb, âyetlerin tilâvetine karşı tepki olarak ortaya konulan hususlardandır. Esasen burada tekzîb kavramı üzerinde durmamızın asıl nedeni de budur. Mü’minûn Sûresi’nin 105. Âyetinde bu durum, şöyle ifade

¹⁵⁹³ Bkz. Âl-i İmran 3/184.

¹⁵⁹⁴ Bkz. Zemaşerî, *Keşşâf*, II/18; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, s. 319.

¹⁵⁹⁵ Zâl harfinin şeddesiz okunması.

¹⁵⁹⁶ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/226.

¹⁵⁹⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 704.

edilmektedir: “أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ” (Allah), ‘Âyetlerim size okunuyordu da siz onları yalanlıyordunuz, değil mi?’ der.”¹⁵⁹⁸ Bu âyet bize, ahiret sahnelerinden bir kesit sunmaktadır. Âyetin öncesinde, ‘Sûr’a üfürülüp mîzan kurulduğu zaman, tartıları hafif gelenlerin kendilerini ziyana uğratanların ta kendileri olduğu, onların cehennemde ebedî kalacakları, ateşin yüzlerini yalayacağı ve onların orada sırtıp kalacakları’¹⁵⁹⁹ ifade edilmekteydi. Neticede bu feci azaba düçar olacakların ise özellikle ‘kendilerine tilâvet edilen âyetleri yalanladıkları’ hatırlatılmaktadır. Râzî, bu hatırlatmanın azarlama ve susturma sadedinde olduğunu beyan eder. Yani bu cümle, “Karşınızda âyetlerim okunup dururken, bunca açıklığına rağmen o âyetleri yalanlayanlar sizler değil miydiniz? Şüphesiz ki böylece sizler, içine düştüğünüz o elîm azabı hak etmiş oldunuz” gibi anlamlara gelir.¹⁶⁰⁰

Kurtubî, yukarıdaki âyette bahsedilen sahne ile ilgili, İbn Mübârek’in (v. 181/797) de zikrettiği şu rivâyeti nakleder: Cehennem ehli cehennemin bekçilerinden yardım ve imdat isteyecekler... Yüce Allah dilediği kadar bir süre onlara cevap vermeyecektir. Daha sonra onlara şöyle seslenecektir: “Âyetlerim size okunmuyordu ve siz onları yalanlamıyor muydunuz?” Onlar, O’nun sesini işittiklerinde: “Şimdi Rabbimiz bize merhamet buyuracak” diyecekler ve bu sırada; “Rabbimiz bedbahtlığımız, yani aleyhimize yazılıp aleyhimize takdir edilen hüküm, bize galip geldi. Biz doğru yoldan sapmış bir topluluk idik. Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer bundan sonra bir daha dönersek şüphesiz biz, zalim kimseleriz” diyecekler. Bunun üzerine (Allah), onlara: “Yıkılın onun içerisine! Bana da söz söylemeyin!” diye buyuracak ve bu esnada onların dua ve ümitleri de kesilmiş olacaktır. Biri diğerine dönecek, birbirlerinin yüzlerine adeta havlayacaklar ve cehennem onların üzerlerine kapatılacaktır.¹⁶⁰¹

Kuşkusuz inkârcılar, bütün kötülüklerle öncelikle âyetleri inkâr etmekle başlamaktadırlar. Bunun için inkârcıların yargılanmalarından bahseden bu âhiret sahnesinde bu suçun altı, özellikle çizilmektedir. İnkârcıların verdiği cevap ise kendi durumlarının tam ifadesiydi: “Kötü yanımızın etkisinde kaldık; biz bir sapkınlar topluluğu olduk.” Demek ki inkâr ve isyanları samimi araştırmalarına, akıl ve

¹⁵⁹⁸ Mü’minun 23/105.

¹⁵⁹⁹ Bkz. Mü’minun 23/103-104.

¹⁶⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII/124.

¹⁶⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi*, XV/93.

düşüncelerinin Allah'ın âyetleri ışığında vardığı fikirlere değil; nefsânî arzularını, çıkar kaygılarını, beşerî zaafalarını aşamamalarına dayanıyordu.¹⁶⁰² Bunları aşarak kendilerine tilâvet olunan Allah'ın âyetlerine kulak verseler ve tabi olsalardı, bu kötü durumlara düşmeyeceklerdi.

4.2.2.2. Tevliye (Tevellî) - Yüz Çevirme

Kur'ân'da Kur'ân tilâvetine karşı olarak sergilendiğinden bahsedilen fiilî tepkilerden biri de “وَلَّى” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelime, ‘yakınlık/kurbiyet’ anlamına gelen VLY/“ولى” kökünün tef’îl kalıbında kullanılan halidir. Sözlükte, tek başına kullanıldığında ‘yüzü bir şeyin tarafına çevirmek, ona doğru yönelmek, tabi olmak, yakın olmak’ gibi manalara gelirken; lafzen veya takdîren “عَنْ” harfi cerri ile kullanıldığında ‘arka çevirmek, yüz çevirmek ve yaklaşmayı-yakınlaşmayı terk etmek, bırakmak, i’râd etmek’ anlamlarını ifade eder.¹⁶⁰³ Ebû Muâz en-Nahvî’ye göre tevliye,¹⁶⁰⁴ bazen tevellî¹⁶⁰⁵ manasında kullanılır. Bu ikisinin (her zaman) aynı anlamda olduğu da söylenmiştir.¹⁶⁰⁶

İsfahânî’nin ifade ettiğine göre ‘tevellî-yüz çevirme’ kimi zaman ‘cisimle’ olur, kimi zaman da ‘söz dinlemeyi/kulak vermeyi ve emre uymayı terketme’ şeklinde olur. O, Yüce Allah’ın şu sözündeki tevellîyi bunlardan her ikisine de yönelik olarak şu şekilde izah etmektedir: Allah-u Teâlâ, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ ، : Ey iman edenler! Allah’a ve Resûlüne itaat edin ve (Kur’ân’ı) dinlediğiniz halde ondan yüz çevirmeyin”¹⁶⁰⁷ buyurmaktadır. Bu, şu anlama gelir: Yüce Allah’ın “جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْصَمُوا بِئَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا” : parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler”¹⁶⁰⁸ sözünde vasfedilen kimselerin yaptıklarını yapmayın! Yine (Kur’ân’da, inkârcılardan nakledilen) şu kimselerin sözlerini rollenmeyin:¹⁶⁰⁹ “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ”

¹⁶⁰² Bkz. Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, IV/46.

¹⁶⁰³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, IV/401; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XV/451-452; Cevherî, *Sihâh*, s. 1161 İsfahânî, *Müfredât*, s. 885-886; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 1732.

¹⁶⁰⁴ وَلَّى nin mastarı (if’âl bâbı).

¹⁶⁰⁵ وَلَّى nin mastarı (tef’îl bâbı).

¹⁶⁰⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XV/452.

¹⁶⁰⁷ Enfâl 8/20.

¹⁶⁰⁸ Nuh 71/7.

¹⁶⁰⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 886-887.

dediler ki: Bu Kur'ân'ı dinlemeyin; baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın!"¹⁶¹⁰

Tilâvet edilen âyetlere tepki olarak ortaya konulan tevliye (tevellî) ise Kur'ân'da şu şekilde geçmektedir: “ وَإِذَا تَنَالَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَوَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَانَتْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ ” : Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver!"¹⁶¹¹ Bundan bir önceki âyette, bahsedilen kişinin bu olumsuz tavrının mukaddimesi ise şu şekilde ifade edilmiştir: “ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ ” : İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.”¹⁶¹²

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili iki tür açıklama yapıldığını söyleyebiliriz: Birinci tür izaha göre âyet-i kerîme, acem hikâyelerini satın alıp bunları Kur'ân'a alternatif olarak sunan ve bu şekilde insanları Kur'ân dinlemekten engelleyen bir kimse hakkında nâzil olmuştur.¹⁶¹³ İkinci tür açıklamaya göre ise âyetin, şarkı söyleyen bir câriye satın alıp bu kadının şarkılarıyla insanları oyalayan ve bu şekilde kasıtlı olarak onları Kur'ân dinlemekten alıkoyan kimse veya kimseler hakkında nâzil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹⁴ Neticede bu âyet-i kerîmenin, Kur'ân tilâvetini dinlemekten engelleyen ve kendisi inkâr ehli olduğu gibi başkalarını da inkâra

¹⁶¹⁰ Fussilet 41/26.

¹⁶¹¹ Lokman 31/7.

¹⁶¹² Lokman 31/6.

¹⁶¹³ Kelbî ve Mukatil'e göre bu âyet-i kerime Nadr b. Hâris hakkında nazil olmuştur. Rivâyete göre o, ticaret için İran'a gider, orada acemlerin kahramanlık hikâyelerini satın alır gelir bunları Kureyş'e anlatır ve “Muhammed size Ad ve Semûd'un haberlerini anlatıyorsa ben de size Rüstem'in, İsfendiyar'ın ve Kısraların haberlerini anlatıyorum” derdi. Kureyş müşrikleri de onun sözünü, anlattıklarından hoşlanarak Kur'ân dinlemeyi bırakıp onu dinlemeye geliyorlardı. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/432; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 553.

¹⁶¹⁴ İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyete göre bu âyet, Nadr b. Hâris hakkında nazil olmuştur ama bu âyetin nüzulüne sebep olan davranış başkadır. Rivâyete göre o, şarkıcı cariyeye satın alır; birinn Müslüman olmak istediğini duyar duymaz hemen onu şarkıcı cariyesine götürür ve cariyesine “Onu yedir, içir ve ona şarkı söyle!” diye emreder; (o kişiye de) “Bak, bu, Muhammed'in kendisine çağırıldığı namazdan, oruçtan ve onunla birlikte savaşmaktan daha hayırlıdır.” dermiş. İşte onun bu davranışı üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Bkz. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, Müesseseti'l-Kütübi's-sekâfiyye, Beyrût 1422/2002, s. 202; Mücâhid, bu âyetin şarkıcı ve çalgıcı cariyeleri satın alma hakkında nazil olduğu görüşündedir. Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 553; İbn Abbas'tan nakledilen başka bir rivâyete göre ise bu âyet-i kerime, gece gündüz kendisine şarkı söylesin diye bir cariyeye satın alan bir adam hakkında nazil olmuştur. Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 554; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI/63.

sürüklemek isteyen kimseyle ilgili olduğu kesindir. Yani bu âyete göre bu sıfat, inkâr ehlinin özelliklerindedir.¹⁶¹⁵

Taberî'ye göre yukarıdaki âyet-i kerimede zikredilen 'لَهُوَ الْحَدِيثُ/boş söz'den maksat, kişiyi Allah yolundan alıkoyan, Allah ve Resulü tarafından yasaklanan her türlü sözdür. Yine âyette zikredilen 'سَبِيلِ اللَّهِ/Allah'ın yolu' ifadesi ile Kur'ân okumak ve Allah'ı zikretmek kastedilmektedir. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre, boş sözleri insanları Allah yolundan alıkoymak için satın alan kimseye Allah'ın kitabının âyetleri okunduğu zaman o kimse, onlara arkasını çevirmekte (idbâr), kibirlendikçe kibirlenmekte (istikbâr), hakkı dinlemekten ve ona icabet etmekten i'raz etmektedir. Sanki onları hiç duymuyor ve sanki kulağında ağırlık var gibi hareket ediyor. İşte bu kimse, kıyamet günündeki can yakıcı Cehennem azabıyla tehdit edilmeye layıktır.¹⁶¹⁶

Râzî de bu âyetle ilgili olarak şu açıklamaları yapar: "Yani o kimse, hakikat kendisine bedava geldiği halde, kalkar batıl sözü parayla satın alır; hakikatten ise yüz çevirir. Asıl insanın bulduğu herşey ile hikmeti satın alması gerekirken, onlar, hikmeti arzulama şöyle dursun, hikmet onlara bedava-zahmetsizce geldiğinde bile, onu dinlemezler." Yine Râzî'ye göre bu âyette, Kur'ân tilavetine karşı gösterilen tepkinin aşamalarından bahsedilmektedir. Âyete göre bu aşamalar: a) Hikmetten yüz çevirme (tevliye). b) Büyüklük taslama (istikbâr). c) İşitmemiş gibi davranma. d) Sanki iki kulağında bir ağırlık varmış gibi olma (Bu ise i'râdı –Allah'ın âyetlerine arka çevirmeyi- ifade eder).¹⁶¹⁷ Ebu Hayyân da âyette bahsedilen bu aşamaları, 'boş laf' satın alan kimsenin kınanmasına sebep olan unsurlar olarak değerlendirmektedir.¹⁶¹⁸

İbn Kesîr ise bu âyetle ilgili şu yorumları yapar: "Eğlenceye, boş söze, oyuna yönelen kimse, kendisine Kur'ân âyetleri okunduğu zaman yüz çevirir (tevliye), arkasını döner (i'râd ve idbâr) ve –kendisinde sağırlık olmadığı halde- sağır gibi davranır, bu durumda sanki onları işitmiyor gibidir. Ondan faydalanma yoluna

¹⁶¹⁵ Başka âyeti kerîmelerde de yüz çevirmek anlamındaki tevelli kelimesi, küfre denk tutulmaktadır. Kur'ân'da tevelli kelimesinin tekzibin açılımı mahiyetinde hemen arkasında zikredildiği görülür. Mesela Tâhâ Sûresi'nin 48. Âyeti buna örnek gösterilebilir. Bu âyet, meâlen şöyledir: "Hakikaten bize vahyolundu ki: (Peygamberleri) yalanlayan ve yüz çevirenlere azap edilecektir." Bkz. Ekin, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, s. 75.

¹⁶¹⁶ Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI/63-64.

¹⁶¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV/142.

¹⁶¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII/180.

gitmediği ve ona ihtiyaç da duymadığı için onu dinlemek ona eziyet gibi gelir.” İbn Kesîr’e göre âyetteki “فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ” ifadesi ise “Allah’ın kitabını ve âyetlerini işitmek ona nasıl acı veriyorsa aynı şekilde ona (kıyamet günündeki) çok acıklı bir azabı da müjdele!” anlamına gelir.¹⁶¹⁹ Ayrıca burada, en şiddetli azap için ‘müjdele’ ifadesinin kullanılması da, o kınanan kimseye yönelik olarak istihza ve alay ifadesini bünyesinde taşır.¹⁶²⁰

Yukarıdaki âyette de geçtiği gibi Kur’ân’da anlatıldığına göre âyetlerin tilâveti karşısında gösterilen olumsuz fiilî tepkilerden biri de istikbâr yani büyüklenmektir. Şimdi bunu incelemeye çalışalım:

4.2.2.3. İstikbâr – Büyüklenme

Sözlükte, ‘büyük olma’ anlamındaki KBR/“كبر” kökünden tekebbür, ‘kendini halkın en faziletlisi görme ve yine kendinin başkalarının sahip olmadıkları haklara sahip olduğu görüşünde olma’ gibi anlamlara gelir. Aynı kökün istif’âl kalıbındaki durumu olan ‘istikbâr’ ise ‘inattan ve büyüklenmeden dolayı hakkı kabulden imtina etme, anlamına gelmektedir.¹⁶²¹ Bu kök, ‘küçük olma’ manasındaki SĞR/“صغر” kökünün zıddıdır ve aynı onun gibi karşılıklı izafete bağlı olarak kullanılır. Bu itibarla bir nesne bir başka nesne yanında küçük iken, bir başkasının yanında büyük olabilir. Ayrıca büyüklük; nicelik, nitelik, durum ve mertebe gibi yönlerden olabilmektedir. Kibir, asıl olarak somut şeyler için kullanılırken zamanla soyut şeyler için de kullanılır olmuştur.¹⁶²²

Kibir, tekebbür ve istikbâr sözcüklerinin birbirine yakın anlamda olduklarını ifade eden İsfahânî, aralarındaki farkı şu şekilde izah eder: Kibr/“كِبْرٌ” sözcüğü, ‘insana özgü olan kendini beğenme halini’ ifade eder. Bu da ‘insanın kendini, başkasından daha büyük görmesi’ demektir. Büyüklenmenin (تَكَبَّرُ) en büyüğü ise hakkı kabülden ve ibadet yoluyla Allah’a boyun eğmekten imtina ederek Allah’a karşı büyüklenmektir. İstikbâr (إِسْتِكْبَارٌ) ise iki şekilde kullanılır: Birincisi, insanın büyük olmaya çalışması ve bunu istemesi. Eğer bu gerektiği şekilde, gerektiği yerde ve gerektiği zamanda olursa övgüye değer olur. İkincisi, (insanın) kendini doldurarak

¹⁶¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/48.

¹⁶²⁰ Sâbûnî, *Safvetü’l-tesfîr*, II/488.

¹⁶²¹ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, X/209-213. Ayrıca bkz. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, IV/5; Cevherî, *Sihâh*, s. 898; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 601-602

¹⁶²² İsfahânî, *Müfredât*, s. 696.

sahip olmadığı şeyleri sahipmiş gibi kendinden göstermesi. İşte yerilen budur ve Kur'ân'da vârid olan istikbâr, bu kapsamdadır.¹⁶²³

Kur'ân'da sadece istikbâr kelimesi bile, fiil ve isim hallerinde, kırk küsur âyette geçmektedir. Bazı âyetlerde bu kelime ile DAF/“ضعف” kelimesi arasındaki tekâbüliyet dikkati çeker. Mesela “فَيَقُولُ الضُّعْفُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا”¹⁶²⁴ âyetindeki bu kullanım, onların büyükmelerinin beden ve mal kuvvetinden kaynaklandığını ifade etmektedir.¹⁶²⁵ Yine istikbâr kelimesinin anlaşılmasında “الْإِبَاءُ” kelimesinin bilinmesinin de katkısı olacaktır. Zira Kur'ân'da yer yer bu iki kelimenin ard arda ve bazen de birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülür. El-İbâü/“الْإِبَاءُ” kelimesi, şiddetli bir şekilde imtina etmek, kaçınmak anlamına gelir. İmtinâyâ göre daha kapsamlıdır.¹⁶²⁶ Râzî, “أَبَى” fiilinin, kudretin var olması ve özrün bulunmamasıyla birlikte, irade doğrultusunda yapılan bir imtinâyı ifade ettiği, görüşündedir. Ona göre Allah, âyette “أَبَى وَاسْتَكْبَرَ”¹⁶²⁷ buyurarak, İblis'in imtina ve direktmesinin büyükmeme biçiminde olduğunu beyan etmiştir. Sonra da “وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ” ve kâfirlerden oldu” ifadesiyle, onun kâfir olduğunu belirtmiştir; çünkü bu söz konusu direktme ve büyükmeme, küfür olmaksızın da bulunabilmektedir.¹⁶²⁸ İstikbâr, Allah'a ve dine karşı olduğunda, küfürle eşdeğer kabul edilmiştir.¹⁶²⁹ Allah'ın âyetlerine karşı olan istikbârın da Kur'ân'da, genel olarak, bu kategori içerisinde değerlendirildiği görülmektedir.

Bir önceki konumuzda, Lokman Sûresi'nin 7. Âyetinde Kur'ân tilavetine karşı gösterilen fiilî tepkinin aşamalarından bahsedildiğini beyan etmiştik. Âyete göre bu aşamalardan ikincisi, büyüklük taslama yani istikbârdı. Hatırlayacak olursak âyette bu durum şu şekilde ifade edilmekteydi: “وَإِذَا تَنَزَّلَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَآلَى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا” : Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak (istikbâr ederek) yüz çevirir. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver!” İbn Kayyim'e göre,

¹⁶²³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 697.

¹⁶²⁴ Mü'min 40/47 (Zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara şöyle derler...)

¹⁶²⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 697.

¹⁶²⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 58.

¹⁶²⁷ Bakara 2/34 (İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamıştı...)

¹⁶²⁸ Râzî, *Me'âtil-hu'l-gayb*, II/255; Bu iki fiilin farkı şu şekilde de izah edilmiştir: “أَبَى fiili, zâhirî durumu anlatırken istikbâr psikolojik ahvâlî ifade eder” Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I/231.

¹⁶²⁹ Ekin, Kur'an'a Göre İnançsızlık, s. 77.

bu âyette zikredilen hususların hepsi birden insanların çoğunda küfür olarak vukua gelir. Bunlardan bir kısmı kendisinde bulunan kimselerse buradaki kınamadan pay almış olurlar.¹⁶³⁰

Yukarıda âyetteki “مُسْتَكْبِرًا” ifadesi, ‘büyüklenerek, çalım satarak’¹⁶³¹ ‘burnu havaya kalkmış, önemsemez, başını kaldırıp bakmaz bir şekilde’¹⁶³² ‘mütekebbir, onları umursamaz bir vaziyette’¹⁶³³ ‘kibirlenerek, Kur’ân’a kulak vermekten kendini üstün görerek’¹⁶³⁴ ‘kibirlenmede aşırı giderek’¹⁶³⁵ gibi ifadelerle izah edilmiştir. Râzî ise bu âyetin acem hikâyelerini satın alıp insanları Kur’ân’dan alıkoymaya çalışan Nadr b. Hâris hakkında nâzil olduğu rivâyetlerine dayanarak, bu âyette bahsedilen istikbâr ehli için şu ifadeleri kullanır: “Zaloğlu Rüstem ile Behram’ın hikâyelerini satın alıp onlara ihtiyaç duyan kimse, hikmetten nasıl müstağni olur ve ona karşı nasıl kibirlenir? Bir kimse ancak ‘Ben de onun gibisini söylerim’ dediği zaman bir söze karşı büyüklük taslayabilir.¹⁶³⁶ Bu durumda o asılsız hikâyeler gibisini bile söylemeye güç yetiremeyen (dolayısıyla satın alıp okuyan) Allah katından gelen o üstün hikmete karşı nasıl büyüklük taslayabilir?”¹⁶³⁷

Âyetlerin tilâvetine tepki olarak gösterilen istikbârî dile getiren diğer bir âyet de Câsiye Sûresi’ndedir. Sûrenin 7. Âyetinde Yüce Allah, “وَيَلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ : Her günahkâr yalancının vay hâline!” buyurmakta, Kurtubî’nin ifadesiyle, âyetleriyle istidlâl etmeyi terkeden kimseleri tehdit etmektedir.¹⁶³⁸ Sonra da 8. Âyette, bu çok günahkâr ve çok yalancı kimsenin hususiyetlerini şu şekilde anlatmaktadır: “يَسْمَعُ آيَاتِ : Kendisine Allah’ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”

¹⁶³⁰ İbn Kayyim, *Bedâiu’-t-tefsîr*, II/318.

¹⁶³¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII/298.

¹⁶³² Zemaşşerî, *Keşşâf*, III/476.

¹⁶³³ Beydâvî, *Envâru’-t-tenzîl*, IV/213.

¹⁶³⁴ Neseî, *Medârikü’-t-tenzîl*, s. 916.

¹⁶³⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü’-l-’akli’s-selîm*, IV/374; Bursevî, *Rûhu’-l-beyân*, VII/66.

¹⁶³⁶ Rivâyetlere göre bu âyetlerin nüzulüne sebep olan Nadr b. Hâris’in Enfâl Sûresi’nin 31. Âyetinde şu sözleri söylediği de belirtilmektedir: “وَأِذَا نُتِلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ : Onlara karşı âyetlerimiz okunduğu zaman, ‘Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ dediler.” Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IX/231-232.

¹⁶³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXV/142.

¹⁶³⁸ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/146.

Mekkî olan Câsiye Sûresi'nin ağırlıkla üzerinde durduğu konu, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Yüce Allah'ın birliğine dâir delil ve hüccetleri sunmaktı. Bu sûre Kur'ân'ı ve onun kaynağını anlatarak başlar. Daha sonra da bu geniş âlemde yayılmış olan kevnî delillerden bahseder. Bu delillerin hepsi, Allah'ın yüceliğini, gücünü ve birliğini anlatmaktadır. Bundan sonra sûre, deliller kendine arzedildiği halde bunları yalanlayan suçluları konu edinir. Onlar, Kur'ân'ın nurlu âyetlerini işitirler de buna karşılık ancak kibir ve taşkınlıkları artar.¹⁶³⁹

Câsiye Sûresi'nin 6. Âyetinde “ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ ” : İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?” buyrulmaktadır. Buradaki 'âyetler' kelimesiyle kastedilenin, Allah'ın varlığına ve kudretine delalet eden, O'nun hüccetleri ve bürhanları olduğu, söylenmiştir.¹⁶⁴⁰ Konumuz itibariyle üzerinde durduğumuz 8. Âyetteki “Allah'ın âyetleri” (آيَاتِ اللَّهِ) ifadesiyle ise genelde Kur'ân âyetlerinin kastedildiği beyan edilir.¹⁶⁴¹ Ancak önceki âyât/âyetler kelimesinde olduğu gibi buradaki âyetler kelimesini de Allah'ın varlığına ve kudretine işaret eden bütün dellilere şamil kılmamız ve 'Kur'ânî ve kevnî âyetler/deliller' şeklinde anlamamız yanlış olmasa gerektir. Nitekim ilgili âyetin tefsirinde Mâtürîdî de bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: “Buradaki ‘ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ’ kendisine okunan Allah'ın âyetleri' ile kastedilenin Kur'ân olması da, Allah'ın vahdaniyetine veya Resûlullah (sas)'in risâletine işaret eden âyetler/deliller/hüccetler olması da mümkündür.”¹⁶⁴²

Râzî ise bu âyetlerin tefsiri sadedinde şunları söyler: “Allah Teâlâ, kâfirlere, âyetlerini beyân edip onca açıklığına rağmen bu âyetlere iman etmedikleri için artık daha hangi söze inanacaklarını sorunca, bunun peşisıra onlara büyük bir tehdidde bulunarak, ‘Yalana, günaha dadanan herkesin vay haline!’ demiştir. Âyetteki, ‘effâk’ çok yalancı demektir; ‘esîm’ ise, günah işlemede aşırı giden, çok çok günah işleyen, anlamındadır.” Ayrıca Râzî bu âyetlerin devamında bu günahkâr kimsenin iki değişmeyen karakterinden bahsedildiğini beyan eder ki bunlardan birincisi ‘inkârında ve büyüklük taslayışında (istikbâr) ısrar etmesidir.’ İşte bu durumu ifade için Yüce

¹⁶³⁹ Bkz. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III/180.

¹⁶⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/145.

¹⁶⁴¹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/433; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II/219; Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/145.

¹⁶⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX/218.

Allah, meâlen “Kendine Allah’ın âyetleri okunurken işitir ama ısrar eder” buyurmuştur. Bununla da ‘kendine ait olan (görüşleri) beğenerek, Allah’ın âyetlerine iman etme hususunda büyüklük taslar ve küfründe ısrarla devam eder’ demek istemiştir.¹⁶⁴³

Mâtürîdî, âyetteki “تَمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا” ifadesi ile ilgili şu izahları yapar: “Burada Yüce Allah, âyetleri konusunda bu günahkâr kimsenin inatçı ve ısrarcı tavırlarını haber vermektedir. Bununla ‘âyetlerin kendisine tilâvet edilmesinden sonra, onların Allah’ın âyetleri olduğunu bilip anlamasına rağmen bundan önce davrandığı gibi büyüklenerek ısrar eder’ demek istemiştir. Çünkü o âyetler, onların kapasiteleri ötesindeydi. Onlar, o âyetlerin benzerlerini getirmekten de aciz kalmışlardı. Âyetler, öyle mucizelerdi ki Muhammed (sas)’in kapasitesinin de üstünde bir özelliğe sahiptiler. Muhammed (sas) de onlar gibi bir beşerdi; bu sebeple biliyorlardı ki o, onların benzerini getirmeye ancak Allah’ın yardımıyla, Allah’ın vahyetmesi ve bunu kendisine öğretmesiyle güç yetirebilirdi.”¹⁶⁴⁴ Kurtubî de âyetteki “تَمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا” ifadesinin, ‘kendisinin emre itaat etmeyecek kadar büyük olduğunu kabul ederek küfrünü sürdürür gider’ anlamına geldiğini belirtir.¹⁶⁴⁵

Râzî’nin de beyan ettiği üzere bu günahkâr kimsenin âyetler karşısında ortaya koyduğu ikinci karakter ise istihza yani alaydır.¹⁶⁴⁶ Bu da Câsiye Sûresi’nin 9. âyetinde “وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُؤًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ” (O) âyetlerimizden bir şey öğrendiği zaman onlarla alay eder. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!” ifadeleri ile anlatılmaktadır. Bundan sonraki âyetlerde ise bu kimsenin bu tavır ve davranışlarının asıl sebebi ortaya dökülmektedir: Bu kimse, Allah’ı bırakıp başka dostlar edinen yani putlara tapan¹⁶⁴⁷ ve Allah’ın âyetlerini inkâr eden bir kimsedir. Âyetlerin tilâveti karşısında büyüklenmesi (istikbâr) ve kendisine ulaşan her hangi bir âyetle alay etmesi (istihzâ) asıl bundan kaynaklanmaktadır.¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴³ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, XXVII/262.

¹⁶⁴⁴ Mâtürîdî, *Te ’vilât*, IX/218.

¹⁶⁴⁵ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/147.

¹⁶⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, XXVII/262.

¹⁶⁴⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te ’vilât*, IX/218.

¹⁶⁴⁸ Bu konular, ayrıca incelenmesi gereken meselelerdir ancak burada direk âyetlerin tilâveti esnasındaki fiilî tepkiler üzerinde durduğumuz için onların izahına girmeyeceğiz.

Âyet-i kerimenin Nadr b. Haris veya Hâris b. Kelede ya da Ebu Cehil ve arkadaşları hakkında nâzil olduğunu söylenmiştir.¹⁶⁴⁹ Rivâyetlerden de anlaşıldığına göre bu kimselerin ortak özelliği, kendileri imandan ve Kur'ân'dan yüz çevirdikleri gibi bu konuda başkalarını da engellemeye çalışmalarıdır. Neticede bu âyetler, bu özelliklerde olan bütün kimseleri kapsamına almakta ve çeşit çeşit azap türleriyle tehdit etmektedir.¹⁶⁵⁰

Son olarak âyetlerin tilâvetine tepki mahiyetinde gösterilen istikbârın farklı bir veçheden Mü'minûn Sûresi'nde de dile getirildiğini ifade etmeliyiz. Özetle ifade edecek olursak, Peygamber (sas)'in hak yola davetinden; müşriklerin buna karşı gösterdikleri tepkilerden ve onlara verilen cevaplardan bahseden bu sûrede¹⁶⁵¹ Yüce Allah, inkârcıların azâbı hak etmelerine neden olan 'en büyük günahlarının'¹⁶⁵² Kur'ân tilâveti karşısındaki tutumları olduğunu belirtti. İlgili beyanında Yüce Allah, şöyle buyuruyordu: “قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُثَلَّى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تُنكِبُونَ مُسْتَكْبِرِينَ بِهٖ سَامِرًا” “تَهْجُرُونَ” Bu âyetlere göre, Allah'ın âyetleri onlara okunurdu da onlar, buna karşı büyüklük taslayarak arkalarını dönerler ve geceleyin toplanıp hezeyanlar savururlardı.¹⁶⁵³

“مُسْتَكْبِرِينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ” âyetinin tefsiriyle ilgili iki görüş vardır: Bunlardan birincisine göre; “Büyüklük taslıyordunuz” ifadesi, hakkı ve hak ehlini küçük görerek, ona karşı büyüklenerek haktan yüz çevirmeleri ve hakka tabi olmamakta direnmeleri sırasındaki hallerini beyân etmektedir. Bu takdirde “به” kelimesindeki zamirden neyin kastedildiği de önemlidir. Yorumlara göre bu zamir ya Harem'e ya Kur'ân'a ya da Muhammed (sas)'e aittir.¹⁶⁵⁴ Buna göre de büyüklendikleri ve hakkında hezeyanda buldukları bu üçünden biri olmaktadır. İkinci görüşe göre ise âyetteki “Büyüklük taslıyordunuz” kısmı ile “Kâbe ile büyükeniyordunuz” anlamı kastedilmektedir. Onlar, Kâbe ile iftihar eder; onun dostları olduklarına inanırlardı. Hâlbuki hiç de onun dostları değillerdi.¹⁶⁵⁵

¹⁶⁴⁹ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XIX/146.

¹⁶⁵⁰ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII/262; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX/218.

¹⁶⁵¹ Bkz. Şimşek, *Hayat Kaynağı*, III/435.

¹⁶⁵² Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/132.

¹⁶⁵³ Mü'minûn 23/66-67.

¹⁶⁵⁴ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/132-133.

¹⁶⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/133; İbn Kesîr, Nesâî'nin Sünen'inde zikredildiğine göre İbn Abbas'ın şöyle dediğini de nakleder: “Büyüklük taslıyor, gece ağzımıza geleni söylüyordunuz.” âyeti nazil olduğu zaman gece sohbeti kerih görülmüştü. Çünkü müşrikler Kâbe ile büyükenirler ve “Biz onun ehliyiz”

4.2.2.4. Duymamış Gibi Davranmak

Kur'ân-ı Kerîm'e göre âyetlerin tilâveti karşısında gösterilen olumsuz fiilî tepkilerden biri de 'duymamış gibi davranma' tepkisidir. Bu tepki, duyma fiilinin zıddıdır. Bu fiil ise Arapça'da SMA'/'سمع" köküyle ifade edilir. Bu tepkiyi anlatan âyetleri daha iyi anlayabilmek için bu kökün anlamlarına bakmakta yarar vardır. Sözlükte sem' (سَمِعُ), 'kulak, sesleri algılamayı sağlayan kulaktaki bir kuvve ve kulağın görevi olan işitme fiili' anlamlarına gelmektedir. Fiil olarak 'duydu, işitti' anlamında "سَمِعَ" kullanılır.¹⁶⁵⁶

İsfahânî, kelimenin bu anlamlarından hareketle, sem' (سَمِعُ) sözcüğüyle bazen 'kulak' kastedilir, bazen 'kulağın duyma işitme fiili' kastedilir, bazen 'anlama' ve bazen de 'itaat etme' kastedilir, demektedir. İsfahânî'nin bu kullanımlarla ilgili verdiği örneklerden bazıları şunlardır: "حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ": Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir"¹⁶⁵⁷ âyetinde kulak, "إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْرُؤُونَ", "Çünkü onlar (vahyi) işitmekten uzaklaştırılmışlardır"¹⁶⁵⁸ âyetinde kulağın duyma/işitme fiili, "إِشِيتْنَا وَإِطَعْنَا": İşittik ve itaat ettik"¹⁶⁵⁹ âyetinde anlama manası kastedilmiştir. "وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ" âyetinde ise 'anlamak' veya 'itaat etmek' anlamlarının kastedilmiş olması mümkündür. Birinciye göre mana "Anlamadıkları halde, 'anladık' diyenler gibi olmayın" şeklinde olur; ikinciye göre ise "Gereğince amel etmedikleri halde, 'anladık' diyenler gibi olmayın" manası verilir. Zira bir kimse duyduğunun mucibince amel etmiyorsa, onu duymamış hükmündedir.¹⁶⁶⁰ Mâtürîdî, bu âyetteki "وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ" ifadesinin 'icabet etmezler ve iman etmezler' anlamına gelebileceği gibi 'işittikleriyle faydalanmazlar veya hayvanlar vb. gibi akletmezler' şeklinde de anlaşılabilceğini ifade eder. Ebû Bekir el-Esam'ın bu âyeti "Tahammül edememeleri (istiskâl) ve nefret etmeleri (buğz) sebebiyle dinlemezler" şeklinde izah ettiğini aktaran Mâtürîdî, çünkü kim bir şeyi sıkıcı bulur ve ondan nefret ederse onu dinlemez, yorumunu yapar.¹⁶⁶¹

derlerdi. Büyükeniyorlar (Kâbe ile iftihar ediyorlar), yanında gece sohbetleri yapıyorlar ve fakat onu îmâr etmiyor, hali üzere bırakıyorlardı." Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, X/133.

¹⁶⁵⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, II/275; Cevherî, *Sihâh*, s. 512; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 943.

¹⁶⁵⁷ Bakara 2/7.

¹⁶⁵⁸ Şuara 26/212.

¹⁶⁵⁹ Bakara 2/285.

¹⁶⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 425.

¹⁶⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, V/175.

Yüce Allah, Kur'ân'da yer yer gerçek duyma ve bunun mükâbilinde sahte duyma diyebileceğimiz işitme fiiline ya da kuvvesine dikkat çeker. Bu tür âyetlere göre gerçek duymanın ancak, itaatı netice veren duyma olduğu anlaşılmaktadır. Mesela yukarıda izahlarıyla vermeye çalıştığımız “ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ” âyetinde Yüce Allah, bazı kimselerin ‘duyduk’ demelerinin gerçekten ‘duyduk’ demek olmadığını beyan etmektedir. Konu bütünlüğünü sağlamamız açısından bu âyetin yer aldığı âyetler grubunu topluca ele almamızın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Yüce Allah, burada konu edindiğimiz âyetler grubuna “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا : أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ” edin ve (Kur'ân'ı) dinlediğiniz hâlde ondan yüz çevirmeyin.” ifadesiyle başlamış, böylece öncelikle duyma ile uyma arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymuştur. Bu âyetteki ‘işitip durduğunuz halde’ ifadesi, ‘size tilâvet olunan Kur'ân-ı Kerîm’in buna delil ve bürhanlarını dinleyip durduğunuz halde’ şeklinde izah edilmiştir.¹⁶⁶²

Yukarıdaki âyetin devamında ise Yüce Allah, meâlen “İşitmedikleri hâlde, ‘işittik’ diyenler gibi de olmayın” buyurmuştur. Kurtubî’ye göre bu ifadelerle Allah-u Teâlâ şöyle demek istemiştir: “İşittiklerini iyice düşünmeyen, onun hakkında tefekkür etmeyen yahudiler, münafıklar ya da müşrikler gibi olmayın. Böylesi hiç işitmemiş ve haktan yüzçeviren kimse durumundadırlar.” Kurtubî âyetle ilgili izahlarına şu şekilde devam eder: “Burada Yüce Allah, mü’minlere onlar gibi olmalarını yasaklamaktadır. Buna göre âyet-i kerime, mü’min bir kimsenin; ‘işittim ve itaat ettim’ demesinin, bu işitmesinin etkisi, bunları yerine getirmek suretiyle ortaya çıkmadıkça hiçbir fayda sağlamadığına da dikkat çeker. Eğer bir kimse, emirleri yerine getirmekte kusurlu hareket edip bunları ifa etmez ve buna karşılık yasaklara yönelip onları işleyecek olursa, böyle bir kimsenin işitmesi ne tür bir işitme, itaatı nasıl bir itaattir? Böyle bir kimse, bu takdirde ancak imanını açığa vuran ve içten içe küfrünü gizleyen bir münafık seviyesine düşer.”¹⁶⁶³

Yüce Allah’ın yukarıda beyan ettiğimiz, müminler için özel tembih içeren buyruğundan sonra âyetlerine, “ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ” Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği duymayan) sağırlar, dilsizlerdir” diyerek devam ettiği görülür. Mâtürîdî bu

¹⁶⁶² Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, IX/481.

¹⁶⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*, IX/481-482.

âyetin izahı sadedinde şunları söyler: “Allah katında canlıların en âdisi, kendisinin işitme hassesi olduğu halde bundan faydalanmayan, konuşma yeteneği olduğu halde bundan istifade etmeyen, akli olduğu halde aklını kullanmayan kimselerdir.”¹⁶⁶⁴

Yukarıdaki âyette olduğu gibi kâfirler, birçok âyette sağır veya işitmeyen kimseler olarak nitelendirilirler. Zeccâc’a göre onlar, işittikleri kendilerine fayda vermeyen, şirkte ve duyduklarını kabul etmemede ısrar eden kimseler oldukları için bu şekilde anılırlar. Çünkü Araplar, ‘işitip de işittiği ile amel etmeyen kimseye’ sağır (أَصَمَّ) derlermiş.¹⁶⁶⁵ Yine Zeccâc, onların anlamaya çalışan ve irşad olmak isteyen bir kimsenin dinlediği gibi dinlemedikleri için “صُمُّ بُكْمٌ عُمَى” gibi ifadelerle zikredildiklerini ve ‘duymayan kimse’ mesabesinde tutulduklarını söyler.¹⁶⁶⁶ Mâtürîdî de onların gerçekte sağır, dilsiz ve kör olmadıklarını –ki engelli olmak dinen bir kusur değildir- lakin ilgili hasseleriyle faydalanmamaları ve amel etmemeleri sebebiyle bu şekilde nitelendiklerini ifade eder.¹⁶⁶⁷ Zira Allah, Kur’ân’ında gerçek manada ondan öğüt alanların, ona kulak verenler ve onun dışındaki şeylerle kalbini meşgul etmeyenler olduğunu şu âyetiyle ifade etmektedir: “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْفَى السَّمْعِ وَهُوَ شَهِيدٌ” - Şübhesiz ki bu söylenende kalbi olan yâhud şuhud halinde kulak tutan kimse için uyandıracak bir ıhtar vardır.”¹⁶⁶⁸

Konumuzla ilgili olarak zikretmeye çalıştığımız âyetler grubunun son âyeti ise şudur: “وَلَوْ عَلَّمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ” : Allah, onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi”¹⁶⁶⁹ Bu âyetin ise ‘onlara, kendisi sayesinde anlayabilecekleri, anlamalarını sağlayacak bir kuvve bahşederek onların anlamalarını sağlardı’ anlamına geldiği söylenmiştir.¹⁶⁷⁰

Yukarıda verdiğimiz örnekler de de geçtiği üzere kâfirler, sağırlık veya işitmeme şeklinde gösterdikleri tepkiyi başta Kur’ân’a karşı ortaya koyuyorlardı. Mesela şimdi zikredeceğimiz âyet-i kerîme, onların birbirlerine bu hususu özellikle tembihlediğini şu şekilde beyan etmektedir: “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ”

¹⁶⁶⁴ Mâtürîdî, *Te`vilât*, V/175.

¹⁶⁶⁵ Zeccâc, *Me`âni`l-Kur`ân*, I/242.

¹⁶⁶⁶ Zeccâc, *Me`âni`l-Kur`ân*, V/48.

¹⁶⁶⁷ Mâtürîdî, *Te`vilât*, I/528.

¹⁶⁶⁸ Kâf 50/37. Âyetin tefsiri için bkz. Zeccâc, *Me`âni`l-Kur`ân*, V/48-49.

¹⁶⁶⁹ Enfâl 8/23.

¹⁶⁷⁰ Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, s. 425.

لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ : İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın."¹⁶⁷¹

Bu âyette Yüce Allah, Kureyş müşriklerinin durumunu haber vererek onların Kur'ân'ı yalanlayıp 'dinlemeyin' dediklerini bildirmiştir.¹⁶⁷² Buradaki 'dinlemeyin' buyruğunun 'itaat etmeyin' anlamına geldiği söylenir. Arapça'da, sana itaat ettim anlamında 'سَمِعْتُ لَكَ' denirmiş.¹⁶⁷³ "O okunurken anlamsız sesler çıkarın" buyruğu hakkında ise İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ebu Cehil: Kur'ân okunduğu vakit onun (Muhammed (sas)'in) yüzüne karşı yüksek sesle bağırınız ki ne söylediğini o da bilemesin, derdi." Kur'ân onları (benzerini getirmekten) aciz bırakınca bu yola başvurmuşlar, da denilmiştir. "وَالْعَوَا فِيهِ" ifadesini, Mücahid 'İslık çalarak, el çırparak konuşmalarınızı birbirine karıştırarak bu işi yapınız; ta ki boş bir söz durumuna düşsün' diye; Dahhâk 'Söyledikleri birbirine karışsın diye çokça konuşun' şeklinde; Ebu'l-Âliye ile İbn Abbas da 'Ona dil uzatın ve onu ayıplayın' diye açıklamışlardır. "لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ" ifadesine ise "Belki bu yolla Muhammed'e Kur'ân okurken baskın çıkarsınız. O da anlaşılmaz hale gelir ve böylelikle kalplerin ilgisini çekmez" anlamı verilmiştir.¹⁶⁷⁴

Yorumlarda da görüldüğü gibi dinlememe, müşriklerin Kur'ân karşısında yaptıkları önceliği olan ve sessiz yürütülen bir eylemdir. Bundan sonra mesela bu âyette şamata yapmak veya yaygara koparmak diyebileceğimiz sesli eylemlerin geldiği görülür ki bu da bir dinlememe usulüdür.

Burada konumuz itibariyle esas üzerinde durmak istediğimiz âyetler, bizzat Kur'ân tilâveti karşısında müşriklerin dinlememe tepkilerinin anlatıldığı âyetlerdir. Bu husus, en açık olarak, daha önceki konularımızda başka bazı tepkileri zikretmeleri yönüyle ele aldığımız, Lokman Sûresi'nin 7. Âyeti ile Câsiye Sûresi'nin 8. Âyeti'nde konu edilmiştir. Şimdi bu âyetleri hatırlayalım:

Mekkî olan Lokman Sûresi'nde (çoğu müfessirin beyanına göre Nadr b. Hâris adındaki müşrik)¹⁶⁷⁵ bir kimsenin bilgisizce Allah yolundan alıkoymak için 'lehve'l-

¹⁶⁷¹ Fussilet 41/26.

¹⁶⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII/413.

¹⁶⁷³ Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Kurâa, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1411/1990, II/506; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII/413.

¹⁶⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII/413.

¹⁶⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, III/432; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II/219; İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, s. 344; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI/63; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 554.

hadis’ denilen ve insanları Kur’ân dinlemekten alıkoyan batıl/boş şeyler¹⁶⁷⁶ satın aldığından, onları tercih ettiğinden¹⁶⁷⁷ ve Allah’ın âyetleri ile de eğlendiğinden bahsedilmişti. Sonra “وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلِيٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بَعْدَآبِ الْيَمِّ: Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver”¹⁶⁷⁸ buyrulurken bu yerilen özelliklere sahip kimsenin Kur’ân tilâvetine karşı ortaya koyduğu davranışlarından birinin ‘Allah’ın âyetlerini, işitmemiş gibi davranmak’ olduğu ifade edildi. “Sanki o, sağır da Kur’ân’ı işitmiyordu.”¹⁶⁷⁹ Mâtürîdî, âyetteki “كَأَنَّ لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا” ifadesinin takrir anlamına gelebileceğini –ki bu durumda dinlemeyi terk etmeyi ifade eder- veya ‘hakikati nefyetme, kabul etmeme’ anlamında olabileceğini beyan etmektedir.¹⁶⁸⁰ Bu durumda bu ifadeye, birinci tevcihe göre ‘dinlemeyi terk etti’ ikinciye göre ise ‘hakikati kabul etmedi’ anlamı verilebilir.

Seyyid Kutub, bu manzarayla ilgili şunları söyler: “İçinde haktan yüz çeviren, onu küçümseyerek böbürlenmiş kişinin görünüşünü tasvir eden hareketlerin gözlemlendiği bir sahne. Burada ona, bu görüşünü aşağılayan ve onun durumuna uygun düşen bir eleştiri yöneltiliyor. ‘Sanki kulaklarında ağırlık var.’ Sanki onu Allah’ın saygın âyetlerini dinlemekten alıkoyan kulaklarındaki bu ağır işitme kusurudur. Yoksa işitebilen bir insan onları işitmeyip, böyle çirkin biçimde neden onlardan yüz çevirsin? Allah, bu aşağılayıcı tanıtımı somut bir küçümseme ile tamamlıyor: ‘Onu can yakıcı azapla müjdele.’ Buradaki müjdeleme, alaycı müstekbirlerin davranışına uygun düşen küçümsemeden başka bir şey değildir.”¹⁶⁸¹

¹⁶⁷⁶ ‘Lehve’l-hadîs’ deyimini klasik tefsirlerin çoğunda mûsiki olarak açıklanmış ve bazı tefsirlerde bu âyete dayanılarak şarkı söylemenin, çalgı çalmanın, dinlemenin, bu işin ticaretini yapmanın haram olduğu ileri sürülmüştür. Ancak bu deyim şirk İnanıcı içeren sözler veya daha genel olarak insanlar için herhangi bir fayda getirmeyen boş ve lüzumsuz konuşmalar olduğu yolunda görüşler de zikredilmektedir. Bkz. Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, IV/333; Seyyid Kutub’un izahına göre ise bu tabir, ‘kalbi eğlendirip meşgul eden, vakti yiyip tüketen, hayır getirmeyen ve yeryüzünde hayır ve adaletle onun kalkandırılması için halife kılınan insanın, islamın yapısı, sınırları ve araçlarını belirleyip yol çizdiği vazifesine yakışır bir ürün vermeyen, her tür söz’ anlamına gelir. Bkz. Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, s. 2784.

¹⁶⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII/297.

¹⁶⁷⁸ Lokman 31/7.

¹⁶⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, III/433.

¹⁶⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII/298.

¹⁶⁸¹ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, s. 2785.

Konumuzla ilgili ikinci âyet, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Câsiye Sûresi'nin 8. Âyeti idi. Burada Yüce Allah, kendisine Allah'ın âyetleri okunan şahsın¹⁶⁸² girdiği tavırları şu ifadelerle anlatıyordu: “يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنثَلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ : Kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!” Burada anlatılan kimsenin âyetleri işitmesi ‘onların Allah'ın âyetleri olduğunu bilmesi ve anlaması’; ‘duymamış gibi davranması’ da ‘buna rağmen inat ve büyüklenmeye devam etmesi’ olarak yorumlanmıştır.¹⁶⁸³ Yine âyette, “ثُمَّ” ifadesinin kullanılması, âyetleri işittikten sonra inkârda ısrar etmenin büyük bir olay ve şaşılacak bir şey olduğunu vurgulamaktadır. Yoksa ‘işitmesinden çok sonra ısrar eder’ anlamını ifade etmez.¹⁶⁸⁴

Burada, Mukâtil'in Kur'ân âyetlerindeki tedebbür kelimelerini, ‘dinlemek’ manasına gelen “سَمِعَ”/“اسْتَمَعَ” fiiliyle tefsir etmesini, hatırlatmamızda yarar vardır.¹⁶⁸⁵ Buraya kadar beyan ettiğimiz bütün izahlar doğrultusunda şunu söylememiz mümkündür: Dinlemek, düşünmek, anlamak ve gereğini yapmak, biri diğerini hatırlatan ve aralarında sebep sonuç ilişkisi olan kavramlardır. Ancak dinlemenin samimiyetsiz ve art niyetle yapılması bunun dışında kalır. Çünkü âyetlerde de işaret edildiği üzere kulağını ve kalbini haktan yana kapatmış bir kimsenin dinler görünmekle elde edeceği hakiki bir fayda söz konusu olamaz.

Bu konuda dikkatimizi çeken bir husus da şudur: Allah'ın verdiği işitme kabiliyeti gibi değerleri O'nun kullanılmasını istediği mecralarda kullanmamak ve bunlara sahip değilmiş gibi davranmak, onların heba olmasına yol açar. Yine o güzelim duyuları boş şeyler uğrunda harcamak ve hatta “سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ”¹⁶⁸⁶ âyetinde işaret edildiği üzere kötü maksatlar için kullanmak, onları

¹⁶⁸² Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu kişinin de genelde Nadr b. Hâris olduğu, bazen de Ebû Cehil olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte bu vasıflardaki bütün kimselere şamil olduğu da belirtilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII/355; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII/262; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-husân*, V/205; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXV/331-332.

¹⁶⁸³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX/218.

¹⁶⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXV/332.

¹⁶⁸⁵ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III/643; III/161; I/392; IV/49.

¹⁶⁸⁶ Mâide 5/41(Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler). Zeccâc buradaki “سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ” ifadesinin “Yalanlamak için kabul edenlerdi” veya “Onlar, seni sana yalan isnat etmek için dinliyorlardı” anlamlarına geldiğini söyler. Bkz. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II/174; Mâtürîdî'ye göre ise bu ifadeyi üç şekilde anlamak mümkündür: Onlar Hz. Peygamber'in bahsettiklerini dinliyorlar, sonra da onun yanına gelmemiş olanlara o bilgilerin tersini

kaybetmeyi netice veren vahim sonuçlar doğurur. Yüce Allah, âyetlerini yalanlayan inkârcıların düştükleri bu durumu Nahl Sûresi'nde ne güzel ifade etmektedir: “أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ” İşte onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.”¹⁶⁸⁷

4.2.2.5. Gerisin Geri Dönmek

Kur'ân-ı Kerîm'e göre âyetlerin tilâveti karşısında gösterilen olumsuz fiilî tepkilerden biri de gerisin geriye dönmek ve âyetleri kabulden yüz çevirmektir. İnkârcıların bu tavırlarından Mü'minûn Sûresi'nde bahsedilmektedir. Yüce Allah, bu sûrede mü'minlerin kurtuluşa ermelerine vesile olan ibadet ve davranışlarını, buna mukabil inkârcıların azâba düçar olmalarına neden olan amel ve tavırlarını anlatmıştır. İşte bu ikinci grup içerisinde yer alan ve 'refah ve bolluk içerisinde şımarık bir hayat geçiren' münkir kimselerin azaba çarptırılmalarına neden olan olumsuz tavırlarından biri, bu sûrenin 66. âyetinde şu şekilde ifade edilmektedir: “قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُنذِرُ عَلَيْكُمْ فَمَا كُنْتُمْ عَلَىٰ آعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ” Çünkü zamanında âyetlerim size okunuyordu ve siz topuklarınızın üzerinde geriye dönüyordunuz.”

Taberî bu âyetin anlamını şu şekilde ifade eder: “Bugün bağırp feryad etmeyin. Siz bizzat yaptıklarınız sebebiyle ve Rabbinizin âyetlerini inkâr ettiğiniz için Allah'ın gazabına ve azabına uğradınız. Allah'ın kitabının âyetleri size okunuyordu da siz onları yalanlıyor, üstelik onları duyduğunuzda işitmekten hoşlanmayarak yüz çevirip dönüyordunuz.” (Arapça'da) geldiği yönden geri dönüp giden kimsenin durumunu ifade için “تَكَصَّ فُلَانٌ عَلَىٰ عَقَبَيْهِ” tabiri kullanılır.¹⁶⁸⁸ İsfahânî'nin beyanına göre ise “الْتَكْوِصُ” korku içinde bir nesneden geri çekilmek ya da geri durmak, demektir.¹⁶⁸⁹ Râzî de âyetteki “فَمَا كُنْتُمْ عَلَىٰ آعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ” ifadesinin “Hak'tan tamamen kaçıp uzaklaşanlar” için kullanılan bir darb-ı mesel (deyim) olduğunu söyler. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde ifade edilebilir: “Sizler, o

---

haber veriyorlardı veya onu (kitaplarında anlatıldığı üzere) bildikleri için dinliyorlar ama buna rağmen onu yalanlıyorlardı ya da onun kendilerine aktardıklarını yalan kabul ediyorlardı. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, III/521.

¹⁶⁸⁷ Nahl 16/108. İzahı için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI/581.

¹⁶⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII/38.

¹⁶⁸⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 824.

âyetlerden ve onları okuyan kimseden, tıpkı ökçesi üzere dönüp gerisin geri giden kimse gibi kaçıyorsunuz.”¹⁶⁹⁰

Tefsirlerde ifade edildiğine göre, âyette bahsedilen bu olumsuz tavrı sergileyenlerin başına gelecek olan azâb, Bedir günü kâfirlerin başına gelen hezimet olabileceği gibi âhîret azabı da olabilir. Râzî bu azabın âhîret azabı olarak kabul edilmesi halinde ilgili beyanların, onlara kıyamet günü böyle bir pişmanlık ve hasrete düşeceklerini haber vermek ve böylece onları, bu dünyada iken inkârlarını bırakmaya ve imân ile taata yöneltmeye teşvik etmek kabilinden olduğunu ifade eder. Çünkü onlar, şu anda bu teşvikten istifâde edebilirler.¹⁶⁹¹

4.2.2.6. Yüzde İnkâr Emârelerinin (Münker) Belirmesi

Yüce Allah’ın Kur’ân’da bildirdiğine göre kendilerine âyetler okunan zalim kimselerin olumsuz tavırlarından biri de yüzlerinde inkâr alametlerinin (münker) belirmesidir. Bu hadiseyi Yüce Allah, bazı âyetleri hariç Mekkî olduğu ifade edilen Hac Sûresi’inde¹⁶⁹² şöyle ifade etmektedir: “وَإِذَا تَنَالَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا كَذِبًا يُكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا فُلْ أَفَأَنْتُمْ بِشِرِّ مَن دَلِكُمُ النَّارُ وَعَدَّهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَوَيْسَ الْمَصِيرُ : Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman, o kâfirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar. De ki: Şimdi size bu durumdan daha beterini haber vereyim mi: Ateş. Allah, onu kâfirlere vaad etti. Ne kötü varış yeridir orası!”¹⁶⁹³

Lügatte NKR/ “نكر” kökü, ARF/“عرف” kökünün zıddı olarak ifade edilir.¹⁶⁹⁴ İsfahânî’ye göre inkâr, asıl olarak ‘kalbe tasavvur etmediği bir şeyin gelmesi’ anlamındadır ve cehaletin bir türüdür.¹⁶⁹⁵ Bunun zıddı olan marifet ise ‘bir şeyi tefekkür ederek ve etkisinin veya sonucunun üzerinde düşünerek idrak etmek’ demektir ve ilim sözcüğünden daha özel anlamlıdır. Özetle ifade edersek ilmin zıddı, cehl/“جهل” iken, marifetin zıddı inkârdır.¹⁶⁹⁶ Buna göre NKR/“نكر” kökü, CHL/“جهل” kökünün kapsamındadır ve ondan daha özel anlamlıdır.

¹⁶⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, XXIII/111.

¹⁶⁹¹ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, XXIII/111.

¹⁶⁹² Mukâtil, *Tefsîr*, III/111.

¹⁶⁹³ Hac 22/72.

¹⁶⁹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü ’l-’Ayn*, IV/264; Cevherî, *Sihâh*, s. 1068.

¹⁶⁹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 823.

¹⁶⁹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 561.

Konumuz olan âyet-i kerimede hem NKR/“نكر” kökü, hem de ARF/“عرف” kökü geçmektedir. Âyette tam olarak, NKR/“نكر” kökünden türemiş bir isim olan “مُنْكَرٌ” kelimesinin kullanıldığına şahit oluyoruz. Aslında bu kelime Kur’ân’da çoğunlukla “يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ”¹⁶⁹⁷ gibi ifadelerde ve ‘selîm aklın, daha ötesinde de dinin; çirkin bulduğu, fenalığına hükmettiği ve yapılmasını mahzurlu gördüğü şey’ anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁹⁸ Bu âyette ise farklı bir pozisyonda, Hz. Peygamber’e nispet edilerek kullanılan ARF/“عرف”nin mukâbilinde ve müşriklerin Kur’ân tilâveti karşısındaki yüz hallerini ifade için kullanıldığı görülmektedir. Yani burada müşriklerin Kur’ân’ı ‘münker’ görüp bunu yüzlerine aksettirmeleri söz konusudur, diyebiliriz. Zemaşerî’ye göre bu âyetteki ‘münker’ kelimesi, ‘kaşları çatmak, yüzü asmak, hiddetle bakmak gibi davranışlardan veya inkârdan meydana gelen son derece çirkinlik ve had safhada korkunçluk’ anlamındadır.¹⁶⁹⁹ Münker kelimesiyle ilgili bu açıklamaları yeterli kabul ederek ilgili âyetin izahına geçelim:

Yüce Allah, Hac Sûresi’nin 71. âyetinde meâl olarak “Onlar, Allah’ı bırakıp, hakkında Allah’ın hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere kulluk ederler. Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur” buyurmuştu. İşte burada konumuza medâr olan âyeti kerimede ise Allah, kendisinden başka mabutlar edinerek zalim olmuş bu kimselere ‘açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman’ buyurarak söze başlamaktadır. Râzî, buradaki ‘âyetler’ ile Kur’ân’ın kastedildiğini söyleyerek şu izahlarda bulunur: O âyetler, akli delilleri ve hükümlerin izahlarını ihtiva ettikleri için Yüce Allah, burada onları ‘açık açık âyetler’ diye tavsif etmiştir. Bunun yanısıra (inkârcı kimselerin) cehaletlerine rağmen, dikkatleri delillere çekilip kendilerine mucizeler gösterildiğinde, onların yüzlerinde inkâr alametlerinin görüldüğünü bildirmişti. Yüzlerinde görünen inkâr alametleri ile de yüzlerinde beliren öfke ve kızgınlık alametleri kastedilmiştir.¹⁷⁰⁰

Âyetteki “تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ” ifadesine İbn Abbas, “Sen onların yüzlerinde, zorbalık ve kibir emareleri görürsün” manasını verirken; Kelbî “Sen onların yüzlerinde, Kur’ân’dan hoşlanmadıklarının işaretlerini görürsün” anlamını

¹⁶⁹⁷ Âl-i İmrân 3/114; Tevbe 9/71.

¹⁶⁹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 823; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, s. 544.

¹⁶⁹⁹ Zemaşerî, *Keşşâf*, III/166.

¹⁷⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, X/67.

verir.¹⁷⁰¹ Mukâtil ise bu ifadeyi “(Yüzlerinden anlarsın ki onlar) Kur’ân’ın Allah katından olduğunu inkâr ediyorlar”¹⁷⁰² şeklinde izah eder.

4.2.2.7. Kur’ân’ı Tilâvet Edene Saldırmaya Kalkışmak

Yukarıdaki konuda tam metnini verdiğimiz Hac Sûresi’nin 72. âyetinde ifade edildiğine göre zalimlerin Kur’ân tilâveti karşısında ortaya koydukları tepkilerden biri de ‘Kur’ân okuyana saldırma’ pozisyonuna geçmeleridir. Bu durum âyette şöyle beyan ediliyordu: “يَكَاؤُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا : Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar.” Dikkat edilirse âyette kâfirlerin bu olumsuz pozisyonları “يَسْطُونَ” kelimesiyle ifade edilmektedir. Âyette zikredilen bu tavrı daha iyi anlayabilmemiz için, öncelikle bu kelimenin lügat anlamlarını tespit etmemiz gerekir.

Lügatte STÂ/“سطا” kökü, ‘eli kaldırıp şiddetli bir biçimde kavrayıp tutmak, yakalamak, saldırmak’ anlamlarına gelir. Ayrıca “سَطْوَةٌ” kelimesine sövme, dövme ve zulüm anlamları da verilmiştir. Kelimenin aslının ‘at; canlılığından, neşesinden dolayı veya kısrağın üzerine atlamak için ön iki ayağını kaldırıp arka iki ayağı üstünde dikildi’ anlamındaki “سَطَا الْفَرَسُ عَلَى الرُّمَكَةِ” kullanımından geldiği ifade edilmiştir.¹⁷⁰³

Ferrâ’nın Hac Sûresi’nin 72. âyetiyle ilgili olarak yaptığı izaha göre “Mekke müşrikleri, Müslümanlardan bir adamın Kur’ân okuduğunu işittiklerinde onu yakalamaya/ona şiddetle saldırmaya/vurup yıkmaya (يُطِشُونَ بِهِ) kalkarlardı.”¹⁷⁰⁴ İlgili âyetteki “يَسْطُونَ” ifadesine Ebû Ubeyde ‘onun önüne atılırlar/ona saldırlar/hızla onun hakkında gelirler (يُفْرِطُونَ عَلَيْهِ)’ anlamı verirken,¹⁷⁰⁵ İbn Kuteybe, ‘sövme, dövme gibi çirkin şeylere başvurarak yakalarlar’ manasını verir.¹⁷⁰⁶ Zeccâc ise bu ifadeyi “Neredeyse Peygamber (sas)’i, ashabını ve kendilerine Kur’ân okuyan diğer kimseleri şiddetle tutup yakalayacaklar” diye izah eder.¹⁷⁰⁷ Râzî de Halil b. Ahmed, Ferrâ ve Zeccâc’ın âyetteki bu kelimeye ‘kısıvrak yakalamak, üzerine çullanmak’ anlamlarını verdiklerini beyan ederek bu bölümü şu şekilde tefsir eder: “O kâfirler,

¹⁷⁰¹ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, X/67.

¹⁷⁰² Mukâtil, *Tefsîr*, III/138.

¹⁷⁰³ Ezherî, *Tehzîbü ’l-luga*, XIII/24; İsfahânî, *Müfredât*, s. 410.

¹⁷⁰⁴ Ferrâ, *Me’âni ’l-Kur’ân*, II/135; Ezherî, *Tehzîbü ’l-luga*, XIII/24.

¹⁷⁰⁵ Ebû Ubeyde, *Mecâzü ’l-Kur’ân*, II/54.

¹⁷⁰⁶ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi ’l-Kur’ân*, s. 295.

¹⁷⁰⁷ Zeccâc, *Me’âni ’l-Kur’ân*, III/438.

hitab olundukları o âyetleri alabildiğine inkâr ettikleri için, (onu okuyanı) şiddetle yakalamak ve (onun üzerine) çullanmak isterler.”¹⁷⁰⁸

Yüce Allah, bu ifadeleriyle kâfirlerin peygamberlere ve mü’minlere karşı direktip isyan ettiklerini haber verdikten sonra Peygamber (sas)’e, o kâfirlere ilahî tehdidi bildirmesini emrederek şöyle buyurur: “De ki: Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir.”¹⁷⁰⁹ Zemahşerî, buradaki “مِنْ ذَلِكُمْ” ifadesiyle, ‘sizin, tilâvet edenlere öfkelenmenizden ve onlara sataşmanızdan’ yahut da ‘size okunan âyetlerden dolayı olan hoşnutsuzluğunuzdan ve can sıkıntınızdan’ (daha kötü) anlamlarından birinin kastedilmiş olabileceğini beyan eder.¹⁷¹⁰ Râzî ise âyetteki bu ifadenin iki şekilde izah edilebileceğini belirtir. Birinci izaha göre bu ifade, “Kötü fiilleriniz sebebiyle, kendinizi içine attığınız o cehennem ateşi, bu âyetler okunduğunda yüzünüzde beliren öfkenizden ve sıkıntınızdan daha ileridedir.” demektir. İkinci izaha göre ise bu “Sizinle mücâdele eden kimselere yapmayı düşündüğünüz şeylerden daha şiddetlidir. Çünkü sizin onlara yapabileceğiniz en ileri şey, öldürmektir. Bunun neticesinde ise onların varacağı yer cennettir. Siz ise bu yüzden, kurtuluşu olmayan ebedî cehenneme gireceksiniz.”¹⁷¹¹

Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız, Kur’ân tilâveti karşısında inkârcıların tepkilerini anlatan kısımlar içerisinde, şu hususların dikkat çektiğini ifade etmeliyiz:

a) Bu konuların ele alındığı âyetlerin neredeyse hepsinin Mekkî olup Hz. Peygamber’in ve Müslümanların çokça tepki aldıkları dönemlere ait oldukları görülmektedir. Âyetlerin nüzul sebeplerinden anlaşıldığına göre muhataplar da öncelikle Allah’ın birliğine ve ahirete inanmayan Mekke müşrikleridir.

b) İlgili âyetlerde ‘tilâvet olunan’ için ‘âyât/âyetler’ ifadesi kullanılmaktadır. Bu konunun girişinde de beyan ettiğimiz üzere bu kelime, en başta Kur’ân âyetlerini ifade etmektedir. Bunun yanında kelime manası ‘alametler’ olan bu âyât kelimelerinin, Allah’ın vahdâniyetine işaret eden kevnî âyetler ve muhatapları aciz bırakan mucizeler anlamına alınması da mümkündür. Zira Mekke müşriklerinin durumu ilk etapta bunu da gerekli kılmaktadır.

¹⁷⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII/68.

¹⁷⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII/68.

¹⁷¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/166.

¹⁷¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII/68.

c) Bu âyetlerde tilâvet eden kimse veya kimseler, açıkça ifade edilmemiş;¹⁷¹² “تَلَا” fiili, bu konuyla ilgili âyetlerin hepsinde meçhul fiil kalıbında kullanılmıştır. Bu da gösterilen olumsuz tepkinin okuyandan ziyade ‘okunana’ yapıldığını vurgulamaktadır ya da Allah bu tepkinin kelimasına ve nihâyetinde kendine olduğunu anlatmak istemektedir.

d) Yine “تَلَا” fiilinin, bu konuyla ilgili âyetlerin hepsinde muzârî zaman kalıbında kullanılmış olması da dikkat çekicidir. Zira bu, âyetlerin devamlı tilâvet olunmasına ve defalarca tebiğ edilmesine rağmen inkârcıların küfürde ısrar ve inatlarından vaz geçmediklerini gösterir.

e) Bütün bu âyetlerde görüldüğü üzere, sunulan âyetler karşısında inkârcıların ortaya koydukları söz ve tavırlar; onların dinlemeye, düşünmeye ve anlamaya açık olmaktan uzak, hakikate kapalı, önyargılı ve saplantılı karakterlerini de ortaya dökmektedir.

f) Bu konuları ele alan âyetlerin tamamı¹⁷¹³ tehdit ve azap ifadeleriyle bitirilmiştir. Zaten âyetlerde bahsedilen olumsuz tepkiler ancak inkârcılardan zuhur edebilecek niteliklere sahiptir.

Bu bölümde, Kur’ân’a göre “tilâvetin etkileri” incelenmiştir. Burada tilâvet, daha çok Kur’ân mucizesini muhataplara sunma ve onların bu mucize beyanlara tabi olmalarını sağlama çabası olarak karşımıza çıkmıştır. Netice itibarıyla mucizelerin oluşturduğu olumlu ya da olumsuz tepkilerin Kur’ân tilâveti karşısında ziyadesiyle gerçekleştiği görülmüştür.

¹⁷¹² Bununla birlikte neredeyse hepsinin tefsirinde bu tilâvet edenin Hz. Peygamber olduğu beyan edilmiştir. Örnekleri için yukarıdaki konulara bakılabilir.

¹⁷¹³ Bazıları aynı âyet içersinde, bazıları ise müteakip âyetlerde olmak üzere tamamı tehdit ve azâb vadeden ifadelerle bitirilmiştir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın sonsuz rahmetinin eseri olarak apaçık bir Arapça ile tilâvet olunmuştur. Kur'ân kelimelerinden biri olan 'tilâvet' konusundaki araştırmamız da göstermiştir ki Arap Dili'ndeki kelimeler, Kur'ân içerisinde yer almakla ilahî veçhaye bürünmüşler; gelişip zenginleşerek bitmek tükenmek bilmeyen mana hazinelerine dönüşmüşlerdir. Kur'ân'ın bütün kelimeleri gibi 'tilâvet' kelimesi de, bütün Kur'ân'ı özünde tutan ve kendisinin ilahîliğine delalet eden bir yapıya sahiptir.

Tilâvet, Kur'ân içerisinde olan kullanımlarında, özünden alındığı dilin mana yapısını taşımış; buna ilave olarak İslâmî anlamları yüklenme durumundan da geri kalmamıştır. Bu kelimenin Arapça'da mevcut olan bütün kullanımlarının temelinde 'tabi olmak, uymak' anlamı yer almaktadır. Dilcilerin kökün bu temel anlamına zıt gibi görünen kullanımları bile bu anlama uygun bir şekilde izah ettikleri görülür. Câhiliye şiirinde de bu anlam çerçevesinde kullanılan TLV/"تلو" kökü, şiir içerisinde ancak şair sahabiler tarafından "okumak" anlamını da ifade eden bir yapıda kullanılmıştır. Tilâvetin kutsal kitapları, özellikle de Kur'ân'ı okumak için kullanımı, Kur'ân ile başlamış İslâmî bir teamüle dayanmaktadır.

Kur'ân kelimeleri, hadislerdeki kullanımlarıyla da tebyîn edilmelidir. Zira Hz. Peygamber, Arap Dili'ni en fasih şekliyle kullanmış, bu dile Kur'ân'ın katkılarını en güzel haliyle yansıtmıştır. Bu nedenle kavram çalışmalarında hadislerdeki kullanımlar da incelenmelidir. Konumuzla ilgili olarak hadislere baktığımızda TLV/"تلو" kökünün lügat anlamlarına uygun olarak kullanıldığını, 'okuma' anlamına geldiği yerlerde ise 'tabi olma' anlamından bağımsız olmadığını gördük.

Kelimeler Kur'ân'da, Arap dilinde var olan şekillerinden çok farklı pozisyonlarda da kullanılmışlardır. Mesela Kur'ân'da TLV/"تلو" kökünün geçtiği yerlerden birinde, Câhiliye Devri'nde olduğu gibi değil de "ayın güneşe hükmen tabi olması, ondan ışığını alması" gibi çok farklı bir durum için kullanıldığını gözlemledik. Arapların bu kelimeyi, 'bir yavrunun annesinin peşinden gitmesi' türünde pozisyonlar için kullandıklarını hatırlayarak, Kur'ân'ın "bu kendini en

mecbur hissettiği ve en çok istifade ettiği varlığa tabi oluşun ifadesini” ne kadar farklı bir mecrada değerlendirdiğini ve bu kullanımdaki müthiş sanatı hayranlıkla izledik.

Yine araştırmamız sırasında müşahede ettik ki Kur’ân’da kelimeler, asıl anlamlarını da tazammun eden bir yapıda kullanılmışlardır. Bununla birlikte asıl anlam, bazı yerlerde ön plana çıkmakta; bazı yerlerde ise ince tedkikleri gerekli kılan bir mana örüntüsü arkasına gizlenmektedir. Asıl anlamın gizlendiği bazı yerlerde onların tamamen unutulması, bir takım Kur’ânî mesajlardan mahrum kalma neticesini doğurmuştur. Mesela tefsirlerde çoğunlukla ‘inzâl ediyoruz, okuyoruz’ anlamı verilen ‘تَلَّوْا’ ifadelerinde gizli olan ‘ard ardalık ve takip etme’ anlamı, hiç görülmemiş; Yüce Allah’ın, ‘inzâl buyurduğu âyetleri peş peşe gönderdiği’ ve tabiri caizse ‘onların arkasında olduğu’ manası hiç ifade edilmemiştir. Bu örneğin tam tersi olan durumlar da söz konusu olmuştur. Yani Kur’ânî kullanımda kelimenin asıl anlamı ön planda değilken öyle olduğu zannıyla verilen manalar da Kur’ân mucizesinin görülmesine perde oluşturmuştur. Mesela Şems Sûresi’nde geçen “تَلَّوْا” kelimesi, ayın bizzat güneşin ‘peşi sıra gittiğini’ değilde ‘onun çekim alanında yer alan bir yörünge içerisinde seyrettiğini’ ve aynı zamanda ‘ondan ışık aldığını’ ifade eder. Bu nedenle buradaki “تَلَّوْا” kelimesine, ya ‘Ay, güneş sisteminde yer alan bir yörünge içerisinde sereyan etti.’ anlamında ya da bazı müfessirlerin de işaret ettiği gibi ‘Ay, daire şeklini aldığı anda tam olarak güneşten istifade edip ışığını alır. Bu durumda onun halifesi konumuna geçip onun ışık vermesi gibi nur saçar ve böylece tam manasıyla güneşe tabi olmuş olur.’ şeklinde bir anlayışla ‘tabi oldu’ manası verilebilir.

Kur’ân’daki “تَلَّوْا” kelimeleri, ‘okumak’ anlamında izah edildiği bütün yerlerde ‘tabi olmak, gereğiyle amel etmek’ anlamını yoğun bir şekilde taşımaktadırlar. Bu nedenle bu kelimeleri manalandırırken yalnız okuma anlamını kullanmak, bu kavramın yüklendiği Kur’ânî mesajı yansıtmamak demek olur. Bu yerlerde ya ‘okuma ve tabi olma’ anlamları birlikte verilmeli ya da en azından ‘tilâvet’ kelimesinin aynıyla kullanımı tercih edilmelidir. Kur’ân’da tilâvetin Hz. Peygamber için kullanımları da onun tebliğ ve tebyîn görevindeki en temel unsuru ifade eder mahiyettedir. Bu nedenle bu âyetlerde geçen “تَلَّوْا” kelimelerine de kesinlikle ‘tabi

olmak' anlamı yok sayılarak mana verilmemelidir. “Âyetlerin muhataplara tilâvet edilmesi” şeklindeki kullanımlarda ise tilâvet, Kur’ân mucizesini muhataplara sunmanın ötesinde onların bu mucize beyanlara tabi olmalarını sağlama çabası olarak karşımıza çıkar. Bu beyanlarda ise kelimenin ‘tabi kılma’ manasını zımnen taşıdığı ortadadır.

Kur’ân kelimelerinin muntazam örgüsü ve bunlar arasında var olan teradûf ve zıtlık ilişkileri, Kur’ân araştırmacılarının hayranlığını celbeden hususlardan olmuştur. Bu Kur’ânî uslûbu göz ardı etmek, kavram çalışmaları için büyük bir noksanlık olur. Tilâvet konusunda yaptığımız çalışma bu durumu, bu kavram perspektifinden görmemizi sağlamıştır. Özellikle tilâvete anlam yakınlığı olan kelimeleri incelerken ilahî talimde tadrîcîliği esas alan sistemi izleme şansı bulduk. Kur’ân’da tilâvete anlam yakınlığı olan kelimeleri, tilâvetin iki cenahında yer alan kavramlar olarak ifade edebiliriz. Buna göre Kur’ân’da tilâvet kavramının içerisinde bulunduğu tadrîcî sistem şu şekilde sıralanabilir: Kıraat-Tertîl-Tilâvet-İtaat-Amel.

Bir kavramın Kur’ân’daki anlam alanını tespit etmeye çalışmak, onu daha iyi tanıma imkânı da vermektedir. Bunun neticesi olarak Kur’ân’da tilâvet ile bağlantısı bulunan zikir, tezekkür, tefekkür ve tedebbür kavramlarının, gerçek tilâvetin unsurları arasında yer aldıklarını gördük. Kur’ân’a göre tilâvet kavramının karşıtı olan nebz/atma, mehcûr, iftira-tekzîb, tevellî-i’râd ve tahrif-tebdîl-leyy-iştirâ-kitmân-nisyân gibi kavramlar ise onunla bağdaşmayan durumları tasvîr etmişlerdir.

Kur’ân’da toplamda 63 defa geçen TLV/“تَلُو” kökünün 51 yerde devamlılığın ifadesi olan muzari fiil yapısında kullanılması, tilâvetin devam üzere olması gerektiği mesajını vermektedir. Vücûh ve Nezâir müelliflerine göre Kur’ân-ı Kerîm’de tilâvet kelimesi, okuma (kıraat), tabi olma/izleme (ittiba), indirme (inzâl), iş yapma (amel), anlatma/aktarma (rivâyet) ve yazma (kitâbet) olmak üzere altı çeşit manada kullanılmıştır. Bununla birlikte bütün bu yerlerde, kelimenin asıl anlamı olan ‘tabi olma’ manasını özünde tuttuğu unutulmamalıdır.

Kur’ân’da tilâvet fiilinin nispet edildiği kimseler vardır. Bunların başında da Yüce Allah gelir. Kur’ân’da beş yerde azamet nûnuyla “تَتَلَوُ” şeklinde gelen tilâvet kelimesi, Kur’ân tilâvetini Cenâb-ı Hakk’a nispet eder mahiyettedir. İlgili âyetlerde

tilâvet edilenin ‘âyetler’ olduğu vurgusu yapılmıştır ki bunlar da ‘ancak vahiy veya bir kitabı okumak suretiyle bilinebilecek alametler’ olmaları nedeniyle müfessirlerce ‘Hz. Peygamber’in peygamberliğine işaret eden deliller’ olarak yorumlanmıştır. Tilâvetin azamet nûnuyla zikredildiği âyetlerin hepsinde ‘sana’ vurgusunun yapılması ve dördünde ‘hak olarak’ ifadesinin tekrarlanması da önemlidir. Tefsirlerde “تَنْتَلُو” ifadelerinin yer yer Cebrâil (as) ile irtibatlandırılarak izah edildiği de olmuştur. Bu izahlara göre Cebrâil (as)’ın tilâvetini Yüce Allah’ın azamet nûnuyla kendisine nispet etmesi, onu şereflendirme babındadır.

Özetle ifade edecek olursak Kur’ân’daki “تَنْتَلُو” beyanları, Kur’ân’ı inzâl edip kollayanın Allah olduğunu, bu inzâlde görev alan Cebrâil (as)’ın yüce bir şerefe layık kılındığını ve aynı zamanda tilâvet edilen âyetlerin de yüceliğini yani her türlü müdâheleden, özellikle de tahrif ve tebdilden uzak bulunduğunu ifade eder. Kur’ân’daki bütün bu “تَنْتَلُو” beyanlarının ise Kur’ân için kullanılmış olduğu görülür ve bunun “Şimdi ve şimdiden sonrası için size Kur’ân’ı tilâvet ediyorum. Öyleyse siz de ona kulak verin ve gereğiyle amel edin!” şeklinde bir mesaj ifade ettiği söylenebilir.

Tilâvet kelimesinin geçtiği âyetlerin üçte birinden fazlası, Hz. Peygamber’in tilâvetinden bahsetmektedir. Yedi âyette ‘tilâvet eden bir resûl’den söz edilmekte, altı âyette emir sigasıyla Hz. Peygamber’den ‘tilâvet etmesi’ istenmekte, diğer âyetlerde ise değişik vesilelerle onun tilâveti söz konusu edilmektedir. ‘Tilâvet eden resûl’ beyanına yer veren Kur’ân âyetleri, Hz. Peygamber’in risâlet görevini öncelikle Rabbinin âyetlerini tilâvet etmek suretiyle yaptığını ifade eder. Altı yerde, “أَنْتَلُ” şeklinde tekrar edilen tilâvet emirleri de öncelikle Hz. Muhammed (sas)’e yöneliktir. Mekkî âyetlerin “إِقْرَأُ” ile başlayıp “رَتَّلْ” ile devam eden okuma içerikli emirleri, beş âyet-i kerimede “أَنْتَلُ” şeklinde devam etmiş; böylece özellikle tilâvetin dinin özünü yakalamadaki ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda bu emirler, Hz. Peygamber’in vahyolunanı, ancak kendisine yöneltilen emirler doğrultusunda tilâvet ettiğini de gösterir.

Hız. Peygamber, kendisine vahiy gelmeden önce hiçbir kitap okumamış ve yazı yazmamış bir kimseydi. Peygamberliği ile birlikte o, herhangi bir beşerden

eğitim almaksızın kitapların en üstününü tilâvet etmiş; bu ise onun en önemli mucizelerinden biri olmuştur. Kur'ân'da Hz. Peygamber'in tilâvetine konu edilmiş olan öyle hususlar vardır ki bizzat bunlar, kendilerinin ancak vahiy ile bilinebileceklerine delalet ederler. Yine Kur'ân'da bildirildiğine göre Hz. Peygamber'in tilâveti, Allah'ın dilemesiyle gerçekleşmekte ve muhataba yine O'nun dilemesiyle ulaşmaktadır. Kur'ân'da tilâvet, Hz. Peygamber'in iyi amellerinden biri, hatta en önemlisi olarak karşımıza çıkar. Yine onun, kendisine sorulan sorulara cevap niteliğinde vahyolunanları, hak üzere tebliğ etmesini de ifade eder. Özellikle “عَلَى” harfi cerriyyle muhataplara tilâveti, ‘ittabayı gerekli kılan bir tebyîn’ niteliğindedir. Kur'ân'da beyan edildiğine göre Hz. Peygamber'in tilâvetinin özelliklerinden biri de inananlar için küfre/nankörlüğe mani olucu mahiyette olmasıdır; bütün bunlara ilave olarak onun tilâveti, inanmayanları da muhatap almıştır.

Kur'ân'da tilâvet kendilerine nispet edilen kimseler arasında Ehl-i kitap da yer alır. Onlardan bir zümre vardır ki tilâvetlerinden övgü ile bahsedilir. Bunlar, tilâvetin hakkını veren ve bunun gereğini yapan kimselerdir. Yine onlardan bir grup da vardır ki kitaplarını hakkıyla tilâvet etmemişler; tahrif, tebdîl, leyy, iştirâ, ketm ve nisyân faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Buna rağmen bunlar da Kur'ân'da, kendilerinin iddiaları uyarınca ‘tilâvet’ diye zikredilmiş, ancak bunların gerçek bir tilâvet olmadığı da ihsas edilmiştir.

Kur'ân'da tilâvete muhatap olanların tepkileri de anlatılmaktadır. Bu konuları ele alan âyetler, muhatapların mucizeler karşısında ortaya koydukları söz ve davranışları sergilemeleri açısından önemlidir. Zira Kur'ân âyetleri, Hz. Peygamber'in en büyük mucizeleridir ve bu âyetlerin tilâveti, muhataplara mucizelerin sunulması anlamına gelir. Tilâvet karşısında mü'minlerin tepkileri, fiilî olsun sözlü olsun iman ve amellerinin bütünlüğünü ifade eden, Allah'a karşı samimiyet ve teslimiyetlerini ortaya koyan türdedir. Tilâvet karşısında kâfirlerin gösterdikleri tepkiler ise inkârın mantıksızlığını ve tutarlı bir esasa dayanmayan suni yapısını ortaya koyar.

Netice itibariyle ifade etmeliyiz ki tilâvet, hiçbir âyette yalnız ‘okuma’ anlamına gelmemektedir. Kur'ânî kullanımda tilâvet, ilahî mesajın nüzulüyle

başlayıp tebliğ edilmesiyle devam eden ve onun gerektirdiği tabi oluşu çok yönlü olarak ifade eden bir yapıya sahiptir. Bu açıdan tilâveti, “ilahî mesajları hayatın bütün mecralarında rehber kabul edip öne alma, hakkıyla okuma, anlama, özümseme, yaşama, tebliğ edip anlatma, öğretme ve yaşatma sanatı” olarak tanımlayabiliriz. Bugün insanoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm’de Tilâvet” konusunun gerektirdiği bir “tilâvet ahlakı” ile bütünleşmeye son derece muhtaçtır. Bu ihtiyacı göz önünde bulunduran çalışmalar, gerçekten faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur‘âni’l-kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.
- Abdüh, Muhammed, *Cüzü ‘Amme*, el-Cem‘ıyyetü’l-hayriyyetü’l-İslâmiyye, Mısır 1341/1922.
- Abdülvâhid, Seyyid Ahmed, “Kur‘ân-ı Kerîm’de Okuma (Kıraat) Lafızları”, trc. Ali Akpınar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, ss. 119-235, Sivas 1998.
- Abdüssamed Ali Mahrûs v.dğr., *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, Mecmeu‘l-Lugati’l-‘Arabiyye, Mısır 1412/1992.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs amme’stehera mine’l-ehâdîsi alâ elsineti’n-nâs*, Beyrût 1408/1988.
- Ahfeş el-Evsat, Ebü’l-Hasen Sa‘îd b. Mes‘ade, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, thk. Hüdü Mahmûd Kurâa, I-II, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1411/1990.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasan Nûreddîn Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnân 2007.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu’l-me‘âni fi tefsîri’l-Kur‘âni’l-‘azîm ve’s-seb‘il-mesânî*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrût ts.
- Asım Ahmed Efendi, *Terceme-i Kâmûs: el-Okyanûsu’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûs*, yy. 1305/1887.
- Askerî, Ebû Hilâl, *Mu‘cemü’l-fürûki’l-lugaviyye*, yy. ts.
- Ateş, Süleyman, *Kur‘ân-ı Kerim Tefsîri/Yüce Kur‘ân’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1995.
- Bâcî, Ebü’l-Velîd Süleyman b. Halef, *Tahkîkü’l-mezheb*, thk. Ebû Abdirrahman Ukayl ez-Zâhirî, Âlemü’l-kütüb, Riyad 1403/1983.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes‘ûd el-Ferrâ, *Meâlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr., Dâru Tayyibe, Riyâd 1409/1989.
- Bağdâdî, Hatîb, *İktidâü’l-‘ilmi’l-‘amel*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmiyyü, Beyrût 1404/1984.
- Beydâvî, Nasîrüddîn Ebû Sa‘îd Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrût ts.
- Bilgiz, Musa, “Kur‘ân’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, ss. 205–232, Ankara 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-beyân*, Eser Kitabevi, İstanbul 1389/1971.
- Bûsirî, Muhammed, *Kasîde-i Bürde*, trc. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul ts.
- Büleyhî, Salih b. İbrahim, *el-Hüdâ ve’l-beyân fi esmâi’l-Kur‘ân*, Riyâd 1403/1982.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Kur‘ân’a Giriş*, trc. Muhammed Coşkun, İlimyurdu Yayınları, İstanbul 2010.

- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Elif Ofset, Ankara 1979.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Sihâh*, trtb. Halîl Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1428/2007.
- Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Dâru'n-Nefâes, Beyrût 1424/2003.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, haz. Yekta Saraç, İstanbul 1996.
- Çetin, Abdurrahman, "Tilâvet", *DİA*, XXXXI/155-157, İstanbul 2012.
- Çetin, M. Nihad, "Ümmî", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, XIII/104-106, İstanbul 1986.
- Çiplioğlu, Fatma Betül, *Vahiy Geleneğinde 'Kara'e' Kökünün Semantik Açından İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Çoban, İsmail, *Kur'ân ve Hadis'e Göre Zikir Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.
- Dahhâk, Ebû Muhammed Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsîru'd-Dahhâk*, cem ve thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâveytî, I. Baskı, Dârü's-Selâm, Kâhire 1419/1999.
- Dâmegânî, el-Huseyin b. Muhammed, *Kâmûsü'l-Kur'ân ev islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl, Beyrût 1403/1983.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Demirayak, Kenan-Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000.
- Demirci, Muhsin, "Kur'ân'da İttibâ Kavramı", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, s. 151, İstanbul 1996.
- _____, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Dereli, Muhammet Vehbi, *Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-hadis/Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsîri*, trc. Şaban Karataş v.dğr., Ekin Yayınları, İstanbul 1998.
- Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânühû*, Dârü İbni Kesîr, Beyrût 1420/1999.
- Duman, M. Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınları, Ankara 1997.
- Durmuş, İsmail, "Tezat", *DİA*, XXXXI/58-60, İstanbul 2012.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Vasiyye*, trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981.
- Ebû Hayyân, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusûf el-Endülüsî, *Tuhfetü'l-erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-garîb*, thk. Semîr el-Meczûb, Beyrût 1403/1983.
- _____, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1413/1993.

- Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Musa el-Huseynî, *el-Külliyât mu'cemun fi'l-müstalahât ve'l-fürûki'l-lugavî*, nşr. Adnân Dervîş v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1419/1998.
- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Huseyin Muhammed Şeref, Mecme'u'l-lugati'l-'Arabiyye, Kâhire 1415/1994.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, nşr. M. Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire ts.
- Ebüssüüd, Muhammed b. Muhammed el-Imâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîse, Riyâd ts.
- Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, Işık Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, Akyüzoğlu, Hüseyin, *Kur'ân Tercüme Teknikleri*, Işık Yayınları, İstanbul 2015.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul ts.
- Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", *DİA*, XII/373-375, İstanbul 1995.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Yakub Abdünnebi v.dğr., Dâru'l-Mısriyye, Beyrût 1384/1964.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 1423/2002.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 1423/2002.
- Fırat, Yavuz, "Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 13, s. 257-273, Kayseri 2002.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitabi'l-'azîz*, thk. Muhammed Alî el-Bühâr-Abdül'alîm et-Tahâvî, İhyâu't-turâsi'l-İslâmî, Kâhire 1416/1996.
- _____, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1413/1993.
- Gaudeul, J.M.-R. Caspar, "Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Konusunda Klasik İslami Kaynakların Yaklaşımı", trc. Ali Erbaş, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, ss. 131-167, Sakarya 2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, thc. Zeynüddîn Ebü'l-Fadl Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts.
- Gökkır, Necmeddin, "Kur'ân-ı Kerîm Açısından İlahî Kitapların Tahrifi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, ss. 221-256, İstanbul 2000.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn müratteben alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Dâr'ul-Kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 1424/2002.
- Hasan Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Hattâbî, Ebû Süleyman, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrahim el-Azbâvî, thc. Abdülkayyûm Abdürabbinnebiyy, Merkezü'l-Beyti'l-'ilmiyye, Dimeşk 1402/1982.

- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, I-VI, Mektebetü Nezzâr Mustafa Elbâz, Mekketü'l-Mükerrreme 1419/1999.
- Hûlî, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, trc. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995.
- Hâzin, Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, Mecmûatün-mine't-tefâsîr içinde, Mısır ts.
- Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem Te'vîl*, Esra Yayınları, Konya 1997.
- İbn Abbas, Abdullah, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1412/1992.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrût ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnûsiyyeti li'n-neşr, Tunus 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1425/2004.
- _____, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1407/1987.
- _____, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1404/1984.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi kiraati'l-'aşr*, nşr. Ali Muhammed Debbâ, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1971.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1430/2009.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münir Balebekî, Dâru'l-İlmi lil-melâyîn, Beyrût 1407/1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mücmelü'l-luga*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultân, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1406/1986.
- _____, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, yy. 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts.
- _____, *Tefsîru garîbi'l-hadîs*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâiu't-tefsîr*, thc. Yüsrî es-Seyyid Muhammed v.dğr., Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1427/2006.
- _____, *el-Vâbilu's-sayyib ve râfiu'l-kelimi't-tayyib*, thk. Abdurrahman b. Hasen b. Kâid, Dâru İlmi'l-Fevâid, Cidde ts.
- İbnü'l-Hêim, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *et-Tibyân fi tefsîri garîbi'l-Kur'ân*, thk. Dâcî Abdülbâkî Muhammed, Dâru'l-Garbi'l-İslâm, Beyrût 2003.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed v.dğr., Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-türâs, Kâhire 1421/2000.

- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, İhyâu't-türâsi'l-İslâmî, Bağdat 1397/1977.
- _____, *Tefsîru garîbi'l-Kur'an*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrût 1398/1978.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût ts.
- İbn Mukbil, Temîm b. Übey, *Dîvânü İbni Mukbil*, thk. İzzet Hasen, Dâru's-Şargî'l-'Arabî, Beyrût 1416/1995.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-'azam fi'l-luga*, thk. Abdülhamîd Hendâvî, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrût ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takîyyuddîn Ahmed el-Harrânî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, thk. Abdurrahman Umeyre, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrût ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrût ts.
- İzutsu, Toshitiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul ts.
- Kahveci, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Karaman, Fikret v.dğr., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Kastallânî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şâfiî, *İrşâdü's-sâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût 1416/1996.
- Kaya, Mesut, *Kur'an-ı Okumak ve Anlamak ve Amel Etmekle İlgili Temel Kavramlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Kaya, Remzi, "Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 1, s. 29-52, Bursa 2002.
- Kaysî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-müşkil min garîbi'l-Kur'âni'l-'azîm ale'l-icâz ve'l-ihisâr*, thk. Hüdâ et-Tavîl el-Meraşlî, Dâru'n-Nûri'l-İslâmî, Beyrût 1408/1988.
- Kurâ' en-Neml, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Hünâî, *el-Müntehab min garîb-i kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Umerî, Merkezü İhyâi't-türâsi'l-İslâmî, Mekke-i Mûkerreme 1409/1989.
- Kurt, Hasan, "Taklîdî İmanın Tahkîkî İmana Dönüşmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 2, ss. 1-15, Gümüşhane 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1427/2006.
- Kutub, Seyyid, *Fî zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kâhire 1423/2003.

- Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrût 1409/1989.
- Maşalı, Münteha, “Kur’ân Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, ss. 79-81, Haziran 2011.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Basellûm, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve’l-‘uyûn/Tefsîrû’l-Mâverdî*, Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrût ts.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Ümmî”, *DİA*, XXXXII/309-310, İstanbul 2012.
- Mevdûdî, Ebü’l-A‘lâ, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed, *el-Akl ve fehmü’l-Kur’ân*, thk. Hüseyin el-Kuvvetlî, Dâru’l-Fikr, yy. 1391/1971.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasen b. Beşîr, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte, I-V, Müessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, Beyrût 2003.
- _____, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat 2006.
- Mustafavî, Hasen, *et-Tahkik fi kelimâti’l-Kur’âni’l-kerîm*, Merkezü Neşri âsârî’l-Allâmeti’l-Mustafavî, Tahran 1393/1973.
- Müberred, Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi’l-luga ve’l-edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, I-IV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1418/1997.
- Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu’n-Nîl, I. Baskı, Dâru’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-hadîse, Nasr 1410/1949.
- Müslim, Ebü’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu’s-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Müslim, Mustafa, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, trc. Salih Özer, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Nehhâs, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed, *Me‘âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, I-VI, Merkezü İhyâi’t-türâsi’l-İslâmî, Mekketü’l-Mükerreme 1408/1988.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Neseî, Ebü’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrût 1421/2000.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Ezkâr min kelâmi seyyidi’l-ebrâr*, Kâhire ts.
- _____, *Riyâsü’s-sâlihîn/Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfî Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul 1418/1998.
- Okumuş, Mesut, *Kur’an’ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- Önkâl, Ahmet, “Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, *SÜİFD*, sy. 2, ss. 249-262, Konya 1996.
- Özdağ, Musa, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*, Kutlu Bilgi Yayınları, Kastamonu 2010.

- _____, *Mehmed Feyzi Efendi'den Feyizler*, Hamle Yayınları, İstanbul 1992.
- Özgel, İshak, “Bir Üstünlüğün İtirafı Anlamında Kur’ân’da Muhalifler Tarafından Peygamberlerin Sihirbazlıkla İtham Edilmesi”, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, 21 Nisan 2003, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2003.
- Özsoy, Abdulvahap, “Hz. Peygamber’in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma: Ebu’l-Velîd el-Bâcî Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31, ss. 152-170, Erzurum 2009.
- Râzî, Ebû Hâtîm Ahmed b. Hamdân, *Kitâbü’z-Zîne fi’l-kelîmâtî’l-İslâmîyyeti’l-‘Arabîyye*, Merkezü’d-Dirâsât ve’l-buhûsü’l-Yemenî, San’â 1415/1994.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu’l-gayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1401/1981.
- Rıza, Muhammed Reşîd, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-hakîm/Tefsîrû’l-menâr*, Kâhire 1366-1947.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Muhtasarı tefsîri İbn Kesîr*, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrût 1424/2004.
- _____, *Safvetü’t-tefâsîr*, Dâru’l-Ensâr, İstanbul 1987.
- Sağman, Ali Rıza, *Kur’ân Mahiyeti-Başka Dile Çevrilmesi*, nşr. Düccâne Cündioğlu, İslâmiyât, Ankara 1998.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü’l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhît fi’l-luga*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, Beyrût ts.
- Salih, Subhî, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dâr’ul-‘İlmi lil-melâyîn, Beyrût ts.
- _____, *Kur’ân İlimleri*, trc. M. Sait Şimşek, Konya ts.
- San’ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm Ebû Bekr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed, I-III, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 1410/1989.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî, *Hâşiyetü’l-Allâme es-Sâvî alâ tefsîri’l-Celâleyn*, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1429/2008.
- Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhiru’l-hisân fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed Muavvîd, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Abdülfettâh Ebû Sünne, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrût 1418/1997.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fi’l-elfâzi’l-Kur’âniyyeti’l-letî terâdefet mebânihâ ve tenevveat me’ânihâ*, thk. Muhammed el-Mısırî, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1404/1984.
- Semîn el-Halebî, Ebü’l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrahim, *ed-Durru’l-masûn fi ‘ulûmi’l-kitabi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru’l-Kalem, Dimeşk ts.
- _____, *Umdetü’l-huffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed et-Tûncî, Beyrût ts.
- Serinsu, Ahmed Nedim v.dğr., *Dînî Terimler Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Sicistânî, Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz, *Garîbu’l-Kur’ân*, Mektebetü Muhammed Ali Sabîh, Mısır 1382/1963.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *DİA*, XXII/212-213, İstanbul 2000.

- Soysaldı, Mehmet-Şimşek, Songül, “Kur’an’da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber’in Ümmîliği Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 7, sy. 16, ss. 85-102, Yaz 2003.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türkî, Kâhire 1424/2003.
- _____, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-lugati ve envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâbek v.dğr., el-Mektebetü'l-Arabiyye, Beyrût 1406/1986.
- _____, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*, Müessesetü'l-Kütübi's-sekâfiyye, Beyrût 1422/2002.
- _____, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Dıbboga, Dârü İbn Kesîr, Dımeşk 1414/1993.
- Şehristânî, Ebu'l-Fetih Muhammed b. Abdülkerim, *Nihâyetü'l-ikdâm fi İlmi'l-kelâm*, nşr. Alfred Guillaume, London 1934.
- Şen, Ziya, “Kur’an’da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, *İslamî İlimler Dergisi*, yıl: 1, sy. 2, ss. 203-218, Güz 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*, Dâru'l-Hadîs, Beyrût 1413/1993.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn el-Gücevî, *Hâşiyetü Şeyhzâde alâ tefsîri'l-Kadî el-Beydâvî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1419/1999.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2004.
- _____, “Ümmî”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VIII/145-146, Şamil Yayınları, İstanbul 2000.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mucemu'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1408/1988.
- Talû, Mehmet, “Bâhilî”, *DİA*, IV/484, İstanbul 1991.
- Tarakçı, Muhammed, “Tahrif”, *DİA*, İstanbul 2000, XXXIX/422.
- _____, “Tevrat ve İncil’in Tahrifi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, ss. 33- 54, Aralık 2004.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali, *Keşşâfü ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dehrûc, trc. Abdullah el-Halidî, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrût 1996.
- Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, İFAV, İstanbul 2013.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul ts.
- Tülücü, Süleyman, “Asmaî”, *DİA*, III/499-500, İstanbul 1991.
- _____, “Züheyr b. Ebû Sülmâ”, *DİA*, XXXIV/ 540-542, İstanbul 2013.
- Uğur, Hakan, *Beyyine Sûresi Tefsiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.
- _____, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa 2011.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *DİA*, III/13, İstanbul 1991.
- Uzun, Tacettin, “Temîm b. Übey”, *DİA*, XXXX/422-423, İstanbul 2011.

- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *Esbâbu'n-nüzûl*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, Dâru'l-Meymân, Riyâd 1426/2005.
- _____, *et-Tefsîru'l-basît*, nşr. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân v.dğr., Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyâd 1430/2009.
- Varıcı, Âdem, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.
- Wensinck, A. J., *Concordance et Indices de la Tradition Musulmans (el-Mucemü'l-müfrehes li elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî)*, V/336, "kre" md., Leiden 1965.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Âyet", *DİA*, IV/242, İstanbul 1991.
- _____, "Bezm-i Elest", *DİA*, VI/106-108, İstanbul 1992.
- Yıldız, Ahmet, *Kur'an'da Hz. Muhammed'e Verilen Emirler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004.
- Yıldız, Mehmet, *Kur'an-ı Kerîm'de Zikir Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.
- Yörük, İsmail, "Sistemik Kelâm Problemi Olarak İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 29, sy. 2, ss. 49-58, 1993.
- _____, Şık, İsmail, "Kelâm Açısından Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *Dinî Araştırmalar*, c. 7, sy. 19, s. 173-189.
- Yurt, Yusuf, *Kur'an'da Amel*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Yüksel, Azmi, "Ahtal", *DİA*, II/183-184, İstanbul 1989.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, trc. Ahmed Naîm-Kamil Miras, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Zebîdî, Muhammed Murteza el-Huseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru Mektebeti'l-hayât, Beyrût ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, Âlemü'l-kütüb, Beyrût 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1419/1998.
- _____, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, yy. ts.
- _____, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1427/2006.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Dâru't-Türâs, Kâhire ts.
- Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, şerh ve takdim: Ali Hasen Fâûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1408-1988.

ÖZGEÇMİŞ

21.04.1973 tarihinde Kastamonu’da doğdu. İlkokulu Cumhuriyet İlkokulu’nda okudu. Ortaokul ve lise tahsilini Kastamonu İmam Hatip Lisesi’nde tamamladı. 1992 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni kazandı ve bu fakülteden 1996 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ankara Ayaş İmam Hatip Lisesi’de meslek dersleri öğretmeni olarak göreve başladı. 1997 yılında Ankara Hacı Bayram İmam Hatip Lisesi’ne atandı. 1997 yılının Ağustos ayında Kastamonu İmam Hatip Lisesine tayin oldu. Halen Kastamonu Anadolu Kız İmam Hatip Lisesinde meslek dersleri öğretmeni olarak çalışmaktadır. Evli olup bir evladı bulunmaktadır. 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2007 yılında hazırlamış olduğu “Tasavvufta Kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemi’nin *Zikru’n-nisveti’l-müteabbidâti’s-sûfiyyât* adlı eseri” başlıklı tez çalışmasını hazırlayarak mezun oldu ve bu çalışması “Tasavvufta Kadın” ismi altında yayımlandı. 2011 yılında Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim dalında doktora eğitimine başladı. 2015 yılında aynı enstitüden mezun olarak doktor ünvanı aldı.